

Ա. Մ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ
ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՀՆԳԱՄՅԱԿԻ
ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ



АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

А. М. АКОПЯН

СОВЕТСКАЯ АРМЕНИЯ
В ГОДЫ ВОСЬМОЙ ПЯТИЛЕТКИ

1966--1970 гг.

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1977

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱ

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

9(97-925)27

Ա. Մ. ՀԱԿՈՐՅԱՆ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ
ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՀՆԳԱՄՅԱԿԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

1966—1970 թթ.

A 59574
~~58984~~



Աշխատության մեջ լուսարանվում են Սովետական Հայաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքը 1966—1970 թթ. ժամանակաշրջանում, կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ հանրապետության բանվորների, կոլտնտեսային գյուղացիության և մտավորականության հայրենանվեր աշխատանքը VIII հնգամյակի խնդիրների կատարման գործում:

Ուրոշ տեղ է հատկացված հասարակության կառուցվածքում տեղի ունեցած սոցիալական փոփոխությունների, աշխատավորության նյութական կենսամակարդակի բարձրացման և կուլտուրական շինարարության հարցերին:

Ն Ե Ր Ա Մ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունից հետո անցած 60 տարիների ընթացքում Սովետական Միությունը վիթխարի առաջընթաց է ապրել: Կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ սովետական հերոս ժողովուրդը երկու տասնամյակում՝ 1917—1937 թվականներին մեր երկրում ավարտեց սոցիալիզմի կառուցումը: Այդ սովետական հասարակության զարգացման առաջին փուլն էր, երբ միաժամանակ ավարտվեց անցումը կապիտալիզմից սոցիալիզմին:

Այնուհետև, սկսած երրորդ հնգամյակից (1938 թ.), սովետական հասարակությունը մտավ իր զարգացման երկրորդ փուլը, որի գլխավոր խնդիրներն էին՝ սոցիալիստական հասարակարգի հետագա զարգացումը և ամրապնդումը, սոցիալիզմի լիակատար ու վերջնական կառուցումը, զարգացած սոցիալիստական հասարակության ստեղծումը: Այդ պատմական վիթխարի խնդիրների իրագործման համար հարկ եղավ ևս երկու տասնամյակ, որից 1941—1945 թվականներն անցան Հայրենական մեծ պատերազմի դժվարին պայմաններում: Եթե պատերազմը չլիներ, հասկանալի է, որ այդ խնդիրները կլուծվեին ավելի կարճ ժամանակամիջոցում:

Գերմանաֆաշիստական զավթիչների դեմ Հայրենական մեծ պատերազմում ձեռք բերած համաշխարհային պատմական հաղթանակից հետո մեր երկրի աշխատավորները ձեռնամուխ եղան պատերազմի պատճառած վնասների վերացմանը, սոցիալիստական էկոնոմիկայի և կուլտուրայի հետագա զարգացմանը և հասան վիթխարի հաջողությունների:

Միաժամանակ մեծ փոփոխություններ տեղի ունեցան միջազգային ասպարեզում՝ հոգուտ սոցիալիզմի: Ստեղծվեց սոցիալիզմի համաշխարհային սիստեմը, ամրապնդվեցին Սովետական Միության և սոցիալիստական մյուս երկրների դիրքերը, անեց նրանց ազդեցությունը միջազգային կյանքի բոլոր բնագավառներում: Դրան զուգընթաց բուլաջավ կապիտալիզմի համաշխարհային սիստեմը:

Ինչպես նշեց ՍՄԿԿ XXI արտահերթ համագումարը (1959 թ.), անցել են այն ժամանակները, երբ Սովետական Միությունը բշխական կապիտալիստական շրջապատման մեջ էր գտնվում և միակ սոցիալիստական երկիրն էր: Այժմ կան համաշխարհային երկու հասարակական կարգեր՝ իր դարձն ապրած կապիտալիզմը և իր կենսական բուռն զարգացումն ապրող սոցիալիստական սիստեմը, որի կողմն է ամբողջ աշխարհի աշխատավորների համակցանքը:

Ներքին և միջազգային այդ էական փոփոխությունների հիման վրա XXI համագումարը նշեց, որ Սովետական Միությունում սոցիալիզմը հաղթանակել է լիակատար և վերջնական: Դրանով իսկ մեր երկիրը քակոխեց իր պատմության երրորդ փուլը՝ զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշրջանը, որի հիմնական խնդիրներն են կոմունիզմի նյութա-տեխնիկական բազայի ստեղծումը, սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունների զարգացումն ու կատարելագործումը և սովետական մարդկանց դաստիարակումը կոմունիզմի ոգով:

Կոմունիզմի նյութա-տեխնիկական բազայի ստեղծման ճանապարհին կարևոր առաջընթաց ֆալլ էր ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման յոթնամյա պլանի (1959—1965 թթ.) իրագործումը. սոցիալիստական արդյունաբերության հիմնական արտադրական ֆոնդերն ավելացան մոտ երկու անգամ, կառուցվեցին 5.500 արդյունաբերական խոշոր ձեռնարկություններ, արագ տեմպերով անեցին էներգետիկան, ֆիմիական, մավրային և գազային արդյունաբերությունը, գյուղատնտեսության արտադրանքն ավելացավ 14 տոկոսով¹:

Զգալիորեն ավելացավ ազգային եկամուտը, բարձրացավ աշխատավորների նյութական կենսամակարդակը:

Հետագա կարևոր առաջընթաց ֆալլը ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման ութերորդ հնգամյա պլանի (1966—1970 թթ.) կենսագործումն էր: Ինչպես բոլոր հնգամյակների, այնպես էլ այս հնգամյա պլանի կենսագործման համար կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ հերոսական աշխատանք կատարեցին մեր երկրի բանվոր դասակարգը, կոլտնտեսային գյուղացիությունը և մտավորականությունը: Այդ աշխատանքը տվեց իր լավագույն արդյունքները: Հնգամյա պլանը իրագործվեց մեծ հաջողությամբ: Հանուն կոմունիզմի կառուցման սովետական ժողովրդի մղած պայքարի պատմությունը հարստացավ ևս մեկ փայլուն էջով:

¹ *Տե՛ս* „История Коммунистической партии Советского Союза“, Политиздат, М., 1969, стр. 652.

ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն մեր պատմաբանների առջև կարևոր խնդիր է դրել՝ հատուկ ուշադրություն դարձնել մեր մեծ հայրենիքի սովետական, մասնավորապես էտպատերազմյան ժամանակաշրջանի, պատմության ուսումնասիրության վրա: «Էական կարևորություն է ներկայացնում այն հարցերի խոր ուսումնասիրությունը, որոնք վերաբերում են մեր հասարակության, նրա արտադրողական ուժերի զարգացման տեղեկեցներին,—ասաց Լ. Ի. Բրեժնևը ՍՄԿԿ XXV համագումարին տված Կենտկոմի հաշվետվության մեջ,—...Անհրաժեշտ է այսուհետև ևս ուսումնասիրել մեր պետականության զարգացման պրոբլեմները, դաստիարակչական, գաղափարական աշխատանքի ձևերն ու մեթոդները»²:

Պետք է նշել, որ վերջին տարիներին Սովետական Հայաստանի պատմաբանները այդ ուղղությամբ զգալի աշխատանք են կատարել: Նրանց աշխատանքի գիտական ամփոփումը «Հայ ժողովրդի պատմության» ութերորդ հատորն է, որը պատրաստել էր ՀՍՍՀ ԳԱ պատմության ինստիտուտը և հրատարակվեց 1970 թվականին: Այն ընդգրկում է 1941—1965 թվականները:

Այս աշխատությունը նվիրված է Սովետական Հայաստանի 1966—1970 թվականների պատմությանը: Նրանում ընդգրկված հարցերը լուսաբանված են մեր երկրի ժողովուրդների բարեկամության և եղբայրական համագործակցության սկզբունքների հիման վրա: Յույց է տրված կոմունիստական կուսակցության լենինյան ազգային բաղաձայնության հետևողական իրագործումը Հայաստանում:

Քանի որ ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի վերաբերյալ հանրապետության կենտրոնական արխիվներում դեռևս սակավ են անհրաժեշտ նյութերը, աշխատության մեջ այդպիսիք քիչ են օգտագործվել: Հարուստ փաստական նյութ է վերցված հրատարակված պաշտոնական վիճակագրական ժողովածուներից ու հաղորդագրություններից: Բացի դրանից, որոշ նյութեր բերվել են հանրապետական և միութենական պարբերական մամուլից: Լայնորեն օգտագործված են կուսակցական համագումարների, պլենումների և սովետական վերադաս մարմինների որոշումներն ու նյութերը: Ինչ վերաբերում է գրականությանը, պետք է նշել, որ տվյալ թեմայով Հայաստանում դեռևս առանձին մենագրություններ չեն հրատարակվել, ուստի հեղինակը օգտագործել է

² Լ. Ի. Բրեժնև, ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի Հաշվետվությունը և կուսակցության հերթական խնդիրները ներքին ու արտաքին բաղաբաղանդության բնագավառում, ղեկուցում ՍՄԿԿ XXV համագումարում, Երևան, 1976, էջ 119—120:

առանձին պատմաբանների և տնտեսագետների մի շարք հոդվածներ, որոնք հրատարակվել են գիտական ամսագրերում և այս կամ այն չափով առնչվում են ուսումնասիրվող թեմայի հետ:

Աշխատությունը, իհարկե, հավակնություն չունի ներկայացնելու Սովետական Հայաստանի տվյալ ժամանակաշրջանի ամբողջ պատմությունը: Մենք միայն առաջին փորձն ենք կատարել հիմնական գծերով շարադրելու այն:

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ—ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ

1. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՊԱՅՔԱՐ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

Պայքարելով կոմունիստական կուսակցության ծրագրի կենսագործման համար, Սովետական Միության բանվոր դասակարգը, կոլտնտեսային գյուղացիությունը և մտավորականությունը մեծ հաջողությունների հասան յոթնամյա պլանի (1959—1965 թթ.) կատարման գործում: Սովետական Միությունը կարևոր առաջընթաց քայլ կատարեց կոմունիզմի նյութա-տեխնիկական բազայի ստեղծման ճանապարհին: ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետվության առթիվ XXIII համագումարի (1966 թ. մարտ-ապրիլ) բանաձևում այդ մասին ասված է. «Համագումարը գոհունակությամբ նշում է, որ բանվոր դասակարգը, կոլտնտեսային գյուղացիությունը և ինտելիգենցիան, լուծելով ՍՄԿԿ ծրագրի մեջ առաջադրված պատմական խնդիրները, հաշվետու ժամանակաշրջանում խոշոր հաջողությունների են հասել էկոնոմիկայի ու կուլտուրայի դարպացման, սովետական ժողովրդի կենսամակարդակի բարձրացման գործում: Յոթնամյա պլանի կատարման շնորհիվ կարևոր քայլ արվեց կոմունիզմի նյութա-տեխնիկական բազայի ստեղծման ճանապարհին»¹:

Կոմունիստական կուսակցության լենինյան աղգային քաղաքականության հետևողական կենսագործումը յոթնամյակի տարիներին խոշոր հաջողություններ ձեռք բերվեցին բոլոր աղգային հանրապետություններում, այդ թվում նաև Սովետական Հայաստանում: Այստեղ արագ տեմպերով շարունակվեց սոցիալիստական արդյունաբերության դարպացումը: Մասնավորապես մեծ վերելք ապրեցին մեքենաշինությունը, մետաղամշակությունը, քիմիական և շինանյութերի արդյունաբերությունը, ինչպես նաև ժողովրդական սպառման առարկաների արդյունա-

¹ «ՍՄԿԿ XXIII համագումարի նյութերը», Երևան, 1967, էջ 297:

բերության տարբեր ճյուղերը: Դրա շնորհիվ ստեղծվեցին և աճեցին արդյունաբերական մի շարք նոր կենտրոններ՝ Չարենցավանը, Աբովյանը, Ագարակը և այլն:

Յոթնամյակի տարիներին հանրապետությունում հսկայական կապիտալ ներդրումներ կատարվեցին նոր ձեռնարկությունների շինարարության համար: 1959—1965 թթ. Հայաստանում մեկ և կես անգամ ավելի կապիտալ ներդրում է կատարվել, քան սովետական իշխանության նախորդ բոլոր տարիներին՝ 1921—1958 թթ.: Այդ ընթացքում կառուցվել է ավելի քան 300 արդյունաբերական ձեռնարկություն և խոշոր արտադրամաս: Սոցիալիստական գյուղատնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումները կազմել են 340 միլիոն ռուբլի²: Աճել է կոլտնտեսությունների և սովխոզների մեքենայական հզորությունը: Ավելացել է մի շարք մթերքների արտադրությունը: Զգալի չափով բարելավվել է բնակչության նյութական կենսամակարդակը: Նոր հաջողությունների են հասել ժողովրդական կրթությունը, արվեստը և դիտությունը:

Նշելով մեր երկրում ձեռք բերված վիթխարի հաջողությունները, ՍՄԿԿ XXIII համագումարը միաժամանակ ցույց տվեց կուսակցության և սովետական պետության ներքին և արտաքին քաղաքականության հետագա ուղղությունը և կարևորագույն խնդիրները:

Համագումարի փաստաթղթերում մեծ տեղ է տրված միջազգային իրադրությանը և այդ իրադրության պայմաններում սոցիալիստական սիստեմի հսկայական դերի գնահատությանը: Համագումարը ընդգծեց, որ ներկա պայմաններում պատմական զարգացման գլխավոր ուղղությունը որոշվում է օրըստօրե զարգացող և ամրապնդվող սոցիալիստական համակարգով, այն ուժով, որը պայքարում է իմպերիալիզմի դեմ՝ հանուն հասարակության սոցիալիստական վերափոխության, հանուն ազգային ու սոցիալական ճնշման և անարդարության վերացման:

Որպես սոցիալիստական համագործակցության առաջատար ուժ, Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցությունը և սովետական պետությունը իրենց արտաքին քաղաքականության գլխավոր հարցերից մեկը, իրենց ինտերնացիոնալ պարտքը համարում են սոցիալիստական երկրներին ըստ ամենայնի օգնելը, ազգային-ազատագրական պայքարին նպաստելը: Համագումարը բարձր գնահատեց այդ ուղղությամբ Սովետական Միության կատարած բեղմնավոր աշխատանքը,

² Տե՛ս «Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXIV համագումարի րանաձե-վերը», Երևան, 1966, էջ 5—6:

մասնավորապես ամերիկյան իմպերիալիզմի դեմ պայքարող Վիետնամի ժողովրդին ցույց տրված օգնությունը:

Հետեռական պայքար մղելով իմպերիալիստական ագրեսիայի դեմ, Սովետական Միությունը միաժամանակ վարում է տարբեր սոցիալ-քաղաքական կառուցվածք ունեցող երկրների խաղաղ գոյակցության լինելու քաղաքականությունը:

Դնելով խաղաղ գոյակցության հարցը և վարելով խաղաղասիրական հետեռական քաղաքականություն, կոմունիստական կուսակցությունը և սովետական կառավարությունը միաժամանակ նկատի ունեն իմպերիալիստական ռեակցիոն շրջանների ղավթողական քաղաքականությունը, ուստի մշտապես հոգ են տանում սովետական ժողովրդի ղգոնությունը բարձր պահելու, մեր սոցիալիստական հայրենիքի պաշտպանությունը ամրապնդելու մասին:

Կոմունիստական կուսակցության և սովետական կառավարության արտաքին քաղաքականության ղլխավոր հարցերից մեկը մշտապես եղել է խաղաղասիրությունը և ղավթողական, անարդարացի պատերաղմների դատապարտումը:

Խաղաղության համար մղվող պայքարում Սովետական Միությունը, սոցիալիստական համագործակցության մյուս երկրները և ամբողջ աշխարհի խաղաղասիր ուժերը նոր հաջողությունների հասան 1960-ական թվականներին: Դեռևս 1963 թ. ՍՍՀՄ-ի և ԱՄՆ-ի ու Անգլիայի միջև պայմանագիր կնքվեց օդում, ջրում և ցամաքում միջուկային փորձարկումներն արգելելու մասին: Դրան հաջորդեց նոր պայմանագրի կնքումը ռաղմական նպատակներով տիեզերական տարածությունները օդտադործելը արգելելու մասին: Իսկ 1968 թ. հունիսին Սովետական Միության, ԱՄՆ-ի և Անգլիայի միջև կնքվեց նոր, էլ ավելի կարևոր պայմանագիր՝ միջուկային ղենքը շտարածելու մասին, որին, ստորագրելու առաջին իսկ օրը, միացան աշխարհի 33 տարբեր պետություններ: Հետաղայում դրանց թիվն ավելի մեծացավ:

Խոսելով այդ պայմանագրի մասին, Ա. Ն. Կոսիգինը նշեց, որ «միջուկային ղենքը երևան դալու պահից ի վեր Սովետական Միությունը անվարան հետեռականությունը հանդես է եկել հանուն այն բանի, որ մարդկությունը փրկի միջուկային սպառնալիքից: Պայմանագրերը կարևոր քայլ է այդ ուղղությամբ, քանի որ պատենշ է դնում միջուկային ղենքի հետագա տարածման ճանապարհին, դրանով իսկ նվաղեցնում միջուկային պատերաղմի սանձաղերծման վտանղը»³:

³ «Սովետական Հայաստան», 2 հուլիսի 1968:

Չնայած այդ բոլորին, իմպերիալիստական լազերի հետադեմ ուժերը, մասնավորապես ամերիկյան իմպերիալիստները, աշխարհի տարբեր մասերում շարունակում էին իրենց նվաճողական քաղաքականությունը: Հենվելով Հարավային Վիետնամի հետադեմ ուժերի վրա, ամերիկյան ղորքերը պատերազմ ծավալեցին Վիետնամի դեմոկրատական հանրապետության դեմ, պատերազմ, որն սկսված էր դեռևս 1963 թ.: Վիետնամի նվաճման համար ԱՄՆ-ը այստեղ էր բերել կես միլիոնից ավելի անձնակազմ ունեցող բանակ՝ զինված ժամանակակից բոլոր տեսակի զենքերով: Նրան օգնում էին Ավստրալիան, Նոր Զելանդիան, Տաիլանդը, Ֆիլիպինները, ինչպես նաև Հարավային Կորեան:

Ստանալով Սովետական Միության և սոցիալիստական համագործակցության մյուս ևրկրների հղբայրական անշահախնդիր օգնությունը, Վիետնամի ժողովուրդը հաղթող դուրս եկավ այդ ծանր պատերազմից: Ամերիկյան իմպերիալիզմը պարտություն կրեց: Այդ ոչ միայն ռազմական, այլև քաղաքական ու բարոյական պարտություն էր:

Ամերիկյան իմպերիալիզմի հրահրումով և օգնությամբ Մերձավոր Արևելքում 1967 թ. Իսրայելը զավթողական պատերազմ սկսեց արաբական երկրների դեմ: Չնայած Իսրայելի մասնակի հաջողություններին, այստեղ ևս ամերիկյան իմպերիալիզմը չհասավ իր նպատակին:

Միջազգային լարվածության սրմանը, մասնավորապես Սովետական Միության ու սոցիալիստական համագործակցության մյուս ևրկրների նկատմամբ թշնամական քաղաքականության ուժեղացմանը, մեծ չափով նպաստում էին Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրապետությունում իշխանության գլուխ անցած հետադեմ ուժերը:

Երբ 1969 թ. բունդստագի ընտրությունների ժամանակ ԳՖՀ-ում իշխանության գլուխ անցավ սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության ղեկավար Վ. Բրանդտը, այստեղ իրադրությունը սկսեց փոխվել: Հակառակ հետադեմ ուժերի քաղաքական ճնշմանը, Վ. Բրանդտի կառավարությունը հաշվի առավ ստեղծված իրադրությունը, բռնեց ավելի ռալիստական դիրք և բանակցությունների մեջ մտավ ՍՍՀՄ կառավարության (հետագայում նաև սոցիալիստական մյուս ևրկրների) հետ՝ հարաբերությունները նորմալացնելու համար: Արդյունքն եղավ այն, որ 1970 թ. օգոստոսի 12-ին ՍՍՀՄ-ի և ԳՖՀ-ի միջև պայմանագիր կնքվեց, ըստ որի, երկու կողմերն էլ պարտավորվեցին ճանաչել Եվրոպայի բոլոր պետությունների առկա սահմանները և նրանց տերիտորիալ ամբողջականությունը: Ըստ այդ պայմանագրի կողմերը տերիտորիալ ոչ մի պահանջ չունեն Եվրոպայի այս կամ այն պետությունից:

Գերմանական Ֆեդերատիվ Հանրապետության հետ այդ առաջին պայմանագրի կնքումը Սովետական Միության խաղաղասիրական արտաքին քաղաքականության խոշոր հաղթանակն էր: Հետագայում խաղաղության ամրապնդման նպատակով ԳՖՀ-ի հետ մի շարք ալլ պայմանագրեր կնքեցին ինչպես Սովետական Միությունը, այնպես էլ Եվրոպայի սոցիալիստական մյուս երկրները:

Սովետական Միության նախաձեռնության, եռանդուն ջանքերի և հետևողական խաղաղասիրական քաղաքականության շնորհիվ Միավորված Ազգերի Կազմակերպության գլխավոր անսամբլեան 1970 թ. ընդունեց Դեկլարացիա միջազգային անվտանգության ամրապնդման մասին: Այդ Դեկլարացիայի հիմքում ընկած են սովետական առաջարկները, որոնք հաստատում են բոլոր պետությունների և ժողովուրդների իրավունքները իրենց բախտը որոշելու առանց արտաքին միջամտության, խստիվ արգելում են այլ պետությունների ներքին գործերին միջամետելը և ուժի միջոցով ուրիշի տերիտորիաները զավթելը:

Դրան ղուգրնթաց, Սովետական Միությունը հսկայական աշխատանք ծավալեց մի շարք խոշոր կապիտալիստական պետությունների հետ տնտեսական, կուլտուրական և առևտրական հարաբերությունները ընդարձակելու համար: Այդ ուղղությամբ մասնավորապես կորևոր արդյունքներ ձևոք բերվեցին Ֆրանսիայի, Իտալիայի, Հնդկաստանի, Իրանի, Ֆինլանդիայի, Շվեդիայի և մի շարք այլ երկրների հետ ունեցած հարաբերություններում: Ավելի ընդլայնվեցին Սովետական Միության դիվանագիտական, տնտեսական և կուլտուրական կապերը զարգացող երկրների հետ:

Սովետական Միության արտաքին տնտեսական-կուլտուրական կապերին իր ակտիվ մասնակցությունն է ցուցաբերում նաև Սովետական Հայաստանը: Նրա արդյունաբերական արտադրանքի մի զգալի մասը արտահանվում է արտասահմանյան երկրներ, ինչպես զարգացած, նույնպես և զարգացման ուղին բռնած երկրներ: Մեր հանրապետության արդյունաբերության, լուսավորության, սոցիալապահության և այլ բնագավառների մասնագետների մի զգալի մասը, կառավարությունների միջև կնքված պայմանագրերի համապատասխան, գտնվում է տարբեր, մասնավորապես զարգացող երկրներում՝ նրանց օգնելու համար: Սովետական Հայաստանն այդ երկրներին տեխնիկական օգնություն է ցույց տալիս արդյունաբերական ձեռնարկություններ կառուցելու գործում:

Ութերորդ հնդամյակի տարիներին ավելի ու ավելի ընդարձակվեցին Սովետական Միության քաղաքական-տնտեսական, կուլտուրական և այլ կապերը սոցիալիստական լագերի բոլոր երկրների, մասնավորապես ՏՓԽ-ի (ՇՅՅ) մեջ մտնող երկրների հետ։ Զարգացավ և կատարելագործվեց աշխատանքի սոցիալիստական բաժանումը այդ երկրների միջև։ Մի շարք կարևոր հարցերում ընդհանուր համաձայնություն տեղի ունեցավ սոցիալիստական երկրների 1966—1970 թթ. հնդամյա պլանների մշակման և նրանց իրականացման գործում, որի գլխավոր նպատակն էր սոցիալիստական սիստեմի էկոնոմիկայի մասնագիտացումը և կոոպերացումը։ Ավելի ամրապնդվեց ու հզորացավ Վարշավայի պայմանագրի պետությունների ռազմական հզորությունը, Վճռական հակահարված տրվեց արևմտյան իմպերիալիստների դավերին 1968 թ. Զեխստվադակիայի դեպքերի ժամանակ։ Նույնպիսի հակահարված ստացան նաև շինական ավանտյուրիստները, որոնք մի շարք սահմանային ընդհարումներ հրահրեցին Հեռավոր Արևելքում։

Այսպիսով, ինչպես ցույց են տալիս փաստերը, 1960-ական թվականների երկրորդ կեսին, շնորհիվ Սովետական Միության և սոցիալիստական համագործակցության մյուս երկրների եռանդուն ջանքերի, կարևոր հաջողություններ էին ձեռք բերվել միջազգային լարվածության թուլացման, խոշոր պետությունների միջև հարաբերությունների համեմատաբար բարելավման և ատոմային պատերազմը սանձահարելու ուղղությամբ։

Այդ պայմաններում, իմպերիալիստական ռեակցիան, որի գլուխ կանգնել էին Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների իմպերիալիստները, ամեն ինչ անում էր ամրապնդելու իմպերիալիզմի խարխուղող դիրքերը։ Ինչպես նշել է Լ. Ի. Բրեժնևը, «ազրեւորները չեն դադարել ագրեսոր լինելուց։ Ժողովուրդների ազատության և անկախության թշնամիները չեն դարձել հեղ գառներ և բարի հրեշտակներ»⁴։

Կասկածից վեր է, որ, չնայած միջազգային լարվածության որոշ մեղմացմանը, ագրպիսի պայմաններում ատոմային պատերազմի վրտանդը շարունակում էր մնալ որպիս ամենամոծն ու սարսափելին աշխարհի ժողովուրդների համար։ Ուստի պայքարը խաղաղության համար ընդդեմ պատերազմի մնում էր որպես Սովետական Միության, սոցիալիստական համագործակցության բոլոր երկրների, աշխարհի

⁴ Լ. Ի. Բրեժնև, Սովետական Հայաստանի 50 տարին, Երևան, 1970, էջ 39։

բոլոր խաղաղասեր ուժերի ամենաառաջնակարգ, ամենակարևոր ու կենսական խնդիրը: Ելնելով դրանից, Սովետական Միության բոլոր աշխատավորները, այդ թվում Հայաստանի աշխատավորները, շարունակում էին անդադրում պայքարը հանուն խաղաղության ամբողջ աշխարհում:

Միահամուռ հավանություն տալով կոմունիստական կուսակցության և սովետական կառավարության խաղաղասիրական արտաքին քաղաքականությանը, հանրապետության աշխատավորները դատապարտում էին իմպերիալիստների, առաջին հերթին ԱՄՆ-ի հետագեմ ուժերի ագրեսիվ քաղաքականությունը, ռազմական ուժով վիճելի հարցերը լուծելու ներանց փորձերը, այլ պետությունների ներքին գործերին միջամտելը և այլն:

Միանալով սովետական ժողովրդի պայքարին ընդդեմ իմպերիալիստական ռեակցիայի, հանուն խաղաղության, Սովետական Հայաստանի բանվոր դասակարգը, կոլտնտեսային գյուղացիությունը և մտավորականությունը կոնկրետ պարտավորություններ էին վերցնում իրենց աշխատանքն ավելի արդյունավետ դարձնելու, արտադրական պլանները բարձր որակով կատարելու և գերակատարելու համար՝ հանուն մեր սոցիալիստական մեծ հայրենիքի՝ Սովետական Միության տնտեսական, կուլտուրական և ռազմական հետագա հզորության: Դրա շնորհիվ ինչպես նախորդ հնգամյա պլանները, նույնպես և ութերորդ հնգամյա պլանը կատարվեց մեծ հաջողությամբ:

Միջազգային իրադրության այդպիսի պայմաններում Սովետական Հայաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքը ընթանում էր համաշափորեն: Այդ կյանքի բնորոշ կողմերը արտահայտվում էին հետևյալ հիմնական բնագավառներում:

2. ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՇԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ. ԴԵՄՈԿՐԱՏԻԱՅԻ շԵՏԱԳԱ ԶԱՐԳԱՑՈՄԸ

Որպես պետական իշխանության նոր և ամենամասսայական կազմակերպությունների, սովետները մշտապես հանդիսացել են կոմունիստական կուսակցության ուշադրության առարկան: Սովետական իշխանության անցած 60 տարիների ընթացքում սովետները վիթխարի գործ են կատարել մեր հրկրում սոցիալիզմի կառուցման բնագավառում: Իրենց աշխատանքի ձևերով ավելի ու ավելի կատարելագործվել են, ամրապնդվել ու հզորացել: Սովետական պետության զարգացման յուրաքանչյուր էտապում, մեր հրկրի առջև դրված յուրաքանչյուր նոր ու մեծ խնդրի—լինի դա քաղաքական, տնտեսական, թե պաշտպանական—

իրագործման ժամանակ սովետների առջև դրվել են նոր հարցեր: Աշխատավորական ամենալայն դանդաղածների գործոն մասնակցությամբ այդ հարցերը լուծվել են մեծ հաջողությամբ: Դրա առհավատչյալն է Սովետական Միությանում սոցիալիզմի լիակատար ու վերջնական կառուցումը և ներկայումս զարգացած սոցիալիզմի իրագործումը, որին մեծ խանդավառությամբ ձեռնամուխ է հղել ամբողջ սովետական ժողովուրդը:

Սովետական շինարարության և տեղական սովետների աշխատանքի բարելավման հարցերը հատուկ տեղ գրավեցին ՍՄԿ ԽՄԿ Կենտրոնական օրոշումներում: ՍՄԿ Կենտրոնի հաշվետվության առթիվ համագումարի ընդունած բանաձևում այդ մասին ասված է. «Համագումարն ընդգծում է սովետական պետության հետագա ամրապնդման, սոցիալիստական դեմոկրատիայի ըստ ամենայնի զարգացման կարևորությունը: Առանձնահատուկ նշանակություն է ստանում աշխատավորների դեպուտատների սովետների դերի բարձրացումը, որպեսզի նրանք լրիվ չափով օգտագործեն իրենց լիազորությունները տնտեսական և կուլտուրական շինարարության խնդիրների իրականացման և կատարման ստուգման գործում, ավելի մեծ նախաձեռնություն ցուցաբերեցին պլանային, ֆինանսական, հողային հարցերը լուծելու, տեղական արդյունաբերության ձեռնարկությունները, բնակչության կենցաղային ու սոցիալ-կուլտուրական սպասարկումը ղեկավարելու գործում: Սովետները կոչված են բարձրացնելու գործադիր օրգանների դեպուտատների և պաշտոնատար անձանց պատասխանատվությունը ժողովրդի հանդեպ, ակտիվացնելու սեսիանների աշխատանքը, նրանց քննարկմանը ներկայացնելու ավելի բազմազան հարցեր»⁵:

Համագումարից մեկ տարի հետո, 1967 թ. մարտին ՍՄԿ Կենտրոնական կոմիտեն նորից անդրադարձավ տեղական սովետների գործունեությանը և նույն ամսի 8-ին ընդունեց որոշում «Գյուղական և ավանային սովետների աշխատանքի բարելավման մասին»:

Կենտրոնական կոմիտեի այդ որոշումը պարտավորեցնում է կուսակցական կազմակերպություններին ձեռք առնել բոլոր միջոցները և կազմակերպել գործնական օրնություն գյուղական և ավանային սովետների աշխատանքների աշխուժացման և ավելի արդյունավետ դարձնելու համար: Ըստ որում, պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել տեղերում իրացվող տնտեսական, սոցիալ-կուլտուրական միջոցառում-

⁵ «ՍՄԿ ԽՄԿ Կենտրոնական օրոշումներ», էջ 311—312:

ների վրա, այն հաշվով, որ ավելի ուժեղանա սովետների ազդեցությունը կուտնտեսությունների և սովխոզների, տեղական արդյունաբերության ձեռնարկությունների, առևտրի, հասարակական սննդի և կենցաղային սպասարկման հաստատությունների վրա: Այդ նպատակով շրջանային գործադիր կոմիտեների առջև խնդիր դրվեց գյուղական և ավանային սովետները ապահովել ստուգված և որակյալ կադրերով:

1968 թ. ապրիլին մամուլում հրապարակվեց ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության հրամանագիրը «Աշխատավորների դեպուտատների գյուղական և ավանային սովետների հիմնական իրավունքների և պարտականությունների մասին»: Այդ հրամանագրով ընդարձակվեցին տվյալ սովետների իրավունքները: Սահմանվեց, որ նրանց որոշումները պարտադիր են իրենց տերիտորիայում գտնվող կուտնտեսությունների, սովխոզների, արդյունաբերական ձեռնարկությունների, հիմնարկությունների և այլ հաստատությունների համար: Հրամանագրում միաժամանակ նշված էր, որ գյուղական և ավանային սովետների ղեկավարությունը իրագործվում է կոլեգիալ սկզբունքներով, նրանց դեպուտատները և գործադիր օրգանները պարբերաբար հաշվետու պետք է լինեն ընտրողների առջև, նրանց աշխատանքներում պետք է ընդգրկվեն աշխատավորական լայն զանգվածներ:

Մի շարք որոշումներ ընդունվեցին սովետների քաղաքային և շրջանային գործադիր կոմիտեների աշխատանքների բարելավման մասին:

Ելնելով վերադաս կուսակցական և սովետական օրգանների, մասնավորապես ՍՄԿԿ XXIII համագումարի որոշումներից, Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի յոթերորդ գումարման երրորդ սեսիան 1968 թ. մարտին քննության առավ Աշխատավորների դեպուտատների տեղական սովետների աշխատանքի հետագա բարելավման հարցը: Ընդունած որոշման մեջ ցույց է տրված սովետների կատարած խոշոր աշխատանքը և թերությունները, որոնց վերացման համար նշվեցին անհրաժեշտ միջոցառումներ:

Այդ ժամանակ հանրապետության 1.048 բնակավայրերում գործում էր աշխատավորների դեպուտատների 534 սովետ, որից 14-ը հանրապետական ենթակայության քաղաքային սովետներ էին, 9-ը՝ շրջանային ենթակայության քաղաքային, 6-ը՝ Երևան քաղաքի շրջանային (հետագայում ամփելացավ նաև 7-րդը՝ Սովետական շրջանը), 33-ը՝ գյուղական շրջանային, 445-ը՝ գյուղական, 27-ը՝ ավանային սովետներ: Այդ բոլոր սովետներում ընդգրկված էր 25.650 դեպուտատ, որից

18.847-ը՝ 3.332 մշտական հանձնաժողովներում⁶։ Սովետների աշխատանքներում, բացի ղեկավարողներից, ընդգրկված էին հաղարավոր աշխատավորներ, որոնք կատարում էին տարբեր հանձնարարություններ։ Մշտական հանձնաժողովներում աշխատում էր 10.670 մարդ, որպես արտահաստիքային հրահանգիչներ, բաժինների աշխատողներ, վարիչներ, նախագահի տեղակալներ՝ 4.524 մարդ։ Դա սովետական ակտիվի մի խոշոր բանակ էր, որը մեծ գործ էր կատարում սովետների առջև դրված բազմապիսի խնդիրների իրագործման բնագավառում։

Սեսիայի ընդունած որոշման մեջ նշված է, որ կուսակցության ու վերադաս սովետական օրգանների որոշումների կատարման շնորհիվ աշխուժացել են սովետների աշխատանքները, որ սովետներն սկսել են ավելի մեծ ուշադրություն դարձնել իրենց առջև դրված խնդիրների իրագործման վրա, որ նրանցից շատերը ակտիվորեն ներգործում են տնտեսական շինարարության, սովետական օրինականության պահպանման, պետական պարտավորությունների ժամանակին կատարման գործի վրա, որ ուժեղացել է նրանց վերահսկողությունը իրենց ոլորտում գրտնրվող սովետական, տնտեսական, կուլտուրական և առևտրական կալմակերպությունների վրա։

Միաժամանակ որոշման մեջ բացահայտված են այն լուրջ թերությունները, որոնք առկա էին տեղական սովետների աշխատանքներում, ասված է, որ որոշ տեղական սովետներ դեռևս ակտիվորեն չէին մասնակցում տնտեսական շինարարությանը, աչքաթող էին արել իրենց տարածքում հողային հարաբերությունների կարգավորումը, չէին վերակառուցել աշխատանքը նոր պահանջներին համապատասխան, անբավարար ուշադրություն էին դարձնում կուլտուրական, առողջապահական, առևտրական և կենցաղային սպասարկման հաստատությունների աշխատանքների բարելավմանը և այլն։

Գերագույն սովետի սեսիայի որոշման մեջ նշված է նաև, որ անբավարար հիմքերի վրա է դրված տեղական սովետների, մասնավորապես գյուղական և ավանային սովետների ղեկավարությունը, նրանց օգնելու գործը։ «Շրջանային սովետների գործադիր կոմիտեների բաժինները,—ասված է որոշման մեջ,—խախտելով Հայկական ՍՍՀ աշխատավորների ղեկավարողների գյուղական, ավանային սովետի կանոնադրությունը, սահմանափակում են գյուղական և ավանային սովետների իրավունքները՝ գյուղական վայրերում գործող համապատասխան ձև-

⁶ «Սովետական Հայաստան», 29 մարտի 1968։

նարկությունների և սոցիալ-կուլտուրական հիմնարկների ղեկավարների նշանակելիս... որ սովետների սեսիաներում հազվադեպ են քննարկվում սոցիալիստական օրինականության ամրապնդման, քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության հարցերը»⁷։ Ընդգծված է այն փաստը, որ դեռևս անբավարար ուշադրություն է դարձվում սովետների գործադիր մարմինների և սեսիանների կողմից ընդունված որոշումների կատարման և վերահսկողության գործի վրա։

Նշելով այդ և մյուս թերությունները, ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի սեսիան խնդիր դրեց, որպեսզի ՍՄԿԿ XXIII համագումարի որոշումների լույսի տակ արմատապես բարելավվի հանրապետության տեղական սովետների գործունեությունը, որ տեղական սովետները ինքնուրույն կերպով որոշեն օրենսդրությամբ իրենց իրավասությանը տրված բոլոր հարցերը, հանդիսանան իրենց տարածքի լիշխան տերերը, ավելի ներգործեն բոլոր սովետական, տնտեսական, կուլտուր-կենցաղային և մյուս ձևանարկությունների աշխատանքների վրա, օգնեն նրանց բարելավմանը և պլանների կատարմանը։

Սեսիան միաժամանակ հանձնարարեց ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետին՝ միջոցառումներ մշակել ընդլայնելու տեղական սովետների իրավունքները պլանավորման գործում և նրանց հնարավորություն տալ գործոն մասնակցություն ունենալու ճյուղային պլանավորմանը, ինչպես նաև ընդլայնել նրանց իրավունքները տեղական արդյունաբերական ձևանարկությունների ղեկավարման բնագավառում, ամրապնդել նրանց ֆինանսական հնարավորությունները, ուժեղացնել հսկողությունը և գործնական օգնությունը բնակավայրերի հատակագծման ու շինարարության գործում։

Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահությունը և Մինիստրների սովետը մի կողմից ավելի ու ավելի ուժեղացրին իրենց հսկողությունը տեղական սովետների մասին վերադաս օրգանների որոշումների կատարման վրա, մյուս կողմից օգնեցին այդ սովետներին՝ բարելավելու աշխատանքները։ Ինչպես ցույց են տալիս մամուլում հրապարակված նյութերը, Գերագույն սովետի նախագահության ապարատի աշխատողները տեղերում բազմակողմանի ուսումնասիրել են սովետների գործունեությանը վերաբերող տարբեր հարցեր և դրանց մի ղգալի մասը նախագահության քննարկման առարկա է դարձել։

⁷ «Սովետական Հաստատ», 31 մարտի 1968։

Այսպես, 1968 թ. մայիսին ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահությանը քննարկել է հանրապետության մինիստրությունների, գերատեսչությունների և մյուս վերադաս կազմակերպությունների առջև տեղական սովետների կողմից բարձրացրած հարցերին ընթացք տալու վիճակը: Այդ առթիվ ընդունված որոշման մեջ նշված է, որ մի շարք մինիստրություններ (կոմունալ տնտեսության, լուսավորության, ավտոմոբիլային տրանսպորտի և այլն) հարկ եղած ուշադրությամբ քննարկել և համապատասխան ընթացք են տվել տեղական սովետների կողմից բարձրացված հարցերին և դրանով իսկ նպաստել համապատասխան շրջանների տնտեսական, կուլտուր-լուսավորական ու կենցաղային հարցերի լուծմանն ու բարելավմանը:

Նշված է նաև, որ կան մինիստրություններ և գերատեսչություններ, որոնք հարկ եղած ուշադրությունը չեն դարձնում տեղական սովետների կողմից բարձրացրած հարցերի վրա և չեն օգնում նրանց լուծմանը:

Գերագույն սովետի նախագահությունը խնդիր դրեց բոլոր մինիստրությունների և գերատեսչությունների առջև, որպեսզի նրանք հատուկ ուշադրություն դարձնեն տեղական սովետների բարձրացրած, հիմնավորված և օրենսդրության պահանջներին համապատասխանող հարցերի լուծմանը՝ առանց բյուրոկրատական ձգձգումների:

Կատարելով կուսակցական և սովետական վերադաս օրգանների որոշումները, ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում հանրապետության տեղական սովետները կարևոր հաջողությունների էին հասել: Ուժեղացել էր նրանց մասնակցությունը տնտեսական ու կուլտուրական շինարարությանը, աշխուժացել էին մշտական հանձնաժողովների աշխատանքները, մեծացել էր օժանդակ ակտիվի թիվը, բարելավվել էր կադրերի որակը, որոնց շնորհիվ և բարձրացել էր սովետների հեղինակությունը:

Իրենց առջև դրված խնդիրների իրագործման նպատակով, կուսակցական կազմակերպությունների ղեկավարությամբ, արդյունավետ աշխատանք էին կատարում Ալավերդու (այժմ Թումանյան), Աշտարակի, Արթիկի, Գորիսի, Սիսիանի, Ամասիայի, Նղեզնաձորի, Թալինի և մի շարք այլ շրջանների աշխատավորների դեպուտատների սովետների գործադիր կոմիտեները: Այդ սովետների հերթական սեսիաներում պարբերաբար քննության են առնվել տվյալ շրջանի ներքին կյանքին վերաբերող հարցեր՝ կապիտալ շինարարության պլանների կատարման ընթացքը, բանվոր-ծառայողների աշխատանքային պայմանների բարելավումը, սոցիալիստական օրինականության պահպանության և կուլ-

տուր-լուսավորական աշխատանքների և այլ հարցերը⁸։ Ընդունելով համապատասխան որոշումներ, գործկոմները հետևել են նրանց կատարմանը և հասել լավագույն արդյունքների։

Զգալի չափով բարելավվել էր մշտական հանձնաժողովների աշխատանքը։ 1968 թ. սկզբներին հանրապետության աշխատավորների դեպուտատների բոլոր սովետներում գործում էին ավելի քան 3.232 մշտական հանձնաժողովներ, որոնց աշխատանքներին, բացի դեպուտատներից, մասնակցում էին մեծ թվով աշխատավորներ։ Այդ հանձնաժողովները միայն 1967 թ. 9 ամսում նախապատրաստել և սովետների գործադիր կոմիտեների քննարկմանն էին ներկայացրել ավելի քան 5.200 բազմազան հարցեր։

Լավ հիմքերի վրա էր դրված Ախուրյանի շրջանի Մարմաշեն դյուդի սովետի և նրա մշտական հանձնաժողովների աշխատանքը։ Դրա շնորհիվ գյուղսովետը, որը սպասարկում էր Մարմաշեն, Վահրամաբերդ և Կապս դյուդերին, շրջանում լավ հեղինակություն էր ձեռք բերել։ Մշտական հանձնաժողովները պարբերաբար նիստեր էին գումարում 'և քննության առնում այդ գյուղերի բարեկարգման, սանիտարական դրություն, կուլտուր-լուսավորական աշխատանքների հարցերը և միջոցառումներ մշակում դրանց բարելավման համար։ Սովետի ակտիվ աջակցությամբ այդ երեք գյուղերում կառուցվել էին բաղնիքներ, կարգավորվել էին միջգյուղյան ճանապարհները։ Կուլտուր-լուսավորական հանձնաժողովի նախաձեռնությամբ Մարմաշենի կոլտնտեսության ակումբին կից գործում էր 100 մարդուց բաղկացած քառաձայն երգչախումբ։ Այդ ակումբը գյուղի աշխատավորների կուլտուրական հանգստի լավագույն վայրերից մեկն էր։ Գյուղսովետը և սկզբնական կուսակցական կադրակրպությունը գործուն օգնություն էին ցույց տալիս մշտական հանձնաժողովներին։ Նրանց նախագահների դեկլարացիաները պարբերաբար լսվում էին կուսկազմակերպության բյուրոյի նիստերում և ընդհանուր ժողովներում։ Իսկ հանրապետության մի շարք շրջաններում՝ Գուդարքում, Ապարանում, Արթիկում և այլուր, մշտական հանձնաժողովները մատնված էին անգործության։

Սովետների գործունեության մեջ կարևոր տեղ է գրավում ընտրողների առաջարկների հաշվի առնելն ու կատարումը։ Այդ գործում շոշափելի արդյունքների էին հասել Երևանի, Լենինականի, Կաոյի քաղաքային, Ղափանի, Մեղրու և մի շարք այլ շրջանների աշխատավորների դեպուտատների սովետների գործադիր կոմիտեները։

⁸ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 6 մարտի 1968։

Իրենց աշխատանքով աչքի էին ընկնում նաև Իջևանի շրջանի Սևքար և Աչաջուր, Ստեփանավանի շրջանի Վարդաբլուր և Կաթնաղբյուր, Անիի շրջանի Շիրակավան և Բագրավան, Նոյեմբերյանի շրջանի Կողբ գյուղերի աշխատավորների դեպուտատների սովետները:

Սակայն դրա կողքին հանրապետությանում կային այնպիսի շրջաններ, ուր գործադիր կոմիտեի վատ աշխատանքի և թույլ ղեկավարության հետևանքով գյուղական սովետների աշխատանքը գտնվում էր միանգամայն անբավարար վիճակում: «Սովետական Հայաստան» թերթի 1968 թ. մարտի 24-ի առաջնորդող հոդվածում կարդում ենք. «Աբովյանի շրջանի մի շարք գյուղական սովետներ պատշաճ ազդեցություն չեն գործում կոլտնտեսությունների, սովխոզների և հիմնարկների գործերի վրա, այստեղ աչքի ընկնող թերություններ կան դպրոցների, հիվանդանոցների, մանկապարտեզների և մանկամսուլների, խանութների, ակոմբեների և գրադարանների աշխատանքներում, որոնց գործունեության համար պատասխանատվություն են կրում գյուղական սովետները: Այդ թերությունները բացատրվում են, ամենից առաջ, կազմակերպական-մասսայական աշխատանքի անբավարար դրվածքով: 1967 թ. ընթացքում Աբովյանի շրջանի և ոչ մի գյուղական սովետի գործկոմ բնակչության առջև հաշվետվության մեջ հանդես չի եկել: Այդ տեսակետից դրությունը բարվոք չի նաև էջմիածնի ու Հոկտեմբերյանի շրջաններում»:

Այսպիսով, չնայած ձեռք բերված որոշ հաջողություններին, տեղական սովետների աշխատանքների բարելավման հարցը Հայաստանում մնում էր որպես սովետական շինարարության կարևոր հարցերից մեկը:

1969 թ. մարտի 16-ին տեղի ունեցած Հայկական ՍՍՀ աշխատավորների դեպուտատների շրջանային, քաղաքային, գյուղական և ավանային սովետների ընտրությունները: Նախընտրական կամպանիան զուգահեռաց մեծ առաջնորդ Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի և Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման 50-ամյակի նախապատրաստության: Հանրապետության աշխատավորները ընտրությունները դիմավորեցին այդ տոների առթիվ ընդունած սոցիալիստական պարտավորությունների կատարման և գերակատարման նշանաբանով: Ընտրությունների արդյունքների մասին հաղորդագրության մեջ ասված է, որ ստեղծված 24.995 ընտրական հանձնաժողովներում ընդգրկվել էր 97.236 մարդ: Տեղի էր ունեցել 547 տեղական սովետի ընտրություն, որից 34 շրջանային, 23 քաղաքային, երեք քաղաքի 6 շրջանային, 457 գյուղական և 27 ավանային սովետի դեպուտատների ընտրություն: Բնորոշ է, որ 1.215.780 ընտրողից ընտրություններին մասնակցել էին

1.215.288-ը կամ 99,96 տոկոսը: Դա ցույց է տալիս՝ ընտրողների ակտիվ վերաբերմունքը իշխանության տեղական օրգանների ընտրությանը և ունի քաղաքական մեծ կարևորություն: Այդ ընտրությունները վերստին հաստատեցին կոմունիստների և անկուսակցականների բոլորի մեծ ուժը:

Տեղական սովետներում ընտրված ղեկավարատների ընդհանուր թիվը կազմում էր 25.275: Դրանից շրջանային սովետների ղեկավարատներ էին 2.747-ը, քաղաքային սովետների՝ 2.270-ը, երևան քաղաքի շրջանային սովետների՝ 980-ը, գյուղական սովետների՝ 17.758-ը և ավանային սովետների՝ 1.520-ը: Դեկտատատների ընդհանուր թվից 10.898-ը կամ 43,12 տոկոսը կանաչք էին, 11.758-ը կամ 46,52 տոկոսը կոմունիստներ, 13.515-ը կամ 53,48 տոկոսը անկուսակցականներ, 17.022-ը կամ 67,37 տոկոսը բանվորներ և կոլտնտեսականներ⁹: Ըստ որում ղեկավարատների ավելի քան 50 տոկոսը անցյալ դուսարման տեղական սովետի ղեկավարատներ չեն հղել: Այդ ասում է այն մասին, որ ղեկավարատների կազմը թարմացվել էր և այդ նոր ղեկավարատների հետ հատուկ աշխատանք պետք է տարվեր՝ սովետների աշխատանքներն ավելի արդյունավետ դարձնելու համար:

Ընտրություններից հետո, տեղական սովետների աշխատանքներն ավելի ու ավելի բարելավվում էին, շնայած շրջանային, քաղաքային ու գյուղական մի շարք սովետների գործունեության մեջ դեռևս առկա թերություններին:

Հատուկ ուշադրություն դարձվեց կազմակերպչական-մասսայական աշխատանքների վրա: Սովետների մեծ մասում կազմակերպչական-հրահանգչական բաժինները կոմպլեկտավորվեցին և ապահովվեցին որակյալ կադրերով: Շուտով նրանք ծավալեցին իրենց գործունեությունը և հասան շոշափելի արդյունքների: Հիշատակության է արժանի Երևանի քաղաքային սովետի գործադիր կոմիտեի կազմակերպչական-հրահանգչական բաժնի գործունեությունը: Կազմակերպչական-հրահանգչական բաժնի սխեմայի միջոցառումների իրագործումը, կազմակերպում էր սեմինարներ ղեկավարատների և մշտական հանձնաժողովների անդամների համար, հաճախակի ուսումնասիրում և վերլուծության էր ենթարկում քաղաքի շրջանային սովետների գործունեությունը, հաշիվ էր առնում ընտրողների և ղեկավարատների առաջարկներն ու քննադատական դիտողությունները, միջոցառումներ մշակում դրանց իրականացման

⁹ «Երեկոյան Երևան», 21 մարտի 1969:

համար: Իր գործունեության ընթացքում բաժինը հատուկ ուշադրություն էր դարձնում սովետների և դեպուտատների աշխատանքի առաջավոր փորձի մասսայականացման, աշխատավորներից ստացված դիմումների և բողոքների ժամանակին քննարկմանն ու ընթացք տալուն, օգնում Երևանի քաղաքային և շրջանային սովետներին՝ վերացնելու իրենց աշխատանքներում եղած թերությունները:

Տեղական սովետների աշխատանքների աշխուժացման նպատակով արդյունավետ գործ էր կատարում նաև աշխատավորների դեպուտատների Երևանի Շահումյանի շրջանային սովետի զործադիր կոմիտեն:

Կազմակերպչական-մասսայական աշխատանքը անբավարար հիմքերի վրա էր դրված Արարատի, Մարտունու, Սեանի և մի շարք այլ շրջանների աշխատավորների դեպուտատների սովետներում: Այդ շրջաններում սովետների սեսիաները դադարվում էին ժամանակի մեծ խախտումներով, ուշացումներով: Իսկ Լենինականի քաղաքային, Ղափանի քաղաքային և շրջանային սովետների գործադիր կոմիտեները 1969 թ. ընթացքում հաշվետվությամբ հանդես չէին եկել սեսիաներում: Այդ թվականին հաշվետվությամբ հանդես չէին եկել նաև՝ 11 գյուղատիտ Եղեգնաձորի, 12՝ Իջևանի և 7՝ Մեղրու շրջաններում¹⁰: Կազմակերպչական-մասսայական աշխատանքի անբավարար դրվածքի հետևանքով ընտրողների առջև հաշվետվությամբ հանդես չէին եկել Ախուրյանի շրջանում՝ դեպուտատների 42,6, իսկ Սպիտակի քաղաքային սովետի դեպուտատների մոտ 50 տոկոսը: Վատ էր վիճակը նաև Արտաշատի շրջանային, Ալավերդու քաղաքային և մի շարք այլ սովետներում:

Սովետների գործունեության թերությունների ղխավոր սպառնալուծություններից մեկն այն էր, որ նրանց մի զգալի մասը անտեսում էր «Հայկական ՄՍՀ աշխատավորների դեպուտատների գյուղական և ավանային սովետի մասին» օրենքը և լայնորեն չէր օգտագործում իրենց տրված իրավունքները: Ահա թե ինչու Հայկական ՄՍՀ Գերագույն սովետի նախագահությունը 1970 թ. նոյեմբերին վերստին տեղական սովետների գործադիր կոմիտեների ուշադրությունը բեռնեց այդ հարցի վրա, նիստում քննարկելով այդ օրենքի կենսագործման ընթացքը: Ընդունված որոշման մեջ նշված է, որ այդ օրենքի կենսագործման շնորհիվ զգալի չափով բարելավվել է տեղական սովետների գործունեությունը, բարձրացել է կազմակերպչական-մասսայական աշխատանքի մակարդակը, սովետները «ավելի ակտիվություն ու ինքնուրույնություն են ցուցաբե-

¹⁰ Տե՛ս «Коммунист» օրաթերթ, Երևան, 20 փետրվարի 1970:

րում տնտեսական, ֆինանսական և հողային հարցերը լուծելիս, որոշակի աշխատանք են կատարում պետական ու աշխատանքային կարգապահությունն ամրապնդելու ուղղությամբ»:

Նախագահությունը միաժամանակ նշեց, որ վերոհիշյալ օրենքի կենսագործման բնագավառում դեռևս կան լուրջ թերություններ. մի շարք սովետներում աշխատանքը չի վերականգնված այդ օրենքի և կուսակցության վերադաս օրգանների պահանջներին համապատասխան, իսկ Հոկտեմբերյանի, էջմիածնի, Արարատի, Անիի, Կրասնոսելսկի, Սևանի և այլ շրջանների ավանային սովետները աչքաթող են արել արտադրության հարցերը: Առանձին սովետներ ոչ ամբողջությամբ են օգտվում իրենց իրավասության ենթակա հաստատությունների ղեկավար կադրերի ընտրության և տեղաբաշխման, ինչպես նաև բնակելի ֆոնդերի վրա վերահսկողություն հաստատելու՝ օրենքով սահմանված իրավունքից: Անհրաժեշտ ուղադրություն չի դարձվում բնության, հատկապես հողի պաշտպանության և հողային օրենսդրության կենսագործման վրա: Լուրջ թերություններ են նկատվում նաև բնակավայրերի հատակագծման և կառուցապատման գործում:

Նշելով այդ և մյուս թերությունները, Գերագույն սովետի նախագահությունը միջոցառումներ մշակեց նշված թերությունների վերացման, տեղական սովետների մասին օրենքի կիրառման և այդ սովետների աշխատանքի արմատական բարելավման համար:

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում մի շարք կարևոր միջոցառումներ իրագործվեցին սովետական պետական ապարատի էժանացման, նրա աշխատանքների բարելավման համար: Այդ նպատակին էր ուղղված ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի և ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի 1969 թ. հոկտեմբերին ընդունած «Կառավարման ապարատի կատարելագործման և էժանացման միջոցառումների մասին» որոշումը: Մինչդեռ, նշված է որոշման մեջ, «շատ մինիստրությունների, գերատեսչությունների, սովետական, տնտեսական մարմինների, ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների ղեկավարներ պատշաճ ուղադրություն չեն դարձնում կառավարման ապարատի աշխատանքի բարելավմանը և այդ ապարատի էժանացման վրա, որի հետևանքով այդ ապարատը դեռևս մեծ է և թանկ է նստում»¹¹:

Այդ որոշումը միջոցառումներ էր դրա հանրապետությունների կուսակցական կազմակերպությունների և կառավարությունների առջև հրամա-

¹¹ «Սովետական Հայաստան», 24 հոկտեմբերի 1969:

չական խնդիր դրեց սիստեմատիկ կերպով հետեւել կառավարման ապարատի էթանացմանը և նրա աշխատանքների վերակառուցմանը՝ կոմունիստական շինարարության նոր խնդիրներին համապատասխան։ Սահմանվեց, որ 1970 թ. ՍՍՀՄ մասշտաբով կառավարման ասպարատի վրա կատարվող ծախսերը պետք է կրճատել 1,7 միլիարդ ռուբլով։ Դրան համապատասխան յուրաքանչյուր հանրապետության համար որոշ գումար սահմանվեց։ Կառավարման ասպարատի կրճատման հաշվին Հայաստանում տնտեսվեց մոտ 1,5 միլիոն ռուբլի։ Խնդիր դրվեց հատուկ ուղադրություն դարձնել կառավարման ասպարատի աշխատանքի գիտական կազմակերպմանը, մասնագետների ճիշտ տեղաբաշխման և օգտագործման հարցերի վրա։

ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի և ՍՍՀՄ կառավարության այդ որոշումը կարևոր նշանակություն ունեցավ ինչպիս ամբողջ սովետական երկրի, այնպես էլ Սովետական Հայաստանի համար։ Հայաստանի Կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեն և Մինիստրների սովետը իրագործեցին կառավարման ասպարատի հաստիքների համապատասխան կրճատում և կանխեցին այն ավելորդ ծախսերը, որոնք կատարվում էին նախքան որոշումը։ Միաժամանակ զգալիորեն բարելավվեց աշխատանքի գիտական կազմակերպումը և աշխատանքային ժամանակամիջոցի ռացիոնալ օգտագործումը։

Սակայն կառավարման ասպարատի աշխատանքներում դեռևս գոյություն ունեին լուրջ թերություններ, որոնց վերացումը առաջնահերթ խնդիր էր։

Զարգացումը դեպի կոմունիստական հասարակություն սերտորեն շաղկապված է սովետական օրինականության ամրապնդման, սոցիալիստական գեոմկրատիայի բնդլայնման, կոմունիզմ կառուցող մարդու իրավունքների պահպանումը ուժեղացնելու հետ։ ՍՄԿԿ XXIII համագումարի որոշումների հիման վրա այդ ուղղությամբ մի շարք կարևոր միջոցառումներ ձեռնարկվեցին, որոնք տվեցին իրենց շոշափելի արդյունքները։ Բարելավվեց արդարագատության և միլիցիայի օրգանների աշխատանքը, շարունակվեց անհաշտ պայքարը օրինազանցությունների և սոցիալիստական գույքի հափշտակումների ու կաշառակերության դեմ։ ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն 1968 թ. նոյեմբերին որոշում ընդունեց սովետական միլիցիայի հետագա ամրապնդման միջոցառումների մասին։ Որոշման մեջ նշված է, որ շնայած վերջին տարիներին իրավախախտումների դեմ մղված պայքարի հաջողություններին, որը ղգալի

չափով նպաստել է օրինականության ամրապնդմանը, «կոմունիստական շինարարության շահերը պահանջում են հասարակական կարգ ու կանոնի ամրապնդման հարցերի նկատմամբ կուսակցական, սովետական, հասարակական կազմակերպությունների և վարչական մարմինների ուշադրության հետագա բարձրացում»¹²:

Որոշման մեջ միաժամանակ նշված է, որ այդ գործում կարևոր դեր ունեն սովետական միլիցիան ու նրա օրգանները և խնդիր դրվեց վերացնելու միլիցիայի աշխատանքներում առկա թերությունները: Որոշումը պարտավորեցրեց միութենական հանրապետությունների կենտրոններին, կառավարություններին և կուսակցական ու սովետական ղեկավար օրգաններին հատուկ ուշադրություն դարձնել միլիցիայի օրգանների աշխատանքի վրա, բարձրացնել նրանց դերը հանցագործությունների դեմ մղվող պայքարում:

Կենտկոմի որոշմամբ ՍՍՀՄ Հասարակական կարգի պահպանության մինիստրությունը վերանվանվեց ներքին գործերի մինիստրություն, քանի որ նախկին անունը չէր արտացոլում բոլոր այն ֆունկցիաները, որոնցով օժտված էր նա: Համապատասխան վերակառուցում տեղի ունեցավ նաև միութենական հանրապետություններում, օկրուգներում ու մարզերում, այդ թվում՝ Հայաստանում:

Որոշման կենսագործմամբ բարելավվեց Հայկական ՍՍՀ ներքին գործերի մինիստրության և նրա իրավասության տակ գտնվող միլիցիայի օրգանների աշխատանքը: Ուժեղացավ պայքարը սոցիալիստական սեփականության հափշտակումների և մյուս օրինազանցությունների դեմ: Հայտնաբերվեցին և դատարանի առջև կանգնեցին բազմաթիվ պետական ու հանրային գույքը հափշտակողներ, զոդեր ու կաշառակերներ, ինչպես նաև հասարակական համակեցության օրենքները խախտողներ, որոնք ստացան իրենց արժանի պատիժը: Հիկ XXV համագումարի հաշվետու զեկուցման մեջ նշվեց. «Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմը, հանրապետության Մինիստրների սովետը, կուսակցության քաղկոմներն ու շրջկոմները հաշվետու ժամանակաշրջանում զգալի աշխատանք են կատարել հանրային ունեցվածքի պահպանումը բարելավելու, այդ գործում մինիստրությունների ու զերատեսչությունների, հիմնարկ-ձեռնարկությունների տնտեսական ղեկավարների պատասխանատվությունը բարձրացնելու, սոցիալիստական սեփականության շույ-

¹² «Սովետական Հայաստան», 30 նոյեմբերի 1968:

լուսնների և հափշտակումների” դեմ մղվող պայքարն ուժեղացնելու ուղղությամբ»¹³;

Իհարկե, այդ չի նշանակում, թե պետական և հանրային դուլքի հափշտակումներն իսպառ վերացել էին: Ահա թե ինչու համագումարը կուսակցական, սովետական, դատական ու վարչական օրգանների առջև հրամայական խնդիր դրեց շարունակել հետեղական և անհաշտ պայքարը սոցիալիստական դուլքի պահպանության համար, ամենախիստ պատժի ենթարկել հափշտակիչներին և վատնիչներին: Համագումարը միաժամանակ նշեց դատական և վարչական օրգանների գեռես անբավարար աշխատանքն այդ ուղղությամբ:

Սովետական օրինականության ամրապնդման համար մղվող պայքարում կարևոր նշանակություն ունի աշխատավորների դադափարական-քաղաքական, այդ թվում՝ իրավական դաստիարակությունը: ՍՄԿԿ XXIV համագումարում Լ. Ի. Բրեժնևն այդ մասին ասաց. «Օրինականության ամրապնդումը միայն պետական ապարատի խնդիրը չէ: Կուսակցական կադմակերպությունները, արհմիությունները, կոմերիտմիությունը պարտավոր են ամեն ինչ անել ապահովելու օրենքների խստիվ կիրառումը, բարելավելու աշխատավորների իրավական դաստիարակությունը: Իրավունքի, օրենքի նկատմամբ հարգանքը պետք է չուրաքանչյուր մարդու անձնական համոզմունքը դառնա: Դա առավել ևս վերաբերում է պաշտոնատար անձանց գործունեությանը: Անհանդուրժելի են օրենքից նահանջելու կամ այն շրջանցելու ամեն տեսակի փորձերը, ինչով էլ դրանք պատճառաբանվեն: Անհանդուրժելի են նաև անձի իրավունքների խախտումները, քաղաքացիների արժանապատվությանը դիպչելը: Մեղ՝ կոմունիստներին, ամենամարդասիրական իդեսալների կողմնակիցներին համար դա սկզբունքի հարց է»¹⁴:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին Սովետական Հայաստանում կարևոր միջոցառումներ կիրառվեցին աշխատավորների իրավական դաստիարակության, սովետական օրենքների մասսայականացման ու պրոպագանդման ուղղությամբ: Աշխատավորների համար կադմակերպվեցին դասախոսություններ ու դեկուցումներ, այդ հարցերի վերաբերյալ հրատարակվեցին գրքեր: Մասնավորապես շոշափիլի աշխատանք էին

¹³ «Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հաշվետու դեկուցումը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարին», Երևան, 1971, էջ 90:

¹⁴ «ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութերը», էջ 107:

կատարում հասարակական հիմունքներով գործող ժողովրդական համալսարանները:

1970—1971 ուսումնական տարում Սովետական Հայաստանում գործում էին իրավաբանական գիտությունների 26 ժողովրդական համալսարան, որից 8-ը՝ քաղաքներում, 18-ը՝ գյուղական վայրերում: Այդ համալսարաններում ընդգրկված շուրջ 3.600 ունկնդիրների մեծ մասը հիմնարկների ղեկավարներ էին, թաղային կոմիտեների և ընկերական դատարանների նախագահներ, միլիցիայի և սովետների գործադիր կոմիտեների ակտիվ¹⁵: Համալսարաններն ապահովված էին համապատասխան դասախոսական կազմով: Առանձնապես լավ էին աշխատում Երևանի Շահումյանի շրջանի, Լենինականի, Ստեփանավանի, Հրազդանի, Սիսիանի, Ղափանի ժողովրդական համալսարանները:

Չնայած կատարված դրական աշխատանքին, աշխատավորության իրավական դաստիարակության բնագավառում ձեռք բերված արդյունքները տակավին չէին համապատասխանում կուսակցության պահանջներին, կոմունիստական հասարակության կառուցման վիթխարի խնդիրներին:

* * *

60-ական թվականների երկրորդ կեսին նոր հաջողություններ ձեռք բերվեցին սովետական շինարարության բնագավառում: Ավելի ու ավելի բարձրացավ սովետական մարդկանց քաղաքական ակտիվությունը: Դրա ամենավառ արտահայտություններից է աշխատավորության ամենակտիվ մասնակցությունը Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի յոթերորդ գումարման (1967 թ. մարտի 19), ՍՍՀ Գերագույն սովետի յոթերորդ (1966 թ. հունիսի 12) և ութերորդ (1970 թ. հունիսի 14) գումարումների ընտրություններին:

Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի յոթերորդ գումարման ընտրությունների ժամանակ կազմվել էր 310 ընտրական օկրուգ, որոնցում որպես դեպուտատության թեկնածուներ առաջադրվել էին արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության առաջավոր մարդիկ, հանրապետության կուսակցական-պետական ղեկավարներ, գիտության ու կուլտուրայի անվանի գործիչներ: Ընտրություններին մասնակցեց ընտրողների 99,96 տոկոսը, իսկ կոմունիստների և անկուսակցականների բոլոր օգտին

¹⁵ Տե՛ս Զ. Ռ. Սիմոնյան, Հայաստանի ժողովրդական համալսարանները, Երևան, 1971, էջ 13:

քվեարկեց ընտրություններին մասնակցածների 99,84 տոկոսը: 310 դեպուտատից 101-ը կանայք էին, 101-ը անկուսակցականներ, 139-ը (կամ 44,84 տոկոսը)՝ բանվորներ և կոլտնտեսականներ: Դեպուտատների թվումն էին բանվոր դասակարգի առաջավոր ներկայացուցիչներ Ֆ. Ի. Ալեքսանյանը («էլեկտրոն» գործարան), Հ. Դ. Աղամազյանը (Երևանի Ձերժինսկու անվան հաստոցաշինական գործարան), Ա. Բ. Բաղյանը (ՀՍՍՀ արդյունաբերական շինարարության մինիստրության քարհատ), գյուղատնտեսության աշխատավորներից Ս. Մ. Հովհաննիսյանը (Աբովյանի շրջանի Հրազդան գյուղ), Ք. Մ. Դավթյանը (Թումանյանի շրջանի Օձուն գյուղ), Ժ. Վ. Հակոբյանը (էջմիուծնի շրջանի Լենուդի գյուղ), Յա. Վ. Հաջիևան (Եղեգնաձորի շրջանի Ալագյազ գյուղ), Երևանի Ստանիսլավսկու անվան ռուսական թատրոնի դերասանուհի Ն. Ի. Եգորովան և ուրիշներ:

ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի ութերորդ գումարման ընտրությունները նշանավոր էին նրանով, որ այդ տարի նշվեց Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակը, որը նպաստեց աշխատավորական մասսաների քաղաքական ակտիվության ավելի բարձրացմանը: Հենց դրանով պետք է բացատրել այն փաստը, որ ինչպես Սովետական Միության մյուս հանրապետություններում նույնպես և Սովետական Հայաստանում ընտրությունները վերածվեցին համաժողովրդական տոնի: Նոր ուժով ցուցադրվեց կոմունիստական կուսակցության ու սովետական ժողովրդի անխախտ միասնությունը, սոցիալիստական դեմոկրատիայի հզոր ու կենսահաստատ ուժը: Այդ ընտրություններին մասնակցեց ընտրողների 90,96 տոկոսը: Ութերորդ գումարման ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի դեպուտատներ Սովետական Հայաստանից ընտրվեց 39 մարդ, որից 7-ը՝ Միության սովետում, իսկ 32-ը՝ Ազգությունների սովետում:

3. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ՄԱՍՍԱՅԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՆԱՎԱՍԻՄԸ ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ԿԵՁ

Նշելով Սովետական Միության էկոնոմիկայի, կուլտուրայի և գիտության բնագավառներում յոթնամյակի տարիներին ձեռք բերած խոշոր հաջողությունները, ՍՄԿԿ XXIII համագումարը միաժամանակ ընդգծեց, որ դրանում իր խոշոր դերն է կատարել կուսակցության հետևողական աշխատանքը կոմունիզմ կառուցող մարդկանց գաղափարական դաստիարակության, նրանց քաղաքական ակտիվության բարձրացման համար: Ավելի է բարձրացել կուսակցության հեղինակությունը, ամրապնդվել նրա կապերը աշխատավորական լայն զանգվածների հետ,

աճել նրա շարքերը ի հաշիվ առաջավոր բանվորների ու գյուղացիների։ Զարգացման նոր աստիճանի է հասել սոցիալիստական աղգների բարեկամությունն ու եղբայրական համագործակցությունը։

Միաժամանակ համագումարը խնդիր դրեց կուսակցական կազմակերպությունների առջև շարունակելու հետեռական աշխատանքը աշխատավորների զաղափարական դաստիարակության, սովետական հայրենիքին նվիրվածության և ինտերնացիոնալիզմի ոգով դաստիարակելու, հնգամյա պլանի կատարման ու գերակատարման պայքարում աշխատանքային նորանոր սխրագործություններ կատարելու համար։ «ՍՄԿ-ն ելնում է այն բանից, — նշված է համագումարի բանաձևում, — որ կոմունիստական շինարարության հետագա հաջողությունները մեծապես կախված են աշխատավորների շրջանում կուսակցության գաղափարական-քաղաքական աշխատանքի թափից ու մակարդակից։ Կուսակցության գաղափարական աղղեցության ուժեղացումը անխղճիորեն կապված է նրա, որպես սովետական հասարակության ղեկավար ուժի, ամբողջ գործունեության հետ։ Գաղափարական աշխատանքի կենտրոնում պետք է դնել աշխատավորների դաստիարակումը քաղաքական բարձր գիտակցականության և աշխատանքի նկատմամբ կոմունիստական վերաբերմունքի ոգով։ Գաղափարական աշխատանքի առաջնահերթ խնդիրն է բանվոր դասակարգի, գյուղացիության, ինտելիգենցիայի շանքերը մոբիլիզացնել՝ ակտիվորեն պայքարելու ժողովրդական տրեստիսության դարգացման հնգամյա պլանի կատարման, մեր երկրում կոմունիստական հասարակարգի կառուցման համար»¹⁶։

Համագումարի որոշումը կենսագործելու ճանապարհին խոշոր աշխատանք կատարեցին Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը, նրա շրջանային, քաղաքային և սկզբնական կազմակերպությունները։ ՍՄԿ կենտկոմի որոշման համապատասխան վերակառուցվեց կուսակցական ուսուցման ցանցը։ Դրա իմաստն այն է, որ ասպահովվի ուսուցման օղակների հաջորդականությունը և ունկնդիրներին հնարավորություն տրվի հիմնավորապես ուսումնասիրել մարքսիստական-լենինյան տեսության բաղկացուցիչ բոլոր մասերը։ Կուսակցական ուսուցման խմբակները, դպրոցներն ու սեմինարները ասպահովվեցին որակյալ և ստուգված պրոպագանդիստական-դասախոսական կադրերով, ուսումնական պլաններով և համապատասխան ձեռնարկներով։ Մեծացավ հետաքրքրությունը կուսակցական ուսուցման ցանցի նկատմամբ։

¹⁶ «ՍՄԿ XXIII համագումարի նյութերը», էջ 313։

1970 թ. վերջին այդ ցանցում ընդգրկված էին ավելի քան 130 հազար կոմունիստ և անկուսակցական: Տասնյակ հազարավոր կոմունիստներ պրոսպագանդիստական և դասախոսական բրտնաջան աշխատանք էին կատարում: Սիստեմատիկ սեմինարներ, տեսական կոնֆերանսներ և այլ միջոցառումներ էին իրագործվում նրանց գիտական-տեսական մակարդակը բարձրացնելու նպատակով: Բացի կուսակցական ցանցի խմբակներից, բոլոր շրջկոմներին կից ստեղծվել էին կուսակցական, սովետական և տնտեսական ակտիվի տնտեսագիտական ուսուցման շրջանային դպրոցներ: Ինչպես նշեց ՀԿԿ XXV համագումարը, կուսակցական ուսուցման բարելավման գործում նկատելի հաջողությունների էին հասել Երևանի, Լենինականի, Կիրովականի քաղաքային, Իջևանի, Սպիտակի, Կալինինոյի, Գորիսի և մի շարք այլ շրջանային կուսակցական կազմակերպությունները¹⁷:

Աշխատավոր ղանգվածների քաղաքական դաստիարակության լավագույն միջոցներից են ժողովրդական համալսարանները, որոնք Վ. Ի. Լենինի ցուցումների հիման վրա ստեղծվել են դեռևս Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հաղթանակից անմիջապես հետո և աճել մեր երկրի դարգացման և դադափարական աշխատանքների ծավալման հետ միասին: Զարգացման բոլոր աստիճաններում նրանց հիմնական խնդիրն է եղել նպաստել աշխատավոր ղանգվածների կոմունիստական դաստիարակությանը, նրանց գաղափարական-քաղաքական կոմիվածության բարձրացմանը և ընդհանուր զիտելիքների հարստացմանը:

Նթն սովետական իշխանության առաջին տարիներին հասարակական հիմունքներով գործող ժողովրդական համալսարանները հաշվվում էին տասնյակներով ու հարյուրներով, ապա 1970-ական թվականների վերջերին Սովետական Միությունում դրանց թիվը արդեն հասել էր 23 հազարի¹⁸, որոնցում մարքսիզմ-լենինիզմի ամենահաղթ գաղափարներն էին ուսումնասիրում կոմունիզմ կառուցող հարյուր հազարավոր աշխատավորներ: Համալսարանները նպաստում են նաև ունենդիրների կուլտուրական մակարդակի բարձրացմանը, ընդհանուր զիտելիքների հարստացմանը: Այդ համալսարանների ընդհանուր ղեկավարությունը ապահովելու և նրանց գործունեությունն ավելի արդյունավետ դարձնե-

¹⁷ Տե՛ս «Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցումը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարին», էջ 69:

¹⁸ Տե՛ս Հ. Ռ. Սիմոնյան, նշված աշխատությունը, էջ 5:

լու նպատակով գործում է ժողովրդական համալսարանների Կենտրոնական խորհուրդ:

ՄՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն 1968 թ. հոկտեմբերի որոշման մեջ նշելով ժողովրդական համալսարանների կատարած խոշոր աշխատանքը, միաժամանակ անհրաժեշտ համարեց, որպեսզի կոմունիզմի նշույթ-թա-տեխնիկական բաղաչի կառուցման ներկա ժամանակաշրջանում այդ համալսարաններում հատուկ ուշադրություն դարձվի գիտա-տեխնիկական հեղաշրջման և գրանից բխող՝ աշխատավորների կուլտուր-տեխնիկական մակարդակի բարձրացման հարցերի վրա: Խնդիր դրվեց տեղերում ավելի ընդլայնելու համալսարանների ցանցը, ուժեղացնելու ղեկավարությունը, որի համար պետք էր վերանայի և թարմացնել համալսարանների հանրապետական խորհուրդների կազմը:

ՄՄԿԿ Կենտկոմի այդ որոշման հիման վրա ՀԿԿ Կենտկոմի բյուրոն 1969 թ. փետրվարին քննարկեց Հայաստանի ժողովրդական համալսարանների աշխատանքի վիճակը և համապատասխան գերատեսչությունների ու կուսակցական, կոմերիտական, արհմիութենական կազմակերպությունների առջև խնդիր դրեց ավելի մեծ ուշադրություն դարձնել ժողովրդական համալսարանների աշխատանքների վրա՝ ապահովել նրանց ղեկավարությունը, արդյունավետ դարձնել ուսուցումը, բարձրացնել ուսման որակը: «Գիտելիք» ընկերության գծով գործող մի շարք ժողովրդական համալսարաններ Կենտկոմի որոշմամբ հանձնվեցին համապատասխան միևնույնությունների և այլ գերատեսչությունների տնօրինությանը:

1969 թ. սկզբին Հայաստանում կար 320 ժողովրդական համալսարան, ուր սովորում էին շուրջ 30 հազար մարդ՝ բանվորներ, ինժեներներ, գյուղատնտեսությունից աշխատողներ, սովետական ու տնտեսական տպարատի աշխատողներ¹⁹: Այդ համալսարաններում հասարակական կարգով մանկավարժական-գասախոսական աշխատանք էին կատարում հանրապետության ավելի քան 1000 գիտնականներ, բարձրագույն դպրոցի դասախոսներ, ուսուցիչներ, դրականության, արվեստի աշխատողներ, կուսակցական ու պետական ղեկավար գործիչներ: Բազմահազարանոց էր ռադիո և հեռուստատեսային համալսարանների ունկնդիրների թիվը:

Ժողովրդական համալսարաններից շատերը դարձել էին աշխատավորների գաղափարական կոփվածություն, նրանց ինտերնացիոնալ դաստիարակության լավագույն օջախներ: 1965 թ. ժողովրդական հա-

¹⁹ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 18 ապրիլի 1969:

մալսարանների համամիութենական ստուգատեսի ժամանակ, Հայաստանի ժողովրդական համալսարաններից 17-ը արժանացան առաջին, երկրորդ և երրորդ կարգի դիպլոմների, երկու համալսարան ստացան պատվոգիր, իսկ 29-ը արժանացան հանրապետական «Գիտելիք» ընկերության պատվոգրերին²⁰:

Հայաստանում ժողովրդական համալսարանների գործունեությունը մասնավորապես լայն ծավալ ընդունեց ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի 1968 թ. հոկտեմբերի որոշումից հետո: Այդ որոշման կենսագործման շնորհիվ մի կողմից ընդարձակվեց ժողովրդական համալսարանների ցանցը, մեծացավ ունկնդիրների թիվը, մյուս կողմից՝ բարելավվեցին ուսումնա-դաստիարակչական աշխատանքները, բարձրացավ ուսման որակը:

1969—1970 թթ. հանդիսացան ժողովրդական համալսարանների հետագա նոր հաջողությունների տարիներ: 1970 թ. վերջերին Սովետական Հայաստանում արդեն գործում էր 459 ժողովրդական համալսարան, որոնցում ընդգրկված էր ավելի քան 66 հազար ունկնդիր: Համալսարաններում մանկավարժական աշխատանքի էին ընդգրկված 5.466 դիտնականներ, բարձրագույն դպրոցի դասախոսներ, կուսակցական ու սովետական ղեկավար աշխատողներ, մտավորականության այլ բնագավառների ներկայացուցիչներ²¹:

Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ ամբողջ Սովետական Միությունում, այդ թվում Սովետական Հայաստանում, անցկացվեց ժողովրդական համալսարանների ստուգատես:

Ստուգատեսի ընթացքում ժողովրդական համալսարանների համամիութենական խորհուրդը Հայաստանի 8 համալսարանների արժանացրեց առաջին կարգի դիպլոմի և 250-ական ու պարգևատրման²², Հայաստանի ժողովրդական համալսարանների կենտրոնական խորհրդի դիպլոմներով պարգևատրվեցին 65 համալսարան:

Այսպիսով, ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում Սովետական Հայաստանում հասարակական հիմունքներով գործող ժողովրդական համալսարանները, որպես կոմունիստական կուսակցության դադափարական աշխատանքի կարևոր օջախներ, մեծ աշխատանք են կատարել աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության, նրանց դիտա-

²⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

²¹ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 22 հոկտեմբերի 1970:

²² Տե՛ս նույն տեղում:

տեխնիկական մակտորոգակի բարձրացման բնագավառում: Խոշոր է նրանց դերը տնտեսական գիտելիքները արտադրական գործունեության հետ շաղկապելու գործում:

Աշխատավորների քաղաքական-գաղափարական դաստիարակության ուղղությամբ 1966—1970 թթ. հանրապետությանում մեծ աշխատանք ծավալեց «Գիտելիք» ընկերությունը, որը սովետական մտավորականության մասսայական կամավոր հասարակական կազմակերպություն է։ ՍՍՀՄ «Գիտելիք» ընկերության համամիութենական V համագումարին ուղղված ՍՄԿԿ Կենտկոմի ուղեույնի մեջ ասված է. ««Գիտելիք» ընկերության անդամները կուսակցությանն օգնում են դիտական աշխարհայացք ձևավորելու աշխատավորության մեջ, սովետական մարդկանց դինելու մարքս-լենինյան տեսության իմացություն, կուսակցության քաղաքականության խոր ըմբռնմամբ, նրանց դաստիարակելու կոմունիստական իդեալներին նվիրված լինելու, սովետական հայրենասիրության և ինտերնացիոնալիզմի ոգով»²³։

Հայկական ՍՍՀ «Գիտելիք» ընկերությունը 1968 թ. մայիսին ունեց 42 քաղաքային և շրջանային, 1304 սկզբնական կադմակերպություն, որոնց շարքերում ընդգրկված էր շուրջ 12 հազար անդամ: Դրանցից 380-ը գիտնականներ էին, իսկ մյուսները՝ մանկավարժներ, կուսակցական, սովետական, տնտեսական և կուլտուրայի ասպարեզի աշխատողներ: Պրոպագանդիստական այդ խոշոր բանակը, Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության, նրա տեղական կադմակերպությունների ղեկավարությամբ շարունակում էր ծավալուն աշխատանքը Իսաբախիզմ-լենինիզմի գաղափարների և գիտա-տեխնիկական առաջընթացի հրատապ հարցերի պրոպագանդման, աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության ուղղությամբ:

Այդ աշխատանքի որոշ արդյունքներն ամփոփեց ընկերության VIII համագումարը, որը կայացավ Երևանում, 1968 թ. մայիսին: Ընկերության անցած չորս տարվա՝ 1965—1968 թթ. գործունեության հաշվետվությամբ հանգես եկավ նրա նախագահ, Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Վ. Հ. Համբարձումյանը: «Կենսագործելով կուսակցության որոշումները,—ասված է ղեկուցման մեջ,—հանրապետության «Գիտելիք» ընկերությունը հաշվետու ժամանակաշրջանում վերակառուցեց քաղաքային և շրջանային կադմակերպությունների աշխատանքը, ավելի լայնորեն ծավալեց դասախոսական սրբույզադաճը:

²³ «Սովետական Հայաստան», 12 հունիսի 1968:

Անցած շորս... տարիներին հանրապետությունում կազմակերպվել են 348.856 դասախոսություններ, որոնց մասնակցել է ավելի քան 28 միլիոն ունկնդիր, գրեթե հարյուր անգամ ավելացել է դասախոսությունների թիվը»²⁴:

Ընկերության կողմից ծավալված բանավոր և գրավոր պրոպագանդայի ուշադրության կենտրոնում են եղել ՍՄԿ XXIII համագումարի, Կենտկոմի պլենումների որոշումները, մեր երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականության հրատապ հարցերը, ութերորդ հնգամյա պլանի խնդիրները: Այդ ուղղությամբ մասնավորապես խրախուսելի աշխատանք էին կատարել Երևանի՝ Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական, Կաբելի, էլեկտրաշափիչ գործիքների, «Պոլիվինիլացետատ» գործարանների, Ս. Մ. Կիրովի անվան քիմիական կոմբինատի, Լենինականի, Ալավերդու, Ղափանի, Կամոյի մի շարք արդյունաբերական ձեռնարկությունների, ինչպես նաև գիտությունների ակադեմիայի և Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի «Գիտելիք» ընկերության սկզբնական կազմակերպությունները:

Ընկերությունը արդյունավետ գործունեություն էր ծավալել սովետական հայրենասիրության, ժողովուրդների բարեկամության և համագործակցության լենինյան դադափարների պրոպագանդան ուղղությամբ: «Պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի և ժողովուրդների բարեկամության գաղափարների պրոպագանդամբ ընկերության աշխատանքի անբաժանելի մասն է,—ասված է վարչության հաշվետու զեկուցման մեջ:—Հաճախակի կազմակերպվում են եղբայրական հանրապետությունների ներկայացուցիչների փոխադարձ այցելություններ, դասախոսությունների փոխանակումներ: Ստեղծվել են ժողովուրդների բարեկամության գրավոր ու բանավոր պրոպագանդայի հանձնաժողովներ, ժողովրդական 17 համալսարաններ, որոնց նախաձեռնությամբ միայն 1967 թ. անց է կացվել ավելի քան 6.500 միջոցառում»²⁵:

Ընկերությունը մեծ աշխատանք էր կատարել նաև գրավոր պրոպագանդայի ուղղությամբ:

«Գիտելիք» ընկերության բանավոր և գրավոր պրոպագանդայում հատուկ տեղ էր տրված լենինյան թեմատիկային: Միայն 1969 թ. լենինյան թեմատիկայով Հայաստանում կարդացվել էր մոտ 16 հազար դասախոսություն, տեղի էր ունեցել 137 զիտական կոնֆերանս, 509

²⁴ «Սովետական Հայաստան», 19 մայիսի 1968:

²⁵ Նույն տեղում:

Թեմատիկ երեկո, 150 հանդիպում և այլն²⁶։ Նույն թեմատիկայով հրատարակվել էր 15 անուն բրոշյուր, կադավերայվել Վ. Ի. Լենինի կյանքին ու գործունեությանը նվիրված 3.000 ցուցահանդես։ Ավելացել էր ընկերության գծով գործող լենինյան ժողովրդական համալսարան-ների ցանցը, որոնց թիվը 1970 թ. սկզբին 60-ից ավելի էր։

Աշխատավորության առջև ղեկուցումներով ու դասախոսություններով հանդես էին գալիս անվանի գիտնականներ, արվեստի ու կուլտուրայի աշխատողներ, կուսակցական ու պետական ղեկավար գործիչներ, ավելի մեծ թվով որակյալ դասախոսներ էին մեկնում հեռավոր շրջաններն ու դյուղերը։ Միայն 1969 թ. Երևանից տարբեր շրջաններ էին մեկնել մոտ 1000 մարդ։ Զգալի աշխատանք էր կատարվել լայն դանդաժների գեղագիտական դաստիարակության, ռադիո-հայրենասիրական գաղափարների պրոպագանդան և մի շարք այլ կտրերու բնագավառներում։

«Գիտելիք» ընկերության VIII համագումարին ուղղված ՀԿԿ Կենտկոմի ողջույնի մեջ ասված է. «Մեր առջև դրված խնդիրների կատարման գործում մեծ են «Գիտելիք» ընկերության անելիքները։ Իր ամբողջ աշխատանքը ընկերությունը պետք է կապի արդյունաբերական ձեռնարկությունների, կառույցների, կոլտնտեսությունների ու սովխոզների, գիտական ու կուլտուրական հաստատությունների գործունեության հետ, կոմունիստական շինարարության պրակտիկայի հետ։ Անհրաժեշտ է ժամանակին պատասխան տալ աշխատավորներին հուզող հարցերին, նրանց ոգեշնչել ապագայի մեծ հաճանկարներով, մարդկանց դաստիարակել սոցիալիստական հայրենիքի, կոմունիզմի մեծ գործի նկատմամբ նվիրվածության ոգով։

...Ներկա է տապում «Գիտելիք» ընկերությունը առանձնահատուկ նշանակություն պետք է տա դասախոսությունների որակի բարելավման, դասախոսական պրոպագանդայի գաղափարական մակարդակի բարձրացման հարցերին։ Պետք է ստեղծել բոլոր պայմանները դասախոսների գիտելիքները հարստացնելու, նրանց մեթոդական վարպետությունը բարձրացնելու համար»²⁷։

Բնակչության շրջանում արդյունավետ գաղափարական-քաղաքական աշխատանք էր տարվում հանրապետությունում գործող կուլտուր-լուսավորական հաստատությունների միջոցով։ Հնգամյակի տարիներին

²⁶ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 17 փետրվարի 1970։

²⁷ «Սովետական Հայաստան», 19 մայիսի 1968։

ավելացել էր այդ հաստատությունների ցանցը: Այսպես, եթե 1965 թ. Հայաստանում կար 2.840 դրադարան, ապա 1970 թ. դրանց ընդամենը 3.198-ի, իսկ գրականության ֆոնդը 24.819 հազարից՝ 41.113 հազարի²⁸: Միայն մասսայական դրադարանների թիվը աճել էր մոտ 100-ով, իսկ նրանց գրականության ֆոնդը՝ ավելի քան 2 միլիոն գրքով²⁹: Գրադարանները կազմակերպում էին բաղմապիսի միջոցառումներ բնակչության կուլտուրական-գաղափարական մակարդակի բարձրացման համար:

Կուլտուր-մասսայական և դաստիարակչական ծավալուն աշխատանք էին կատարում կինոն, թատրոնը, թանգարանները, ակումբները և այդ կարգի մյուս հաստատությունները:

Աշխատավոր զանգվածների գաղափարական-քաղաքական դաստիարակության ամենակարևոր լծակներից մեկը, ինչպես հայտնի է, գրականությունը, մամուլը և դրավոր պրոպագանդան են: Ելնելով դրանից, կոմունիստական կուսակցությունը մշտապես մեծ ուշադրություն է դարձրել այդ հարցի վրա, որի շնորհիվ, գնալով, ավելի ու ավելի էր մեծացել հրատարակչական գործի ծավալը:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին Հայաստանում հրատարակվել է 6000 անուն գիրք՝ 50 միլիոն օրինակ տպաքանակով³⁰: Այդ գրականության զգալի մասը վերաբերում է Սովետական Միության և նրա բաղկացուցիչ մասը հանդիսացող Սովետական Հայաստանի հաջողություններին, ժողովուրդների լենինյան բարեկամությանը, կոմունիզմի կառուցման գործում նրանց եղբայրական համագործակցությանը, ինտերնացիոնալիզմին և սովետական հայրենասիրությանը:

Իհարկե, ընդհանուր հաջողություններին զուգընթաց հրատարակչական գործում դեռևս առկա էին լուրջ թերություններ: «Միաժամանակ անհրաժեշտ է նշել,—ասված է ՀԿԿ Կենտկոմի հաշվետվության մեջ XXV համագումարում,—որ հրատարակչական օրգանների գործունեության մեջ քիչ չեն նաև լուրջ թերություններ: Հրատարակչությունների որոշ աշխատողների անպատասխանատվության հետևանքով երբեմն լույս են տեսնում ցածրորակ, քաղաքական-գաղափարական տեսակետից ոչ հասուն, իսկ առանձին դեպքերում՝ նույնիսկ կոպիտ սխալներ

²⁸ Տե՛ս «Արմենիա в единой семье народов СССР», Ереван, 1972, стр. 173.

²⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

³⁰ Տե՛ս «Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հաշվետու զեկուցումը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարին», էջ 70:

պարունակող դրքեր ու բուշուրներ»³¹։ Բացահայտված թերությունների վերացումը մնում էր որպես հրատարակչության աշխատողների ամենակարևոր խնդիրներից մեկը։ -

* * *

Սովետական հասարակության հետագա զարգացման ու կոմունիզմի նշույթ-տևի խնդիրներն արդեն բազմաթիվ ստեղծման գործում խոշոր դեր է խաղացված հասարակական կազմակերպություններին՝ արհմիություններին, լենինյան կոմերիտմիությունը և այլն։

ՍՄԿԿ ծրագրում ասված է, որ «կոմունիզմի ծավալուն կառուցման ժամանակաշրջանում բարձրանում է հասարակական կազմակերպությունների դերը։ Հատկապես աճում է արհմիությունների միությունների նշանակությունը, որպես կառավարման դպրոցի, տնտեսավարման դպրոցի, կոմունիզմի դպրոցի»³²։ Արհմիությունները, որպես աշխատավորական ամենամասսայական կազմակերպություններ³³, լենինյան բռնորոշմամբ, կոչված են կոմունիստական կուսակցության ղեկավարության մշտապես հոգ տանել աշխատավորական զանգվածների կոմունիստական գիտակցականության և քաղաքական ու աշխատանքային ակտիվության բարձրացման, նրանց աշխատանքային ու կուլտուր-կենս-ցաղային պայմանների բարելավման, կոմունիստական հասարակության կառուցման գործում ավելի ու ավելի լայնորեն ընդգրկելու մասին։

Առաջնորդվելով ծրագրային այդ պահանջներով, Սովետական Միության արհմիութենական միությունները, ինչպես նախորդ հնգամյակների, այնպես էլ ութերորդ հնգամյակի տարիներին բեղմնավոր աշխատանք կատարեցին՝ մոբիլիզացնելով բազմամիլիոն աշխատավոր զանգվածներին, նպաստեցին հնգամյա պլանով նախատեսված կոմունիստական շինարարության տնտեսական և կուլտուրական վիթխարի խնդիրների կատարմանը և գերակատարմանը։ Ահա թե ինչու, բարձր գնահատելով նրանց աշխատանքները, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահությունը 1972 թ. մարտին արհմիություններին պարգևատրեց լենինի շքանշանով։

Որպես Սովետական Միության արհմիությունների առաջավոր ջոկատներից մեկը, ութերորդ հնգամյակի տարիներին խոշոր աշխա-

³¹ Նույն տեղում։

³² «Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության ծրագրը», Երևան, 1974, էջ 166—167։

³³ 1968 թ. հունվարին ՍՍՀՄ արհմիությունների շարքերում կար 86 միլիոն աշխատավոր, իսկ 1971 թ. սկզբին՝ 93 միլիոն։

տանք կատարեցին նաև Հայաստանի արհեստակցական միությունները: 1967 թ. Հայաստանի ժողովրդական տնտեսության մեջ ղեկավարած բանվոր-ծառայողների թիվը կազմում էր 733,6 հազար, որից 709,9 հազարը 19 ճյուղային արհմիությունների անդամ էին³⁴:

Արհմիությունների սկզբնական կազմակերպություններում կային 3.700 արտադրամասային կոմիտեներ և ավելի քան 9.000 արհմիութենական խմբակներ: ՀԱՄԽ-ի կազմակերպած վերապատրաստման կուրսերի և այլ միջոցառումների շնորհիվ բարձրացել էր արհմիութենական ակտիվի տեսական-գաղափարական մակարդակը, աճել նրա շարքերը: Եթե 1965 թ. Հայաստանի արհմիությունների շարքերում կային ավելի քան 160 հազար ակտիվիստներ, ապա 1967 թ. այդ թիվը հասավ 250 հազարի³⁵:

Կուսակցական կազմակերպությունների ղեկավարությամբ արհմիությունները ակտիվ մասնակցություն են ցուցաբերել աշխատավորության կոմունիստական դաստիարակության գործին: Արտադրական և մյուս կոլեկտիվներում պարբերաբար կազմակերպվել են ղեկուցումներ և դասախոսություններ կոմունիստական կուսակցության և սովետական կառավարության ընթացիկ քաղաքականության, սովետական օրինակունության, աշխատանքի նկատմամբ կոմունիստական վերաբերմունքի, գիտա-տեխնիկական առաջընթացի տարբեր հարցերի և այլ թեմաների շուրջը:

1967 թ. արհմիությունների ղեկավարության կողմից ղեկավարվող 41 ժողովրդական համալսարան, որոնցում ընդգրկված էին հազարավոր աշխատավորներ: Այդ ժամանակ Հայաստանի արհմիություններն ունեին 58 ակումբ և կուլտուրայի սրահներ, 626 կամերային անկյուն, 54 կինոսարքավորում, 95 զրադարան³⁶: Կոմունիստական համակցության սկզբունքները պահպանելու և կենսագործելու բնագավառում ակտիվ գործունեություն էին ծավալել հիմնարկ-ձևաների կազմակերպություններում գործող 1.200 ընկերական դատարանները, որոնցում ընդգրկված էր ավելի քան 7.000 արհմիութենական ակտիվիստ³⁷:

³⁴ Տե՛ս Հայաստանի արհեստակցական միությունների խորհրդի (ՀԱՄԽ) արխիվ, Հայաստանի արհմիությունների XIII համագումարի սղագրությունը, Թ. 59: Այսուհետև՝ ՀԱՄԽ-ի արխիվ:

³⁵ Տե՛ս նույն տեղում, Թ. 59—60:

³⁶ Տե՛ս նույն տեղում, Թ. 49:

³⁷ Տե՛ս նույն տեղում, Թ. 51:

Աշխատավորության կուլտուրական ղարգաճմանը նպաստեցին դեղարվեստական ինքնագործունեության խմբակները, որոնց մեծ օգնություն էին ցույց տալիս հանրապետության արվեստի տարբեր բնագավառների գործիչները: Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 50-ամյակի առթիվ՝ 1967 թ. տեղի ունեցավ գեղարվեստական ինքնագործության խմբակների հանրապետական փառատոն: Պա բարգավաճող Սովետական Հայաստանի ժողովրդական կուլտուրայի և արվեստի ցուցադրման գեղեցիկ տոնակատարությունն էր: Փառատոնին մասնակցեցին գեղարվեստական ինքնագործունեության 2.400 խմբակ՝ 35 հազար կատարողներով³⁸: Մեծ հաջողությամբ նրանք ցուցադրեցին ժողովրդական արվեստի բոլոր բնագավառները՝ երգը, պարը, նկարչությունը, քանդակագործությունը և այլն, այն ինչ ձեռք էր բերված Հայաստանում սովետական կարգերի հաղթանակի շնորհիվ:

Հայաստանի արհմիությունները մեծ գործ կատարեցին աշխատավորների, նրանց երեխաների ամառային հանգիստը կազմակերպելու, ֆիզկուլտուրան զարգացնելու, առողջապահության գործը ավելի լավ հիմքերի վրա դնելու համար: Միայն 1967 թ. հանգստի և սանատորիական բուժման են գնացել 42.250 աշխատավոր³⁹: Այդ նպատակի համար արհմիությունները հատկացրել են մեծ գումարներ:

Ինչպես հայտնի է, վերադաս մարմինների որոշմամբ, առողջարանների տնօրինությունը հանձնվել է արհեստակցական միություններին: Այդ կարևոր երևույթ է նրանց կյանքում, քանի որ ավելի է մեծացել նրանց իրավունքները և պատասխանատվությունը աշխատավորների հանդիստը և սանատորիական բուժումը կազմակերպելու համար: Ինչպես ցույց են տալիս փաստերը, զգալի չափով բարելավվել են հանգստյան տների և առողջարանների աշխատանքները, աճել է նրանց թիվը: Այսպես, եթե 1965 թ. Հայաստանում կար 25 առողջարան՝ 4.245 մահճակալով, ապա 1970 թ. դրանց թիվը հասավ 27-ի՝ 5.516 մահճակալով⁴⁰: Նույն ժամանակամիջոցում հանգստյան տների թիվը 6-ից հասավ 10-ի, իսկ մահճակալներինը՝ 792-ից 1.540-ի⁴¹: Բացի դրանից, տասնյակ հազարավոր աշխատավորներ բուժվել և հանգստացել են հղբայրական հանրապետությունների առողջարաններում և հանգստյան տներում:

³⁸ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 54:

³⁹ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 89:

⁴⁰ Տե՛ս „Армения в единой семье народов СССР“, стр. 216.

⁴¹ Տե՛ս նույն տեղում:

Ութերորդ հնդամյակին տարիներին Հայաստանի արհմիությունները մեծ աշխատանք կատարեցին արտադրական-տնտեսական բնագավառում: Այս ուղղությամբ ձեռք բերված առաջին հաջողությունները ամփոփվեցին Հայաստանի արհմիությունների XIII համագումարում, որը տեղի ունեցավ Նրեանում, 1967 թ. սեպտեմբերին:

Կուսակցական կազմակերպությունների ղեկավարությամբ և արհմիությունների ու կոմիտեական կազմակերպությունների ամենաակտիվ մասնակցությամբ հանրապետության ժողովրդական տնտեսության բոլոր ճյուղերում լայնորեն ծավալվել էր սոցիալիստական մրցությունը և նրա բարձրագույն ձևը՝ կոմունիստական աշխատանքի շարժումը: 1967 թ. Հայաստանում սոցիալիստական մրցության մեջ էին 422.500 աշխատավոր: Ինչպես նշված է համագումարի ընդունած բանաձևում, հաշվետու շրջանում, այսինքն 1965—1967 թթ., Հայաստանում աճել էր շարժումը կոմունիստական աշխատանքի համար, մոտ 125 հազար աշխատավոր մրցում և պայքարում էին այդ բարձր կոչման համար, որից 37,3 հազարն արդեն արժանացել էին դրան: Կոմունիստական աշխատանքի կոչման համար պայքարող 9.282 բրիգադից, 2.412 արտադրամասից և 317 ձեռնարկությունից 2.753 բրիգադ, 692 արտադրամաս և 14 ձեռնարկություն 1967 թ. վերջին արժանացել էին այդ կոչման⁴²:

Արհմիությունների ղեկավարությամբ գործում էին ձեռնարկություններում ստեղծված արտադրական խորհրդակցությունները, որոնք բանվորներին ու ծառայողներին արտադրության ղեկավարման մեջ ներգրավելու կարևոր ձևերից են: 1967 թ. հանրապետության արդյունաբերական ձեռնարկություններում, կառույցներում և սովխոզներում կար 1.380 արտադրական խորհրդակցություն, ուր ընդգրկված էր ավելի քան 50 հազար մարդ⁴³: Արտադրության բարելավման նպատակով միայն 1966—1967 թթ. արվել էր 34.053 առաջարկություն, որից 20.362-ը իրագործվել էր, տալով մեծ արդյունքներ⁴⁴: Բայց ոչ բոլոր տեղերում էր արտադրական խորհրդակցությունների աշխատանքը ընթանում հաջող:

Արտադրության կազմակերպմանը և նրա արդյունավետության բարձրացմանը մեծ չափով օգնում էին ռացիոնալիզատորները, որոնց շարքերում ընդգրկված էր 33 հազար արտադրության առաջավոր⁴⁵:

⁴² Տե՛ս ՀԽՄՆ-ի արխիվ, Հայաստանի արհմիությունների XIII համագումարի սղագրությունը, թ. 275:

⁴³ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 28:

⁴⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴⁵ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 235:

Միայն 1966—1967 թթ. ընթացքում ռացիոնալիզատորների արած առաջարկների կենսագործման շնորհիվ հանրապետության ժողովրդական տնտեսության մեջ խնայվել էր 26,5 միլիոն ռուբլի⁴⁶։ Չնայած դրան, խիստ դանդաղ էր ընթանում գյուտարարական առաջարկների ներդրումը արտադրության մեջ։

Աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության ուղղությամբ կատարած Հայաստանի արհմիությունների գործունեության արդյունքներն ամփոփվեցին XIV համագումարում, որը կայացավ 1972 թ. փետրվարին։ Համագումարը նշեց, որ արհմիությունների գծով Հայաստանում գործում են 69 ակումբ և կուլտուրայի պալատ, 1.313 կարմիր անկյուն և 107 զբոսայգի։ Մեծ հաջողությունների են հասել արհմիութենական ժողովրդական համալսարանները և կոմունիստական աշխատանքի դպրոցները։ 1971 թ. վերջերին կար 42 ժողովրդական համալսարան, որտեղ սովորում էին 5800 բանվոր-ծառայողներ և 1663 կոմունիստական աշխատանքի դպրոց, ուր ընդգրկված էր 37 հազար աշխատավոր⁴⁷։ Կոմունիստական աշխատանքի դպրոցներ էին գործում Երևանի Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական գործարանում, մետաքսի կոմբինատում և մի շարք այլ խոշոր ձեռնարկություններում։ Բացի դրանից, աշխատավորների համար կազմակերպվում էին դասախոսություններ, ղեկուցումներ, լրույցներ և այլն։ Միայն 1970 թ. ընթացքում կազմակերպվել է 44 հազար դասախոսություն, ղեկուցում, լրույց, ավելի քան 1000 թեմատիկ և տոնական երեկոներ, որոնց մասնակցել է մոտ երեք միլիոն ունկնդիր⁴⁸։

Այդ ժամանակ 28 հազար աշխատավոր ընդգրկված էր գեղարվեստական ինքնագործունեության խմբակներում։ Արհմիություններն ունեին 64 կինոսարքավորում, որոնք 1967—1971 թթ. տվել էին 108 հազար կինոսեսանս, որը դիտել էին ավելի քան 8 միլիոն աշխատավոր և մոտ 2,5 միլիոն պատանի⁴⁹։ Այդ բոլորը նպաստեցին աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակությանը և մոբիլիզացրին նրանց ութնորդ հնգամյա պլանի կատարման ու գերակատարման համար մղված պայքարում։

⁴⁶ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 133։

⁴⁷ Տե՛ս ՀԱՄԽ-ի արխիվ, Հայաստանի արհմիությունների XIV համագումարի նյութերը, էջ 49։

⁴⁸ Տե՛ս նույն տեղում։

⁴⁹ Տե՛ս նույն տեղում։

Չնայած դրան, աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության բնագավառում Հայաստանի արհմիությունների գործունեության մեջ դեռևս առկա էին լուրջ թիրուխներ: Ոչ միշտ էր ապահովված դասախոսությունների ու զեկուցումների սրակը, նրանց զաղափարական հագեցվածությունը, առանձին տեղերում ակումբներն ու կուլտուրայի պալատները գործում էին ոչ անհրաժեշտ նպատակասլացությամբ, քիչ ուշադրություն էր դարձվում առաջավորների փորձի մասսայականացման և կիրառման հարցի վրա և այլն: Հայաստանի արհմիությունները դեռևս մեծ անկիւնքներ ունեին այդ թիրուխների վերացման և բնակչության մեջ տարվող զաղափարական, կուլտուր-լուսավորական աշխատանքների հետագա բարելավման ուղղությամբ:

Կոմունիստական կուսակցությունը Սովետական Միության, այդ թվում նաև Հայաստանի արհմիությունների առջև մեծ խնդիրներ էր դրել ոչ միայն աշխատավորության կոմունիստական դաստիարակության, այլև երկրի տնտեսական, քաղաքական կյանքի բոլոր բնագավառներում: ՍՄԿԿ Կենտկոմի հաշվետվության առթիվ XXIV համագումարի բանաձևովում այդ մասին ասված է. «Նշելով արհմիությունների՝ որպես աշխատավորության ամենամասսայական կազմակերպության մեծ նշանակությունը, համագումարն անհրաժեշտ է համարում այսուհետև ևս բարելավել նրանց գործունեությունը: Կուսակցությունն առաջիկայում ևս հոգ կտանի այն մասին, որ արհմիությունները հաջողությամբ կատարեն կառավարման դպրոցի, տնտեսվարման դպրոցի, կոմունիստի դպրոցի իրենց դերը: Արհմիությունները կոչված են ուժեղացնելու երկրի էկոնոմիկայի հետագա զարգացման աշխատանքը, աշխատավորությանն է՛լ ավելի ակտիվորեն ներգրավելու արտադրության և հասարակական գործերի կառավարման մեջ, բարելավելու սոցիալիստական մրցության կազմակերպումը, դաստիարակելու կոմունիստական վերաբերմունք աշխատանքի նկատմամբ»⁵⁰:

Այդ խնդիրների կատարումը հանդիսացավ Հայաստանի արհմիությունների հետագա գործունեության առանցքն ու բովանդակությունը:

Ինչպես սոցիալիստական և կոմունիստական շինարարության նախորդ ժամանակաշրջանում, այնպես էլ ութերորդ հնգամյակի տարիներին Սովետական Հայաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքում, տնտեսության, կուլտուրայի և ժողովրդական առողջապահության բոլոր բնագավառներում ակտիվ դեր են կատարել կանայք: Աշխատավոր

⁵⁰ «ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութերը», էջ 269—270:

կանայք կազմում էին հանրապետության ժողովրդական տնտեսության մեջ զբաղված բանվոր-ծառայողների մոտ կեսը: Հանրապետության մասսայական դպրոցների ուսուցիչների 60 տոկոսը կանայք էին, իսկ բժիշկների՝ 68 տոկոսը⁵¹: Մեծ թվով կանայք գիտնականներ ու կուսակցական-պետական գործիչներ էին: Սոցիալիստական և կոմունիստական շինարարության ասպարեզում ցուցաբերած նվիրական աշխատանքի համար 9.975 կանայք պարգևատրվել էին Սովետական Միության կառավարական շքանշաններով ու մեդալներով: Հանրապետության սոցիալիստական աշխատանքի 176 հերոսներից 77-ը կանայք էին⁵²:

Բարձր գնահատելով կանանց դերը ութնորդ հնգամյակի ժողովրդա-տնտեսական պլանի կատարման համար մղվող պայքարում և նրանց ակտիվ մասնակցությունը հանրապետության հասարակական-քաղաքական կյանքին, Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի 1968 թ. մարտի 7-ի հրամանագրով 202 առաջավոր կանայք պարգևատրվեցին ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի պատվոգրով:

1969 թ. ապրիլին Երևանում դոմարվեց Հայաստանի աշխատավոր կանանց հանրապետական ակտիվի ժողովը, որը քննության առավ «կանանց մասնակցությունը կոմունիստական շինարարությանը» հարցը: Զեկուցումով հանդես եկավ Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի ակադեմիկոս Արաքսյա Բաբայանը: Ամփոփելով կանանց աշխատանքի արդյունքները ութնորդ հնգամյակի անցած երեք տարիների պլանների կատարման գործում, ակտիվի ժողովը կոչ ուղղեց հանրապետության աշխատավոր կանանց՝ լարել բոլոր ուժերն ու ջանքերը հնգամյակի մնացած երկու տարիներին հասնելու նորանոր հաջողությունների: Կոչում մասնավորապես ասված էր.

«Թանկագին ընկերներ.

Մենք պետք է միշտ հիշենք, որ կոմունիստական շինարարության շահերը պահանջում են մեր ուժերի հետագա մոբիլիզացում, կոմունիզմի նյութա-տեխնիկական բազայի մշտական ամրապնդում:

Բանվորուհիներ ու կոլտնտեսուհիներ, ինժեներներ ու տեխնիկներ, ուսուցչուհիներ ու բժիշկներ, կուլտուրայի, կենցաղի սպասարկման ու առևտրի աշխատողներ, մեր տաղանդը, մտքերն ու էներգիան տանք սովետական ժողովրդի այդ բաղձալի նպատակին:

Մենք կոչ ենք անում հանրապետության բոլոր կանանց Վլադիմիր

⁵¹ Տե՛ս «КОММУНИСТ» օրաթիթը, Երևան, 19 ապրիլի 1969:

⁵² Տե՛ս նույն աղբյուր:

Իլյիշ Լենինի ծննդյան 100-ամյակը դիմավորել նոր հաջողություններով աշխատանքում, ուսման մեջ և նոր սերնդի դաստիարակության գործում»⁵³,

Կուսակցական կազմակերպությունների ղեկավարությամբ, տեղերում կատարված աշխատանքը նպաստեց կանանց ակտիվության հետագա բարձրացմանը, ինչպես հասարակական-քաղաքական կյանքում, նույնպես և արտադրության մեջ:

* * *

Կոմերիտությունը, որպես կոմունիստական կուսակցության հավատարիմ օգնականը, ինչպես նախորդ հնդամյակների, նույնպես և ութերորդ հնդամյակի կատարման ու գերափառարման համար հայրենանվիր մեծ աշխատանք էր ծավալել: 1968 թ. վերջերին ՀամԼԿՄՄ շարքերում կային 23 միլիոն պատանիներ և աղջիկներ, իսկ նրա մարտական ջոկատներից մեկին՝ Հայաստանի լենինյան կոմերիտության շարքերում՝ 220 հազար: Այդ հսկայական բանակը, կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ, իր շուրջ համախմբելով մեր երկրի ամբողջ երիտասարդությունը, աշխատում ու պայքարում էր ժողովրդական տնտեսության պլանների կատարման, կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի կառուցման համար:

Կոմերիտությունը հսկայական աշխատանք է կատարել երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության, նրա հայացքների քաղաքական ձևավորման ու կոմունիզմի գործին նվիրվածության գործում: «ՀամԼԿՄՄ 50-ամյակի և երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության խնդիրների մասին» ՍՄԿԿ կենտրոնական կոմիտեի 1968 թ. հոկտեմբերյան որոշման մեջ նշված է, որ «իր գոյության առաջին իսկ օրերից կոմերիտությունը հանդես է եկել որպես սովետական հասարակության ակտիվ հեղափոխական, ստեղծարար ուժ, կոմունիզմի գործի համողված մարտիկների պատրաստման դպրոց, կարևոր տեղ է գրավել երկրի քաղաքական, տնտեսական ու կուլտուրական ամբողջ կյանքում»⁵⁴: Անցած 50 տարիների ընթացքում կոմերիտությունը շարքերում քաղաքականապես և գաղափարապես կոմիպել էր մոտ 100 միլիոն երիտասարդ:

Մեծ են երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության խնդիրներն արդի էտապում, երբ մի կողմից Սովետական Միությունում

⁵³ Նույն տեղում:

⁵⁴ «Երեկոյան Ներսիս», 8 հոկտեմբերի 1968:

վիթխարի քայլերով առաջ է բնթանում կոմունիստական շինարարությանը, մյուս կողմից, անհանգստանալով այդ հաջողություններից, իմպերիալիստական ռեակցիան և կոմունիզմի մյուս բոլոր թշնամիները հակասովետական կատաղի պրոպագանդա են մղում Սովետական Միության դեմ: Ահա թե ինչու ՄՄԿԿ կենտկոմի վերոհիշյալ որոշման մեջ ասված է. «...Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ պատանիների ու աղջիկների աշխարհայացքը ձևավորվում է սոցիալիզմի և կապիտալիզմի միջև մղվող դասակարգային խիստ սուր պայքարի պայմաններում: Իմպերիալիստական պետությունները կատաղի դադափարական պայքար են մղում սոցիալիստական երկրների և ամենից առաջ Սովետական Միության դեմ, ամեն միջոցով ճգնում սոցիալիզմը քայքայել ներսից, թուլացնել կոմունիստական ու բանվորական կուսակցությունների, կոմունիստական երիտասարդական շարժման միասնությունը»⁵⁵:

Ուստի կոմունիստական կուսակցությունը լենինյան կոմերիտմիության առջև խնդիր դրեց շարունակել երիտասարդության գաղափարական-քաղաքական դաստիարակության գործը, պատրաստել կոմունիզմին նվիրված բազմակողմանիորեն վարձացած մարդիկ, կուսակցության ու սովետական ժողովրդի բազմահարուստ փորձի հիման վրա ամրապնդել սովետական հայրենասիրության և ինտերնացիոնալիզմի ոգին, կոմունիստական վերաբերմունք՝ դեպի աշխատանքը և սոցիալիստական սեփականությունը, ավելի բարձրացնել հեղափոխական զգոնությունը:

Բարձր գնահատելով լենինյան կոմերիտմիության աշխատանքը երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության, սոցիալիստական շինարարության և սովետական հայրենիքի պաշտպանության գործում, ՄՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահությունը 1968 թ. հոկտեմբերին նրան սլարգետրեց Հոկտեմբերյան հեղափոխության շքանշանով: Դա վեցերորդ շքանշանն էր նրա դրոշի վրա: Բացի դրանից, կոմերիտմիության 50-ամյակի առթիվ 39 քաղաքային, շրջանային և սկզբնական կոմերիտական կազմակերպություններ պարգևատրվեցին ՄՍՀՄ շքանշաններով: Դրանց թվում էր Հայաստանի լենինյան կոմերիտմիության Հոկտեմբերյանի շրջանի կազմակերպությունը, որը պարգևատրվեց Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով:

1969 թ. սկզբին Հայաստանի տարրեր քաղաքներում ու շրջաններում գործում էին կոմերիտական 1500 քաղխմբակներ, որոնք ուսումնասիրում էին ՄՄԿԿ և կոմերիտմիության պատմությունը, Վ. Ի. Լենինի

⁵⁵ Նույն տեղում:

կենսագրությունը, Խրիտասարդական միջազգային շարժման պրոբլեմները և այլն: Միայն այդ խմբակներում ընդգրկված էին 66 հազար պատանիներ ու աղջիկներ: Հարկ է նշել, որ կուսակցական կազմակերպությունների հոգատար վերաբերմունքի և ղեկավարության ամրապնդման շնորհիվ բարելավվել էր խմբակների աշխատանքի, առհասարակ բանավոր ու գրավոր պրոպագանդայի որակը: Կուսակցական կազմակերպությունները կոմերիտմիության շարքերում պրոպագանդատական և քաղաքական-դաստիարակչական ու կազմակերպչական աշխատանք կատարելու համար առանձնացրել էին հարյուրավոր և հազարավոր քաղաքականապես պատրաստված կոմունիստներ:

Երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության գործում կարևոր դեր էին կատարում ղեկուցումներն ու դասախոսությունները, հանդիպումները հեղափոխության և 1941—1945 թթ. Հայրենական մեծ պատերազմի վետերանների, կուլտուրայի ու գիտության նշանավոր գործիչների, արտագրության առաջավորների հետ:

Երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակությանը նպաստում էին Հայաստանի կոմերիտմիության վետերանների հանրապետական խորհուրդը և նրա տեղական կազմակերպությունները: Այդ խորհրդի նախագահն էր Հայաստանի կոմերիտմիության հիմնադիրներից մեկը՝ 1920 թ. ՄՄԿԿ անդամ Մ. Ե. Գարագաշը: Հայաստանի բոլոր շրջաններում ու խոշոր քաղաքներում ստեղծվել են կոմերիտական վետերանների խորհուրդներ, որոնք տեղական կոմերիտական կազմակերպությունների հետ միասին երիտասարդության համար պարբերաբար կազմակերպել են հանդիպումներ, զրույցներ ու դասախոսություններ, թեմատիկ էքսկուրսիաներ ու հանդեսներ: Ակտիվ աշխատանք են կատարել խորհրդի անդամներ, կոմերիտական վետերաններ Գ. Ավագյանը, Ծ. Սարգսյանը, Ա. Ղադարյանը (Երևան), Շ. Աղնավուրյանը (Լենինական), Ն. Վարդանյանը (Ստեփանավան), Սովետական Միության հերոս, գեներալ-մայոր Ա. Կարապետյանը, գնդապետներ Տ. Գյուլբուդաղյանը, Մ. Կարապետյանը և ուրիշներ:

Երիտասարդության պաշտփարական դաստիարակության բնագավառում և հնգամյա պլանի խնդիրների համար մղված պայքարում նշանակալի հաջողությունների հասան Երևանի, Լենինականի, Կիրովականի, Հոկտեմբերյանի, Ղափանի, Էջմիածնի և մի շարք այլ քաղաքների ու շրջանների կոմերիտական կազմակերպությունները:

1970 թ. հունվարին ՀԿԵՄ Երևանի կազմակերպությունում գործում էին 1.267 քաղխմբակներ, սեմինարներ և ակումբներ, ուր ընդգրկված

էր 32.281 երիտասարդ⁵⁶։ Խմբակները հիմնականում ապահովված էին որակյալ պրոպագանդիստներով և պարապմունքներն անցնում էին հետաքրքրությամբ։ Առանձնապես մեծ աշխատանք կատարվեց Վ. Ի. Լենինի տեսական ժառանգության ուսումնասիրության ուղղությամբ։ Նթն նախորդ տարում մայրաքաղաքի 24.413 երիտասարդներ էին ընդգրկված ուսուցման մեջ, ապա 1970 թ. սկզբին այդ թիվը հասել էր 95.238-ի⁵⁷։ Նրանք ուսումնասիրում էին մեծ առաջնորդի աշխատությունները, կազմակերպում ընթերցումներ, ղեկուցումներ և դասախոսություններ, անց էին կացնում ստուգարքներ և այլն։

Քաղաքական-մասսայական այդ աշխատանքի արդյունքներն ամփոփվեցին ՀԼԿԵՄ Երևանի կազմակերպության կոնֆերանսում, 1970 թ. հունվարին։

Արտադրական պլանների կատարմանն ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերելու համար դեռևս 1968 թ. ՀԼԿԵՄ Երևանի կազմակերպությունը արժանացել էր ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի հորեկշանական հուշադրության և ՀԿԿ Կենտկոմի, ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետի և ՀԱՄԽ-ի փոխանցիկ դրոշին։ Այդ մեծ չափով խթանեց նրա հետագա նոր հաջողություններին։ 1969 թ. մայրաքաղաքի կոմերիտական կազմակերպությունները ավելի լայն ծավալով և մեծ հռանդով շարունակեցին պայքարը հանուն ժողովրդա-տնտեսական պլանների կատարման ու գերակատարման։ Կոմունիստական աշխատանքի բրիգադի կոշման համար պայքարում էին 500 երիտասարդական բրիգադներ, որոնցից 210-ը 1969 թ. հունվարին արդեն արժանացել էին այդ բարձր կոշմանը։ Միայն 1967—1968 թթ. մայրաքաղաքի 312 կոմերիտականներ ու երիտասարդներ արտադրության կատարելագործման և բարելավման համար արել էին 8 հազար առաջարկ, արտադրության մեջ ներգրվել էր 6.552-ը, որը պետությանը տվեց 8.600 հազար ռուբլու օգուտ⁵⁸։ Հայրենանվիր գործերով աչքի ընկան մայրաքաղաքի կոմերիտականներ Հայրապետ Հովհաննիսյանը և նրա բրիգադի անդամները (Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական գործարան), Ռուբեն Մխիթարյանը (Պոլիմիլինիլացիտատ գործարան), Սմբատ Աբգարյանը (Երթմաշին տրեստ), Անահիտ Մարտիրոսյանը (Կարի № 4 ֆաբրիկա), Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Ծաղկանուշ Գալեմտերյանը (Վ. Ի. Լենինի անվան

⁵⁶ Տե՛ս «Ավանդարդ», 31 հունվարի 1970։

⁵⁷ Տե՛ս նույն տեղում։

⁵⁸ Տե՛ս նույն տեղում։

մետաքսի կոմբինատ), ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի ղեկավարող Կոստինը (Հայէլեկտրոշին), Ալենիվ Աղիվյանը (Ժամացույցի գործարան) և ուրիշներ:

Երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության ուղղութ-
յամբ մեծ աշխատանք էր կատարում նաև Լենինականի կոմերիտա-
կան կազմակերպությունը: 1969 թ. դեկտեմբերին քաղաքում կային
քաղուսուցման 194 խմբակներ, որտեղ իրենց տեսական գիտելիքներն
էին հարստացնում 4.103 կոմերիտականներ և արտամիութենական
երիտասարդներ⁵⁹: Բացի դրանից, գործում էին երիտասարդական 12
տարբեր տիպի ժողովրդական համալսարաններ և 8 քաղաքական
ակումբներ, ուր ընդգրկված էին հազարավոր պատանիներ և աղջիկներ:
Այդ համալսարաններում երիտասարդությունը ծանոթանում էր մարք-
սիզմ-լենինիզմի տեսությանը, ուսումնասիրում Վ. Ի. Լենինի առանձին
աշխատությունները: Դրա շնորհիվ բարձրացել էր երիտասարդության
քաղաքական պատրաստականությունը և հասարակական ակտիվու-
թյունը: Եթե մեկ տարի առաջ քաղաքում հասարակական պարտակա-
նություններ ունեին 12 հազար կոմերիտականներ և արտամիութենական
երիտասարդներ, ապա 1969 թ. վերջերին այդ թիվը հասել էր ալիլի-
քան 20 հազարի⁶⁰:

Դրան ղուգրենթաց, մեծացել էր երիտասարդության արտադրական
ակտիվությունը: Լենինականի կոմերիտական կազմակերպությունը
հանդիսացավ «Հնդտմյակը չորս տարում» և «Պայքար լենինյան բրի-
գադի կոշման համար» նախաձեռնությունների հեղինակը, որոնք լայն
տարածում գտան ամբողջ հանրապետության կոմերիտական կազմա-
կերպություններում: Առաջին հաջողություններին հասան Մայիսյան
ապստամբության անվան տեքստիլ կոմբինատի աշխատողները: Եթե
մեկ տարի առաջ սեռական առաջադրանքները կատարում էին քաղաքի
տարբեր ձեռնարկություններում աշխատող 10 հազար պատանիներ
ու աղջիկներ, ապա 1969 թ. վերջերին այդ թիվը հասել էր 12 հազարի:

Լուրջ հաջողությունների էր հասել Կիրովականի կոմերիտական
կազմակերպությունը: Միայն 1969 թ. քաղաքի երիտասարդության
համար կազմակերպվել էր 550 դասախոսություն և զեկուցում, որից
200-ը լենինյան թեմաներով: Այդ դասախոսություններին մասնակցել
են ալիլիքան 45 հազար պատանիներ ու աղջիկներ: Հաջողությամբ

⁵⁹ Տե՛ս «Ավանգարդ», 17 դեկտեմբերի 1969:

⁶⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

գործում էր կոմերիտական քաղաքական ուսուցման ցանցը: Լաչն աշխատանքներ էր ծավալվել երիտասարդության կուլտուրական հանգրվադանների կազմակերպման ուղղությամբ, որին մեծ շափով նպաստեցին ավանդույթ դարձած «Լուսլա ձմեռ», «Ջանգլուում», «Կիրովականյան ձմեռ» սպորտային մասնաշաղկան տոնակատարությունները:

Քաղաքի արտադրական ձեռնարկություններում 4.800 կոմերիտականներ աշխատում էին «Հնգամյակը ժամկետիդ շուտ», «Անհատական նվերներով դիմավորենք մեծ առաջնորդի հոբելյանը» նշանաբաններով:

Կարևոր հաջողությունների էին հասել հանրապետության մյուս քաղաքների ու շրջանների, գործարանների ու կառույցների, ուսումնական հաստատությունների ու հիմնարկությունների, կոլտնտեսությունների ու սովխոզների կոմերիտական կազմակերպությունները: Հանրապետությունում ավելի քան 600 կոմերիտական-երիտասարդական բրիգադներ պայքարում էին արժանավայել դիմավորելու ՄՄԿԿ XXIV համագումարը: Շուրջ 300 հազար պատանիներ ու աղջիկներ մրցում էին արտադրական պլանների կատարման ու գերազատարման, գերազանց ուսման համար: Այդ հայրենասիրական շարժման շնորհիվ ավելի քան 60 հազար երիտասարդներ և մոտ 400 երիտասարդական կոլեկտիվներ ժամկետից շուտ հասան հնգամյակի բնագծերին և 1970 թ. վերջերին արդեն աշխատում էին իններորդ հնգամյակի առաջին տարվա՝ 1971 թ. հաշվին⁶¹:

Գյուղական կոմերիտական կազմակերպությունները ծավալուն պայքար էին տանում գյուղատնտեսության դարդացման մասին կոմունիստական կուսակցության և սովետական կառավարության որոշումների կենսագործման համար: Այդ պայքարի չիմնական նպատակներն էին՝ հողի յուրաքանչյուր հեկտարի արդյունավետ օգտագործումը, անասնապահական օրինակելի և հարուստ ֆերմայի ստեղծումը, ագրոկանոնների ճիշտ կիրառումը, աշխատաժամերի ռացիոնալ օգտագործումը, գյուղատնտեսական տեխնիկայի տիրապետումը, մասնագիտական որակի բարձրացումը և այլն: Ինչպես նշվեց ՀամԼԿԵՄ XVI համագումարում (1970 թ. մայիս), միայն վերջին տարիներին հանրապետությունում ավելի քան 8 հազար գյուղական երիտասարդներ բարձրացրել են իրենց որակավորումը, ավարտել մեխանիզատորների, ավտովարորդների և տրակտորիստների դպրոցներն ու կուրսերը, ավելի քան

⁶¹ Տե՛ս «Ավանդարդ», 4 մարտի 1971:

1200 երիտասարդներ են՝ փոխադրվել անասնապահական ֆերմաներում աշխատելու⁶²:

Գյուղին մեծ օգնություն էին ցույց տալիս քաղաքային կոմերիտական կազմակերպությունները: Ընդհանուր քաղաքական և կուլտուրական շեֆական աշխատանքներին ղուգընթաց, մասնավորապես ղեավի գործ էր կատարվել գյուղում կուլտուր-կենցաղային հաստատությունների շենքերի նախագծման և կառուցման գործին օգնելու ուղղությամբ: Քաղաքների նախագծային ինստիտուտների կոմերիտական մասնաճիւղները հասարակական հիմունքներով կազմել էին 100 գյուղական դպրոցի, ակումբի, դրադարանի և այլ կառույցների նախագիծ, որոնք հաջողությամբ իրագործվեցին:

Հայաստանի կոմերիտմիությունը ստանձնել էր Արփա—Սևան թունելի, Տաթևի և Շամբի հիդրոէլեկտրակայանների խոշոր կառույցների շեֆությունը: Հալարավոր կոմերիտականներ և արտամիութենական երիտասարդներ մոբիլիզացվել էին այդ շինարարություններում աշխատելու համար: Կոմերիտմիությունը ծավալուն կուլտուր-լուսավորական և քաղաքական-դաստիարակչական աշխատանք էր կատարում այդ և մյուս խոշոր կառույցներում:

Երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության ութերորդ հնդայա պլանի կենսագործման համար Հայաստանի կոմերիտմիության 1968—1969 թթ. կատարած աշխատանքի արդյունքներն ամփոփվեցին նրա XXV համագումարում, որը տեղի ունեցավ 1970 թ. մարտին: ՀԿԿՄ Կենտկոմի հաշվետու զեկուցման առթիվ ընդունված բանաձևում ասված է. «Ամփոփելով հաշվետու ժամանակաշրջանում հանրապետության կոմերիտական կազմակերպությունների գործունեությունը, ՀԿԿՄ XXV համագումարը գոհունակությամբ նշում է, որ այն նպատակաուղղված է եղել երիտասարդ սերնդին լենինիյովի, կուսակցության և ժողովրդի գործին խորը նվիրվածության ու դաժափարական համուլվածության ոգով դաստիարակելուն, ՍՄԿԿ XXIII համագումարի պատմական որոշումների կենսագործման, հանրապետության ժողովրդական տնտեսության տարբեր ճյուղերում նոր բնագծերի նվաճման գործում երիտասարդության ուժերի, մոբիլիզացման ու կոմերիտականների ավանդարդային դերի ապահովմանը»⁶³:

Այդ տարիներին կոմերիտմիությունը մասնավորապես մեծ աշխատանք ծավալեց Վ. Ի. Լենինի տեսական ժառանգության ուսումնասիրու-

⁶² Տե՛ս «Комсомольская правда», 29 մայիսի 1970:

⁶³ «Ավանդարդ», 21 մարտի 1970:

թյան, մեծ առաջնորդի ծննդյան 100-ամյակը արժանավայել դիմավորելու ուղղությամբ: Ինչպես նշված է համագումարում ՀԼԿԵՄ Կենտկոմի հաշվետվության մեջ, միայն 1969—1970 ուսումնական տարում 4 անգամ ավելացել էր Վ. Ի. Լենինի կենսագրությունն ու լենինիզմի տարբեր պորբլեմներն ուսումնասիրողների թիվը: Իսկ կոմերիտական քաղուսուցման ցանցում ունկնդիրների թիվը ավելացել էր 28 հազարով: Ավելի քան 3.700 պրոպագանդիստներ, որոնց 90 տոկոսը կոմունիստներ էին, աշխատում էին երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության համար:

Սակայն ղեկուս զգալի թերություններ էին նկատվում երիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության գործում: Կոմերիտական կադրակերպությունների առանձին օղակներում ցածր էր քաղաքական ուսուցման և պրոպագանդիստական աշխատանքի որակը, անբավարար ուղադրություն էր դարձվում պրոպագանդիստական կադրերի ընտրությանը, քաղվամբակների որոշ մասը չէր ապահովված անհրաժեշտ գրականությամբ և ծրագրերով, քաղաքական կարևոր թեմաների մասին դասախոսությունները և զեկուցումները չէին պլանավորվում, անբավարար հիմքերի վրա էր դրված քաղուսուցման և արտագրության առաջավորների փորձի փոխանակությունը, որոշ կոմերիտական կադրակերպություններ ետ էին մնում արտագրական պլանների կատարման գործում, հարկ եղած ուղադրություն չէր դարձվում արտագրանքի որակի վրա և այլն: Այդ մասին նշված է ՀԼԿԵՄ XXV համագումարի բանաձևում⁶⁴:

Մոբիլիզացնելով իր ուժերը, Հայաստանի լենինյան կոմերիտիությունը եռանդուն գործունեություն ծավալեց այդ թերությունները վերացնելու և հետագա նոր հաջողությունների հասնելու ուղղությամբ:

Կոմունիստական կուսակցությունը մշտապես մեծ ուղադրություն է դարձրել սովետական ժողովրդի, հատկապես երիտասարդության ղեղապիտական դաստիարակության վրա: ՍՄԿԿ ծրագրում ասված է. «Կուսակցությունն անդուլ կերպով կհոգա գրականության, արվեստի, կուլտուրայի ծաղկման, յուրաքանչյուր մարդու անձնական ընդունակությունների առավել լրիվ դրսևորման համար բոլոր պայմանների ստեղծման, բոլոր աշխատավորների էսթետիկական դաստիարակության, ժողովրդի մեջ գեղարվեստական բարձր ճաշակի և կուլտուրական ունակությունների ձևավորման մասին: Գեղարվեստական սկզբունքը էլ ավելի

⁶⁴ Տե՛ս «Ավանդարդ», 21 մարտի 1970:

ոգեշունչ կդարձնի աշխատանքը, կզիջեցկացնի կինցաղը և կալնվացնի մարդուն»⁶⁵;

Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետը 1970 թ. հունիսի սեսիայում հատուկ քննարկման առարկա դարձրեց այդ հարցը և որոշում ընդունեց «Երիտասարդության էսթետիկական դաստիարակության վիճակի և այն բարելավելու միջոցառումների մասին»:

Գերագույն սովետի որոշումը պարտավորեցրեց Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների սովետին, լուսավորության, բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական կրթության, կուլտուրայի մինիստրություններին, Հայաստանի գրողների, կոմպոզիտորների, նկարիչների, կինեմատոգրաֆիստների միությունների վարչություններին և մյուս կազմակերպություններին մշակել կոնկրետ միջոցառումներ և լուրջ կերպով ղեգավել երիտասարդության զեղապիտական դաստիարակության հարցերով:

Աշխատավորությանը, մասնավորապես երիտասարդությանը ռազմահայրենասիրական զաղափարներով դաստիարակելու գործը մշտապես եղել է կոմունիստական կուսակցության և կոմերիտմության ուշադրության առարկան: Ուսումնասիրվող շրջանում կոմերիտիությունը հատուկ ուշադրություն է դարձրել երիտասարդությանը կոմունիստական կուսակցության, սովետական ժողովրդի և մեր փառապանծ ղինված ուժերի մարտական տրադիցիաներով դաստիարակելու գործի վրա: Կազմակերպվել են աշակերտության և երիտասարդության պարբերական էքսկուրսիաներ դեպի մարտական փառքի վայրերը, հանդիպումներ Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության և 1941—1945 թթ. Հայրենական մեծ պատերազմի փետրանների ու Սովետական Միության հերոսների հետ, ինչպես նաև թեմատիկ երեկոներ ու էքսկուրսիաներ: Ինչպես նշեց ՀԼԿԵՄ XXV համագումարը, միայն 1968—1969 թթ. դեպի մարտական փառքի վայրերը կազմակերպված արշավներին մասնակցել են 140 հազար պատանիներ ու աղջիկներ: Հանրապետությունում անց են կացվել սպորտային ու ռազմա-տեխնիկական պատրաստությունից կոմերիտականների ու երիտասարդների քննություն և այլ միջոցառումներ:

Կոմերիտիության հետ միասին արդյունավետ աշխատանք է կատարել նաև սովետական բանակին, ռազմա-ծովային և օդային ուժերին աջակցող կամավոր ընկերությունը (ԴՕՍԱԱՖ):

Հանրապետության աշխատավորները մշտական ամուր կապերի մեջ են սովետական ղինված ուժերի ղորամասերի և սահմանապահների

⁶⁵ «Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության ծրագիրը», էջ 205:

հետ, հաճախակի տեղի էին ունենում փոխադարձ այցելություններ և հանդիպումներ: Ռազմիկների համար կադմակերպվում էին ղեկուցումներ, դասախոսություններ, համերգներ, ներկայացումներ, կինոսեսանսներ և կուլտուր-լուսավորական այլ միջոցառումներ, որին ակտիվորեն մասնակցում էին կոմերիտական կադմակերպությունները:

* * *

Հինգերորդ հնդամյակի տարիները սովետական ժողովրդի համար նաև նշանավոր հոբելյանական տարիներ էին: Սովետական ամբողջ ժողովուրդը, նրա հետ միասին սոցիալիստական համագործակցության հրկրների ժողովուրդները, 1967 թ. նոյեմբերին մեծ հանդիսավորությամբ նշեցին Հոկտեմբերյանի սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 50-ամյակը:

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 50-ամյա հոբելյանը արժանավայել դիմավորելու նպատակով ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն 1967 թ. հունվարի 4-ին հատուկ որոշում ընդունեց, ուր ասված է. «Սովետական ժողովուրդը, իսկ նրա հետ բոլոր հրկրների աշխատավորները, հանդիսավորությամբ կնշեն աշխարհում առաջին սոցիալիստական պետության ծննդյան այդ համաշխարհային պատմական տարեթիվը:

Հոկտեմբերի 50-ամյակը մարքսիզմ-լենինիզմի, բանվորական շարժման իգեալների, պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի և ժողովուրդների բարեկամության գաղափարների հաղթանակն է»⁶⁶:

ՍՄԿԿ Կենտկոմը Սովետական Միության բոլոր աշխատավորներին կոչ արեց աշխատանքային նորանոր սխրագործություններով դիմավորել Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 50-ամյակը:

Կենտկոմի որոշումը կուսակցական ու կոմերիտական բոլոր կադմակերպություններին, մեր գաղափարական աշխատանքի բոլոր օրդաններին ու կադմակերպություններին պարտավորեցրեց մեծ հոբելյանի շուրջը սիստեմատիկ ու հետևողական պրոպագանդիստական և քաղաքական մասսայական աշխատանք կադմակերպել: Այդ որոշմամբ Հոկտեմբերյան հեղափոխության 50-ամյակի պատվին սահմանվեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության, ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի և ՀԱՄԿ-ի հուշադրոշ: Այն հանձնվելու էր սոցիալիստական պարտավորությունները կատարող լավագույն կուկե-

⁶⁶ «Սովետական Հայաստան», 8 հունվարի 1967:

տիվներին՝ որպես նրանց աշխատանքային փառքի բարձր գնահատական: Ըստ որոս, այդ հուշադրուշը մշտապես մնալու էր տվյալ կոլեկտիվում:

1967 թ. փետրվարի սկզբին գոսմարվեց Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի պլենումը, որը քննարկեց «Հանրապետության կուսակցական կազմակերպությունների խնդիրները Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հիսունամյակին նախապատրաստվելու ուղղությամբ» հարցը: Պլենումը խնդիր դրեց բոլոր կուսակցական կազմակերպությունների առջև համոտրեն գլխավորել այն արտակարգ ոգևորությունը և համաժողովրդական շարժումը, որ ծավալվել էր Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխության պանծալի 50-ամյակը արժանավայել դիմավորելու համար:

Այդ առթիվ համաժողովրդական սոցիալիստական մրցության նախաձեռնողները եղան Քաջարանի պղնձա-մոլիբդենային կոմբինատի, Երևանի Ս. Մ. Կիրովի անվան քիմիական կոմբինատի, Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական գործարանի և Լենինականի Մայիսյան ապստամբության անվան տեքստիլ կոմբինատի կոլեկտիվները: Դեռևս 1966 թ. վերջերին ստանձնելով արտադրական բարձր պարտավորություններ, նրանք կոշով դիմեցին հանրապետության բոլոր աշխատավորներին՝ լայնորեն ծավալել սոցիալիստական մրցությունը և մեծ տոնը դիմավորել արտադրական նորանոր հաջողություններով: Կոշը լայն արձագանք գտավ աշխատավորական բոլոր կոլեկտիվներում, թե քաղաքում և թե գյուղում:

Մեծ հեղափոխության 50-ամյակի առթիվ 1967 թ. հունիսի վերջին մամուլում հրապարակվեցին ՍՄԿԿ Կենտկոմի թեզիսները, որոնք հավանության էին արժանացել Կենտկոմի հունիսյան պլենումի կողմից: Թեզիսներում հանգամանորեն լուսաբանված են Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության համաշխարհային-պատմական նշանակությունը, սովետական պետության անցած ուղին 50 տարում, համաշխարհային հեղափոխական պրոցեսը և այլն: Մարքսիզմ-լենինիզմի ստեղծագործական զաղափարների հիման վրա թեզիսներում շարադրված էին Կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ սովետական ժողովրդի անցած 50 տարվա հերոսական պայքարի ու նվիրական աշխատանքի մեծագույն արդյունքները:

ՍՄՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության 1967 թ. հոկտեմբերի 31-ի հրամանագրով սահմանվեց Հոկտեմբերյան հեղափոխության շքանշան: Այդ շքանշանով առաջինը պարգևատրվեցին Սովետական Միու-

Յյան պանծալի մայրաքաղաք Մոսկվան և հեղափոխության օրրան լենինգրադը, որոնց աշխատավորները որոշիչ դեր կատարեցին հեղափոխության հաղթանակի և ամրապնդման գործում:

ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահությունը նույն թվականի հոկտեմբերի 31-ի հրամանագրով ներում շնորհեց այն քաղաքացիներին, որոնք առաջին անգամն էին հասարակության համար ոչ վտանգավոր հանցանք գործել և բանտարկության ժամանակամիջոցում վարքագծով արդարացրել էին իրենց:

Նախապատրաստվելով այդ մեծ տոնին, սովետական մարդիկ, այդ թվում Հայաստանի աշխատավորները, նորից ու նորից իրենց անսահման սերն ու երախտագիտությունն էին արտահայտում մեծ լենինին: Ու նրա ստեղծած փառապանծ Կոմունիստական կուսակցությանը, որոնց ղեկավարությամբ ու ոգեշնչմամբ իրագործվեցին այդ մեծ հեղափոխությունը և սոցիալիզմի հաջողությունները մեր երկրում:

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունից հետո անցած հիստուն տարում՝ 1917—1967 թթ., սովետական երկրի ձեռք բերած հաջողություններն ամփոփվեցին ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի ու ՌՍՖՍՀ Գերագույն սովետի 1967 թ. նոյեմբերին գումարված համատեղ հանդիսավոր նիստում, ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի ղեկավար քարտուղար Լ. Ի. Բրեժնեի «Սոցիալիզմի մեծ հաղթանակների 50 տարին» ղեկուցման մեջ:

Ամփոփելով մեր հաջողությունները Լ. Ի. Բրեժնեն ասաց. «Մենք ստեղծեցինք միանգամայն նոր աշխարհ՝ սոցիալիստական նոր հարաբերությունների աշխարհ, նոր մարդու՝ սովետական մարդու աշխարհ: Հսկայական չափերով բնդլանվեց սովետական մարդկանց հոգևոր հորիզոնը, փոխվեց նրանց բարոյական կերպարը, վերաբերմունքը աշխատանքի, հասարակության նկատմամբ, միմյանց նկատմամբ: Սոցիալիզմի շնորհիվ նորացված և վերափոխված մեր երկիրը մարդկությանը ներկայացավ իր ողջ հզորությամբ ու վեհությամբ, իր սրանշելի ժողովրդի տաղանդի ամբողջ փայլով»⁶⁷:

Անցած 50 տարում մեր երկրի ձեռք բերած վիթխարի հաջողությունները լենինիզմի դադափարների ու կոմունիստական կուսակցության լենինյան գծի հաղթանակն էր, սովետական բաղմադգ ժողովրդի հայրենանվիր աշխատանքի արդյունքը: Լենինիզմի դրոշով և Կոմունիստա-

⁶⁷ «Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 50 տարին», սղագրական հաշվետվություն, Մ., 1968, էջ 39:

կան կուսակցության ղեկավարության մեջ հաջողությունները սովորական ժողովուրդը հերոսաբար պաշտպանեց 1941—1945 թթ. Հայրենական մեծ պատերազմում:

Ինչպես Սովետական Միության բոլոր ժողովուրդները, այնպես էլ հայ ժողովուրդը Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 50-ամյակը դիմավորեց պատմական խոշոր հաջողություններով:

Մեծ Հոկտեմբերի 50-ամյակի նախօրյակին՝ 1966 թ., այդ հաջողություններն արտահայտվում էին հետևյալ հիմնական ցուցանիշներով:

1966 թ. Սովետական Հայաստանում կար ավելի քան 600 արդյունաբերական ձեռնարկություն: 1913 թ. համեմատությամբ այդ ժամանակ Հայաստանի արդյունաբերության ընդհանուր արտադրանքն ավելացել էր 119 անգամ⁶⁸: Արդյունաբերական ձեռնարկությունները դինված էին հայրենական ժամանակակից առաջավոր տեխնիկայով: 1966 թ. Սովետական Հայաստանը 5 անգամ ավելի միտաղհատ հաստոցներ էր արտադրում, քան ամբողջ ցարական Ռուսաստանն արտադրել է 1913 թ., իսկ էլեկտրաէներգիա՝ 1,5 անգամ ավելի: Սովետական Հայաստանի արդյունաբերական արտադրանքի շատ տեսակներ հայտնի էին և լայնորեն սպառվում էին ոչ միայն Սովետական Միությունում, այլև արտասահմանյան շատ երկրներում: Սոցիալիստական արդյունաբերության հետ միասին, աճել էր Սովետական Հայաստանի բանվոր դասակարգը՝ թե քանակապես և թե որակապես:

Սոցիալիստական ուղու վրա էր կանգնել և կարևոր հաջողությունների էր հասել նաև հանրապետության գյուղատնտեսությունը: Անհամեմատ աճել էր նրա տեխնիկական բաղան: 1913 թ. համեմատությամբ 1940 թ. հանրապետության գյուղատնտեսության ընդհանուր արտադրանքն ավելացել էր 1,6 անգամ, իսկ 1966 թ.՝ 4,3 անգամ⁶⁹:

Զգալի առաջընթաց էին ապրել նաև ժողովրդական տնտեսության մյուս ճյուղերը:

էկոնոմիկայի զարգացմանը ղուգընթաց բավականին բարձրացել էր աշխատավորների նյութական կենսամակարդակը:

Մեծ Հոկտեմբերի 50-ամյակը հայ ժողովուրդը դիմավորեց ժողովրդական կրթության, գիտության, արվեստի և մշակույթի մյուս բոլոր բնագավառների խոշոր հաջողություններով: Այսպես, եթե 1914 թ.

⁶⁸ Ցե'ս „Страна советов за 50 лет“, Сводник статистических материалов* М., 1967, стр. 332.

⁶⁹ Ցե'ս նույն տեղում:

Հայաստանի հանրակրթական բոլոր տիպի դպրոցներում սովորել էր 35 հազար աշակերտ, ապա 1966 թ. այդ թիվը հասել էր 553 հազարի⁷⁰։ Նախասովետական Հայաստանում չկար ոչ մի բարձրագույն դպրոց և միջնակարգ մասնագիտական հաստատություն։ 1966 թ. Սովետական Հայաստանի 12 բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում սովորում էր 43,3 հազար ուսանող, 53 տեխնիկումներում՝ 36 հազար երիտասարդ⁷¹։ Քաղաքներում, ավաններում և գյուղերում կառուցվել էին զբաղմունքի բաղնիքներ, կուլտուրայի բաղնիքներ, օջախներ։ 1913 թ. 13 գրադարանի փոխարեն 1966 թ. Հայաստանում կար 1.180 գրադարան, ավելի քան 9 միլիոն գրքային ֆոնդով⁷²։

Նախասովետական Հայաստանում չկար ոչ մի գիտական հաստատություն։ Եղած քիչ թե շատ գիտական կադրերը ցրված էին Անդրկովկասի և Ռուսաստանի տարբեր մասերում։ Սովետական իշխանության տարիներին Հայաստանում լայնորեն տարածվեց նաև գիտական հաստատությունների ցանցը, որոնց թիվը Մեծ Հոկտեմբերի 50-ամյակի նախօրյակին մոտենում էր 100-ի։ Գիտական այդ հաստատությունների մեջ առաջատարը Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիան էր, որը այդ ժամանակ միավորում էր ավելի քան 30 գիտա-հետազոտական հաստատություն։ 1965 թ. Հայաստանում 7.773 գիտական աշխատողներից գիտությունների ղոկտոր էին 254-ը, թեկնածու՝ 2.038-ը, 67-ը ակադեմիկոսներ էին և ակադեմիայի թղթակից-անդամներ, 175-ը՝ պրոֆեսոր, 692-ը՝ դոցենտ⁷³։

Զարգացման այդ աստիճանին Հայաստանը հասել էր սովետական ժողովուրդների հղբայրական ընտանիքում, նրանց բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության պայմաններում։ Այդ համագործակցության մեջ առաջատար դեր է կատարել և կատարում է ռուս մեծ ժողովուրդը, այն ժողովուրդը, որի բանվոր դասակարգը Վ. Ի. Լենինի և նրա ստեղծած կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ առաջինը բարձրացրեց Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հաղթական դրոշմը և կործանեց շահագործողների տիրապետությունը։ Նա հղբայրական օգնության ձեռք մեկնեց մեր երկրի բոլոր ժողովուրդներին՝ նրանց ազատագրության և ազդային վերածննդի պայքարում։

⁷⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 338։

⁷¹ Տե՛ս նույն տեղում։

⁷² Տե՛ս նույն տեղում։

⁷³ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 170.

Ռուս մեծ ժողովուրդը, առաջնորդվելով լենինիզմի և ինտերնացիո-
նալիզմի վեհ գաղափարներով, հղբայրական անշահախնդիր օգնություն
է ցույց տվիլ նաև հայ ժողովրդին ու Սովետական Հայաստանին:
Առանց այդ օգնության անհնարին էին այն հաջողությունները, որոնցով
հայ ժողովուրդը դիմավորեց մեծ հոկտեմբերի 50-ամյակը:

Այդ օգնության մասին ճշմարտացի ու պատկերավոր է ասված
Հայկական պետական հիմնի հետևյալ քառյակում.

Մեծ Ռուսիան մեզ հղբայրության ձեռք մեկնեց,

Մենք կերտեցինք ամրակուռ նոր պետություն,

Ոչ մի ոտխա չի կարող ծնկի բերել

Անսասան ժողովրդին մեր հնազույն:

Մեծ հոկտեմբերի արգասիք հայ ժողովրդի ազգային վերածննդի
փառավոր ուղին ուսանելի շատ բան ունի ներկայումս հանուն իրենց
ազատության, սոցիալական և ազգային անկախության ձգտող աշխար-
հի շատ ժողովուրդների համար:

* * *

1968 թ. հոկտեմբերին հայ ժողովուրդը մեծ հանդիսավորությամբ
տոնեց իր հինավուրց և սովետական իշխանության տարիներին վերա-
ծնված ու հրիտասարդացած մայրաքաղաք Երևանի 2750-ամյակը:
Երևանի պատմությունն իր մեջ է մարմնավորել հայ ժողովրդի պատմա-
կան ճակատագիրը, նրա պատմությունը, որը բաղմահարուստ է դարա-
վոր մաքառումների ու օտար զավթիչների դեմ մղված անհավասար
պայքարով՝ հանուն դոյատևման, հանուն սոցիալական ու ազգային
ազատության:

Երևանի 2750-ամյա հոբելյանի տոնակատարության օրերին՝ 1968 թ.
հոկտեմբերի 16-ին Սովետական Հայաստանը պարզեցրեց լենինի
երկրորդ շքանշանով: Այդ տոնոսական ու կուլտուրական շինարարու-
թյան ասպարեզում հանրապետության աշխատավորների ձեռք բերած
հաջողությունների արժանի գնահատականն էր:

Մեծ պարգևի կապակցությամբ հոկտեմբերի 17-ին Երևանի Վ. Ի.
Լենինի անվան հրապարակում տեղի ունեցավ հանրապետության աշխա-
տավորների ներկայացուցիչների բաղմահազարանոց միտինգ: ՍՄԿԿ
Կենտրոնական կոմիտեին, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի: նախագահությանը
և Մինիստրների սովետին ուղղված ողջույնի հեռագրում նշված էր.

«Հայ ժողովուրդը քաջ գիտակցում է, որ իր վերածննդի, բարգավաճման ու բոլոր հաջողությունների համար պարտական է մեծ կենդանի ստեղծած կոմունիստական կուսակցությանը, կոմունիզմի անհաղթ գաղափարներին: Նրա համար աչքի լույսի պես թանկ է, մոր նման հարազատ մեր մեծ սոցիալիստական Հայրենիքը՝ խաղաղության ու սոցիալիզմի դրոշակակիրը ամբողջ աշխարհում, սովետական բոլոր ժողովուրդների հրջանկության և առաջադիմության ապավինն ու պատվարը:

Մենք հանրապետության բոլոր աշխատավորների անունից հավաստիացնում ենք Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեին, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահությանը, ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետին, որ ինչպես միշտ, այսուհետև ևս կլինենք կոմունիզմ կառուցողների առաջին շարքերում, ուժ ու եռանդ, իսկ հարկ եղած դեպքում նաև կյանք չենք խնայի կուսակցության առաջադրանքները պատվով կատարելու համար»⁷⁴:

Երևանի 2750-ամյակի տոնակատարության արարողությունը ավարտվեց հոկտեմբերի 19-ին Ալ. Սպենդարյանի անվան օպերայի և բալետի պետական ակադեմիական թատրոնում գումարված հանդիսավոր նիստով: Այդ նիստին մասնակցում էին Մոսկվայից, Լենինգրադից, Կիևից, Մինսկից, Ռիգայից, Վիլնյուսից, Տալինից, Թբիլիսիից, Բաքվից և մի շարք այլ քաղաքներից երևան ժամանած պատվիրակությունները և սիյուռքի հայկական առաջադիմական կադմակերպությունների ներկայացուցիչները:

Երևանի հոբելյանի տոնակատարությունը վերածվեց սովետական ժողովուրդների բարեկամության վառ ցույցի: Զերմ ու սրտառուչ էր միութենական հանրապետությունների մայրաքաղաքների և բոլոր պատվիրակությունների ողջունի խոսքերը: Մոսկվայի քաղսովետի գործկոմի նախագահի տեղակալ Լ. Բախմետովն իր ողջունի ճառում ասաց. «Հայաստանի վիթխարի նվաճումները Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության և սովետական կառավարության լենինյան աղգային քաղաքականության հաղթանակի, մեր հայրենիքի ժողովուրդների անխախտ բարեկամության արգասիքն է: Մոսկվացիները, սովետական բոլոր մարդիկ, ուրախանում և հպարտանում են տաղանդավոր հայ ժողովրդի աշխատանքի հիանալի արդյունքներով»⁷⁵: Լատվիայի

⁷⁴ «Սովետական Հայաստան», 18 հոկտեմբերի 1968:

⁷⁵ «Սովետական Հայաստան», 20 հոկտեմբերի 1968:

կոմունիստական կուսակցության Ռիգայի քաղաքային կոմիտեի առաջին քարտուղար Ա. Զիտմանիսը, լատիշ ժողովրդի կողմից ջերմորեն ողջունելով Երևանի շօշուփ շրջանի 2750-ամյակը նշեց, որ. «Թեև Դաուգավայի և Սևանի ափերը հավաքավոր կիլոմետրեր իրարից հեռու են, բայց մեր ժողովուրդները ամբողջ սրտով միմյանց հետ են: Մեզ միավորում են հանդուգն մտահղացումներն ու վսեմ գաղափարները, մեզ միավորում է կոմունիզմի սլաքարի մեծ նպատակը»⁷⁶: Նույն ոգով էին հագեցված նաև մյուս պատվիրակների ողջույնի ելույթները:

Սովետական Հաշվատանի մայրաքաղաքի աշխատավորների անունից հանդիսավոր նիստը ողջույնի հեռագիր ուղարկեց ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեին, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահությանը և Լիտվա Խորհրդային սովետին: Դա ոչ միայն Երևանի աշխատավորության, այլև երախտապարտ ամբողջ հայ ժողովրդի շնորհակալական խոսքն էր հարադատ կոմունիստական կուսակցությանը և սովետական կառավարությանը, որոնց ամենօրյա օգնությամբ ու ղեկավարությամբ Սովետական Հայաստանն ու նրա մայրաքաղաքը հասել էին պատմական խոշոր հաջողությունների⁷⁷:

1970 թ. ապրիլին կոմունիստական կուսակցությունը, սովետական ամբողջ ժողովուրդը և աշխարհի առաջավոր մարդկությունը նշեցին մեծագույն հանճար, կոմունիստական կուսակցության հիմնադիր, Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության կազմակերպիչ և աշխարհում առաջին սոցիալիստական պետության ղեկավար Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակը:

Այդ մեծ տոնը արժանավայել դիմավորելու նպատակով դեռևս 1968 թ. հուլիսի 23-ին ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն հատուկ որոշում էր ընդունեց, որ ասված է. «Վլադիմիր Իլյիչ Լենինի անունը անմահ է, ինչպես անմահ են նրա գաղափարները, անմահ են նրա կատարած գործերը:

...Լենինը մի հետ են կապված քառերորդ դարի ամենաակնառու հեղափոխական մեծագործությունները՝ Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխությունը, որ նշանավորեց մարդկության պատմության նոր դարաշրջանի սկիզբը, սոցիալիզմի համաշխարհային սիստեմի:

⁷⁶ Նույն տեղում:

⁷⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

ստեղծումը, կապիտալիզմի դեմ բանվոր դասակարգի, աշխատավորների տարած վիթխարի սաղատագրական մարտերն ու հաղթանակները, Լենինի անունը դարձել է պրոլետարական հեղափոխությունների, սոցիալիզմի և առաջադիմության խորհրդանիշը, աշխարհի կոմունիստական վերափոխման խորհրդանիշը»⁷⁸:

Տալով Վ. Ի. Լենինի հեղափոխական գործունեության և լինինիզմի վեհ գաղափարների ստեղծագործական վերլուծությունը և վիթխարի նշանակությունը մարդկային հասարակության սոցիալիստական վերափոխության և այդ ուղիով նրա հետագա առաջընթացի համար, Կենտրոնական կոմիտեի որոշման մեջ միաժամանակ նշված էին այն հիմնական խնդիրները, որոնց կենսագործումով պետք է ապահովվեր այդ մեծ հոբելյանի արժանալայնել դիմավորումը:

Լենինյան հոբելյանը դիտելով որպես համակուսակցական, համաժողովրդական զործ, Կենտրոնական կոմիտեն բոլոր կուսակցական, կոմերիտական, արհմիութենական կազմակերպությունների, բոլոր աշխատավորական կոլեկտիվների ուշադրությունը հրավիրեց այն բանի վրա, որպեսզի հայրենանվեր աշխատանքի ծավալումով ապահովվի սովետական երկրի տնտեսական ու կուլտուրական շինարարության, վիթխարի պլանների կատարումը, այն խնդիրների կենսագործումը, որոնք նշված էին ՍՄԿ ԽՄԿԿ XXIII համագումարի որոշումներում: Դա կլինի մեծ Լենինի ծննդյան 100-ամյակը նշելու լավագույն եղանակը: Կենտրոնական կոմիտեն անհրաժեշտ համարեց աշխատավորական բոլոր կոլեկտիվներում լայնորեն ծավալել սոցիալիստական մրցությունը, պրոպագանդիստական և քաղ-մասսայական աշխատանքի միջոցով բնակչության բոլոր խավերի շրջանում լայնորեն ցույց տալ Վ. Ի. Լենինի պատգամների կենսագործման համար մղված պայքարի արդյունքները, մեր հետագա խնդիրները: Ամբողջ քաղաքական աշխատանքի նպատակը պետք է լինի ավելի ու ավելի ուժեղացնել սովետական մարդկանց դաստիարակումը լենինիզմի գաղափարներով, կապիտալիզմի ու բուրժուական գաղափարախոսության նկատմամբ անհաշտ ուղակի-նություն ոգով: Պետք էր ավելի բարելավել կոմունիստների և անկուսակցական լայն զանգվածների մարքս-լենինյան կրթության, նրանց տնտեսական մակարդակի բարձրացման գործը: Այդ նպատակով մասնավորապես պետք էր մեծ աշխատանք տանել կոմերիտիստության և

⁷⁸ «Վլադիմիր Իլիչ Լենինի ծննդյան 100-ամյակի նախապատրաստության մասին», ՍՄԿ Կենտրոնական կոմիտեի որոշումը, Երևան, 1968, էջ 3-4:

արտամիութենական երիտասարդության շրջանում: Հանձնարարվեց պարբերական մամուլի բոլոր օրգաններին իրենց էջերում սիստեմատիկաբար զետեղել համապատասխան նյութեր Վ. Ի. Լենինի հեղափոխական գործունեության և նրա ուսմունքի առանձին հարցերի վերաբերյալ, իսկ հրատարակչություններին՝ հրատարակել համապատասխան դրականություն:

Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակը արժանավայել դիմավորելու նպատակով ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշումը կոնկրետ խնդիրներ դրեց նաև բոլոր ստեղծագործական կազմակերպությունների, կուլտուրայի և արվեստի աշխատողների, գրողների առջև: Որոշումը ավարտվում էր հետևյալ խոսքերով. «Ավելի մեծ ստեղծագործական նախաձեռնություն կոմունիստական շինարարության բոլոր տեղամասերում: Ավելի բարձր պարզենք կոմունիզմի պայքարի մարքս-լենինյան հեղափոխական գրողը»⁷⁹:

Կենտրոնական կոմիտեի որոշումը լայն արձագանք գտավ մեր մեծ հայրենիքի աշխատավորական բոլոր կոլեկտիվներում և ամենուրեք աշխատանքային ու սոցիալիստական մրցության նոր վերելք առաջացրեց: Ըստ որում հատուկ ուշադրություն դարձվեց տեխնիկական առաջընթացի արագացման միջոցով արտադրողականության բարձրացման, արտադրության պրոցեսների կատարելագործման և նրա լավագույն կազմակերպման հարցերի վրա: Արտադրական նորանոր նախաձեռնություններով հանդես եկան Մոսկվայի, Լենինգրադի, Կիևի, Բաքվի, Թբիլիսիի և բազմաթիվ այլ քաղաքների առաջավոր բանվորական կոլեկտիվները:

Մեծ հոբելյանն արժանավայել դիմավորելու և այդ նպատակով հանրապետության բոլոր կուսակցական կազմակերպությունների ու աշխատավորների ուժերը մոբիլիզացնելու համար Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի պլենումը 1968 թ. դեկտեմբերի 18-ին լսեց «Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի նախապատրաստության և հանրապետության կուսակցական կազմակերպությունների խնդիրների մասին» զեկուցումը, որի առթիվ ընդունած որոշման մեջ նշված էին հանրապետության կուսակցական կազմակերպությունների գործնական խնդիրները Լենինյան հոբելյանը նոր հաջողություններով դիմավորելու համար:

⁷⁹ Նույն տեղում, էջ 41:

Հանրապետության կուսակցական կազմակերպությունները լայն աշխատանք ծավալեցին լենինյան հոբելյանի առթիվ կուսակցական վերադաս օրգանների որոշումների մասսայականացման, դրանք աշխատավորության զանգվածներին ու բնակչության տարբեր շերտերին հասցնելու համար: Այդ նպատակով տեղերում կազմակերպվեցին բաղմաթիվ զրույցներ, ղեկուցումներ ու դասախոսություններ: Մամուլում հրապարակվեցին ագիտացիոն ու պրոպագանդիստական բաղմապիսի հոգվածներ ու նյութեր:

Լենինյան հոբելյանի առթիվ ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի 1969 թ. նոյեմբերի 5-ի հրամանագրով սահմանվեց հոբելյանական երկու մեդալ՝ «Քաջարի աշխատանքի համար: Ի նշանավորումն Վլադիմիր Իլյիչ Լենինի ծննդյան 100-ամյակի» և «Զինվորական արիության համար: Ի նշանավորումն Վլադիմիր Իլյիչ Լենինի ծննդյան 100-ամյակի»: Առաջինը նախատեսված էր ժողովրդական տնտեսության տարբեր բնագավառների, իսկ երկրորդը՝ զինվորական ծառայության առաջավորների համար:

Քաղաքական-մասսայական և պրոպագանդիստական աշխատանքին նոր թափ հաղորդեցին ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի թեղիսները Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ, որոնք մամուլում հրապարակվեցին 1969 թ. դեկտեմբերի վերջերին: Այդ թեղիսները մարքսիզմ-լենինիզմի ուսմունքի ստեղծագործական շարադրանքի, Վ. Ի. Լենինի կատարած տիտանական հեղափոխական աշխատանքի արժեքավորման պատմական փաստաթուղթ են, ուր շարադրված է լենինիզմի ուսմունքի էությունը, նրա կենսագործման հիմնական արդյունքները Սովետական Միությունում և այդ ուսմունքի համաշխարհային պատմական նշանակությունը:

Հոբելյանի առթիվ հանրապետությունում լայն տարածում ընդունեցին աշխատավորների լենինյան ղեկուցյանը, որոնք սկիզբ առան Աբովյանի և Մասիսի շրջաններում ու հավանության արժանացան ՀԿԿ Կենտկոմի կողմից: Յուրաքանչյուր կոլեկտիվ, գյուղ, շրջան հաշվետվություն էր տալիս կոմունիստական կուսակցությանը և սովետական կառավարությանը այն մասին, թե ինչպես է կենսագործել Վ. Ի. Լենինի պատգամները և ինչ հաջողություններով է դիմավորում մեծ հոբելյանը: Զեկուցյանը չէին սահմանափակվում միայն հաջողությունների թվարկումով: Հատուկ ուշադրություն էր հատկացված այն խնդիրներին, որոնք դրված էին տվյալ կոլեկտիվի առջև՝ ութերորդ հնգամյակի կատարման

համար: Աշխատավորները նոր պարտավորություններ էին վերցնում հանուն պլանների կատարման ու գերակատարման:

Այդ ղեկույցները միաժամանակ քաղաքական-գաղափարական աշխատանքի նոր ձև էին, այնպիսի ձև, որը ավելի լայն մասսաներ էր ընդգրկում: Հանրապետությունում լենինյան ղեկույցներին մասնակցել են ավելի քան 700 հազար աշխատավորներ⁸⁰:

Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակը և Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման 50-ամյակը արտադրական բարձր ցուցանիշներով դիմավորելու և հնգամյակը ժամկետից շուտ կատարելու նպատակով 1970 թ. սկզբներին հանրապետության արդյունաբերական ձեռնարկություններում սոցիալիստական մրցության նոր ակիք սկսվեց: Դրա նախաձեռնողները եղան Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական, երևանի էլեկտրալամպերի, «Պոլիվինիլացետատ» և կոնյակի դործարանների, Քաջարանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի և Կիրովականի Կամոյի անվան տրիկոտաժի ֆաբրիկայի կոլեկտիվները:

Նրանք սպարտավորվել էին հայտնաբերել արտադրության նորանոր ռեզերվներ, ավելի արդյունավետ օգտագործել արտադրական կարողությունները և մեքենայացումն ու ավտոմատացումը, հասնել արտադրողականության շեշտակի բարձրացման, այն հաշվով, որպիսի 1970 թ. արտադրության ծավալի պլանային ցուցանիշները գերակատարվին 3—5 տոկոսով: Այդ նպատակով յուրաքանչյուր արդյունաբերական ձեռնարկության կոլեկտիվ վերցրել էր կոնկրետ պարտավորություններ և պայքարում էր դրանց կենսագործման համար:

Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեն 1970 թ. փետրվարին քննության առավ վերոհիշյալ ձեռնարկությունների հայրենասիրական նախաձեռնությունը և հավանություն տվեց:

Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի կապակցությամբ Սովետական Հայաստանում մեծ աշխատանք կատարվեց մեծ առաջնորդի երկերը հայերեն լեզվով հրատարակելու և աշխատավորական լայն զանգվածների սեփականություն դարձնելու ուղղությամբ: 1966—1969 թթ. հայերեն լեզվով տպագրվեցին Վ. Ի. Լենինի երկերի 4-րդ հրատարակության վերջին՝ 40—45 հատորները, որը հրատարակության էր պատրաստել ՍՄԿԿ Կենտկոմի մարքսիզմ-լենինիզմի ինստիտուտի հայկական մասնաճյուղը: Բացի դրանից, առանձին գրքույկներով հրատարակվեցին

⁸⁰ Տե՛ս «Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցումը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարին», էջ 68:

միժ առաջնորդի մի շարք այլ աշխատությունները, ինչպես նաև լենինիզմի առանձին հարցերի մասին տարբեր հեղինակների աշխատությունները:

Լենինյան հոբելյանը դիմավորելու համար լայն գործունեություն ծավալեցին հանրապետության ստեղծագործական կազմակերպությունները: Նկարիչները, քանդակագործները, կիրառական արվեստի վարպետները լենինյան թևատիկայով պատրաստեցին մոտ 1000 գործ: Համապատասխան ժյուրիի կողմից 350 ստեղծագործություն առանձնացվեց հանրապետական հոբելյանական ցուցահանդեսի համար: Ցուցահանդեսը բացվեց Երևանի նկարչի տանը, 1970 թ. փետրվարի սկզբին: Այնտեղ ներկայացված գործերը պատկերում էին լենինյան գաղափարների հաղթանակը մեր հրկրում, մասնավորապես Սովետական Հայաստանում: Նոր ստեղծագործություններ տվեցին կոմպոզիտորները, գրողները և արվեստի ու մշակույթի մյուս բնագավառների աշխատողները:

Կոմունիստական շաբաթօրյակի 50-ամյակի առնչությամբ 1969 թ. ապրիլի 12-ին տեղի ունեցավ համամիութենական շաբաթօրյակ, որին մասնակցեցին տասնյակ միլիոնավոր մարդիկ: ՍՄԿԿ Կենտկոմի և սովետական կառավարության որոշմամբ, շաբաթօրյակից ստացված եկամուտը հատկացվեց Մոսկվայում օնկոլոգիական խոշոր գիտական կենտրոնի և Սիբիրում ու Հեռավոր Արևելքում գյուղատնտեսության զարգացմանը նպաստող գիտահետազոտական ինստիտուտների համալիրի ստեղծմանը:

1970 թ. ապրիլի 11-ի շաբաթօրյակին մասնակցեց 119 միլիոն մարդ: Այդ օրը միայն արդյունաբերական ապրանք արտադրվեց ավելի քան 600 միլիոն ռուբլու արժողությամբ⁸¹:

1970 թ. շաբաթօրյակին Սովետական Հայաստանում մասնակցեցին հարյուր հազարավոր աշխատավորներ՝ բանվորներ, գյուղացիներ ու մտավորականներ: Այդ օրը Երևանի արդյունաբերական ձեռնարկությունները արտադրեցին 4,5 միլիոն ռուբլու արժողությամբ համախառն արտադրանք: Մեծ խանդավառությամբ էին աշխատում Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական, ալյումինի, կաբելի, ավտոմոբիլի, էլեկտրալամպերի գործարանների, Ս. Մ. Կիրովի անվան քիմիական կոմբինատի և արդյունաբերական մյուս ձեռնարկությունների ու շինարարական կազմակերպությունների կոլեկտիվները: Ղափանի շրջանի

⁸¹ *Տե՛ս* И. Б. Берхин, История СССР (1917—1971), М., 1972, стр. 641.

արդյունաբերական ձեռնարկությունները շաբաթօրյակի օրը տվեցին 200 հազար ռուբլու արժողությամբ արտադրանք, որը մոծվեց հնգամյակի ֆոնդը: Լենինականում շաբաթօրյակին մասնակցեց մոտ 110 հազար աշխատավոր, որից արտադրական ձեռնարկություններում՝ 78 հազար: Այդ օրը նրանք արտադրեցին 25 հաստոց, 500 միկրոէլեկտրաշարժիչ, 800 մանկական հեծանիվ, 400 սառնարանային կոմպրեսոր և այլն: Տեքստիլ կոմբինատի բազմահազարանոց կոլեկտիվը աշխատեց 1970 թ. առաջին եռամսյակում խնայված հումուլթի հաշվին և արտադրեց 200 հազար մետր կտոր, 30 տոննա մանվածք:

Շաբաթօրյակի ժամանակ հայրենանվեր դործեր կատարեցին նաև հանրապետության մյուս քաղաքների ու շրջանների աշխատավորները: Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի կապակցությամբ ծավալված համաժողովրդական սոցիալիստական մրցության մեջ հաղթած և աշխատանքային բարձր ցուցանիշների հասած կոլեկտիվների համար ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահությունը, Մինիստրների սովետը և ՀԱՄԿԽ-ը սահմանել էին լենինյան հոբելյանական պատվոգիր: Մրցույթում հաղթող ճանաչվեցին 2.500 ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների, սովխոզների ու կոլտնտեսությունների կոլեկտիվներ:

Դրանց մեջ էին Սովետական Հայաստանի 37 արդյունաբերական ձեռնարկության, շինարարական կազմակերպության, սովխոզի, կոլտնտեսության, գիտական հաստատության, բարձրագույն դպրոցի և արվեստի աշխատողների կոլեկտիվներ: Հոբելյանական պատվոգրով պարգևատրվեցին «Հայէլեկտրալույս» արտադրական միավորումը, Քաջարանի Լենինի շքանշանակիր պղնձամուլիբդենային կոմբինատը, Կիրովականի կահույքի ֆաբրիկան, Հրադղանի ջերմաէլեկտրակայանը, Անդրկովկասյան երկաթուղու Հայաստանի բաժանմունքը, Չարենցավանի «Ցենտրոլիտ» ձուլագործարանը, «Նրնբրուդ» տրեստը (Նրեան), «Լենշին» տրեստը (Լենինական), Նոյեմբերյանի շրջանի «Հաղթանակ» սովխոզը, Արտաշատի շրջանի «Փարիզի կոմունա» կոլտնտեսությունը, Նրեանի պետական համալսարանը, Հայկական ՍՍՀ դիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտը, Սունդուկյանի անվան Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանակիր հայկական պետական ակադեմիական թատրոնը և այլն:

Պատվոգիր էին սահմանել նաև Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեն, ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի

նախագահությունը, Մինիստրների սովետը և ՀԱՄԽ-ը, որով պարզե-
վատրվեցին Երևանի Ս. Մ. Կիրովի անվան քիմիական, Ագարակի
պղնձամոլիբդենային կոմբինատները, Երևանի «Պոլիլինիլացետատ»,
Կոնյակի, «Պլաստիկ», Կիրովականի արհեստական մետաքսաթելի գոր-
ծարանները, «Երարդշին» տրեստը, Արարատի շրջանի Թայթան գյուղի
կոլտնտեսությունը, Երևանի Հ. Բեկնազարյանի անվան «Հայֆիլմ»
կինոստուդիան, Երևանի պոլիգրաֆկոմբինատը, Լենինականի Սևյանի
անվան կուլտուրայի պալատը, Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրապետա-
կան հանրային դրաղարանը և այլն, թվով ավելի քան 120 ձեռնարկու-
թյուն, կոլտնտեսություն, սովխոզ, հիմնարկություն և կազմակերպու-
թյուն:

Այսպիսով, Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի տոնակատարու-
թյունը ինչպես ամբողջ Սովետական Միությունում, այնպես էլ
Սովետական Հայաստանում վերածվեց իսկական համաժողովրդական
մեծ տոնի և խոշոր շափով նպաստեց լայն մասսաների աշխատանքային
ու ստեղծագործական նորանոր նախաձեռնությունների ու հաջողու-
թյունների ծավալմանը: Այն նպաստեց ավելի մոտիկից ծանոթանալու
մեծ առաջնորդի հեղափոխական գործունեությանը, ուսումնասիրելու
նրա ուսմունքը՝ լինինիզմը: Լենինյան ավանդները կենսագործելու հա-
մար ավելի բարձրացավ նրանց քաղաքական ու աշխատանքային
ակտիվությունը:

* * *

1970 թ. նոյեմբերին հայ ժողովուրդը մեծ հանդիսավորությամբ
տոնեց իր սոցիալական ու ազգային ազատագրության մեծ տոնը՝
Հայաստանում սովետական իշխանության հաստատման և Հայաստանի
կոմունիստական կուսակցության կազմավորման 50-ամյակը: Հոբելյա-
նը հայ ժողովրդի հետ միասին մեծ շուքով նշեցին Սովետական
Միության բոլոր ժողովուրդները, ազգային բոլոր հանրապետությունները:

Այդ մեծ տոնին մասնակցելու էին եկել բազմաթիվ պատվիրակու-
թյուններ և հյուրեր՝ Սովետական Միության տարբեր հանրապետու-
թյուններից և սփյուռքից:

Երևան էին ժամանել միութենական բոլոր հանրապետությունների
կոմունիստական կուսակցությունների կենտկոմների առաջին քարտու-
ղարները, ինչպես նաև ՌՍՖՍՀ Գերագույն սովխտի նախագահության
նախագահ Մ. Ա. Յասնովը, ՍՍՀՄ պաշտպանության մինիստր, Սովե-
տական Միության մարշալ Ա. Ա. Գրեչկոն, ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի քար-

տուղար Ե. Մ. Տյաժնինիկովը, Սովետական Միության մարշալ Հ. Բ. Բաղրամյանը և ուրիշներ:

Սովետական Հայաստանի աշխատավորության բերկրալի տոնին մասնակցելու համար նոյեմբերի 27-ին Երևան ժամանեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Լ. Ի. Բրեժնևը: Լ. Ի. Բրեժնևի հետ էին Մոսկվայի պատվիրակության ղեկավար, ՍՄԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի անդամության թեկնածու, ՍՄԿԿ Մոսկվայի քաղաքային կոմիտեի առաջին քարտուղար Վ. Վ. Գրիշինը, Լենինգրադի պատվիրակության ղեկավար, ՍՄԿԿ Լենինգրադի մարզկոմի առաջին քարտուղար Գ. Վ. Ռոմանովը:

Մայրաքաղաքի և հանրապետության մյուս քաղաքների ու շրջանների աշխատավորների ներկայացուցիչները ջերմ սիրով և մեծ հանդիսավորությամբ դիմավորեցին Լ. Ի. Բրեժնևին և մյուս հյուրերին:

Հայաստան էին ժամանել մեծ թվով արտասահմանյան ժուռնալիստներ՝ բոլոր սոցիալիստական երկրներից, ինչպես նաև Արաբական Միացյալ Հանրապետությունից, Կոնգոյից (Բրավադիլ), Իսլանդիայից, Պերուից, ԱՄՆ-ից, Ֆինլանդիայից, Ֆրանսիայից, որոնք ներկայացնում էին այդ երկրների առանձին թերթերը, ինֆորմացիոն գործակալությունները, ռադիոն և հեռուստատեսությունը:

Լ. Ի. Բրեժնևը այցելեց Սովետական Հայաստանի ժողովրդական տնտեսության նվաճումների ցուցահանդեսը: Հանդամանորեն դիտելով ցուցահանդեսը, պատվավոր հյուրերի մատչանում նա գրեց. «Սովետական իշխանության կես դարի ընթացքում, կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ, հայ ժողովրդի ձեռք բերած հաջողությունները իրոք հիանալի են: Հայկական ՍՍՀ ժողովրդական տնտեսության նվաճումների ցուցահանդեսի նմուշները փայլուն կերպով արտացոլում են արդյունաբերության և գյուղատնտեսության բուռն վերելքը, դիտության և ձեռով աղդային, բովանդակությամբ սոցիալիստական կուլտուրայի բարգավաճումը:

Հանրապետության բանվորներին, գյուղատնտեսության աշխատողներին, ինտելիգենցիային նոր հաջողություններ ենք մաղթում Սովետական Սոցիալիստական Հայաստանի ժողովրդական տնտեսության և կուլտուրայի զարգացման գործում, մեր երկրում կոմունիստական շինարարության ասպարեզում»⁸²:

Լ. Ի. Բրեժնևը և նրան ուղեկցող հյուրերը Երևանի Ս. Մ. Կիրովի անվան քիմիական կոմբինատում ծանոթացան կոմբինատի արտադ-

⁸² «Սովետական Հայաստանի 50 տարին», Երևան, 1972, էջ 20:

րական ցուցանիշներն արտացոլող տվյալներին, ջերմ ղրույցներ ունեցան բանվորների հետ: Այդ ցուցանիշներն իրոք արժանի էին մեծ ուշադրության: Կոմբինատը ծանրակշիռ տեղ է գրավում Սովետական Միության քիմիական արդյունաբերության ձեռնարկությունների շարքում: Նրա արտադրանքը առաքվում է մեր մեծ հայրենիքի 1500 ձեռնարկությունների հասցեով, ինչպես նաև արտասահմանյան 12 երկրներ՝ Ճապոնիա, ԳՖՀ, ԱՄՆ և այլն: Կոմբինատի մասնագետների աջակցությամբ կաուչուկի խոշոր գործարաններ են կառուցվել Լեհաստանում և Զեխոսլովակիայում: Ութերորդ հնգամյակի ընթացքում կոմբինատի արտադրանքն ավելի քան կրկնապատկվեց: Բնորոշ է, որ կիրովցիների թողարկած քլորոպրենային կաուչուկի արտադրանքի ինքնարժեքը գրեթե մեկուկես անգամ էժան է այդ արտադրանքի համաշխարհային շուկայի արժեքից:

Լ. Ի. Բրեժնևը բարձր գնահատեց կիրովցիների հայրենանվեր գործերը և ցանկացավ նորանոր հաջողություններ աշխատանքում ու անձնական կյանքում: Որպես հիշատակ այդ հանդիպման, նա կոմբինատի կուլտուրայի պալատին նվիրեց գունավոր հաղորդման «Ռուբին» հեռուստացույց և «Լուսին—16» ավտոմատ տիեզերակայանի մոդելը:

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի գիտա-հետազոտական ինստիտուտում՝ Մատենադարանում, Լ. Ի. Բրեժնևը և նրան ուղեկցող անձինք ծանոթացան հայ ժողովրդի կուլտուրական գանձերին՝ հին ձեռագրերին:

Մատենադարանը գիտելուց հետո Լ. Ի. Բրեժնևը պատվավոր խոսքերով մատնանում գրեց հետևյալը. «Խոր հիացմունք է պատճառում այն հոգատարությունը, որ սոցիալիստական Հայաստանը ցուցաբերում է իր ժողովրդի հնագույն կուլտուրայի հոյակապ հուշարձանների պահպանման նկատմամբ, դրանք դարձնելով ներկա և գալիք սերունդների սեփականությունը»⁸³:

Հոբելյանի առթիվ Երևան ժամանած եղբայրական հանրապետությունների պատվիրակությունները հանդիպումներ ունեցան Երևանի և հանրապետության այլ քաղաքների ու շրջանների աշխատավորների կուլեկտիվների հետ, ծանոթացան նրանց և ամբողջ հանրապետության հաջողություններին, պատմեցին սոցիալիստական և կոմունիստական շինարարության, բնագավառում իրենց հանրապետությունների հաջողությունների մասին: Այսպես, Ուկրաինայի պատվիրակությունը եղավ

⁸³ Նույն տեղում, էջ 22:

Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական գործարանում, Բելուուսխալի պատվիրակությունը՝ Արտաշատի շրջանի Վերին Արտաշատ գյուղի կոլտնտեսությունում, Ղաղախստանի պատվիրակությունը՝ էջմիածնի շրջանի Աղավնատուն գյուղի կոլտնտեսությունում, Վրաստանի պատվիրակությունը՝ Երևանի «էլեկտրաուլս» գործարանում, Ադրբեջանի պատվիրակությունը՝ Աշտարակի շրջանի Օշականի սովխոզում, Մոսկվայի պատվիրակությունը՝ Հոկտեմբերյանի շրջանի Հոկտեմբերյան գյուղի Վ. Ի. Լենինի անվան կոլտնտեսությունում, Լենինգրադի պատվիրակությունը՝ Երևանի Ժամացույցի գործարանում և այլն:

Հյուրընկալվող պատվիրակությունների և հանրապետության աշխատավորների կոլեկտիվների հանդիպումները ամենուրեք վերածվեցին ժողովուրդների բարեկամության և եղբայրության վառ ցույցի:

Հյուրերը մասնավորապես մեծ հետաքրքրություն էին ցուցաբերում անցած 50 տարում Սովետական Հայաստանում ժողովրդական տնտեսության, գիտության ու մշակույթի, շինարարության ու աշխատավորների նյութական մակարդակը բարձրացնելու բնագավառում ձեռք բերված հաջողությունների նկատմամբ:

Սովետական Հայաստանի բանվոր դասակարգի, կոլտնտեսային գյուղացիության և մտավորականության 50 տարվա հերոսական աշխատանքի ու պայքարի արդյունքների բարձր դնահատականը հղավ այն, որ ՄՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության 1970 թ. նոյեմբերի 27-ի հրամանագրով Սովետական Հայաստանը պարգևատրվեց Հոկտեմբերյան հեղափոխության շքանշանով:

Այդ բարձր պարգևը Սովետական Հայաստանի պետական դրոշին, որի վրա փայլատակում էին Լենինի երկու շքանշանները, ամրացրեց ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի գլխավոր քարտուղար Լ. Ի. Բրեժնևը՝ 1970 թ. նոյեմբերի 29-ին՝ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի և Գերագույն սովետի հոբելյանական հանդիսավոր նիստում:

Հանձնելով շքանշանը, նիստում արտասանած ճառում նա ասաց. «Սովետական Հայաստանի, նրա կոմունիստական կուսակցության կեսդարյա տարելիցի այս նշանակալի և հանդիսավոր օրը ինձ համար հատկապես ուրախալի է ձեռք հաղորդել, որ ՄՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահությունը Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետությանը պարգևատրել է Հոկտեմբերյան հեղափոխության շքանշանով:

...Թույլ տվեք, Թանկագին բարեկամներ, Սովետական Հայաստանի աշխատավորներին ջերմորեն և սրտանց շնորհավորել այս մեծ ու արժանի պարգևի առթիվ և նրանց մաղթել լավագույն հաջողություններ ու հրջանկություն:

Թանկագին ընկերներ.

Այսօր Սովետական Հայաստանին հանձնված հիանալի պարգևը նվաճվել է տասնամյակների հերոսական պայքարով և անձնվեր աշխատանքով: Այս պարգևը Սովետական Հայաստանի փառապանծ բանվոր դասակարգի, սոցիալիստական կոլտնտեսային գյուղացիության, ժողովրդական մտավորականության բարձր գնահատականն է»⁸⁴:

Այդ ճառում Լ. Ի. Բրեժնևը խոսելով հյս ժողովրդի դարավոր պատմության և նրա ղեպի սոցիալիզմ տանող ուղու մասին նշեց. «Մանր ձախորդությունների քիչ չեն վիճակվել Հայաստանի աշխատավորներին: Տակավին վաղնչական ժամանակներում մշակույթի հոյակապ նմուշներ կերտած հայ ժողովուրդը դարեր շարունակ հարկադրված է եղել ղենքը ձեռքին պաշտպանել իր աշխատանքի արգասիքները և գոյատևման իր իրավունքը: Օտար զավթիչների ամեն մի արշավանքից հետո նա փլատակներից վերականգնել է ավերված քաղաքներն ու գյուղերը, մշակույթի անգնահատելի հուշարձանները և ընթացել առաջ, հաստատ հավատալով իր ապագային»⁸⁵:

Նոյեմբերի 30-ին, Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի, Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի և Մինիստրների սովետի կազմակերպած ընդունելության ժամանակ արտասանած ճառում Լ. Ի. Բրեժնևը խոսեց նաև հայ ժողովրդի մի քանի բնորոշ գծերի մասին: Նա ասաց, որ իր ծանոթությունը հայ ժողովրդի հետ սկսվել է 1941—1945 թթ. Հայրենական պատերազմի ահեղ օրերին, երբ պատերազմի կրակի ու բոցերի մեջ ճանաչել է «մեր սովետական հայրենիքին, սոցիալիզմի ու կոմունիզմի գործին անսահմանորեն նվիրված հայ ժողովրդի բազում քաջարի, խիզախ զավակներին: Նրանք մարտիկներ էին, սպաներ, գնեհալներ: Մարտական բարեկամությունը առանձնահատուկ բարեկամություն է: Դա հնարավորություն է ընձեռում կարճ ժամանակամիջոցում ճանաչել մարդու հոգին: Եվ այն ժամանակ, դաժան ճակատամարտերի օրերին, ես ճանաչեցի հայ ժողովրդի սքանչելի հոգին»⁸⁶: Երկրորդ անգամ Լ. Ի. Բրեժնևին վիճակվեց հայ ժողովրդի

⁸⁴ Նույն տեղում, էջ 81—82:

⁸⁵ Նույն տեղում, էջ 68—69:

⁸⁶ Նույն տեղում, էջ 159:

հետ անմիջականորեն շփվել հոբելյանական այդ տոնահանդեսի օրերին՝ 1970 թ. նոյեմբերին, երբ նա հանդիպումների ունեցավ Սովետական Հայաստանի բնակչության լայն խավերի՝ բանվորության, կոլտնտեսային գյուղացիության և մտավորականության հետ:

Որպես այդ հանդիպումների անմիջական արդյունք Լ. Ի. Բրեժնևը նշեց Սովետական Հայաստանի ժողովրդին հատուկ մի քանի բնորոշ գծերը: Առաջին բնորոշ գիծը այն է, ասաց նա, — որ ժողովուրդը օժտված է բարձր կուլտուրայով կենցաղում, աշխատանքում, մարդկանց հետ շփվելիս: Նա ունի գիտական մտքի բարձր թռիչք և ինքնատիպ արվեստ: «Ամենուրեք երևում է բարձր կուլտուրայի տեր, կիրթ հասարակության կյանքը: Սա մեր կուսակցության մեծ հաղթանակն է, սոցիալիստական կարգերի հաղթանակը»⁸⁷: Երկրորդ բնորոշ առանձնահատկությունն այն է, որ Սովետական Հայաստանի ժողովուրդը ջերմ հայրենասիրությամբ տոգորված ժողովուրդ է: Նա նվիրական սիրով է լցված Սովետական Հայաստանի ու մեր ընդհանուր հայրենիքի՝ Սովետական Միության նկատմամբ: Սովետական Հայաստանի ժողովրդի երրորդ բնորոշ գիծը այն է, որ նա սովետական հայրենասիրությունը սքանչելիորեն զուգորդում է ինտերնացիոնալիզմի հետ⁸⁸:

Հանդիսավոր նիստում արտասանած ճառում հանգամանորեն վերլուծելով Սովետական Միության միջազգային դրությունը Լ. Ի. Բրեժնևը խոսեց այն խնդիրների մասին, որոնց կենսագործումը էլ ավելի կհզորացնի մեր սոցիալիստական մեծ հայրենիքը: Նա մասնավորապես ուշադրություն հրավիրեց այն հարցի վրա, որ շնայած մեր խոշոր հաջողություններին կոմունիստական շինարարության բոլոր բնագավառներում, մենք դեռևս շատ անելիքներ ունենք: Այդ հաջողությունները հրեք մեղ չպիտք է հանգստացնեն դափնիների վրա:

Մեծ շուքով տոնելով հայ ժողովրդի ազդային ու սոցիալական աղատագրության 50-ամյա հոբելյանը, ամփոփելով իրենց ձեռք բերած նվաճումները, Սովետական Հայաստանի բանվորները, կոլտնտեսային գյուղացիությունը և մտավորականությունը, իրենց հետագա գործունեության հիմք ընդունելով Լ. Ի. Բրեժնևի վերահիշյալ խոսքերը, շարունակեցին հայրենանվեր աշխատանքը հետագա նոր հաջողությունների հասնելու համար:

Հայ ժողովրդի մեծ տոնը նրա հետ միասին նշեցին նաև Սովետա-

⁸⁷ Նույն տեղում, էջ 161.

⁸⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

կան Միության բոլոր ժողովուրդները: Սովետական Հայաստանի նվաճումների մասին կենտրոնական և միութենական ու ազգային մշուս հանրապետությունների մամուլում հրապարակվեցին մեծ թվով հոգ-վածներ և առանձին գրքույկներ:

Հայաստանի օրեր անցկացվեցին Սովետական Միության մայրա-քաղաք Մոսկվայում, Ադրբեյջանում, Վրաստանում և այլուր: Տոնի նախօրյակին Մոսկվա էլ ժամանել Հայաստանի պատվիրակությունը, որի կազմում էին կուսակցական և պետական ղեկավարներ, գիտության ու արվեստի աշխատողներ: Մոսկվայի աշխատավորությունը ջերմորեն դիմավորեց Հայաստանի պատվիրակությանը: Վերջիններս հանդիպում-ներ ունեցան մայրաքաղաքի ղեկավար կուսակցական և սովետական օրգաններում, տարբեր արգյունաբերական ձևերակությունների և հիմ-նարկությունների կոլեկտիվների հետ: Այդ հանդիպումների ժամանակ պատվիրակության անդամները ղեկուցումներ և դասախոսություններ կարդացին Սովետական Հայաստանի մասին, իսկ արվեստի գործիչները համերգներ տվեցին և հայկական կինոնկարներ ցուցադրեցին:

Նոյեմբերի 19-ին Միությունների տանը գումարվեց Մոսկվայի աշխատավորության ներկայացուցիչների հանդիսավոր նիստը՝ Հայաս-տանի պատվիրակության մասնակցությամբ: Զեկուցման մեջ և ելույթ-ներում ցույց տրվեցին Սովետական Հայաստանի նվաճումները անցած 50 տարում:

Ադրբեյջան մեկնած Սովետական Հայաստանի պատվիրակությունը բացի Բաքվից, եղավ Ադրբեյջանի տարբեր շրջաններում ու քաղաքներում, ջերմ հանդիպումներ ունեցավ Կիրովբադի, Սումգայիթի, Ղազախի և Նախիջևանի աշխատավորական կոլեկտիվների հետ, պատմեց Հայաս-տանի հաջողությունների մասին և ծանոթացավ եղբայրական հանրա-պետության հաջողություններին:

Նոյնպիսի ջերմ հանդիպումներ տեղի ունեցան եղբայրական Վրաս-տանում: Այստեղ մեկնած պատվիրակությունը բացի Քբիլիսից, եղավ Ռուսթավիում, Գորիում, Կեցխովիլի գյուղում և այլուր, որտեղ աշխատավորությունը Հայաստանի պատվիրակներին ընդունեց որպես ամենաթանկագին հյուրերի, որպես եղբայրների:

Բացի այդ, Հայաստանում սովետական իշխանության հաստատման և Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կազմավորման 50-ամ-յակի առթիվ գումարվեցին մի շարք գիտական նստաշրջաններ և

հոբելյանական պլենումներ, որոնց մասնակցում էին հղբայրական հանրապետությունների ղեկավարները:

Այսպիսով, հայ ժողովրդի ազգային ու սոցիալական ազատագրության մեծ տոնի՝ 50-ամյա հոբելյանի նշումը միաժամանակ հանդիսացավ սովետական ժողովուրդների բարեկամության և հղբայրության վառ ցույց:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԳ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒԹԵՐՈՐԳ ՀՆԳԱՄՅԱ ՊԼԱՆԻ (1966—1970 թթ.) ԻՐԱԳՈՐԾՈՒՄԸ

1. ՈՒԹԵՐՈՐԳ ՀՆԳԱՄՅԱ ՊԼԱՆԻ ԽՆԴԻՄՆԵՐԸ

ՄՄԿԿ նոր ծրագիրը կոմունիստական կուսակցության և սովետական ժողովրդի առաջիկա գլխավոր տնտեսական խնդիրը համարեց երկու տասնամյակում, այսինքն մինչև 1980 թ., ստեղծել կոմունիզմի նյութա-տեխնիկական բազան: Այդ նշանակում է լիովին ավարտել երկրի էլեկտրիֆիկացումը, դրա հիման վրա կատարելագործել հասարակական արտադրության տեխնոլոգիան ու կադմակերպումը ժողովրդական տնտեսության բոլոր ճյուղերում, կատարել արտադրական պրոցեսների կոմպլեքսային մեքենայացում և ավտոմատացում, զարգացնել տնտեսության նոր, ավելի արդյունավետ ճյուղեր, լայնորեն իրագործել գիտա-տեխնիկական առաջադիմությունը, գիտության և արտադրության օրգանական միացումը, ավելի բարձրացնել աշխատավորների կուլտուրա-տեխնիկական մակարդակը, զգալիորեն գերազանցել աշխատանքի արտադրողականությունը առավել զարգացած կապիտալիստական երկրների նկատմամբ¹:

Կուսակցության առաջադրած այդ պատմական խնդրի կենսագործման ճանապարհին խոշոր առաջընթաց քայլ էր ՄՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման 1959—1965 թթ. յոթնամյա պլանի իրագործումը, պլան, որը հաստատվել էր ՄՄԿԿ XXI արտահերթ համագումարի կողմից (1959 թ.): Յոթնամյակի գլխավոր տնտեսական խնդիրն էր «էկոնոմիկայի բոլոր ճյուղերի հետագա հզոր մերելքը՝ ծանր ինդուստրիայի առավել աճման բազայի վրա, երկրի տնտեսական պոտենցիալի

¹ Տե՛ս «Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության ծրագիրը», էջ 102—103:

նշանակալի ուժեղացումը այն հաշվով, որ ապահովվի ժողովրդի կենսամակարդակի անընդհատ բարձրացումը»²:

Խնդիր դրվեց ավելի ամրապնդել սոցիալիստական կարգը, սովետական ժողովրդի միասնությունն ու համախմբվածությունը, բանվոր դասակարգի և գյուղացիության դաշինքը, զարգացնել սովետական դեմոկրատիան, բարձրացնել աշխատավորական զանգվածների ակտիվությունը և ինքնագործունեությունը, ընդլայնել հասարակական կազմակերպությունների գործունեությունը, բարձրացնել սոցիալիստական պետության և կոմունիստական կուսակցության կազմակերպչական և դաստիարակչական դերը:

Ամբողջ երկրում սովետական մարդիկ ձեռնամուխ եղան յոթնամյա պլանի կենսագործմանը: Ամենուրեք ծավալվեց համաժողովրդական սոցիալիստական մրցություն, որի գլխավոր նպատակն էր «Յոթնամյակը կատարել ժամկետից շուտ»: Դեռևս ՍՄԿԼ XXII համագումարի նախօրյակին ծնունդ էր առել կոմունիստական աշխատանքի շարժումը, որի նշանաբանն էր «Աշխատել և ապրել կոմունիստաբար»: 1961 թ. հոկտեմբերին այդ շարժման մեջ ընդգրկվածների թիվը ՍՄՇՄ-ում հասել էր 20 միլիոն մարդու: Կոմունիստական աշխատանքի պատվավոր կոչմանն էին արժանացել 800 ձեռնարկությունների կոլեկտիվներ, 187 հազար բրիգադ, իսկ կոմունիստական աշխատանքի հարվածայինի կոչում էին ստացել ավելի քան 3 միլիոն բանվոր, ինժեներ և տեխնիկ³: Այդ շարժումը լայն ծավալ ընդունեց նաև Հայաստանի ժողովրդական տնտեսության բոլոր բնագավառներում:

Յոթնամյակի առաջադրանքների կատարման համար սովետական ժողովրդի ստեղծագործական աշխատանքը տվեց իր մեծ արդյունքները: Յոթ տարում ՍՄՇՄ հիմնական արտադրական ֆոնդերն աճեցին 1,5 անգամ, սպառման և կուտակման ազգային եկամուտի մակարդակը ավելացավ 53 տոկոսով, արդյունաբերության արտադրանքի ծավալը նախատեսված 80 տոկոսի փոխարեն՝ 84 տոկոսով⁴: Ավելի արագ զարգացան արտադրության տեխնիկական առաջադիմությունը և մեծ արդյունավետությունն ապահովող ճյուղերը, ինչպես օրինակ,

² „Материалы внеочередного XXI съезда КПСС“, М., 1959, стр. 181.

³ Տե՛ս «Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության պատմություն», Երևան, 1963, էջ 881:

⁴ Տե՛ս «ՍՄՇՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման 1966—1970 թթ. հնգամյա պլանի ՍՄԿԿ XXIII համագումարի դիրեկտիվները», Երևան, 1966, էջ 6:

էնկերգետիկան, մեքենաշինութիւնը և մետաղի մշակութիւնը, քիմիական արդյունաբերութիւնը և այլն: Մեծ դարգացում ապրեց միութենական բոլոր հանրապետութիւններէ կէոնոմիկան:

Խոշոր հաջողութիւններ ձեռք բերվեցին նաև ժողովրդական տնտեսութեան մշուս բնագավառներում: Բնէ գյուղատնտեսութեան զարգացումը իր տնմպերով ետ էր մնում արդյունաբերութեան զարգացումից և ընդհանուր առմամբ չապահովեց իր առաջադրանքների մմբողջական կատարումը, սակայն նրա Ճհամախառն արտադրանքի ընդհանուր ծավալը 1965 թ. գերադանցեց արտադրութեան նախորդ տարիների մմենաբարձր մակարդակին»⁵, այն դեպքում, երբ, կլիմայական անբարինսպաստ պայմանների հետեանքով, 1964 թ. համեմատութեամբ, հացահատիկի բերքը ավելի ցածր էր:

էկոնոմիկայում ձեռք բերված հաջողութիւնների և ազգային եկամբտի աճի շնորհիվ ավելացան աշխատավորների ռեալ եկամուտները: Բարձրացվեցին բանվորների և ծառայողների նվաղագույն աշխատավարձի չափերը, վերացվեցին և նվաղեցվեցին աշխատավարձից գանձվող հարկերը, կենսամթոշակներ սահմանվեցին նաև կոլտնտեսականների համար: Մտցվեց յոթթամյա, իսկ աշխատավորների որոշ կատեգորիաների համար՝ վեցթամյա աշխատանքային օր: Լայնորեն ծավալվեց բնակարանային, կուլտուր-կենցաղային հաստատութիւնների և առողջապահական հիմնարկութիւնների շինարարութիւնը:

Զարգացման նոր, ավելի բարձր աստիճանի հասան սովետական գիտութիւնը և կուլտուրան:

Ամփոփելով յոթնամյակի տարիներին Սովետական Հայաստանի էկոնոմիկայի և կուլտուրայի հաջողութիւնները, ՀԿԿ XXIV համագումարը (1966 թ. մարտ) նշեց, որ այդ տարիներին մեղ մոտ արդյունաբերութեան . արտադրանքի ընդհանուր ծավալն ավելացավ ավելի քան երկու անգամ: Կառուցվեցին և շահագործման հանձնվեցին շուրջ 300 արդյունաբերական ձեռնարկութիւն և խոշոր արտադրամաս՝ Ագարակի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը, Կիրովականի արհեստական մետաքսաթիւի, Լուսավանի գործիքաշինական և ներտաշ հաստոցների գործարանները, Աթարբեկյանի և Երեանի հիդրոէլեկտրակայանները և այլն: Պահպանելով արդյունաբերութեան մշուս ճյուղերի՝ սննդի, թեթև, շինանյութերի զարգացման տեմպերը, առավել արագ տեմպերով զարգացան գունավոր մետալուրգիան, մեքենաշինութիւնը, քիմիական արդյունաբերութիւնը և այլն:

Յոթնամյակի տարիներին հանրապետության ժողովրդական տնտեսության մեջ կատարվեց 1.732 միլիոն ռուբլու կապիտալ ներդրում, այսինքն՝ 1,5 անգամ ավելի, քան սովետական իշխանության նախորդ բոլոր տարիներին: Լայն ծավալ ընդունեց բնակարանային շինարարությունը: Այդ տարիներին կառուցվեցին և շահագործման հանձնվեցին մոտ 5 միլիոն քառ. մետր ընդհանուր տարածությամբ բնակելի շինքեր:

Կարևոր առաջընթաց էր ապրել հանրապետության դյուղատնտեսությունը: 1959—1965 թթ. ընթացքում ոռոգելի տարածություններն ավելացել էին 50 հազար հեկտարով, խաղողի այգիները՝ 11,2 հազար, պտղատու այգիները՝ 15,8 հազար հեկտարով: Հղորացել էր գյուղատնտեսության մեքենայական բաղան:

Ժողովրդական տնտեսության տարբեր բնագավառներում զբաղված բանվոր-ծառայողների թիվը ավելացել էր 267 հազարով կամ 74 տոկոսով:

Յոթնամյակի տարիներին Սովետական Հայաստանի ազգային եկամուտը աճել էր 1,8 անգամ: Աշխատավորների դրամական եկամուտներն ավելացել էին 1,9 անգամ, միջին աշխատավարձը՝ 28 տոկոսով:

Հանրապետությունում զարգացում էին ապրել ժողովրդական լուսավորությունը, գիտությունը և արվեստը:

Չնայած այդ բոլորին, ՀԿ XXIV համագումարը նշեց, որ յոթնամյակի կատարման գործում նկատվեցին նաև լուրջ թերություններ: Գյուղատնտեսությունը թերակատարեց իր առաջադրանքները, ձգձգվում էր արտադրական կարողությունների շահագործումը, լուրջ սխալներ թույլ տրվեցին սլանավորման ու տնտեսության կառավարման հարցերում, թերակատարվեցին կոմունալ-կենցաղային, կուլտուր-լուսավորական և առողջապահության մի շարք օբյեկտների շինարարության պլանները և այլն:

Համագումարը հանրապետության կուսակցական կադրակերպությունների, պետական, տնտեսական ու շինարարական բոլոր հաստատությունների ուշադրությունը հրավիրեց այդ և այլ թերությունների վերացման վրա:

Յոթնամյա պլանի հաջող կատարումը անհրաժեշտ նախադրյալներ ստեղծեց կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի կառուցման համար: Նոր, ավելի մեծ մաշտաբի պլաններ կազմվելու և դրանք հաջողությամբ իրագործելու համար:

Այդ ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման ութերորդ (1966—1970 թթ.) հնգամյա պլանն էր, որի դիրեկտիվները հաստատ-

վեցին ՍՄԿԿ XXIII համագումարի կողմից 1966 թ. ապրիլին: Դիրեկտիվներում ասված է.

«ՍՄԿԿ XXIII համագումարը գտնում է, որ նոր հնգամյա պլանը կոչված է ապահովելու մեր հասարակության նշանակալի առաջընթացը կոմունիստական շինարարության ուղիով, նյութա-տեխնիկական բազայի հետագա զարգացումը, երկրի տնտեսական ու պաշտպանական հզորության ամրապնդումը: Կուսակցությունն հնգամյակի գլխավոր տրնտեսական խնդիրն է համարում՝ գիտության ու տեխնիկայի նվաճումների քստ ամենայնի օգտագործման, ամբողջ հանրային արտադրությանն ինդուստրիալ զարգացման, նրա արդյունավետության ու աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հիման վրա ապահովել արդյունաբերության հետագա նշանակալի աճ, գյուղատնտեսության զարգացման արագ ու կայուն տեմպեր և դրա շնորհիվ էապես բարձրացնել ժողովրդի կենսամակարդակը, ավելի լրիվ բավարարել բոլոր սովետական մարդկանց նյութական ու կուլտուրական պահանջմունքները»⁶:

Նախատեսվում էր հնգամյակում արդյունաբերության արտադրանքի ծավալը ՍՍՀՄ-ում մեծացնել 1,5 անգամ, գյուղատնտեսության բնագավառում ապահովել հացահատիկի և հողագործական մյուս մթերքների կայուն աճ, որին պետք էր հասնել բերքատվությունը բարձրացնելու և անասնապահական մթերքների արտադրությունն ավելացնելու միջոցով: Գյուղատնտեսության արտադրության միջին տարեկան աճը կազմելու էր 25 տոկոս: ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումները կազմելու էին 310 միլիարդ ռուբլի, որը 47 տոկոսով ավելի էր, քան 1961—1965 թթ.: էկոնոմիկայի զարգացման շնորհիվ աղյուսի են կամուտը ավելանալու էր 38—41 տոկոսով, բնակչության մեկ շնչին ընկնող ռեալ եկամուտները՝ 1,3 անգամ: Սոցիալ-բաղադրական բնագավառում տեղի էր ունենալու բնակչության կենսամակարդակի բարձրացում, գյուղի և քաղաքի միջև հղած տարբերությունների աստիճանական վերացում, բանվոր դասակարգի և գյուղացիության դաշինքի և սովետական ժողովրդի միասնության ամրապնդում, սոցիալիստական դեմոկրատիայի զարգացում:

Դիրեկտիվներում ընդգծվում էր արտադրության արդյունավետությունը բարձրացնելու անհրաժեշտությունը, իսկ դրան կարելի էր հասնել միայն «տեխնիկական առաջադիմության, աշխատանքի ու արտադրության կազմակերպումը կատարելագործելու, արտադրական ֆոնդերի ու

⁶ «ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման 1966—1970 թթ. հնգամյա պլանի ՍՄԿԿ XXIII համագումարի դիրեկտիվները», էջ 10 (ընդգծումը բնագրինն է):

կապիտալ ներդրումների օգտագործումը բարելավելու, խնայողության խստագույն ուժիմ իրականացնելու հիման վրա»⁷:

Կուսակցությունը հնգամյա պլանի կատարման գլխավոր պայմաններից էր համարում կառավարման ղեկավարական հիմունքների հետագա ընդլայնումը, արտադրական կոլեկտիվների գների բարձրացումը, աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության ուժեղացումը, արտադրական և պետական կարգապահության ամրապնդումը, տնտեսական ղեկավարման մեթոդներին տիրապետելը և պայքարը ավելորդ ձևականությունների դեմ:

Դիրեկտիվներում խոշոր տեղ էր հատկացված աղգային հանրապետությունների էկոնոմիկայի, կուլտուրայի, գիտության և սոցիալ-տնտեսական միջոցառումների վարդաշմանը: Ելնելով արտադրության արդյունավետության բարձրացման անհրաժեշտությունից, կուսակցությունը անհրաժեշտ համարեց ավելի բարելավել միութենական հանրապետությունների և տնտեսական շրջանների էկոնոմիկայի կոմպլեքսային զարգացումը և մասնագիտացումը, աշխատունակ մարդկային ուժը ավելի ընդգրկել հասարակական արտադրության ոլորտում:

Քննորոշ է, որ ինչպես նախորդ հնգամյակներում, նույնպես և այս հնգամյակում աղգային հանրապետությունների էկոնոմիկան, մասնավորապես սոցիալիստական արդյունաբերությունը, վարդապետ էր ավելի բարձր տեմպերով: Դրա գեղեցիկ օրինակն է մեր հանրապետությունը: Այսպես, հիթ հնգամյակի տարիներին Սովետական Միության արդյունաբերության արտադրանքի ծավալը ավելանալու էր 1,5 անգամ, ապա Հայաստանում՝ 1,8 անգամ⁸: Ըստ որում էլեկտրաէներգիայի արտադրություն ավելանալու էր 2,3, հանքային պարարտանյութերի արտադրությունը՝ 3,7, սարքերի և ավտոմատացման միջոցների արտադրությունը՝ 1,7, մետաքսի գործվածքներինը՝ 1,8 անգամ⁹: Արդյունաբերության աճի տարիկան միջին տեմպը կազմելու էր 12,5 տոկոս, որը անհամեմատ բարձր էր նախորդ տարիների տեմպերից: Դիրեկտիվներում նախատեսված էր ավարտել մի շարք խոշոր կառույցների շինարարությունը, ավելացնել դուռավոր մետալուրգիայի ձեռնարկությունների կարողությունները: Գյուղատնտեսության բնագավառում պետք

⁷ Նույն տեղում, էջ 131:

⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 85:

⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

է ավելացվիր խաղողի, մրգի, բանջարեղենի, եթերատու կուլտուրաների և ծխախոտի արտադրութիւնը:

Հայաստանի կոմունիստական կուսակցութեան XXIV համագումարը քննութեան առնելով ՍՄԿԿ XXIII համագումարի Դիրեկտիվները ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսութեան ութերորդ հնգամյա պլանի մասին, լիովին հաւանութիւն տվեց զրանց: Այդ հարցի առթիւ ընդունած բանաձևում ասված է. «Հայաստանի կոմունիստական կուսակցութեան համագումարը գոհունակութեամբ նշում է, որ ՍՄԿԿ Կենտկոմի և սովետական կառավարութեան կողմից իրականացվող տնտեսական քաղաքականութիւնն արտահայտում է ժողովրդի արմատական շահերը, լիովին համապատասխանում է սոցիալիստական տնտեսավարման լենինյան սկզբունքներին:

ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսութեան զարգացման 1966—1970 թթ. պլանը նոր, կարևոր փուլ կհանդիսանա կոմունիզմի նյութա-տեխնիկական բազայի ստեղծման գործում»¹⁰:

Ելնելով ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսութեան զարգացման ութերորդ հնգամյա պլանի ընդհանուր դրույթներին, մշակվեցին Սովետական Հայաստանի ժողովրդական տնտեսութեան տարբեր ճյուղերի, գիտութեան և կուլտուրայի զարգացման, աշխատավորների նյութական կենսամակարդակի բարձրացման կոնտրոլ թվերը:

Չնայած էլեկտրաէներգիայի արտադրութեան բնագավառում ձեռք բերած խոշոր հաջողութիւններին, այնուամենայնիւ այն դեռևս չէր բավարարում արագ զարգացող արդյունաբերութեան և ժողովրդական տնտեսութեան մյուս ճյուղերի պահանջները: Ուստի նախատեսվում էր հնգամյակի տարիներին լայն ծավալով առաջ տանել էներգետիկ տնտեսութեան զարգացումը: Մինչև նոր կարողութիւնների գործադրումը, էլեկտրաէներգիայի պակասը, տարեկան մոտ մեկ միլիարդ կիլովատ-ժամ, լրացվելու էր եղբայրական Ադրբեջանից ստացվող էներգիայի հաշվին: Ընդարձակվելու էին էլեկտրացանցերը ինչպիսի հանրապետութեան ներսում, նույնպես և Անդրկովկասի ընդհանուր էներգասիստեմի մեջ:

Նախատեսվում էր հնգամյակի վերջում ավարտել հանրապետութեան ամենախոշոր շինարարութիւնը՝ Արիա—Սևան կոմպլեքսը, որի թունելի երկարութիւնն ավելի քան 48 կիլոմետր է: Իր մասշտաբներով,

¹⁰ «Հայաստանի կոմունիստական կուսակցութեան XXIV համագումարի բանաձևերը», էջ 35:

կառուցվածքային առանձնահատկություններով և բարդություններով դա մի բացառիկ շինարարություն է: Այն հնարավորություն է տալիս Սևանի կայուն մակարդակի վրա պահվող ջրերով ապահովել եղած հողատարածությունների ոռոգումը և Հրազդանի կասկադի հիդրոէլեկտրակայանների հետագա արդյունավետ օգտագործումը:

Հնգամյակի կարևոր հարցերից մեկը հանրապետությունը վառելիքով ապահովելու հարցն էր. խոշոր տեղ էր հատկացվում. դրսից ստացվող բնական գազին: Անհրաժեշտ էր, որ 1970 թ. ստացվող գազի քանակը տարեկան կազմի 5 միլիարդ խորանարդ մետր, որովհետև 1965 թ. համեմատությամբ Հայաստանի վառելիքի պահանջը աճել էր 2,8 անգամ:

Մեծ խնդիրներ էին դրված գունավոր մետալուրգիայի աշխատողների առջև: Քաջարանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատում երկու անգամ ավելանալու էր հանքաքարի հանույթը և վերամշակման կարողությունները, ընդլայնվելու էր Ղափանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը: Նախատեսվում էր այստեղ կառուցել պղնձաձուլական նոր գործարան: Քանաքեռի ալյումինի գործարանում կաղմակերպվելու էր ֆոլդայի նոր տեսակների արտադրություն: Խոշոր աշխատանքներ էին կատարվելու Զոդի ոսկու հանքերի իրացման ուղղությամբ: Հիմնականում պետք է ավարտվեր Հրազդանի լեռնաքիմիական կոմբինատի շինարարությունը: Զգալի չափով ընդարձակվելու էր քիմիական արդյունաբերությունը: Սինթետիկ կաուչուկի արտադրությունն ավելանալու էր 1,6, ավտոդողինը՝ 1,7, իսկ պլաստմասաներինը՝ 1,8 անգամ¹¹, կառուցվելու էին Երևանի՝ կենցաղային քիմիայի և լուսավանի միկրոբիոլոգիական պրեպարատների (լիզինի արտադրության) գործարանները: 1965 թ. համեմատությամբ 1970 թ. հանքային պարարտանյութերի արտադրությունն ավելանալու էր 3,7, իսկ բույսերի պաշտպանության քիմիական միջոցները՝ 4,1 անգամ:

Մեքենաշինության արտադրանքը պետք է ավելանար երկու անգամ: Այդ տեղի էր ունենալու մեկ կողմից աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, մյուս կողմից արտադրության կատարելագործման,

¹¹ Տե՛ս «ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման 1966—1970 թթ. հնգամյա պլանի» ՍՄԿԿ XXIII համագումարի դիրեկտիվների նախագծի մասին» (Բ. Զ. Մուրադյանի ղեկուցումը ՀԿԿ XXIV համագումարում), Երևան, 1966, էջ 5: Հանրապետության ութերորդ հնգամյակի նախատեսումների թվական տվյալները վերցված են սույն ղեկուցումից: Իրանք հաստատվել են ՀԿԿ XXIV համագումարի կողմից:

եղած արտադրամասերի ընդլայնման և նոր գործարանների շինարարության միջոցով: Ըստ որում մետաղահատ հաստոցների արտադրությունը ավելանալու էր 60 տոկոսով, խոշոր էլեկտրական մեքենաների արտադրությունը՝ երկու, սարքերինը՝ 1,8 անգամ¹²: Ավարտվելու էր Ծրկանի ավտոմոբիլային գործարանի կառուցումը:

Հայաստանի բնական հարուստ պաշարների հիման վրա հետագա զարգացում էր ապրելու շինանյութերի արդյունաբերությունը, որի առջև խնդիր էր դրված ապահովել լայն ծավալ ընդունած շինարարության պահանջները: Հրադդանի լեռնաքիմիական կոմբինատը սկսելու էր ցեմենտի արտադրությունը: Կառուցվելու և շահագործման էին հանձնրվելու տարեկան 280 հազար խորանարդ մետր կարողությամբ հավաքովի երկաթ-բետոնի արտադրության գործարաններ: 1970 թ. դրանց ընդհանուր արտադրանքը հասնելու էր ավելի քան 800 հազար խորանարդ մետրի:

Ժողովրդական սպառման ապրանքների արտադրությունը հնգամյակի տարիներին ավելանալու էր երեք անգամ, սննդի արդյունաբերության ընդհանուր արտադրանքը՝ 1,5 անգամ, թեթև արդյունաբերության՝ ընդհանուր արտադրանքը՝ 1,5 անգամ:

Երկաթուղային տրանսպորտի բեռնաշրջանառությունն ավելանալու էր 1,3 անգամ, աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացվելու էր 20—25 տոկոսով: Հիմնականում ավարտվելու էր շոգեքարշերի փոխարինումը էլեկտրաքարշերով և ջերմաքարշերով: Սկսվելու էր Իջևան—Աղստաֆա, Հրապդան—Մեղրածոր, Սևան—Շորժա երկաթուղագծերի կառուցումը, որոնց մի մասն ավարտվելու էր այդ հնգամյակում: Ավտոմոբիլային տրանսպորտի բեռնաշրջանառությունն ավելանալու էր 1,6 անգամ, իսկ բնակչության ավտոմոբիլային փոխադրումները՝ 1,8 անգամ: Կառուցվելու էին միութենական և հանրապետական նշանակություն ունեցող ավելի քան 200 կիլոմետր երկարությամբ ճանապարհներ: Օդային տրանսպորտով 1970 թ. 1,8 անգամ ավելի շատ ուղևորներ էին փոխադրվելու, քան 1965 թ.: Քաղաքային հեռախոսակայանների կարողությունն ավելանալու էր 80 հազար համարով:

Ժողովրդական տնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումները 1961—1965 թթ. ներդրված գումարից ավելանալու էր 1,5 անգամ, ըստ որում արդյունաբերության, տրանսպորտի և կապի գծով՝ 1,5, գյուղատնտեսության մեջ (արտադրական շինարարության և տեխնիկա ձեռք բերելու

¹² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 21:

գծով)՝ ավելի քան 2,6 անգամ, բնակարանային, կոմունալ և կուլտուր-կենցաղային շինարարության գծով՝ ավելի քան 1,5 անգամ: Կապիտալ շինարարության զխաժոր խնդիրներն էին՝ առավել արդյունավետ օգտագործել այդ ներդրումները, կրճատել շինարարության ժամկետները, բարձրացնել շինարարական-մոնտաժային աշխատանքների որակը:

Նախորդ հինգ տարիների համեմատությամբ գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության տարեկան միջին աճը կազմելու էր 35 տոկոս: Շարունակվելու էր գյուղատնտեսության մասնագիտացումը խաղողագործության, պտղաբուծության և կաթնամսատու անասնապահության զարգացման, ինչպես նաև ծխախոտագործության ու բանջարաբուծության զարգացման ուղղությամբ: Նախորդ հինգ տարիների համեմատությամբ խաղողի միջին տարեկան արտադրությունն ավելանալու էր 73,1, պտուղներինը՝ 45,6, բանջարեղենինը՝ 71, ծխախոտինը՝ 41,6, կաթինը՝ 24,3 տոկոսով: Մեծ աշխատանքներ էին կատարվելու ոռոգման գծով:

Զգալի չափով ավելանալու էր անասունների զխաքանակը և բարձրացվելու՝ մթերատվությունը: Խոշոր միջոցառումներ էին նախատեսվում անասնապահությունը կերի կաշուն բազայով ապահովելու համար:

Գյուղատնտեսության առջև դրված խնդիրների հաջող լուծման համար նախատեսված էր հանքային պարարտանյութերի օգտագործումը 1970 թ.: հասցնել 300 հազար տոննայի՝ 1965 թ. 170 հազար տոննայի դիմաց: Հնգամյակի տարիներին հանքապետության կոլտնտեսություններն ու սովխոզներն ստանալու էին 8.000 տրակտոր, 5.600 բեռնատար ավտոմեքենա, 1.300 հացահատիկի կոմբայն և այլն: Մեծ աշխատանք էր կատարվելու մեխանիզատորական կադրերի պատրաստման բնագավառում:

Ընդլայնվելու էր գյուղական վայրերում բնակելի տների, կուլտուր-լուսավորական, առողջապահական և կենցաղային հաստատությունների կառուցումը:

Նախատեսված էր բանվորների և ծառայողների միջին աշխատավարձը բարձրացնել առնվազն 20 տոկոսով, իսկ հանրային տնտեսությունից կոլտնտեսականներին հասնող դրամական և բնամթերքային եկամուտները՝ 35—45 տոկոսով: Գրեթե 40 տոկոսով ավելանալու էին այն դրամական եկամուտները, որ բնակչությունն ստանալու էր սպառման հանրային ֆոնդից և կենսաթոշակային ապահովության բարելավ-

ման հաշվին: Պետական մանրածախ առևտրի ասպրանքաշրջանառությանը հնգամյակի տարիներին ձեռնարկ էր 1,5 անգամ:

Մեծ ծավալ էր ընդունելու բնակարանային շինարարությունը: Միայն կոոպերատիվ բնակարանային շինարարությունը նախորդ հինգ տարիների համեմատությամբ ավելանալու էր 7 անգամ: Խոշոր միջոցներ էին հատկացվելու քաղաքներում և մյուս բնակավայրերում կոմունալ-կենցաղային ձեռնարկությունների կառուցման համար:

Սերտ կապեր հաստատելով արտադրության հետ, հանրապետության գիտնականները ստեղծելու էին նոր մեքինաների, սարքավորումների, գործիքների և արտադրական այլ միջոցների նմուշներ, արմատավորելու էին առաջավոր տեխնոլոգիան, մեքենայացնելու և ավտոմատացնելու էին արտադրական պրոցեսները: Հատուկ ուշադրություն էր դարձվելու հաշվողական տեխնիկային: Հետագա նոր ուսումնասիրություններ էին կատարվելու էկոնոմիկայի, արտադրական ուժերի տեղաբաշխման և հասարակական գիտությունների գծով: Գիտության բնագավառում մասնավորապես մեծ աշխատանքներ էին ծավալվելու Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի գիտական հաստատությունները:

Նախատեսված էր հանրակրթական դպրոցներում սովորողների թիվը հնգամյակի վերջում ավելացնել 20 տոկոսով, որը անհրաժեշտ էր դարձնում դպրոցական շինարարության ընդլայնումը ինչպես քաղաքներում, այնպես էլ գյուղերում:

1961—1965 թթ. համեմատությամբ այս հնգամյակում հանրապետության բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական դպրոցները պատրաստելու էին 1,7 անգամ ավելի մասնագետներ, իսկ պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական ուսումնարանները՝ երկու անգամ ավելի:

Լայն զարգացում էին ապրելու կուլտուր-լուսավորական հաստատությունները՝ թատրոնները, կուլտուրայի պալատները, կինոն, զբոսայգիները, ռադիոն, հեռուստատեսությունը: Մասնավորապես խոշոր վերելք էր ապրելու հրատարակչական գործը:

Ընդարձակվելու և կատարելագործվելու էր աշխատավորության բուժ-սպասարկումը, ամբողջությամբ վերցրած առողջապահության սիստեմը: Առողջարանների ցանցն ընդլայնվելու էր 800 մահճակալով, հանգստյան տներինը՝ 1.400: Խոշոր ֆինանսական միջոցներ էին հատկացվելու ֆիզիկական դաստիարակության ծավալմանը, իրագործվելու էին մի շարք շինարարություններ, որոնցից ամենախոշորն էր Երևանի Հրադղան մարզադաշտը¹³:

¹³ Տե՛ս Բ. Հ. Մուրադյան, նշված զեկուցումը, էջ 28—40:

Համառոտակի անսպիրտին էին Սովետական Հայաստանի ութերորդ հնգամյակի հիմնական նախատեսումները, որոնք հաստատվեցին ՀԿԿ XXIV համագումարում և բխում էին ՍՄԿԿ XXIII համագումարի դիրեկտիվներից:

ՍՄԿԿ XXIII համագումարի Դիրեկտիվները ինչպես ամբողջ Սովետական Միությանում, այնպես էլ Սովետական Հայաստանում համագումարի նախօրյակին լայն քննության առնվեցին աշխատավորական կոլեկտիվներում: Հանրապետության կուսակցական կազմակերպությունները և բոլոր աշխատողները միահամուռ հավանություն տվեցին ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման ութերորդ հնգամյակի Դիրեկտիվներին: Դիրեկտիվները հաստատեց ՍՄԿԿ XXIII համագումարը (1966 թ. մարտ-ապրիլ): Համագումարի որոշման մեջ ասված է. «Կուսակցությունը համոզված է, որ սովետական ամբողջ ժողովուրդը խանդավառությամբ կդիմավորի նոր հնգամյա պլանը, նրա կանխագծումները կդարձնի իրականություն»:

Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության XXIII համագումարը վստահություն հայտնեց, որ բանվորները, ինժեներներն ու տեխնիկները, կոլտնտեսականները, գյուղատնտեսության մասնագետները, դիտության ու կուլտուրայի աշխատողները իրենց աշխատանքով, եռանդով, նախաձեռնությամբ լրացուցիչ հնարավորություններ երևան կբերեն պլանի գերակատարման համար¹⁴:

Աշխատանքային գործունեության հիմք ընդունելով համագումարի այդ որոշումը, Սովետական Հայաստանի բանվոր դասակարգը, կոլտնտեսային գյուղացիությունը և մտավորականությունը ձեռնամուխ եղան ութերորդ հնգամյա պլանի կենսագործմանը: Նրանց հայրենանվեր ստեղծագործական աշխատանքը տվեց իր արդյունքները:

2. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԵՖՈՐՄԻ ԻՐԱԳՈՐԾՈՒՄԸ. ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՈԱՐՁՐԱՑՄԱՆԸ ԽՔԱՆՈՎ ՄՅՈՒՍ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ

Սովետական Միությունում ժողովրդական տնտեսության բոլոր ճյուղերի, մասնավորապես սոցիալիստական արդյունաբերության բուռն զարգացումը և դիտա-տեխնիկական առաջընթացը հրամայական անհրաժեշտություն առաջացրին իրագործելու տնտեսական նոր ունիորմ, որի նպատակն էր ավելի բարձրացնել հասարակական արտադրության արդյունավետությունը:

¹⁴ Տե՛ս «ՍՄԿԿ XXIII համագումարի նյութերը», էջ 448:

Այդ հարցը հանգամանորեն քննարկվեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի 1965 թ. մարտյան և սեպտեմբերյան պլենումներում և իր հետագա ղարկացումն ստացավ XXIII համագումարի որոշումներում: Սեպտեմբերյան պլենումը որոշեց 1966 թ. սկզբից, այսինքն՝ ութերորդ հնգամյակի առաջին տարվանից, աստիճանաբար անցնել տնտեսական նոր ռեֆորմին: Նախատեսվում էր ընդլայնել ձեռնարկությունների տնտեսական ինքնուրույնությունը, կատարելագործել պլանավորման կարգը և խթանել ձեռնարկությունների կոլեկտիվների ու առանձին աշխատողների նյութական շահագրգռվածությունը:

Գնահատելով Կենտրոնական կոմիտեի 1965 թ. մարտյան և սեպտեմբերյան պլենումների որոշումները տնտեսական նոր ռեֆորմի մասին, ՍՄԿԿ XXIII համագումարը Կենտկոմի հաշվետվության առթիվ ընդունած բանաձևում նշեց. «Համագումարը լիովին հավանություն է տալիս ՍՄԿԿ Կենտկոմի մարտյան և սեպտեմբերյան (1965 թ.) պլենումների որոշումներին, որոնք բացահայտեցին էկոնոմիկայի զարգացման գործում հղած թերությունների պատճառները և մշակեցին նոր մոտեցում ժողովրդական տնտեսության ղեկավարման նկատմամբ: Տնտեսավարության նոր սիստեմը ավելի նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում երկրի արտադրողական վիթխարի ուժերի ռացիոնալ օգտագործման, ժողովրդի բարեկեցության արագ աճի, սոցիալիստական կարգի առավելությունների լրիվ բացահայտման համար: ...Պլանավորման և տնտեսական խթանման նոր սիստեմի կենսագործումը մոտակա տարիների կարևորագույն խնդիրներից մեկն է»¹⁵:

Ընդարձակելով ձեռնարկությունների տնտեսական ինքնուրույնությունը, ռեֆորմը միաժամանակ նրանց առջև մի շարք կարևոր պահանջներ դրեց. յուրաքանչյուր ձեռնարկություն պարտավոր էր ապահովել իր շահութաբերության անհրաժեշտ մակարդակը՝ կատարել պարտավորությունները պետական բյուջեի և բանկերի նկատմամբ, ինչպես նաև ստեղծել կոլեկտիվի նյութական շահագրգռվածությունն ապահովող ֆոնդ. թողարկված ապրանքը պետք է համապատասխանի պահանջվող որակին, նախօրոք պետք է ապահովել նյութատեխնիկական մատակարարումն՝ առանց ընդհատումների, որի համար ժամանակին անհրաժեշտ է կնքել պայմանագիր համապատասխան կադմակերպությունների հետ: Զեռնարկությունը պետք է ապահովել բարձրորակ կադրերով: Զեռնարկության կատարած աշխատանքի շահանիշը ոչ թե համախառն արտադրանքն է, այլ արտադրանքի իրացումը:

¹⁵ «ՍՄԿԿ XXIII համագումարի նյութեր», էջ 299—300:

Տնտեսական ռեֆորմը օրենսդրականորեն ձևակերպվեց ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի 1965 թ. հոկտեմբերի 2-ի օրենքով: Այդ օրենքի համապատասխան, ինչպես Սովետական Միության մասշտաբով, նույնպես և ազդային հանրապետություններում խոշոր միջոցառումներ կիրառվեցին արդյունաբերական միևնույնությունների կոմպլեկտավումում, տնտեսության համապատասխան ճյուղերի ղեկավարությունի մամրապնդելու ուղղությամբ: ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետին և միութենական հանրապետությունների մինիստրների սովետներին կից ստեղծվեցին արդյունաբերությունը նյութատեխնիկական միջոցներով ապահովելու քաղմաճյուղ հատուկ վարչություններ: Լայն նախապատրաստական աշխատանքներ տարվեցին մի շարք ձեռնարկություններում այդ ռեֆորմը 1966 թ. հունվարից սկսելու համար: Ամբողջ երկրում 1966 թ. առաջին եռամսյակում տնտեսական ռեֆորմին էին անցել 43 արդյունաբերական ձեռնարկություն: Տարվա կեսին դրանց թիվը հասել էր մոտ 250-ի, իսկ ղեկավարներին՝ 704-ի: Այդ ձեռնարկություններում աշխատում էր ավելի քան երկու միլիոն մարդ¹⁶: Ռեֆորմին անցած ձեռնարկությունները առաջին իսկ ամիսներին հասան կարևոր արդյունքների: Նրանց աշխատանքի արդյունքներն ավելի բարձր էին, քան Սովետական Միության արդյունաբերության միջին արդյունքները:

Հետագա տարիներին ավելի ու ավելի մեծացավ տնտեսական ռեֆորմին անցած ձեռնարկությունների թիվը և 1967 թ. վերջին հասավ 7.000-ի: Այդտեղ ընդգրկված էր երկրի արդյունաբերության բանվորության մեկ երրորդը: Այդ ձեռնարկությունները տալիս էին արդյունաբերության ամբողջ արտադրանքի մոտ 40 տոկոսը¹⁷: 1968—1969 թթ. տնտեսական ռեֆորմին մասսայաբար անցնելու տարիներ էին, իսկ հնգամյակի վերջին՝ 1970 թ. ավարտվեց այդ անցումը: Նոր սխեմային էր անցել տրանսպորտը: Ռեֆորմը լայն կիրառում գտավ շինարարական կազմակերպություններում, առևտրի ոլորտում, մատակարարման և կենցաղային սպասարկման բնագավառներում և այլուր:

Ռեֆորմը հնարավորություն տվեց ավելի լայն օգտագործել յուրաքանչյուր ձեռնարկության և տնտեսական կազմակերպության ներքին հնարավորությունները:

Պլանավորման և տնտեսական խթանման նոր կարգը Հայաստանում կիրառության մեջ մտավ 1966 թ. սկզբից: Քանի որ ռեֆորմին անցնելու

¹⁶ Տե՛ս И. Б. Берхин, История СССР (1917—1971), стр. 645—646.

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 647:

Համար պետք էր կատարել նախապատրաստական խոշոր աշխատանքներ և իրագործել աստիճանաբար՝ մի քանի տարիների ընթացքում, առաջին տարում այդ սխտեմին անցան միայն 3 ձեռնարկություն՝ Արդնու ճշգրիտ տեխնիկական քարերի, Երևանի ժամացույցի գործարանները և Երևանի ծխախոտի ֆաբրիկան, իսկ 1967 թ. նոր սխտեմով արդեն աշխատում էին 99, 1968 թ. վերջին՝ 246, 1969 թ. կեսերին՝ 322 ձեռնարկություն, հանրապետության արդյունաբերական ձեռնարկությունների գրեթե կեսը¹⁸:

Ինչպես ցույց են տալիս թվերը, նոր սխտեմին անցած ձեռնարկությունների թիվն արագորեն աճում էր: Այդ աճը արագ էր կատարվում միութենական ենթակառուցվածքի արդյունաբերության մեջ, իսկ դանդաղ ոչ արդյունաբերական միջնատրուկությունների և գերատեսչությունների ղեկավարի «Հայգյուղտեխնիկա» միավորում, արդյունաբերական շինարարության, գյուղական շինարարության, ավտոմոբիլային տրանսպորտի միջնատրուկություններ և այլն:

Ութերորդ հնգամյակի վերջում հանրապետությունում արդեն հիմնականում ավարտվել էր անցումը տնտեսական նոր ռեֆորմին:

Այնտեղ, ուր նոր սխտեմին անցել էին անհրաժեշտ նախապատրաստական աշխատանք կատարելուց հետո, ուր խելացի էր կազմակերպված պլանավորումը և տնտեսական խթանումը, ուր գործողության մեջ էին դրվել արտադրական նոր ռեզերվները և մտածված աշխատանք էր տարվում կադրերի հետ, արդյունքը լավ էր: Նոր սխտեմը ցույց էր տալիս իր խոշոր առավելությունները: Իսկ այնտեղ, ուր հապճեպ կերպով, առանց բազմակողմանի նախապատրաստության էին անցել նոր սխտեմին, արդյունքները, իհարկե, չէին կարող գոհացուցիչ լինել:

Նոր տնտեսական ռեֆորմին անցնելուն լավ էին նախապատրաստվել Արդնու ճշգրիտ տեխնիկական քարերի, Երևանի ավտոդողերի, ժամացույցի գործարանները, Ղափանի պղնձահանքային կոմբինատը, Երևանի կոնյակի գործարանը, Ս. Մ. Կիրովի անվան քիմիական և Քաջարանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատները, Կիրովականի մի շարք արտադրական ձեռնարկություններ և այլն:

Արդնու ճշգրիտ տեխնիկական քարերի գործարանում, կուսակցական կազմակերպության ղեկավարությամբ, գործարանի արտադրամասերում, ապա ամբողջ կոլեկտիվում քննության էին առնվել ՍՄԿԿ Կենտկոմի 1965 թ. սեպտեմբերյան պլենումի և վերադաս կուսակցական ու

¹⁸ Տե՛ս «Հայաստանի ժողովրդական տնտեսություն» ամսապիր, 1969, № 10, էջ 17:

սովետական մյուս օրգանների որոշումները՝ տնտեսական ռեֆորմին անցնելու մասին, հանգամանալից վերլուծության էր ենթարկվել դործարանի ֆինանսական-տնտեսական գործունեությանը: Պարզվել էր, որ գործարանում բարեհաջող հիմքերի վրա էր դրված արտադրության անընդհատ աճը, արտադրանքի համաշափ թողարկումը, ուշադրություն էր դարձվում որակի բարձրացման և իրացման վրա, որի շնորհիվ կայուն էր գործարանի ֆինանսական վիճակը: Հաջող էր կազմակերպված ինժեներա-տեխնիկական աշխատողների և բանվորների արտադրական ուսուցումը: Նորմալ էին աշխատում այդ նպատակով կազմակերպված բոլոր խմբակները: Մշակվեցին գործարանի հումույթով ապահովելու և արտադրանքը իրացնելու կոնկրետ պլաններ. իրագործվեցին արտադրական պրոցեսների մեքենայացման, ավտոմատացման և տեխնիկական պրոցեսների կատարելագործման միջոցառումներ: Շարունակվեց դեռևս 1962 թ. արտադրամասերում սկսված ներգործարանային տնտեսական հաշվարկի հետագա ամրապնդումը և այլն: Այդ բոլորը գործարանին հնարավորություն տվեցին կազմակերպված ձևով անցնելու պլանավորման և տնտեսական խթանման նոր սխեման: Իհարկե, հետագայում ևս այդ հարցերը մնացին գործարանի դիրեկցիայի, կուսակցական կազմակերպության և ամբողջ կոլեկտիվի ուշադրության կենտրոնում:

Հայտնի է, որ աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման ամենազլխավոր պայմաններից մեկը նոր տեխնիկայի օգտագործումն ու տեխնոլոգիայի կատարելագործումն է: Գնահատելով դրա կարևորությունը, գործարանի ղեկավարությունը նոր սխեմանին անցնելուց հետո, 1966—1970 թթ. արտադրության զարգացման ֆոնդից միայն այդ նպատակին հատկացրել էր 497 հազար ռուբլի: Ձեռք էին բերվել և արտադրության մեջ ներդրվել բազմաթիվ նոր մեքենաներ և սարքեր: Եթե 1966 թ. գործարանում կային միայն 20 կիսաավտոմատ մեքենաներ, ապա հնգամյակի վերջում աշխատում էին 93 ավտոմատ և կիսաավտոմատ մեքենաներ¹⁹: Գործարանը սխեմափոփոխված կատարում և զերակատարում էր արտադրական, ֆինանսա-տնտեսական, արտադրանքի իրացման, որակի ապահովման և շահույթի պլանները: Եվ պատահական չէ, որ 10 եռամսյակ անընդհատ կրճուռ ճշգրիտ տեխնիկական քարերի գործարանի կոլեկտիվը իր աշխատանքի բարձր ցուցանիշների շնորհիվ հաղթող էր հանդիսացել ՍՍՀՄ սարքաշինության, ավտոմատացման և ղեկավարման միջոցների արտադրության միխիս-

¹⁹ Տե՛ս «Коммунист» օրաթերթ, Երևան, 6 հոկտեմբերի 1970:

տրուիւթյան ձեռնարկությունների համամիութենական սոցիալիստական մրցության մեջ:

Հնգամյակի տարիներին գործարանի արտադրանքի ծավալն ավելացավ 2,5 անգամ, աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացավ 62 տոկոսով, արտապլանային շահույթները կազմեցին 774 հազար ռուբլի²⁰:

Նոր սիստեմի իրագործման շնորհիվ ձեռք բերված արտադրական այդ հաջողությունները մեծ չափով նպաստեցին գործարանի կոլեկտիվի և նրա անդամների նյութա-կենցաղային և կուլտուրական պայմանների բարելավմանը, անձնական շահագրգռվածության հետագա բարձրացմանը: Բավական է հիշատակել, որ հնգամյակի տարիներին գործարանի սեփական միջոցներից կոլեկտիվի կուլտուր-կենցաղային և բնակարանային շինարարության վրա ծախսվել է ավելի քան մեկ միլիոն ռուբլի²¹: Եթե նկատի ունենանք, որ այդ կոլեկտիվը այնքան էլ մեծ չէ, սլարգ կլինի այդ գոմարի նշանակութունը նրա անդամների համար: Կոլեկտիվի անդամներից 62-ը սովորում էին բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական դպրոցներում: Ավելի քան 60 բանվորներ տիրապետում էին երկրորդ մասնագիտության: Դրանց թվում էին Արծրուն Ղավալյանը, Ելենա Ստատովսկայան, Քյարամ Բադալյանը, Հրանտ Պողոսյանը, Գուրգեն Մուխտարյանը և ուրիշներ: Գործարանի գիրեկտոր Ա. Հարությունյանը և գլխավոր ինժեներ Կ. Գալոյանը ոչ միայն արտադրության լավ ղեկավարներ և կազմակերպիչներ էին, այլև ղեկավարում էին գիտահետազոտական աշխատանքներով:

Այնտեղ ժամանած հյուրերը գործարանի զբոսով գրել են իրենց տպավորությունները: Բոլորն էլ մեծ գովասանքով ու հիացմունքով են խոսում գործարանի և նրա կոլեկտիվի կատարած հաջրենանվեր աշխատանքի մասին: Այսպես, Սովետական Միության սարքաշինական գիտահետազոտական ինստիտուտի գիրեկտոր Մ. Ստելմախը այդ գրքում գրել է. «Միայն նա, ով դատարկ տեղում ստեղծել է ձեռնարկություն, կարող է ըստ արժանվույն գնահատել գործարանի կոլեկտիվի ու նրա ղեկավարության հսկայական աշխատանքը: Այժմ այն առաջավոր ձեռնարկություն է, ուրիշներին ցույց է տալիս փայլուն օրինակ: Այստեղ աշխատում են մարդիկ, որոնք ընթանում են ժամանակի վաղըի հետ:

²⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

²¹ Տե՛ս նույն տեղում:

Այս գործարանն ունի մեծ ապագա»²²։ Գործարանի աշխատանքը բարձր է զնահատել նաև Լենինյան և Նոբելյան մրցանակների դափնեկիր, ակադեմիկոս Բասովը։ Իսկ ֆրանսիական ժուռնալիստների պատվիրակությունը գրել է. «Այն, ինչ որ տեսանք, ավելի նման է հեքիաթի, քան մարդու ձեռքերի գործի»²³։

Երևանի ավտոդողերի գործարանը նույնպես կազմակերպված անցավ պլանավորման և տնտեսական խթանման նոր սիստեմին ու հասավ նշանակալի արդյունքների։ Գործարանի գիրեկտոր Ս. Բայախչեը խոսելով գործարանի նոր սիստեմին անցնելու կարևորության և դրանից բխող լուրջ խնդիրների մասին, նշել է. «1967 թ. հունվարի մեկից գործարանն սկսեց աշխատել պլանավորման և տնտեսական խթանման նոր սիստեմով։ Դա հեշտ խնդիր չէր։ Թեև երկար էինք նախապատրաստվում, այնուամենայնիվ մեզ ամուր հիմքի վրա չէինք դրում։ Զէ՞ որ պատմության գիրկն անցած «համախառնի» փոխարեն մեր կյանքում հայտնվեցին «իրացում» և «շահութաբերություն» հոսակցությունները։ Մեզ սկսեցին զբաղեցնել ոչ արտադրական ծախսերը, ավելորդ հոսքի, սարքավորման և նյութերի իրացման հարցերը»²⁴։

Գործարանի գիրեկցիայի, կուսակցական, կոմերիտական և արհմիութենական կազմակերպությունների ծրագրված գործունեության շնորհիվ բոլոր արտադրամասերը աշխատանքը կազմակերպեցին նոր պահանջների համապատասխան։ Արդյունքն այն եղավ,—ասված է նույն տեղում,—որ գործարանը հասավ կարևոր հաջողությունների։ Զեռք բերած արտադրական բարձր ցուցանիշների շնորհիվ նույն թվականի բոլոր եռամսյակներում գործարանը հաղթող դուրս եկավ համամիութենական սոցիալիստական մրցության մեջ և նվաճեց ՍՍՀՄ նավթամշակման և նավթաքիմիական արդյունաբերության մինիստրության և ճյուղային արհմիութենական փոխանցիկ դրոշը։ Պլանային ցուցանիշների կատարման և գերակատարման շնորհիվ ստեղծվեց բանվոր-ծառայողների խրախուսման հարուստ ֆոնդ, որի շնորհիվ գործարանի կոեկտիվի անդամներն առաջին անգամ ստացան տասներեքերորդ աշխատավարձ։ Այդ շարունակվեց նաև հետագա տարիներին։ Իրագործվեցին կարևոր միջոցառումներ բանվոր-ծառայողների կուլտուր-կենցաղային պայմանների բարելավման բնագավառում։

²² Նույն տեղում։

²³ Նույն տեղում։

²⁴ «Երեկոյան Երևան», 1 մարտի 1968։

Հայաստանի արհմիությունների XIII համագումարում (1967 թ. սեպտեմբեր) գործարանի դիրեկտոր Ս. Բայախչեը իր ելույթում ասաց, որ նոր սիստեմի կիրառումը ոչ միայն ավելի արդյունավետ է արդյունաբերության զարգացման համար, այլև մեծանում են բանվորների և ինժեներա-տեխնիկական աշխատողների նյութական խթանման միջոցները: Այսպես, եթե 1966 թ., երբ գործարանը աշխատում էր հին սիստեմով, կուտակվել էր 256 հազար ռուբլի, ապա նոր սիստեմին անցնելուց հետո, միայն 1967 թ. 9 ամիսների ընթացքում այդ ֆոնդը կազմեց 364 հազար ռուբլի: Մինչ այդ, գործարանը բոլորովին շունչ արտադրության զարգացման ֆոնդ, իսկ 1967 թ. 9 ամսում արդեն կուտակվել էր 133 հազար ռուբլի: Եթե 1966 թ. 9 ամսում միայն բանվորներին վճարվել էր 240 հազար ռուբլի սյուրգեատրում, ապա 1967 թ. նույն ժամանակամիջոցում այդ գումարը կազմել է 380 հազար ռուբլի²⁵:

Սակայն գործարանում դեռևս նկատվում էին մի շարք թերություններ: Արտադրության ընթացքում առաջանում էին չափից ավելի թափոններ, թույլ էին տրվում հումքի փչացումներ, արտադրական ռեժիմի խախտումներ, ոչ արտադրական ավելորդ ծախսեր, տեղի ունեւր բանվորական կադրերի զգալի հոսունություն և այլն:

Դիրեկցիայի և կուսակցական կազմակերպության գլխավորությամբ, գործարանի կոլեկտիվը համառ պայքար ծավալեց այդ և մյուս թերությունների վերացման համար և հասավ զգալի հաջողությունների:

Ալտոգուղների գործարանի ձեռք բերած ամենակարևոր հաջողություններից մեկն այն էր, որ կոլեկտիվի յուրաքանչյուր անդամ իրեն հաշիվ էր տալիս ստանձնած գործը հաջող կատարելու, արտադրանքի բարձր որակը ապահովելու, գործարանի առաջադրանքները պատվով կատարելու համար:

Հետաքրքրական է նաև Ղափանի պղնձահանքային կոմբինատի աշխատանքի փորձը: Կոմբինատի կուսակցական կազմակերպության և դիրեկցիայի կողմից այստեղ մասնավորապես մեծ աշխատանք էր ծավալվել բանվորների և ինժեներա-տեխնիկական անձնակազմի տեսական ու մասնագիտական ուսուցման, նրանց որակի բարձրացման ուղղությամբ: Հասարակական հիմունքներով ստեղծվել էին տնտեսագիտական մի շարք բյուրոներ ու սեկցիաներ և տեխնիկայի համալսարան,

²⁵ Տե՛ս ՀԱՄԽ-ի արխիվ, Հայաստանի արհմիությունների XIII համագումարի սղագրությունը, թ. 135—136:

ուր 1968 թ. սովորում էին 120 ինժեներներ, առաջավոր բանվորներ, արտադրության նորարարներ: Միայն մեկ տարում այդ համալսարանում տեխնիկա-տնտեսական և քաղաքական թեմաներով կարդացվել էին ավելի քան 25 դասախոսություններ ու ղեկուցումներ: Նրա ունեղիղները ակտիվ մասնակցություն ունեցան Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի՝ Ղափանում կազմակերպած գիտական սեսիային, որը նվիրված էր հանքային ռեսուրսների օգտագործման ձևերի կատարելագործմանը: Կոմբինատում ստեղծված էր մշտական գործող սևիինար, ուր ընդգրկված էին շուրջ 150 ինժեներա-տեխնիկական աշխատողներ: Սեմինարը ապահովված էր որակյալ ղեկավարներով և ուսումնասիրում էր հատկապես տնտեսական ռեֆորմի հետ կապված հարցերը:

Կոմբինատի կուսակցական կոմիտեի քարտուղար Ա. Հայրապետյանը «Սովետական Հայաստան» թերթի 1968 թ. մարտի 20-ի համարում տպագրված «Տնտեսական ռեֆորմը և կադրերի ուսուցումը» հոդվածում գրել է .«Ինժեներա-տեխնիկական աշխատողների ուսուցման ընտրված ձևը լավ արդյունք տվեց: Ծանոթանալով տեխնիկա-տնտեսական ցուցանիշներին և խորապես ուսումնասիրելով պլանավորման ու աշխատանքի արտադրողականությանը վերաբերող թեմաները, վարպետները, տեղամասերի ղեկավարները կարողացան կազմել արտադրության պլանը, որոշել թողարկվող արտադրանքի ինքնարժեքը՝ ըստ հերթափոխությունների, հորիզոնների և տեղամասերի»: Բանվորների տեխնիկական ուսուցումը կազմակերպելու շնորհիվ մեկ և կես տարում 203 լիոնագործներ տիրապետեցին 2—3 մասնագիտության:

Ռեֆորմին անցնելու կապակցությամբ կարևոր խնդիր էր կոմպլեքսային աշխատանքի կազմակերպումը, որի առաջին նախաձեռնողն էր № 7—10 հանքի հորատող, կոմունիստ Յու. Շալակը:

Ղափանի պղնձահանքային կոմբինատում մեծ աշխատանք կատարվեց նոր տեխնիկայի, մեքենաների ու սարքավորումների ներդրման ուղղությամբ: Ձեռք բերվեցին ուղղահայաց փորվածքների կոմպլեքս մեքենաներ, խոր փորման հաստոցներ, էլեկտրական էքսկավատորներ և այլն: Սակայն այդ մեքենաները գործադրելու համար կոմբինատում պակասում էին մասնագիտական կադրերը: Մադնիտագորսկի, Վորոնեժի և Սվերդլովսկի համապատասխան ձեռնարկություններից Ղափան հրավիրված մասնագետները կարճ ժամանակամիջոցում պատրաստեցին համապատասխան կադրեր:

Կոմբինատում ղեկավար աշխատանքի առաջ քաշվեցին արտադրու-

թյան առաջավորներից շատերը՝ Վ. Այդինյանը, Գր. Հայրապետյանը, Ա. Մանուկյանը, Ա. Բրուտյանը, Ս. Կրդումանյանը և ուրիշներ:

Կադրերի հետ կապված այդ միջոցառումները նպաստեցին Ղափանի պղնձահանքային կոմբինատում տնտեսական նոր ռեֆորմի հաջող իրականացմանը և արտադրական պլանների կատարմանն ու գերակատարմանը:

Տնտեսական ռեֆորմի իրագործման շնորհիվ արտադրական նոր հաջողությունների հասան նաև Լենինականի Մայիսյան ապստամբության անվան տեքստիլ կոմբինատը, Քաջարանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը և մի շարք այլ արդյունաբերական ձեռնարկություններ ու տնտեսական կազմակերպություններ:

Սակայն Լեռան նաև այնպիսի ձեռնարկություններ, ուր տնտեսական ռեֆորմին անցան հապճեպ, առանց անհրաժեշտ նախապատրաստության:

Երևանի ծխախոտի ֆաբրիկան նոր սիստեմին անցած առաջին ձեռնարկություններից մեկն էր: Սակայն, մինչև այդ սիստեմին անցնելը, այստեղ լրջորեն չէին վերլուծվել արտադրանքի իրացման և արտադրատեսակների հարցը, որը ֆաբրիկան կանգնեցրեց մեծ դժվարությունների առջև՝ Թերակատարվեց 1966 թ. Երկրորդ կիսամյակի պլանը (1 միլիարդ 457 միլիոն պլանակ), իսկ գլանակների որակի բարձրացման համար կատարված ծախսերը բավականին բարձրացրին թողարկվող արտադրանքի ինքնարժեքը: Այդ բոլորի հետևանքով 1966 թ. Երկրորդ կիսամյակի շահույթի պլանը կատարվեց միայն 45,4 տոկոսով, իսկ տարեկան պլանը՝ 84,7 տոկոսով²⁶:

Երևանի Ա. Մյասնիկյանի անվան № 2 տրիկոտաժի ֆաբրիկան նոր սիստեմին անցնելու առաջին շրջանում նույնպես կանգնեց լուրջ դժվարությունների առջև, քանի որ այստեղ ևս լավ աշխատանք չէր տարվել: Թերակատարվեց պատրաստի արտադրանքի իրացման և շահույթի պլանը, 1967 թ. առաջին հուլիսից սկսած գերաժախս թույլ տրվեց աշխատավարձի ֆոնդում, ընդհատումներ տեղի ունեցան նյութատեխնիկական մատակարարման գործում և այլն²⁷:

Եվ, չնայած այդ բոլորին, ամբողջությամբ վերցրած պլանավորման և տնտեսական խթանման նոր սիստեմին անցած ձեռնարկությունների և տնտեսական կազմակերպությունների աշխատանքի արդյունքներն ավելի

²⁶ Տե՛ս Լ. Ն. Խլղաթյան, Տնտեսական նոր ռեֆորմը զործողության մեջ, Երևան, 1968, էջ 7:

²⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 7—8:

բարձր էին: Ուստի ռեֆորմի իրագործումը մեծ շափով նպաստեց հանրապետության ժողովրդական տնտեսության ղարգացման ութնորդ հնգամյա պլանի կատարմանը: Ահա թե ինչու Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարում ՀԿԿ Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցման մեջ ասված է. «Կուսակցության գիտականորեն հիմնավորված տնտեսական քաղաքականությունը, արդյունաբերության ղեկավարման ճյուղային սկզբունքին անցնելը, տնտեսական նոր ռեֆորմը մեծապես նպաստեցին արտադրական ֆոնդերի, աշխատուժի, նյութական ու ֆինանսական ռեսուրսների օգտագործման բարելավմանը, տեխնիկայի կատարելագործմանը, աշխատանքի առավել էֆեկտիվ կազմակերպմանը, արտադրության շահութաբերության բարձրացմանը»²⁸,

* * *

Տնտեսական նոր ռեֆորմի կիրառմանը ղուղընթաց մեծ ուշադրություն էր դարձվում նաև աշխատանքի գիտական կազմակերպման վրա, որպես արդյունավետության բարձրացման կարևոր պայմաններից մեկի: Աշխատանքի գիտական կազմակերպման նպատակն էր ձեռնարկություններում բարենպաստ պայմաններ ստեղծել աշխատանքի համար, ճիշտ օգտագործել արտադրական հնարավորությունները, կատարելագործել աշխատանքի բաժանումն ու կոոպերացումը, նրա ձևերն ու մեթոդները, արդյունավետ կազմակերպել կադրերի պատրաստման գործը, բարելավել նորմավորումն ու վարձատրությունը, նպաստել բանվորների և ինժեներատեխնիկական աշխատողների նախաձեռնությանը և կարգապահության ամրապնդմանը:

Աշխատանքի գիտական կազմակերպումը արմատավորելու և բարելավելու հարցի վրա հատուկ ուշադրություն դարձրեց ՍՄԿԿ XXIII համագումարը: Ելնելով համագումարի պահանջից, 1967 թ. Մոսկվայում գումարվեց աշխատանքի գիտական կազմակերպմանը նվիրված համամիութենական խորհրդակցություն: Խորհրդակցության մշակած հանձնարարականներում ասված է. «Ժամանակակից պայմաններում գիտական կարելի է համարել աշխատանքի այնպիսի կազմակերպումը, որը հիմնվում է գիտության նվաճումների և առաջավոր փորձի վրա, որպիսիք պարբերաբար ներդրվում են արտադրության մեջ, այնպիսի կազմակերպումը, որը թույլ է տալիս լավագույն ձևով միավորել

²⁸ «Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցումը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարին», էջ 11:

տեխնիկական և մարդկանց՝ արտադրության միասնական պրոցեսում, ապահովում է նյութական և աշխատանքային ռեսուրսների առավել էֆեկտիվ օգտագործումը, աշխատանքի արտադրողականության անընդհատ աճը, օժանդակում է մարդու առողջության պահպանմանը, աշխատանքն աստիճանաբար կենսական պահանջ դարձնելուն»²⁹:

Աշխատանքի գիտական կազմակերպման արմատավորման ուղղությամբ կարևոր միջոցառումներ էին կատարվել Երևանի Ս. Մ. Կիրովի անվան քիմիական կոմբինատում, Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական, Կաբելի գործարաններում, Կիրովականի Ալ. Մյասնիկյանի անվան քիմիական կոմբինատում և մի շարք այլ ձեռնարկություններում, ուր ստեղծվել էին աշխատանքի գիտական կազմակերպման առանձին բաժիններ:

Երևանի կաբելի գործարանում այդպիսի բաժին էր կազմակերպվել Պեռես 1967 թ. սկզբին, որն իր մեջ էր ընդգրկել տեխնիկական ինժեռ-մացիայի և նորարարության ու գյուտարարության բաժինները: Ամբողջ կոլեկտիվի, մասնավորապես արտադրամասերի բանվորների ու ինժե-ներա-տեխնիկական անձնակազմի ակտիվ մասնակցությամբ այդ նորաստեղծ բաժինը մշակել էր մի շարք կարևոր միջոցառումներ գործարանում աշխատանքի գիտական կազմակերպումն իրականացնելու համար: Այդ միջոցառումներն արմատավորելու նպատակով արտադրա-մասերում ստեղծվել էին ստեղծագործական 12 բրիգադներ, որոնց մեջ ընդգրկված էին արտադրության 66 առաջավորներ: Բրիգադների աշխա-տանքի ղեկավարությունը հանձնարարված էր արտադրամասերի պետե-րի տեղակալներին: Իր գոյության առաջին տարում՝ 1967 թ. գործարանի ԱԳԿ բաժինը արմատավորել էր 19, իսկ 1968 թ.՝ 36 միջոցառում³⁰, որը ղգալի չափով նպաստել էր արտադրության բարելավմանը:

Գործարանում մշակվեց ԱԿԳ-ի կանոնադրություն, ուր ղգալի տեղ էր տրված աշխատանքի գիտական կազմակերպման միջոցառումներում կոլեկտիվի անդամների նյութական շահագրգռվածությունը:

Մեծ կարևորություն տալով աշխատանքի գիտական կազմակերպ-մանը, ՀԿԿ Երևանի կազմակերպության քաղաքային կոմիտեի, ՀԼՄԽ-ի և գիտատեխնիկական ընկերության խորհրդի նախաձեռնությամբ 1968 թ. մարտին Երևանում, հասարակական հիմունքներով, ստեղծվեց

²⁹ «Երևկոյան Երևան», 30 մայիսի 1968:

³⁰ ՏՆՍ «Երևկոյան Երևան», 15 հունվարի 1969: Գործարանի վերաբերյալ մյուս տվյալները վերցված են Թերթի այս համարից:

աշխատանքի գիտական կազմակերպման ինստիտուտ, ուր ընդգրկվեցին հիմնարկ-ձեռնարկների, ղեկավարների, տնտեսագետների, կուսակցական, սովետական և արհմիութենական ղեկավար աշխատողներ: Ինստիտուտի գլխավոր խնդիրն էր երկու տարվա ընթացքում սովորողներին տալ հիմնական գիտելիքներ աշխատանքի գիտական կազմակերպման տեսական և պրակտիկ հարցերի վերաբերյալ: Դասախոսական աշխատանքները վստահված էր որակյալ մասնագետների:

* * *

Տնտեսական նոր ռեֆորմին անցնելու կասկածություններ կոմունիստական կուսակցությունը և սովետական կառավարությունը դրեցին հաշվողական տեխնիկայի լայն կիրառման անհրաժեշտությունը ժողովրդական տնտեսության բոլոր բնագավառներում, առաջին հերթին բուռն զարգացում ապրող արդյունաբերության մեջ: Քանի որ գիտատեխնիկական առաջընթացին զուգընթաց բարդանում էր արտադրության կազմակերպումը, ղեկավարումը և հաշվառումը, հաշվողական տեխնիկան կոչված էր օգնելու այդ և մի շարք այլ պրոցեսների հաշոգիրականացմանը, նպաստելու արտադրության արդյունավետության բարձրացմանը:

Մասնավորապես ՍՄԿԿ XXIII համագումարից հետո, նրա որոշումների հիման վրա, ամբողջ Սովետական Միությունում խոշոր աշխատանքներ կատարվեցին հաշվողական տեխնիկայի կիրառման բնագավառում: Սովետական Հայաստանում արդեն 1969 թ. գործում էին 21 հաշվողական կենտրոն, 20 մեքենահաշվային կայան և 75 բյուրո, ուր տեղակայված էին 31 էլեկտրոնային հաշվիչ, 220 պերֆորացիոն և 870 հաշվային-ստեղնային մեքենա³¹: Բացի դրանից, տարբեր միևնույնություններում և կազմակերպություններում սեփական օգտագործման համար տեղադրված էին 960 հաշվային-ստեղնային մեքենաներ³²:

Հաշվիչ մեքենաները լայն կիրառում էին գտել ինչպես արդյունաբերական ձեռնարկություններում (Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական գործարան, Լենինականի Մալխասյան ապստամբության անվան տեքստիլ կոմբինատ, «Մասիս» կոշիկի ֆաբրիկա, մի շարք շինարարական կազմակերպություններ) նույնպես և գիտական ու բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում (ՀՍՍՀ գիտություն-

³¹ Տե՛ս «Հայաստանի ժողովրդական տնտեսություն», 1969, № 10, էջ 21:

³² Տե՛ս նույն տեղում:

յերի ակադեմիա, Երևանի պետական համալսարան, Կ. Մարքսի անվան պոլիտեխնիկական ինստիտուտ) և այլուր:

Զնայած հաշվողական տեխնիկայի օգտագործման բնագավառում հանրապետության մեծ թվով առաջին կարեւոր արդյունքներին, այս գործում նույնպես կային զգալի թերություններ: Զգացվում էր մեքենավարների կադրերի պակաս, մեքենաների մի խոշոր մասն աշխատում էր ոչ լրիվ ծանրաբեռնվածությամբ, իսկ մի շարք ձեռնարկություններում դրանք անգործության էին մատնված:

* * *

Արդյունաբերության, շինարարության և ժողովրդական տնտեսության մյուս ճյուղերի արդյունավետության բարձրացմանը, ութնորդ հնգամյա պլանի կատարմանը զգալիորեն նաև գյուտարարական և ռացիոնալիզատորական շարժումը, որը մեծ ծավալ էր ընդունել: Դրա մասին պատկերացում են տալիս հետևյալ թվերը. 1967 թ. վերջին Հայաստանում կար գյուտարարների և ռացիոնալիզատորների 472 ընկերություն, հասարակական հիմունքներով գործում էին 124 կոնստրուկտորական բյուրո, տնտեսական վերլուծության 215 բյուրո³³: Այդ ընկերությունների մեջ ընդգրկված էր մոտ 33 հազար նորարար: Եթե 1965 թ. Հայաստանի ժողովրդական տնտեսության տարբեր ճյուղերում գյուտարարական և ռացիոնալիզատորական առաջարկ էին արել 12,6 հազար մարդ, ապա 1970 թ. այդ թիվը հասել էր 15,8 հազարի³⁴, արված առաջարկների թիվը տարեկան կազմում էր համապատասխանաբար 17,7 և 19,8 հազար: 1965 թ. արտադրության մեջ ներդրվել էր 13,1 հազար և 1970 թ. 15,3 հազար առաջարկ³⁵, որի շնորհիվ ժողովրդական տնտեսությունն ստացել էր տասնյակ միլիոն ռուբլու օգուտ, իսկ ութնորդ հնգամյակի միայն առաջին մեկ և կես տարում Հայաստանի ժողովրդական տնտեսությունը ստացել էր 26,5 միլիոն ռուբլու օգուտ³⁶:

Հանրապետության գյուտարարները և ռացիոնալիզատորները պարտավորվել էին հնգամյակի տարիներին խնայել 10 միլիոն կիլովատ-ժամ էլեկտրաէներգիա, հարյուրավոր տոննա գունավոր մետաղ և այլն:

³³ Տե՛ս ՀԱՄԽ-ի արխիվ, Հայաստանի արհմիությունների XIII համագումարի սղագրությունը, թ. 30:

³⁴ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 13.

³⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

³⁶ Տե՛ս ՀԱՄԽ-ի արխիվ, Հայաստանի արհմիությունների XIII համագումարի սղագրությունը, թ. 133:

Առ մեկը սեպտեմբերի... 1967 թ. արդեն խնայված էր 13,6 միլիոն կիլովատ-ժամ էլեկտրաէներգիա³⁷: Հատկապես աչքի ընկնող աշխատանք կատարեցին Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական, պոլիմի-նիլացետատ, կաբելի գործարանների ու այլ ձեռնարկությունների նորարարները:

Հայաստանի արհեստակցական միությունների խորհրդի IX պլենու-մը, որը տեղի ունեցավ 1970 թ. փետրվարին, հատուկ քննության հարց դարձրեց հանրապետության ժողովրդական տնտեսության մեջ գյուտա-րարության և ռացիոնալիզատորական ընկերությունների աշխատանքը և նշեց, որ տեխնիկական առաջընթացի և հանրապետության ժողովր-դական տնտեսության զարգացման գործում գյուտարարները և ռացիո-նալիզատորները կարևոր ներդրում են կատարում: Նրանց առաջարկների կիրառման շնորհիվ հնգամյակի տարիներին ստացվել է մոտ 80 միլիոն ռուբլու խնայողություն³⁸:

Պլենումը մասնավորապես նշեց մի շարք ձեռնարկությունների գյուտարարների և ռացիոնալիզատորների կատարած արդյունավետ աշխատանքը: Պոլիմերների գիտահետազոտական ինստիտուտի աշխա-տակիցներ Ն. Կարապետյանի, Բոշնյակովի և ուրիշների առաջարկները կենսագործումով ստացվել էր Նաիրիտի նոր տեսակ, որը պետությանը տվեց 1,5 միլիոն ռուբլու շահույթ: Երևանի Ս. Մ. Կիրովի անվան քիմի-ական կոմբինատի փականադործ Ս. Մանևի ռացիոնալիզատորական առաջարկների կիրառումով տարեկան ստացվում էր 290 հազար ռուբլու օգուտ: Երևանի ժամացույցի գործարանի ղլխավոր ինժեներ Մ. Աթոյանը 40 գյուտի և ռացիոնալիզատորական առաջարկի հեղինակ է: Դրանց ներդրումը տարեկան տալիս էր մոտ 300 հազար ռուբլու օգուտ: Պետությանը զգալի օգուտ էին տալիս ռացիոնալիզատորներ Գ. Սմբատ-յանի (Երևանի կաբելի գործարան), Ռ. Սուլթանյանի (Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական գործարան), Լ. Կարապետյանի (նույր մահուդի գործվածքեղենի ֆաբրիկա), Յ. Արշակյանի (մետաղի մշակ-ման և զագագհների գիտահետազոտական ինստիտուտ) և ուրիշների առաջարկների ներդրումը արտագրության մեջ³⁹:

Երևանի Վ. Ի. Լենինի անվան մետաքսի կոմբինատում 1969 թ. կար 186 ռացիոնալիզատոր և նորարար, որոնցից 14-ը կանայք էին: 1968 թ.

³⁷ Տե՛ս ՀԱՄԽ-ի արխիվ, Հայաստանի արհմիությունների IX պլենումի սղագրու-թյունը, թ. 48:

³⁸ Տե՛ս նույն տեղում, թ. 49:

³⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

նրանք արել էին 347 առաջարկ, որից ընդունվել էր 300-ը, իսկ արտագրություն մեջ ներ էր դրվել 185-ը: Դրանից ստացած տարեկան օգուտը կազմում էր 280 հազար ռուբլի⁴⁰:

Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական գործարանը 1968 թ. արդեն 25 տարվա պատմություն ուներ: Գործարանի ընդհանուր զարգացման հետ միասին այստեղ մեծ վերելք է ապրել նաև գյուտարարական և ռացիոնալիզատորական շարժումը (գործարանում կային 2600 նորարարներ): Ստեղծված էր գյուտարարների և ռացիոնալիզատորների բյուրո, որն իր մասնաճյուղերն ուներ բոլոր արտադրամասերում: Գործարանի 25-ամյակի կապակցությամբ 1968 թ. ամփոփվեցին նաև գյուտարարների ու ռացիոնալիզատորների աշխատանքի 25 տարվա արդյունքները: Պարզվեց, որ այդ ժամանակամիջոցում արվել էր 13.709 գյուտարարական և ռացիոնալիզատորական առաջարկ, արտագրության մեջ ներգրվել էր 5.900-ը, որից գործարանը ստացել էր 7 միլիոն 111 հազար ռուբլու օգուտ⁴¹: Գյուտարարական և ռացիոնալիզատորական խոշոր աշխատանք էին կատարել շարժական էլեկտրականների արտադրամասի պետ Աշոտ Ալանակյանը, որի միայն մեկ առաջարկի կիրառումը գործարանին տարեկան տալիս էր ավելի քան 125 հազար ռուբլու օգուտ, գլխավոր կոնստրուկտորի բաժնի բյուրոյի պետ Սերգեյ Համամչյանը, որի առաջարկների կենսագործումից ստացված օգուտը կազմում էր ավելի քան 220 հազար ռուբլի, գործարանի գլխավոր տեխնոլոգ Գևորգ Գյուլամիրյանը, գլխավոր մեխանիկ Գուրգեն Մկրտչյանը, գլխավոր տեխնոլոգի տեղակալ Նուբար Զերնազյանը, բյուրոների պետեր Ռաֆիկ Մխիթարյանը, Սամվել Աբգաբյանը և ուրիշներ, որոնց առաջարկների կենսագործումը գործարանին ավել էր հարյուր հազարավոր ռուբլիների օգուտ⁴²:

Պոլիմիլիացեռատ գործարանում գյուտարարների և ռացիոնալիզատորների ընկերության մեջ 1969 թ. ընդգրկված էր ավելի քան 450 մարդ: 1968 թ. նրանց 776 առաջարկից արտագրության մեջ էր ներգրվել 567-ը: Ստացված օգուտը, միայն այդ թվականին, կազմել էր 2 միլիոն 35 հազար ռուբլի⁴³: Գործարանի լավագույն ռացիոնալիզատորներից էին Ալբերտ Գալստյանը, Սամվել Հովսեփյանը, Ալբերտ Հով-

⁴⁰ ՏՀՍ «Երևկոյան երևան», 14 փետրվարի 1969:

⁴¹ ՏՀՍ «Սովետական Հայաստան», 23 նոյեմբերի 1968:

⁴² ՏՀՍ նույն տեղում:

⁴³ ՏՀՍ «Երևկոյան երևան», 5 փետրվարի 1969:

հաննիսյանը, Սուրեն Հովսեփյանը և ուրիշներ: Միայն ռացիոնալիզատորներ Ա. Գալստյանի, Կ. Խուզոյանի, Վ. Աղարյանի, Դ. Մելիքյանի և մյուսների առաջարկների կենսագործման շնորհիվ ստացած օգուտը հասնում էր 3 միլիոն ռուբլու: Ամենամեծ արդյունքը տվել էր Ալբերտ Գալստյանի առաջարկների կիրառումը, որի համար նա արժանացել էր հանրապետության վաստակավոր ռացիոնալիզատորի բարձր կոչման:

Քաջարանի պղնձամուրիդենային կոմբինատի գյուտարարների և նորարարների ընկերության անդամների թիվը կազմում էր մի քանի հարյուր մարդ: 1969 թ. 130 նորարարների 157 առաջուրից 133-ը ներդրվել էր արտադրության մեջ, կոմբինատին տալով 371 հազար ռուբլու օգուտ⁴⁴: Գործարանի նորարարները այդ ժամանակ ռացիոնալիզատորների հանրապետական մրցույթին էին ներկայացրել 15 առաջարկ, որից 9-ը արժանացել է մրցանակի, իսկ հեղինակները՝ դրամական պարգևների: Կոմբինատի լավագույն ռացիոնալիզատորներն էին Դ. Հասրաթյանը, Ռ. Մովսիսյանը, Ռ. Խաչատրյանը, Շ. Անտոնյանը և ուրիշներ:

Նորարարության բնագավառում արդյունավետ աշխատանք էր կատարվում Երևանի տրիկոտաժի առաջին ֆաբրիկայում: Ավագ վարպետ Համբարձում Սեփերջյանը, արտադրությունը կատարելագործելու նպատակով, արել էր մոտ 50 առաջարկություն, որոնց ներդրումը տվել էր 40 հազար ռուբլու շահույթ: Որպես որակյալ մասնագետ, նա մեծ օգնություն է ցույց տվել Լենինականի, Կիրովականի, Կամոջի, Գորիսի և այլ քաղաքների տրիկոտաժագործներին⁴⁵: Նա արժանացել է հանրապետության վաստակավոր ռացիոնալիզատորի կոչման և Լենինի շքանշանի:

Բավական շատ էին հանրապետության ժողովրդական տնտեսության տարբեր բնագավառներում աշխատող գյուտարարները և մեծ էին նրանց կատարած գործերը:

Կոմունիստական կուսակցությունը և սովետական կառավարությունը մշտապես բարձր են գնահատել սոցիալիստական տնտեսության նորարարներին՝ գյուտարարների ու ռացիոնալիզատորների աշխատանքը: Ութերորդ հնգամյակի վերջում նրանցից 186-ը հանրապետության վաստակավոր ռացիոնալիզատորի կոչում ունեին, 43-ը՝ հանրապետության

⁴⁴ ՏՃԿ «Коммунист» օրաթերթ, Երևան, 6 մարտի 1970:

⁴⁵ ՏՃԿ ՀԱՄԽ-ի արխիվ: Հայաստանի արհմիութենների IX պլենումի սղագրությունը, Բ. 49:

վաստակավոր գյուտարարի: 234 նորարարների պարզևատրվել էին ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության ցուցահանդեսի մեղալներով, որից 17-ը՝ ոսկե, 37-ը՝ արծաթե և 180-ը՝ բրոնզե⁴⁶:

Ութերորդ հնգամյակի տարիների հանրապետության գյուտարարների և ռացիոնալիզատորների աշխատանքը ամփոփվեց 1970 թ. նոյեմբերին: Դոմարվեց գյուտարարների և ռացիոնալիզատորների ընկերության հանրապետական խորհրդի, գիտատեխնիկական ընկերությունների հանրապետական խորհրդի և ճյուղային վարչությունների միացյալ հանդիսավոր պլենումը՝ նվիրված Հայաստանում սովետական իշխանության հաստատման և կոմունիստական կուսակցության կազմավորման 50-ամյակին: Պլենումը նշեց, որ հանրապետությունում գիտատեխնիկական ընկերություններում համախմբված 55 հազար ինժեներներ, տեխնիկներ, բանվորներ, գյուղատնտեսության աշխատողներ, գերակատարի և հնգամյակի իրենց առաջադրանքները: Արտադրությունը կատարելագործելու նպատակով կատարված առաջարկների ներդրման շնորհիվ անցած չորս և կես տարում՝ 1966—1970 հունիս, Սովետական Հայաստանի ժողովրդական տնտեսությունը ստացել էր 91 միլիոն ռուբլու օգուտ: Միայն 1970 թ. 9 ամիսներին արմատավորվել էր 12 հազար նորարարական առաջարկ, 63 գյուտ⁴⁷:

Չնայած այդ խոշոր հաջողություններին, գյուտարարական և ռացիոնալիզատորական շարժման մեջ դեռևս առկա էին մի շարք լուրջ թերություններ: Ինչպես նշեց Հայաստանի արհմիությունների խորհրդի IX պլենումը, անբավարար էր աշխատավորների ընդգրկումը այդ շարժման մեջ, դանդաղ էին իրագործվում գյուտարարական և ռացիոնալիզատորական կարևոր առաջարկները, ոչ բոլոր դեպքերում էին ճիշտ իրագործվում նյութական շահագրգռվածության սկզբունքները և այլն⁴⁸:

3. ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՄՐՅՈՒԹՅԱՆ ՄԱՎԱԼՈՒՄԸ

Տակավին 1917 թ. դեկտեմբերին Վ. Ի. Լենինը կանխատեսել էր, որ. «Սոցիալիզմը ոչ միայն չի մարում մ.թ.յությունը, այլ, ընդհակառակը, առաջինն է հնարավորություն ստեղծում իրոք լայնորեն կիրառելու

⁴⁶ Տե՛ս ՀԱՄԽ-ի արխիվ, Հայաստանի արհմիությունների IX պլենումի սղագրությունը, ք. 49:

⁴⁷ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 14 նոյեմբերի 1970:

⁴⁸ Տե՛ս ՀԱՄԽ-ի արխիվ, Հայաստանի արհմիությունների IX պլենումի սղագրությունը, ք. 28:

այն, իրոք մասսայական չափով, իրոք աշխատավորների մեծամասնությունը ներգրավելու այնպիսի աշխատանքի ասպարեզը, որտեղ նրանք կարող են երևան բերել իրենց, ծավալել իրենց ընդունակությունները, գրանդորել տաղանդներ, որոնք ժողովրդի մեջ անսպառ աղբյուր են և որոնց կապիտալիզմը ճլմել, ճնշել, խեղդել է հազարներով ու միլիոններով»¹⁹,

Սոցիալիստական մրցության լենինյան գաղափարները դառնալով աշխատավորական լայն մասսաների սեփականություն, հղոր ուժ են սոցիալիստական և կոմունիստական հասարակության ստեղծման համար լեզվող պայքարում: Այն հսկայական հաջողություններ, որ ձևվեց են բերված Սովետական Միության բոլոր աղջային հանրապետություններում սոցիալիստական էկոնոմիկայի, կուլտուրայի ու գիտության, աշխատավորների նյութական կենսամակարդակի բարձրացման բնագավառներում, անխղիճորեն կապված են սոցիալիստական մրցության ծավալման հետ: Այդ մրցության ընթացքում, պայքարելով արտադրական բարձր ցուցանիշների համար և օգնելով միմյանց, աճել են հարյուր հազարավոր ու միլիոնավոր առաջավորներ՝ հարվածայիններ, ստախանովականներ, նորարարներ, ինչպես նախապատերազմյան հնգսույակների տարիներին, նույնպես և Հայրենական մեծ պատերազմի ու ետպատերազմյան տարիներին:

Կոմունիզմի նյութատեխնիկական բաղադրի ստեղծման համար ծավալված համաժողովրդական մրցությունը հայրենական պայքար է հանուն տնտեսական բարձր ցուցանիշների, հանուն նոր տեխնիկայի արմատավորման, գիտատեխնիկական առաջընթացի իրագործման, կուտակումների ավելացման և աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման: Այդ խնդիրների իրականացման համար աշխատավորական լայն զանգվածների նախաձեռնություններ նպաստում է տնտեսական նոր ռեֆորմը, որը, ինչպես տեսանք, սկսեց իրագործվել 1966 թվականից:

Իր ձեերով ավելի ու ավելի զարգանալով և ընդգրկելով հասարակական կյանքի նորանոր ոլորտներ, սոցիալիստական մրցությունը նպաստեց աշխատողների կուլտուրական և տեխնիկական մակարդակի բարձրացմանը, նրանց բարոյական այնպիսի բարձր հատկություններով դաստիարակելուն, որպիսիք են աշխատանքի նկատմամբ գիտակցական վերաբերմունքը և կարգապահությունը, կոլեկտիվիզմը և ընկերակա-
նությունը, պատասխանատվությունը ստանձնած գործի հանդեպ, փո-

¹⁹ Վ. Լ. Լենին, Երկեր, հատ. 26, էջ 493—494:

խաղարձ օգնությունը, առաջավորների փորձի օգտագործումը, թերությունների նկատմամբ անհաշտ վերաբերմունքը և այլն: Կենտրոնական կոմիտեի հաշվետվության առթիվ՝ ՍՄԿԿ XXIII համագումարի բանաձևում ասված է. «Նոր պայմաններում անհրաժեշտ է նաև ուժեղացնել ուղադրությունը արտադրության բարոյական խթանների նկատմամբ, աշխատանքային կարգապահությունն ամրապնդելու, աշխատանքի հանդեպ հայրենասիրական պարտքի զգացում դաստիարակելու, ձեռնարկության, կառույցի, հիմնարկի վիճակի համար յուրաքանչյուր աշխատողի մեջ անձնական պատասխանատվություն դաստիարակելու նկատմամբ, առավելագույն չափով օգտագործել այն մեծ հնարավորությունները, որ դրա համար բացում է արտադրության տնտեսական խթանման նոր սիստեմը»⁵⁰:

Կոմունիստական կուսակցությունը խնդիր դրեց կոմունիզմի նյութա-տեխնիկական բազայի ստեղծման համար ծավալված համաժողովրդական պայքարում լիովին օգտագործել սոցիալիստական մրցության հնարավորությունները: Իսկ դրա համար անհրաժեշտ էր առաջին հերթին պահպանել և կյանքում հետևողականորեն կենսագործել լինինյան սկզբունքները մրցության մասին, որի հիմքում ընկած են մասսաների ստեղծագործական նախաձեռնության պաշտպանությունն ու խրախուսումը, գործնական աշխատանքի ծավալումը և անհաշտ պայքարը շարունակելու ու ձեականությունների դեմ:

Սովետական Հայաստանի կուսակցական ու արհմիութենական կազմակերպությունները հսկայական ջանքեր գործադրեցին ութերորդ հնգամյա պլանի կատարման համար ծավալված սոցիալիստական մրցությունը լինինյան պահանջների համապատասխան կադմակերպելու համար: Մրցությունը խոշոր չափով նպաստեց հնգամյա պլանի հաջող կատարմանը:

Ութերորդ հնգամյակի առաջադրանքները կատարելու և դերակատարելու նպատակով 1968 թ. մարտին Սովետական Հայաստանի աշխատավորներն ընդունեցին սոցիալիստական պարտավորություններ: Այդ պարտավորությունները լայնորեն քննության առնվեցին աշխատավորական ժողովներում, արժանապատիվ հավանության և հրապարակվեցին հանրապետական մամուլում:

Հանրապետության աշխատավորները պարտավորվում էին.

Արդյունաբերության բնագավառում՝ համախառն արտադրանքի

⁵⁰ «ՍՄԿԿ XXIII համագումարի նյութերը», էջ 300:

Յողարկման պլանը կատարել ղեկավարների 25-ին, նախորդ տարվա համեմատությամբ արտադրության ծավալն ավելացնել 13 տոկոսով, նոր սարքավորումների զործադրման և աշխատատար պրոցեսների կատարելագործման և աշխատաժամանակն արդյունավետ օգտագործելու միջոցով աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման առաջադրանքները գերակատարել 30 տոկոսով, բարձրացնել արտադրանքի որակը, արմատավորել նոր տեխնիկայի և առաջավոր տեխնոլոգիայի 350 միջոցառում, հիմնականում ավարտել արդյունաբերական ձեռնարկությունների անցումը տնտեսական նոր ունիթորին, լայնորեն ծավալել նորարարների և գյուտարարների մրցութունը և այլն:

Շինարարության բնագավառում՝ հնգամյակի կոնտրոլ լիբրով նախատեսված կապիտալ ներդրումները և շին-մոնտաժային աշխատանքները ավարտել մինչև 1970 թ. նոյեմբերի 7-ը: Ըստ որում պետական կապիտալ ներդրումների հաշվին 1968 թ. կառուցվելու և շահագործման էր հանձնվելու 520 հազար քառակուսի մետր բնակելի տարածություն: Բացի դրանից, աշխատավորների կոոպերատիվ միջոցների հաշվին կառուցվելու էր 87 հազար քառակուսի մետր բնակելի տարածություն: Վարկերի հաշվին բնակարանային ծավալուն շինարարություն էր կատարվելու գյուղում (133 հազար քառ. մետր): Կառուցվելու էին մեծ թվով դպրոցներ, կուլտուր-լուսավորական հաստատություններ, հիվանդանոցներ և կենցաղային սպասարկման ձեռնարկություններ:

Գյուղատնտեսության աշխատողները պարտավորվել էին նախորդ տարվա համեմատությամբ համախառն արտադրանքն ավելացնել 15,9 տոկոսով, նոյեմբերի 15-ին ավարտել պետական մթերոմների տարեկան պլանի կատարումը, հասնել հացամթերոմների հնգամյա պլանի կատարմանը, մինչև 1970 թ. նոյեմբերի 7-ը կատարել բանջարեղենի, բոստանային կուլտուրաների, շաքարի ճակնդեղի, խաղողի, կարտոֆիլի, մսի, կաթի, բրդի, ձվի մթերոմների հնգամյա պլանը:

Նախատեսվում էր երկաթուղային տրանսպորտում հնգամյա պլանից դուրս բռնել 1 միլիոն տոննա ժողովրդատնտեսական բեռ, նախորդ տարվա համեմատությամբ աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացնել 4 տոկոսով, իսկ 1969 և 1970 թվականներին՝ 5 տոկոսով, դնացքների քարշի բնագավառում տնտեսել 1,5 տոկոս էլեկտրաէներգիա և այլն: Համապատասխան պարտավորություններ էին նախատեսվել ավտոմոբիլային և օդային տրանսպորտի, կապի մինիստրության ձեռ-

նարկությունների, խճուղային ճանապարհների ղլխավոր վարչության ձևնարկությունների գծով:

Հանրապետության աշխատավորների սոցիալիստական պարտավորությունների մեջ մեծ տեղ էին գրավում կոմունալ տնտեսության, կենցաղային սպասարկման և առևտրի ասպարեկում իրագործվելիք միջոցառումները:

Սովետական Հայաստանի աշխատավորների ընդունած սոցիալիստական այդ պարտավորություններում միջոցառումներ էին նախատեսված ոչ միայն 1968 թ., այլ ութերորդ հնգամյակի հետագա տարիներին՝ 1969 և 1970 թթ. առաջադրանքների կատարումն ապահովելու, ամբողջ հնգամյակի խնդիրները բարձր ցուցանիշներով կատարելու և գերակատարելու համար:

Այդ պարտավորությունները հրապարակումից առաջ հանգամանորեն քննարկվեցին նաև հանրապետության կուսակցական-տնտեսական ակտիվի ժողովում, որը տեղի ունեցավ 1968 թ. հունվարի 31-ին: Ակտիվի ժողովը հավանություն տվեց պարտավորություններին և անհրաժեշտ համարեց, որպեսզի մոբիլիզացվեն բոլոր կուսակցական, տնտեսական, արհմիութենական ու կոմերիտական կազմակերպությունների ուժերը դրանց կատարումը ապահովելու համար:

Կուսակցական կազմակերպությունների ղեկավարությամբ Սովետական Հայաստանի բանվոր դասակարգը, կոլտնտեսային գյուղացիությունը և մտավորականությունը նոր ուժերով շարունակեցին հայրենանվեր աշխատանքը հանուն հնգամյակի խնդիրների իրականացման և հասան կարևոր արդյունքների:

Սոցիալիստական պարտավորությունների կենսագործման պայքարում նպատակասլաց և արդյունավետ էր ՀԿԿ Երևանի կազմակերպության գործունեությունը, որի շարքերում կար ավելի քան 50 հազար կոմունիստ: Այդ աշխատանքի հիմնական արդյունքներն ամփոփեց քաղաքային կազմակերպության XXIII կոնֆերանսը, որը կայացավ 1971 թ. փետրվարին: ՀԿԿ Երևանի կազմակերպության քաղաքային կոմիտեի հաշվետու զեկուցման առթիվ կոնֆերանսի բանաձևում նշվեց, որ շնորհիվ սոցիալիստական մրցության, մայրաքաղաքի աշխատավորները լուրջ հաջողությունների հասան պետական պլանների և ստանձնած սոցիալիստական պարտավորությունների կատարման գործում: Քաղաքի արդյունաբերությունը ժամկետից շուտ՝ 1970 թ. դեկտեմբերի 21-ին կատարեց հնգամյա պլանի առաջադրանքները: Հնգամյակի տարիներին քաղաքում արտադրության ծավալն աճել է 1,7 անգամ, աշխատանքի

արտադրողականությանը՝ 30 տոկոսով: Ըստ որում, արդյունաբերության ծավալային աճի ու աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման միջին տարեկան տեմպերը (11,2 և 5,8 տոկոս) ղգալիորեն գերազանցում են Նախորդ՝ յոթնամյակի տարիների մակարդակին: Հնգամյա պլանի առաջադրանքները կատարել են մայրաքաղաքի բոլոր շրջանները, տրվել է մոտ 150 մլն. ռուբլու արտապլանային արտադրանք⁵¹:

Ձեռնարկություններում ամրապնդվել էր արդյունաբերության ղեկավարությունը և աշխատանքի կազմակերպումը, աշխատանքային կարգապահությունը, ավելի լայն էր կիրառվում նոր տեխնիկայի ներդրումը, և այլն: 1970 թ. վերջերին պլանավորման և նյութական խրախուսման նոր սիստեմով էին աշխատում մայրաքաղաքի արդյունաբերական ձեռնարկությունների 90 տոկոսը: 1968—1969 թթ. արդյունաբերության մեջ ներդրվել էր նոր տեխնիկայի 1.400 միջոցառում, որի տարեկան արդյունավետությունը կազմում էր 9 միլիոն ռուբլի⁵²: Կարևոր հաջողություններ էին ձեռք բերվել արտադրանքի որակի բարձրացման և իրացման բնագավառում: Ընդլայնվել էին մայրաքաղաքի արդյունաբերական ձեռնարկությունների արտաքին տնտեսական կապերը: 1967 թ. համեմատությամբ 1970 թ. արտահանվող արտադրանքի ծավալն աճել էր մոտ 30 տոկոսով: Այդ ժամանակ Երևանի արդյունաբերության արտադրանքի 170 տեսակներ արտահանվում էին աշխարհի 70 երկրներ:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին սոցիալիստական մրցության մեջ առավել բարձր ցուցանիշների հասնելու համար Երևանը հինգ անգամ շահել էր ՀԿԿ Կենտկոմի, ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետի և ՀԱՄԽ-ի փոխանցիկ գրոշը, իսկ 31 ձեռնարկություններ ու կազմակերպություններ արժանացել էին հոբելյանական հուշամեդալների:

Խոշոր աշխատանքներ էին կատարվել կապիտալ շինարարության և քաղաքային տնտեսության ղարդացման բնագավառում: Հնգամյակի վերջին երեք տարում՝ 1968—1970 թվականներին մայրաքաղաքի կապիտալ ներդրումների գումարը կազմել էր 640 միլիոն ռուբլի, այսինքն՝ 120 միլիոն ռուբլի ավելի, քան Նախորդ երեք տարում: Կառուցվել և շահագործման էին հանձնվել 26 նոր ձեռնարկություններ և արտադրամասեր: Միայն 1970 թ. Երևանում շահագործման էր հանձնվել 345 հազար քառակուսի մետր բնակելի տարածություն:

Արդյունաբերության ղարդացմանը ղուգընթաց, մայրաքաղաքում խոշոր աշխատանք էր կատարվել գիտության, կուլտուրայի և արվեստի,

⁵¹ Տե՛ս «Երեկոյան Երևան», 16 փետրվարի 1971:

⁵² Տե՛ս նույն տեղում:

ժողովրդական կրթության, աշխատավորների նյութական մակարդակի բարձրացման և առողջապահության ասպարեզում:

Մայրաքաղաքի այդ հաջողություններին նպաստեց ՀԿԿ Երևանի քաղաքային ու շրջանային կոմիտեների, սկզբնական կազմակերպությունների արդյունավետ աշխատանքը կոմունիստների և անկուսակցական ակտիվի հետ՝ նրանց տեսական-քաղաքական մակարդակի բարձրացման և մասնագիտական գիտելիքների հարստացման համար: 1970 թ. վերջին քաղաքում գործում էին 1.061 տեսական սեմինար, մաթեմատիկական-ֆիզիկական հիմունքների և քաղուսուցման տարրական օղակի 792 դպրոց, ուր ընդգրկված էր 41 հազար ունկնդիր⁵³: Բացի դրանից, կային մասնագիտական-արտադրական գիտելիքների հարստացման, առաջավորների փորձի ուսուսմանսիրության հարյուրավոր խմբակներ ու սեմինարներ:

Երևանի կուսակցական կազմակերպության կոնֆերանսը միաժամանակ նեղ, որ կուսակցական կազմակերպությունների և արդյունաբերական ձեռնարկությունների աշխատանքներում դեռևս կան լուրջ թերություններ: Ցածր է մի շարք կուսակցական կազմակերպությունների աշխատանքի մակարդակը, նրանք անբավարար են զբաղվում արտադրության կազմակերպման և ղեկավարման հարցերով, որոշ ձեռնարկություններ ու շինարարական կազմակերպություններ պարբերաբար թերակատարում են պլանները, ուշադրություն չեն դարձնում արտադրանքի որակի բարձրացման և նրա իրացման հարցի վրա, անբավարար է աշխատանքային կարգապահությունը, հարկ եղած չափով չեն օգտագործվում առկա հնարավորությունները, զգալի քանակությամբ մեքենայական սարքավորումներ չեն տեղադրված և անգործության են մատնված, ուշադրություն չի դարձվում բանվորական կադրերի հոսունության կանխմանը և այլն:

Ութերորդ հնգամյակի առաջադրանքներն հաջողությամբ էին կատարել Լենինականի, Կիրովականի, Ալավերդու, Ղափանի և մյուս քաղաքների ու շրջանների արդյունաբերական ձեռնարկությունները:

Հայաստանի աշխատավորները շարունակում էին ծավալել մրցությունը եղբայրական հանրապետությունների, աշխատավորների հետ: Այդ ամրապնդվել էր նրանց աշխատանքային գործունեության մեջ, դառնալով կենսահաստատ ավանդույթ:

Սկսած 1955 թ. Երևանի աշխատավորները մրցության մեջ էին

⁵³ Տե՛ս նույն տեղում:

եղբայրական Ուկրաինայի մայրաքաղաք Կիևի հետ: Մրցություն էր հաստատվել նաև եղբայրական Ադրբեջանի ու Վրաստանի մայրաքաղաքների՝ Բաքվի և Թբիլիսիի հետ: Այս շուրս քաղաքների աշխատավորները պարտավորվել էին կատարել և գերակատարել հնգամյակի առաջադրանքները: Երևանի աշխատավորները պատվով կատարեցին իրենց պարտավորությունները և պետությանը տվեցին մոտ 150 միլիոն ռուբլու արտապլանային արտադրանք⁵⁴: Նույնպիսի հաջողությունների էին հասել նաև Կիևի, Բաքվի և Թբիլիսիի աշխատավորները: Կիևի աշխատավորները քաղաքի արդյունաբերության վարչացման հնգամյա պլանի առաջադրանքները կատարեցին 1970 թ. հոկտեմբերի 27-ին և տվեցին 481 միլիոն ռուբլու արտապլանային արտադրանք:

Ուշագրավ են Կիևի և Երևանի՝ արդեն ավանդական դարձած մրցության մասին Ուկրաինայի բանաստեղծ, Հայկական ՍՍՀ կուլտուրայի վաստակավոր գործիչ Վիկտոր Կոչևսկու հետևյալ խոսքերը. «Կիևն ու Երևանն ապրում և աշխատում են իրարից հեռու, բայց նրանց սրտերը խփում են եղբայրական մերձեցման ու միավորման միևնույն ութիմով:

Մեր հանրապետությունների մայրաքաղաքների ավանդական սոցիալիստական մրցությունը մարմնավորում է ուկրաինական և հայ ժողովուրդների՝ մի ընտանիքում ապրելու և ստեղծագործելու դարավոր ցանկությունը:

Մենք բախտավոր ենք, որ աշխատում ենք հանուն միասնական ընտանիքի հետագա ամրապնդման»⁵⁵:

Տասնյակ տարիներ է, ինչ Լենինականի աշխատավորները մրցության մեջ են Կիրովաբադի, Քոթայիսիի և Տարսուի աշխատավորների հետ: Պարբերաբար փոխադարձ պատվիրակություններ ուղարկելով, նրանք ստուգում են ստանձնած պարտավորությունների կենսագործման ընթացքը և կատարում առաջավոր փորձի փոխանակում: Մրցությունը օրըստօրի ամրապնդում է նրանց բարեկամությունը և եղբայրական համագործակցությունը, նորանոր հաջողությունների հասցնելով արտադրական պլանների կատարման դործում:

Ութերորդ հնգամյա պլանի կատարման և գերակատարման համար սոցիալիստական մրցությունը լայն ծավալ էր ընդունել նաև հանրապետության գյուղատնտեսության աշխատողների շրջանում:

⁵⁴ Տե՛ս «Երեկոյան Երևան», 19 փետրվարի 1971:

⁵⁵ Նույն տեղում:

Մրցում էին կոլտնտեսային ու սովխոզային բրիգադներ, կոլտնտեսուկներ ու սովխոզներ, առանձին շրջաններ, ինչպես նաև գյուղատնտեսության տարբեր բնագավառների աշխատողներ՝ անասնապահներ, դաշտավարներ, այգեգործներ: Հայաստանի մի շարք շրջաններ ու կոլտնտեսուկներ մրցման մեջ էին մտել հղբայրական Վրաստանի, Ադրբեյջանի, Ուկրաինայի առանձին կոլտնտեսուկների ու շրջանների հետ:

Մրցութունը հանրապետության գյուղատնտեսությանը կարևոր հաջողությունների էր հասցրել հնդամյակի հենց առաջին տարիներին՝ 1966—1967 թթ.: Ամփոփելով այդ տարիների սոցիալիստական մրցության արդյունքները, Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեն և Մինիստրների սովետը նշեցին, որ մրցութունը անհամեմատ նպաստել է գյուղատնտեսության աշխատանքների բարելավմանը, մեխանիզացիայի արդյունավետ օգտագործմանը, հացահատիկի, այգեգործության և բանջարաբուստանային կուլտուրաների բերքատվության բարձրացմանը և անասնապահության մթերատվության ավելացմանը: Միաժամանակ Կենտրոնական կոմիտեն և Մինիստրների սովետը որոշում ընդունեցին հանրապետության գյուղատնտեսության աշխատողների շրջանում 1968—1970 թթ. սոցիալիստական մրցության հետագա ծավալման, նրա արդյունքների հաշվառման կարգի մասին: Այդ որոշումով մրցության մեջ հաղթողների համար սահմանվեցին ՀԿԿ Կենտկոմի և ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետի փոխանցիկ Կարմիր դրոշներ և դրամական պարգևներ:

Որոշման մեջ հանգամանորեն նշված էին կոնկրետ ցուցանիշներ գյուղատնտեսության բոլոր կարևոր ճյուղերի՝ անասնապահության, հացահատիկային տնտեսության, ծխախոտագործության, խաղողագործության և պտղաբուծության, բանջարաբուծության ու ճականղեղագործության համար, որոնց հասնողները արժանանալու էին պարգևատրման⁵⁶:

Որոշումը միաժամանակ պարտավորեցնում էր հանրապետության գյուղական բոլոր շրջանների կուսակցական, սովետական, կոմերիտական ու արհմիութենական կազմակերպություններին առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել սոցիալիստական մրցության կազմակերպման և ղեկավարության վրա, ղեկավորել աշխատավորական ղանգվածների ստեղծագործական նախաձեռնությունը գյուղատնտեսության հետագա դարգացման համար:

⁵⁶ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 19 ապրիլի 1968:

Ինչպես հայտնի է, սոցիալիստական մրցության բարձրագույն ձևերից մեկը կոմունիստական աշխատանքի շարժումն է: 1967 թ. Հայաստանում այդ շարժման մեջ էին ընդգրկված 317 ձեռնարկություն, 2.412 արտադրամաս և 9.282 բրիգադ, ուր աշխատում էր 125 հազար մարդ⁵⁷: Այդ ժամանակ կոմունիստական աշխատանքի կոչման էին արժանացել 14 ձեռնարկություն, 692 արտադրամաս և 2.753 բրիգադ՝ 37,3 հազար աշխատավորներով: Սոցիալիստական մրցության և կոմունիստական աշխատանքի շարժման ծավալման շնորհիվ հանրապետության միայն արդյունաբերության աշխատողները 1965 և 1966 թթ. տվեցին 68,6 միլիոն ռուբլու արտապլանային արտադրանք⁵⁸:

Ութերորդ հնգամյակի վերջում կոմունիստական աշխատանքի կոչման համար մրցման դուրս եկած ձեռնարկությունների և կազմակերպությունների թիվը արդեն հասել էր 461-ի, իսկ աշխատողների թիվը՝ 196.312-ի, որից 71.502-ը արժանացել էին կոմունիստական աշխատանքի կոչման⁵⁹:

Սոցիալիստական մրցության և կոմունիստական աշխատանքի ծավալման դուզընթաց, հանրապետության աշխատավորները ակտիվ մասնակցություն էին ցուցաբերում արտադրության կառավարման գործին, որի օրինակներից մեկը արտադրական խորհրդակցություններն են: 1970 թ. Սովետական Հայաստանի արդյունաբերական ձեռնարկություններում, տրանսպորտում, շինարարական կազմակերպություններում, սովխոզներում և կոլտնտեսություններում կային 1648 մշտական գործող արտադրական խորհրդակցություններ, որտեղ ընդգրկված էին 63.615 աշխատավորներ⁶⁰: Արտադրության արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով այդ խորհրդակցություններն ընդունել էին 89.303 առաջարկություն, որից իրագործվել էր 72.776-ը⁶¹, պետությանը տալով տասնյակ միլիոնավոր ռուբլիների օգուտ:

Ինչպես ամբողջ Սովետական Միությունում, այնպես էլ Սովետական Հայաստանում սոցիալիստական մրցությունը և կոմունիստական աշխատանքի շարժումը նոր, ավելի լայն թափով ծավալվեց ՄՄԿԿ 1970 թ. հուլիսյան պլենումից հետո, որը որոշեց կուսակցության հեր-

⁵⁷ ՏՃ՝ս ՀԱՄԽ-ի արխիվ, Հայաստանի արհմիությունների XXIII համագումարի սղագրությունը, թ. 275:

⁵⁸ ՏՃ՝ս նույն տեղում:

⁵⁹ ՏՃ՝ս նույն տեղում, թթ. 16 և 17:

⁶⁰ ՏՃ՝ս նույն տեղում, թ. 22:

⁶¹ ՏՃ՝ս նույն տեղում, թթ. 256—257:

թական XXIV համագումարը գումարել 1971 թ. մարտին: Յուրաքանչյուր ձևնարկություն և կազմակերպություն, յուրաքանչյուր կոլտնտեսություն և սովխոզ, յուրաքանչյուր աշխատավորական կոլեկտիվ և յուրաքանչյուր աշխատավոր իր առջև ինդիւր գրեց լինինյան կուսակցության համագումարը դիմավորել արտադրական նորանոր հաջողություններով:

4. ԱՐԴՅՈՒՆԱՐԵՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՐՆԱՍՊՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ. ՇՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱՎԱԼՈՒՄԸ

Կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ սովետական ժողովուրդը, հերոսական աշխատանք ու պայքար ծավալելով, մեծ հաջողությամբ իրագործեց ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման ութերորդ հնգամյա պլանը և նորանոր հաջողությունների հասավ ինչպես ներքին, նույնպես և միջազգային կյանքում: ՍՄԿԿ XXIV համագումարում (1971 թ. մարտ) Կենտկոմի հաշվետվության մեջ Լ. Ի. Բրեժնևն ասաց.

«Դրանք մեր ժողովրդի լարված աշխատանքի տարիներ էին: Կենսագործելով կուսակցության կողմից նախատեսված պլանները, սովետական մարդիկ խոշոր հաջողությունների հասան կոմունիստական շինարարության բոլոր հիմնական ուղղություններում:

Դրանք տարիներ էին, երբ մեր սոցիալիստական էկոնոմիկան, ուր, մեծ առաջընթաց քայլ կատարեց: Զգալիորեն մեծացավ արդյունաբերական արտադրության ծավալը: Վստահորեն աճում էր գյուղատնտեսությունը: Նորանոր բնագծեր ձեռք բերվեցին գիտության ու տեխնիկայի զարգացման գործում, ավելի ու ավելի լայն մասշտաբներով էին յուրացվում դրանց նորագույն նվաճումները: Այդ հիման վրա մեղ հաջողվեց էական առաջ շարժվել այն ուղղությամբ, որը վերջին հաշվով արտահայտում էր մեր կուսակցության գործունեության զխավոր իմաստը՝ ամբողջ սովետական ժողովրդի բարեկեցության ու կուլտուրայի հետագա վերելքի ուղղությամբ:

Դրանք սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունների ու սովետական ղեմոկրատիայի հաջող զարգացման տարիներ էին, ՍՍՀՄ ժողովուրդների հղբայրական բարեկամության հետագա ծաղկման, մեր մեծ հայրենիքի՝ Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միության քաղաքական ու պաշտպանական հզորության նշանակալի ամրապնդման տարիները»⁶²:

⁶² «ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութերը», էջ 3:

Ութերորդ հնգամյակում ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման մասին կոնկրետ պատկերացում են տալիս հետևյալ թվերը. 1965 թ. համեմատությամբ 1970 թ. ազգային եկամուտը ավելացել էր 141 տոկոսով, արդյունաբերության ընդհանուր արտադրանքը՝ 150 տոկոսով, այդ թվում արտադրության միջոցներինը՝ 151, սպառման առարկաներինը՝ 149 տոկոսով⁶³: Հսկայական կապիտալ ներդրումներ էին կատարվել ժողովրդական տնտեսության զարգացման և բնակարանային շինարարության ծավալման համար, որոնց գումարը աճել էր 142 տոկոսով, իսկ տրանսպորտի բոլոր տեսակների բեռնաշրջանառությունը՝ 138 տոկոսով: Պետական և կոոպերատիվ մանրածախ առևտրի ասլրանքաշրջանառությունը աճել էր 148 տոկոսով⁶⁴, որը ապացույց է բնակչության գնողունակության բարձրացման և սպառման առարկաների արտադրության ավելացման: ՍՄԿԿ XXIII համագումարի դիրեկտիվներով նախատեսված 120 տոկոսի փոխարեն բանվորների և ծառայողների միջին աշխատավարձը ավելացել էր 126 տոկոսով, իսկ կոլտնտեսությունների հանրային տնտեսությունից կոլտնտեսականների ամսական միջին դրամական և բնամթերային եկամուտները՝ 135—140 տոկոսի փոխարեն ավելացել էին 142 տոկոսով: Բնակչության մեկ շնչին ընկնող ունեւ եկամուտները նախատեսված 130 տոկոսի փոխարեն ավելացել էին 133 տոկոսով⁶⁵:

Հնգամյակի տարիներին հետագա առաջընթաց քայլ կատարեց Սովետական Միության դյուղատնտեսությունը, որի մթերքների արտադրության տարեկան միջին ծավալը ավելացել էր 21 տոկոսով⁶⁶:

Ժողովրդական տնտեսության ձեռք բերած այդ հաջողություններին զուգընթաց հետագա ամրապնդում ապրեցին սոցիալիստական հասարակարգը, մեր երկրի բազմազգ ժողովուրդների բարեկամությունն ու եղբայրական համագործակցությունը, նրանց զաղափարական-քաղաքական միասնությունն ու համախմբվածությունը կոմունիստական կուսակցության և սովետական կառավարության շուրջը: Զարգացման նոր աստիճանի հասավ բանվոր դասակարգի և դյուղացիության դաշինքը, տեղի ունեցավ սոցիալիստական դեմոկրատիայի հետագա ընդլայնում:

Հնգամյակի տարիները նորանոր հաջողություններ բերեցին սովետական զինուժությանը, կուլտուրային և ժողովրդական տնտեսությանը:

⁶³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 169:

⁶⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին կարևոր հաջողությունների հասան նաև Սովետական Հայաստանի բանվոր դասակարգը, կոլտնտեսային գյուղացիությունը և մտավորականությունը:

Այժմ համառոտակի անդրադառնա՞նք դրանց:

Հայտնի է, որ ամբողջ ժողովրդական տնտեսության, մասնավորապես արդյունաբերության զարգացման գլխավոր նախապայմաններից մեկը էներգետիկ բաղան է: Եթե այն ապահովված չէ, հասկանալի է, որ արդյունաբերության զարգացումը անխուսափելիորեն կանգնելու է լուրջ դժվարությունների առջև: Ութերորդ հնգամյակի նախօրյակին և նրա առաջին տարիներին Սովետական Հայաստանի արդյունաբերությունը (նաև ժողովրդական տնտեսության մյուս ճյուղերը) արդեն հանդիպել էր այդպիսի դժվարությունների: Հանրապետության սեփական էներգետիկ բաղան չէր ապահովում արագ զարգացող արդյունաբերության պահանջները: Քանի որ ՍՍՀՄ հվրոպական մասում և Անդրկովկասում զգացվում էր էներգետիկ կարողությունների մեծ պակաս, ուստի դրա հետ կապված դժվարությունները գնալով ավելի ու ավելի մեծանալու էին:

Ութերորդ հնգամյակի կարևոր խնդիրներից մեկն էր ընդլայնել հանրապետության էներգետիկ բաղան ոչ միայն այդ, այլև հետագա տարիներին: Անհրաժեշտ էր կառուցել նոր և ավելի մեծ կարողություններով հիդրոէլեկտրակայաններ և ջերմաէլեկտրակայաններ, Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի և կառավարության ձեռք առած միջոցառումների և աշխատավորության ջանքերի շնորհիվ հնգամյակի տարիներին հաջողությամբ լուծվեց այդ դժվարին, բայց շատ կարևոր խնդիրը:

Խոշոր կապիտալ ներդրումներ կատարվեցին էներգետիկ տնտեսության զարգացման համար: Լայն ծավալ ընդունեցին շինարարական մոնտաժային աշխատանքները: Եթե յոթնամյակի վերջին հինգ տարում էլեկտրիֆիկացման բնագավառում ներդրվել էր 112,4 միլիոն ռուբլի և կատարվել 67 միլիոն ռուբլու շինմոնտաժային աշխատանք, ապա ութերորդ հնգամյակում այդ գումարները համապատասխանաբար ավելացել էին և հասել 240,9 միլիոն և 164,4 միլիոն ռուբլու³⁷:

1960 թ. ավարտվեց հղբայրական Ադրբեջանից Հայաստան բերվող գազամուղի շինարարությունը: Այդ հնարավորություն տվեց Երևանում, Հրազդանում և Կիրովականում կառուցել հզոր ջերմաէլեկտրակենտրոններ: Երևանի ջերմաէլեկտրակենտրոնի առաջին հերթը գործարկվեց

³⁷ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 5 հունվարի 1971:

1963 թ.: Ութերորդ հնգամյակի առաջին տարում՝ 1966 թ. գործարկվեցին նրա № 7 և № 5 ագրեգատները, որոնք միասին ունենին 200 հազար կիլովատ կարողություն, Կիրովականի ջերմաէլեկտրակենտրոնի № 3 ագրեգատը՝ 25 հազար կիլովատ կարողությամբ: Նույն թվականի վերջին շահագործման հանձնվեց Հրազդանի ջերմաէլեկտրակենտրոնի առաջին ագրեգատը՝ 50 հազար կիլովատ կարողությամբ, 1967 թ. նույնքան կարողությամբ՝ մյուս ագրեգատը, իսկ 1969 թ.՝ երկու ագրեգատ ևս:

Ութերորդ հնգամյակում ավարտվեց Հրազդանի շրջանային էլեկտրակայանի կառուցումը, որն ունի երեք ագրեգատ, յուրաքանչյուրը 200 հազար կիլովատ կարողությամբ, Երևանի ջերմաէլեկտրակենտրոնի կառուցումը՝ 550 հազար կիլովատ կարողությամբ: 1970 թ. դեկտեմբերին շարք մտավ Որոտանի կասկադի առաջին կը՝ Տաթևի հիդրոէլեկտրակայանը, որի կարողությունը կազմում էր մոտ 170 հազար կիլովատ: Ութերորդ հնգամյակում Հայաստանում գործարկված էլեկտրաէներգիայի կարողությունները կազմում են 682 հազար կիլովատ՝ նախորդ հինգ տարիներին գործարկված 499 հազար կիլովատի փոխարեն⁶⁸:

Յոթնամյակի վերջին տարվա համեմատությամբ ութերորդ հնգամյակի վերջին տարում Հայաստանում էլեկտրաէներգիայի արտադրությունն ավելացել էր 2,14 անգամ, իսկ Սովետական Միությունում՝ 1,46 անգամ⁶⁹:

էներգետիկ բաղաձիգ զարգացմանը ղուգընթաց, ընդլայնվել էր էլեկտրացանցը, որի ընդհանուր երկարությունը կազմում էր 1.292 կիլոմետր, յոթնամյակում կառուցված 1.000 կիլոմետրի փոխարեն:

Հանրապետությունում էներգետիկ տնտեսության արագ զարգացումը նպաստեց Սևանա լճի ջրերի խնայողությանը: Փանի որ կառուցված ջերմաէլեկտրակենտրոնները ապահովում էին ժողովրդական տնտեսության էներգետիկ պահանջները, ուստի սահմանափակվեցին Սևանի կասկադի հիդրոէլեկտրակայանների աշխատանքները և 11,4 միլիարդ կիլովատ-ժամի փոխարեն, նրանք տվեցին միայն 5,8 միլիարդ կիլովատ-ժամ էլեկտրաէներգիա: Դրա շնորհիվ խնայվեց հսկայական քանակությամբ ջուր և նվազեց լճի մակարդակի իջեցումը: Այսպես, եթե նախորդ հինգ տարում լճի մակարդակն իջել էր 3 մետր 18 սանտիմետր, ապա 1966—1970 թթ. իջավ միայն 61 սանտիմետրով⁷⁰:

⁶⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

Սովետական Հայաստանի էներգետիկ տնտեսությունը հետագայում ավելի էր զարգանալու Հոկտեմբերյանի շրջանում կառուցվող ատոմային էլեկտրակայանի շահագործմամբ, որի միայն առաջին հերթը ունենալու է 880 հազար կիլովատ կարողություն: Նրա շինարարական աշխատանքներն սկսվեցին 1969 թ.:

Բնորոշ է, որ էներգետիկ տնտեսության զարգացումը նպաստեց ոչ միայն արդյունաբերության ու տրանսպորտի, այլև գյուղատնտեսության վերելքին: Դեռևս 1964 թ., Սովետական Միության մեջ առաջինը, Հայաստանի բոլոր շրջանները, կոլտնտեսությունները, սովխոզները և գյուղերը միացվեցին էներգոսիստեմի ցանցերին: Էներգիան օգտագործվում էր ոչ միայն գյուղատնտեսության արտադրության մեջ, այլև դպրոցի աշխատավորների կենցաղում: Հնգամյակի տարիներին էներգիայի սպառումը հանրապետության գյուղում ավելացել էր 1,78 անգամ:

Այդ հաջողություններին նպաստեց սոցիալիստական մրցության և կոմունիստական աշխատանքի շարժման ծավալումը: Հնգամյակի տարիներին Հայաստանի էներգետիկայի և էլեկտրաֆիկացման գլխավոր վարչությունը սոցիալիստական մրցության մեջ 12 անգամ գրավել էր առաջին տեղը և 8 անգամ արժանացել ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի և ՀԱՄԿ-ի, 4 անգամ՝ ՍՍՀՄ էներգետիկայի ու էլեկտրաֆիկացման մինիստրության և էլեկտրակայանների ու էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերության բանվորների արհմիության կենտրոնական կոմիտեի փոխանցյիկ Կարմիր դրոշին: Արտադրության տասնյակ առաջավորներ պարգևատրվել էին կառավարական շքանշաններով ու մեդալներով, իսկ Հաչէլեկտրոմոնտաժի Երևանի առաջին մոնտաժային վարչության էլեկտրամոնտյոր Օ. Ս. Նաչատրյանը արժանացել էր Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի բարձր կոչման:

Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության 1970 թ. փետրվարի 4-ի հրամանագրով Տաթևի հիդրոէլեկտրակայանի շինարարության առավել աչքի ընկած բանվորներ և ինժեներատեխնիկական 9 աշխատողներ՝ տեղամասի պետեր Ս. Ս. Եղյանը, Մ. Մ. Ժամհարյանը, Մ. Վ. Հովակիմյանը, Հ. Ղ. Սիմոնյանը, հորատանցողների բրիգադավարներ Պ. Ն. Բրյուխովը, Վ. Բ. Հոգմեքչյանը, Ա. Ս. Մաթևոսյանը, հորատանցողներ Ե. Մ. Մորոզովը և Գ. Ն. Ավանեսովը պարգևատրվել էին Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի պատվոգրով:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին հանրապետության էներգետիկ սիստեմի աշխատողների ու էներգոշինարարների կատարած հայրենա-

նվեր աշխատանքը բարձր գնահատականի արժանացավ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարում: ՀԿԿ Կենտկոմի հաշվետվության մեջ այդ մասին ասված է.

«Այդ ժամանակամիջոցում (ութերորդ հնգամյակի տարիներին—Ա. Հ.) «Հայհիդրոէներգոշին» և էներգաշինարարների մյուս կոլեկտիվների ուժերով ավարտվեց Երևանի, Հրադղանի և Կիրովականի ջերմաէլեկտրակայանների, Որոտանի կասկադի առաջնեկի՝ Տաթևի հիդրոէլեկտրակայանի կառուցումը: Շահագործման հանձնվեց Հրադղանի պետական շրջանային էլեկտրակայանի սուաշին բոլոր՝ 200 հազար կիլովատ կարողությամբ: Ընդամենը հինգ տարվա ընթացքում գործարկվել է 882 հազար կիլովատ էներգետիկ կարողություն:

Զգալիորեն փոխվել է էլեկտրաէներգիայի արտադրության կառուցվածքը: Եթե 1965 թ. էլեկտրաէներգիայի արտադրության մեջ ջերմային էլեկտրակայանների բաժինը կազմում էր ընդհանուր արտադրության մոտ 45 տոկոսը, ապա 1970 թ. այն կազմեց 82 տոկոս:

Ջերմային էլեկտրակայանների միջոցով էներգետիկ հզոր բազայի ստեղծումը հնարավորություն տվեց առավելագույն չափով կրճատել Սևանա լճից ջրի էներգետիկ թողքը, այն հասցնելով հիմնականում իռիգացիոն կարիքների համար անհրաժեշտ չափերի:

Ներկայումս հանրապետության էներգետիկ բազան լիովին ապահովում է ժողովրդական տնտեսության զարգացման պահանջները⁷¹:

Վ. Ի. Լենինը բազմիցս ընդգծել է, որ սոցիալիզմի նյութական բազան կարող է ստեղծվել միայն նոր տեխնիկայի ու գիտության նվաճումների վրա հենված բարձր զարգացած ինդուստրիայի շնորհիվ: Լենինյան այդ դրույթի հետևողական կենսագործումով, պատմական ամենակարճ ժամանակամիջոցում, կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ, Սովետական Միությունը հսկայական առաջընթաց քայլ կատարեց և դարձավ աշխարհի ամենազորեղ ինդուստրիալ պետություններից մեկը:

Այդ զարգացումը բարձր տեմպերով շարունակվեց նաև ութերորդ հնգամյակի տարիներին, ինչպես ամբողջ Սովետական Միությունում, նույնպես և Սովետական Հայաստանում:

Ութերորդ հնգամյակում հետագա զարգացում ապրեց հանրապե-

⁷¹ «Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցումը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարին», էջ 13:

տության ինդուստրիայի կարևոր ճյուղերից մեկը՝ քիմիական արդյունաբերությունը:

Ինչպես հայտնի է, արդյունաբերության այս ճյուղը Հայաստանում սկզբնավորվել է զարգացել է սովետական իշխանության ժամանակ, մասնավորապես Լուսափակաշենի տարիներին: 1965 թ. նրա արտադրանքը 1958 թ. համեմատությամբ ավելացել էր ավելի քան երեք անգամ: Նախորդ յոթ տարիների համեմատությամբ, յոթնամյակի ընթացքում քիմիական արդյունաբերության մեջ 10 անգամ ավելի կապիտալ ներդրում էր կատարվել (170 միլիոն ռուբլի):

Մի կողմից կապիտալ ներդրումների ավելացման, մյուս կողմից առաջավոր տեխնիկայի ներդրման և աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հաշվին զգալի չափով ավելացել էր քիմիական արդյունաբերության արտադրանքը, բարձրացել նրա որակը և բազմացել արտադրանքի տեսակները, որոնց թիվը ութերորդ հնգամյակի սկզբում անցնում էր 140-ից:

Հանրապետության քիմիական արդյունաբերության արտադրանքի շատ տեսակներ արտահանվում էին ոչ միայն Սովետական Միության բոլոր եղբայրական հանրապետությունները, այլև արտասահմանյան շատ երկրներ, այդ թվում՝ Անգլիա, Ֆրանսիա, Ժապոնիա, Հնդկաստան և այլն: Սովետական Միության քիմիական արդյունաբերության մի շարք տեսակներ արտադրվում են միայն Հայաստանում: Այսպես, Երևանի Ս. Մ. Կիրովի անվան քիմիական կոմբինատը առաջինը Սովետական Միության մեջ յուրացրից քլորոպրենային կաուչուկի արտադրության տեխնոլոգիան և սերիական արտադրությունը: Այդ տիպի քիմիական արդյունաբերության ձևավորությունների կառուցման նախագծերը մշակելիս ներկայումս նրա փորձը օգտագործվում է ոչ միայն Սովետական Միությունում, այլև սոցիալիստական համագործակցության մյուս երկրներում: Այս կոմբինատում, նույնպես առաջինը Սովետական Միությունում, հաջողությամբ իրագործվեց բնական գազից ացետիլենի ստացումը, որը խոշոր նշանակություն ունի քիմիական արդյունաբերության զարգացման համար:

Ս. Մ. Կիրովի անվան քիմիական կոմբինատը, որը հանրապետության քիմիական արդյունաբերության կարևոր ձեռնարկություններից մեկն է, մշտապես ընթացել է պետական պլանները կատարողների առաջավոր շարքերում և արժանացել կառավարության բարձր պարգևի՝ Աշխատանքային Կարմիր դրոշի շքանշանի: Կոմբինատի ամբողջ

կոլեկտիվը հանրապետությունում առաջինն արժանացավ կոմունիստական աշխատանքի բարձր կոչմանը:

Ինչպես յոթնամյակի, նույնպես և ութնորդ հնգամյակի խնդիրնեղը հաջողությամբ կատարելու համար կոմբինատի կոլեկտիվը սոցիալիստական մրցության մեջ էր մտել եղբայրական Աղբրեջանի Սումգայիթ բաղաքի սինթետիկ կաուչուկի գործարանի կոլեկտիվի հետ: Կոմբինատի № 1—11 արտադրամասի կոլեկտիվը միաժամանակ մրցության մեջ էր Մոսկվայի Աշխատանքային Կարմիր դրոշի շքանշանակիր քիմիական գործարանի № 4 և Վորոնեժի Ս. Մ. Կիրովի անվան գործարանի № 28 արտադրամասերի կոլեկտիվների հետ, իսկ չոր սառույցի բաժանմունքի կոլեկտիվը՝ Թբիլիսիի նույնպիսի արտադրության գործարանի կոլեկտիվի հետ, № 1—5 արտադրամասի կոլեկտիվը՝ Կիրովականի Ալ. Մյասնիկյանի անվան քիմիական կոմբինատի № 1 արտադրամասի հետ: Այդ մրցությունը, որի հիմքում ընկած էր ոչ միայն արտադրական պլանների բարձր ցուցանիշներով կատարումը, այլև առաջավորների փորձի օգտագործումը և փոխադարձ օգնությունը, մեծ չափով նպաստեց եղբայրական կապերի ամրապնդմանը և արտադրական հաջողություններին:

Սոցիալիստական մրցության կազմակերպմամբ մասնավորապես բարձր ցուցանիշներ էր ձեռք բերել № 1—11 արտադրամասը: Այստեղ բոլոր հերթափոխություններում բրիգադները հասել էին արտադրության բարձր մակարդակի՝ կատարում և զերակատարում էին արտադրական պլանները և սոցիալիստական մրցությունով ստանձնած պարտավորությունները: Ըստ որում, հատուկ ուշադրություն էր դարձվում արտադրանքի որակի վրա: Արտադրամասի կոլեկտիվը մի քանի տարի անընդհատ իր ձեռքումն էր պահում կոմբինատի միջարտադրամասային փոխանցիկ Կարմիր դրոշը⁷²:

Կոմբինատում աշխատում էին բաղմաթիվ նորարարներ և արտադրության առաջավորներ. նորարարներ Ա. Սարգսյանը, Է. Մկրտչյանը, Գ. Փանոսյանը, Լ. Բաղալյանը, Ս. Կոսիմյանը, Վ. Բեդրոսովը և ուրիշներ, կարբիտագործ Հ. Սուքիասյանը, փականագործների բրիգադավար Ս. Ֆեոդորովը, նրա զավակներ Ալեքսանդրը, Վիկտորը և Անատոլին, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Մ. Պետրոսյանը, Մ. Սարիբեկյանը, Ծ. Գևորգյանը, Հ. Աղիվյանը, Խ. Նաղարյանը և շատ ու շատ ուրիշներ:

Հնգամյակի առաջադրանքները հաջողությամբ կատարելու համար կոմբինատի բանվոր-ծառայողներից շատերն արժանացան կառավար-

⁷² Տե՛ս «Հանուն կոմունիստական աշխատանքի», Երևան, 1968, էջ 64:

րական շքանշանների ու մեդալների և Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի պատվոգրերի: Իսկ կոմբինատի ղեկրեկտոր Ս. Լ. Թումանյանին շնորհվեց Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի բարձր կոչում:

Ութերորդ հնգամյակի առաջադրանքների կատարման համար մղված պայքարում մեծ հաջողություններ էին ձեռք բերել Կիրովականի Ալ. Մյասնիկյանի անվան քիմիական կոմբինատը, Երևանի «Պոլիմի-նիլացիտատ» գործարանը և քիմիական արդյունաբերության մի շարք այլ ձեռնարկություններ: Կիրովականի Ալ. Մյասնիկյանի անվան քիմիական կոմբինատում առաջին անգամ Սովետական Միությունում յուրացվեց մեկամիլին անընդհատ արտադրության մեթոդը, որը իր որակական ցուցանիշներով համապատասխանում է համաշխարհային ստանդարտի պահանջներին:

Հայրենանվեր գործ էին կատարում «Պոլիմինիլացիտատ» գործարանի քիմիագործները: № 1—8 արտադրամասի քիմիագործ Վ. Ալեքսանյանը, գերազանց տիրապետելով իր մասնագիտությանը և խորամուխ լինելով արտադրության կատարելագործմանը, հաջողությամբ լուծեց ցելլուլոզի ացետալացման սմինաարդյունավետ ռեժիմը: Այդ ռեժիմի կիրառումը ձեռնարկությանը տվեց տարեկան 61 հազար ռուբլու շահույթ⁷³: № 1—4 արտադրամասում, որի պետն էր Ս. Բարսեղյանը, իրագործվել էր զուգահեռ բանվորական տեղերում ապարատավարների մասնագիտությունների համատեղումը: Դրա շնորհիվ ապարատավորներ Ա. Պողոսյանը, Ռ. Օհանյանը, Ա. Առաքելյանը և ուրիշներ, միաժամանակ աշխատում էին երկու բանվորական տեղում և պլանները պերակատարում 40—50 տոկոսով: Արտադրամասի կոլեկտիվն այդ հաջողություններին հասել էր Շչեկինոյի քիմիական կոմբինատի առաջավոր փորձի օգտագործման հիման վրա: Գործարանում մեծ ուշադրություն էր դարձվում հումույթի խնայողության, արտադրանքի որակի բարձրացման, աշխատանքի գիտական կազմակերպման և նոր տեխնիկայի ներդրման հարցերի վրա, որի շնորհիվ ձեռք էին բերվել կարևոր հաջողություններ:

Չնայած քիմիական արդյունաբերության գործող ձեռնարկությունների կոլեկտիվների ձեռք բերած կարևոր արդյունքներին, այնուամենայնիվ, հանրապետության քիմիական արդյունաբերությունը, ամբողջությամբ վերցրած, թերակատարեց արտադրանքի թողարկման հնգամյա պլանը: Դրա գլխավոր պատճառներից մեկն էր կառուցվող ձեռնարկու-

⁷³ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 12 փետրվարի 1976:

թյունների ու արտադրական կարողությունների շահագործման հանձնելու ժամկետների ձգձգումը: Բացի դրանից, գործող առանձին ձեռնարկություններում անբավարար ուշադրություն էր դարձվում աշխատանքի կազմակերպման, նոր տեխնիկայի ներդրման, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման, աշխատանքային կարգապահության ամրապնդման և մի շարք այլ կարևոր գործոնների վրա:

Չնայած ութերորդ հնգամյակում քիմիական արդյունաբերությունը արտադրանքի թողարկման պլանը թերակատարեց, բայց յուրաքանչյուր տարում, նախորդ տարվա համեմատությամբ նրա արտադրանքն ավելացրել էր՝ 1966 թ. 8 տոկոսով, 1968 թ. 11 տոկոսով, 1969 թ. 7 տոկոսով, իսկ 1970 թ.՝ 10 տոկոսով⁷⁴:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին հետագա զարգացում ապրեցին հանրապետության ծանր ինդուստրիայի մյուս ճյուղերը՝ գունավոր մետաղների արդյունաբերությունը, մեքենաշինությունը և սարքաշինությունը:

Ինչպես հայտնի է, Սովետական Հայաստանի ընդերքը հարուստ է գունավոր մետաղների՝ պղնձի, մոլիբդենի, ալյումինի և այլ թանկարժեք մետաղների մեծ պաշարներով, որոնց արդյունահանման և վերամշակման համար ստեղծվել է գունավոր մետալուրգիայի զարգացած արդյունաբերություն: Տարեցտարի աճում էին կապիտալ ներդրումները արդյունաբերության այս ճյուղի զարգացման համար: 1969 թ. Հայաստանում գործում էին գունավոր մետալուրգիայի 7 ձեռնարկություններ—Ղափանի և Ալավերդու պղնձահանքային, Քաջարանի, Ազարակի, Դաստակերտի պղնձամոլիբդենային կոմբինատները, Քանաքեռի ալյումինի գործարանը և Զոդի ոսկու հանքերն ու փորձնական գործարանը:

Հայաստանը համարվում է Սովետական Միության գունավոր մետալուրգիայի կարևոր կենտրոններից մեկը: Նրա ձեռնարկությունների արտադրած գունավոր մետաղներից շատերը արտահանվում են մի շարք երկրներ, ինչպես օրինակ՝ Կուբա, Հոնդուրաս, Հարավսլավիա և այլն:

Գունավոր մետալուրգիայի զարգացմանը զուգընթաց, նրա գործող և նոր կառուցվող ձեռնարկությունների շուրջը աճել են ինդուստրիալ

⁷⁴ Հայկական ՍՍՀ կենտրոնական վիճակագրական վարչության հաղորդագրությունները ՀՍՍՀ ժողովրդական տնտեսության զարգացման ութերորդ հնգամյակի առանձին տարիների պլանների կատարման մասին, տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 1 փետրվարի 1967, 31 հունվարի 1969, 31 հունվարի 1970 և 6 փետրվարի 1971:

քաղաքների և ավանների՝ Քաջարանը, Հրավղանը, Զոգը, Աղարակը, Դաստակերտը, Ախթալան, Շամլուղը, որոնք մեծ ղարդացում ապրեցին մասնավորապես վերջին երկու տասնամյակում:

Գնահատելով գունավոր մետալուրգիայի զարգացման վիճակը Սովետական Հայաստանում, ՍՍՀՄ գունավոր մետալուրգիայի մինիստր Պ. Ֆ. Լոմակոն 1969 թ. դեկտեմբերին գրել է. «Սովետական գունավոր մետալուրգիայի զարգացման գործում մեծ է Սովետական Հայաստանի ավանդը: Հանրապետության ընդերքում թաքնված են պղնձի, մոլիբդենի, ալյումինի հումքի և այլ մետաղների մեծ պաշարներ: Եղբայրական Հայաստանի նվաճումներն ուրախացնում են բոլոր սովետական մարդկանց»:

Մեր երկրի ժողովուրդների եղբայրական աջակցությամբ Սովետական Հայաստանը դարձել է ծաղկուն հանրապետություն՝ իր շարունակաճող էկոնոմիկայով, բարձր զարգացած գիտությամբ ու կուլտուրայով»⁷⁵:

Հանրապետության գունավոր մետալուրգիայի արդյունաբերության մեջ խոշոր է Ղափանի պղնձահանքային կոմբինատի տեսակարար կշիռը: Ութերորդ հնգամյակի տարիներին այստեղ մեծ աշխատանք կատարվեց հանքային նորանոր պաշարների հայտնաբերման ուղղությամբ:

Դեռևս 1959 թ. Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների սովետը, հաշվի առնելով Ղափանի պղնձահանքերի կարևոր դերը, հատուկ որոշում էր ընդունել այստեղ պղնձարդյունաբերության զարգացման, կոմբինատի ընդլայնման և վերակառուցման մասին: Եվ այդ նպատակի համար խոշոր ֆինանսական միջոցներ էին հատկացվել: Ութերորդ հնգամյակում ձեռք բերված հաջողությունները արդյունք էին այդ որոշման կենսագործման: 1968 թ. առաջին եռամսյակում շահագործման հանձնրվեց հարստացուցիչ նոր ֆաբրիկայի ամբողջ կոմպլեքսը, 5,5 կիլոմետր երկարությամբ փոխադրական ուղին, № 7—10 հանքահորի արդյունահանման տեղամասը, ինչպես նաև բաց հանքը:

1969 թ. հունվարից կոմբինատն անցավ սլանավորման և տնտեսական խթանման նոր մեթոդին, որին նախապատրաստվել էր երկար ժամանակ: Առաջին իսկ ամիսներից զգացվեցին այդ սխեմայի առավելությունները: Գնալով բարձրանում էին արտադրական պլանների կատարման ցուցանիշները: 1968 թ. համեմատությամբ, արտադրանքի ֆողարկման ծավալն աճեց 53,18 տոկոսով, իրացմանը՝ մոտ 69,

⁷⁵ «Սովետական Հայաստան», 24 դեկտեմբերի 1969:

Հանքաքարի արդյունահանմանը՝ 63,3 և պայմանական կոնցենտրատի արտադրանքը՝ 53,47 տոկոսով, իսկ արտադրանքի իրացման տարեկան պլանը կատարվեց 103,6 տոկոսով: Նախորդ տարվա համեմատությամբ մեկ բանվորի արտադրողականությունը բարձրացավ հանքերում՝ 11,7 տոկոսով, ներհորային տրանսպորտում՝ 65,2 տոկոսով, հարստացուցիչ ֆարրիկայում՝ 48,1 տոկոսով:

Ավելի լավ հիմքերի վրա զրվեց աշխատանքի կադմակերպումը: Մինչև այդ հանքագործներն աշխատում էին անհատական գործարքով, այսինքն՝ հորատանցողը, ամրակապողը և մյուս բանվորները գործում էին առանձին-առանձին, ի վիճակի չլինելով օգնել միմյանց: Այդ հասցնում էր աշխատաժամերի ղղալի կորուստի, որի անմիջական հետևանքն էր ցածր արտադրողականությունը: 1968—1969 թթ. կոմբինատում ստեղծվեցին կոմպլեքսային բրիգադներ, որոնք արտադրական պրոցեսները կատարում էին միասնաբար և պատասխանատու էին զրանց համար: Այդ մեծ շափով նպաստեց աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը և պլանների կատարմանը: Իրենց արտադրական պլանները կատարում և գերակատարում էին Ա. Ավետիսյանի, Վ. Սկլյարի, Ա. Իսահակյանի, Յու. Շալաևի, Ա. Հովակիմյանի և ուրիշների ղեկավարած կոմպլեքսային բրիգադները:

Ղափանի կոմբինատի պլանների կատարմանը օժանդակեց նաև նոր տեխնիկայի ներդրումն արտադրության մեջ: Դրա օրինակներից մեկը հարստացուցիչ նոր ֆարրիկան էր: ՍՍՀՄ-ում առաջին անգամ աշտեղ տեղադրվել էին «ԱՄՖ—2,5» ֆլոտացիոն ակնուլիֆտային նոր մեքենաներ, որոնց արտադրողականությունը 3 անգամ ավելի էր մինչև այդ գործող մեքենաների արտադրողականությունից: Կոմբինատում կարևոր տեղ էր տրվում առաջավորների փորձի օգտագործմանը: Մի շարք մասնագետներ և արտադրության առաջավորներ եղել էին Ուրալի, Լենինգրադի համապատասխան ձեռնարկություններում և ծանոթացել նրանց աշխատանքի առաջավոր փորձին, այն օգտագործել իրենց ձեռնարկությունում:

Ղափանի կոմբինատի գործիմաց և հմուտ կադրերը մասնագիտական մեծ օգնություն էին ցույց տալիս հանրապետության գունավոր մետալուրգիայի մյուս, ավելի երիտասարդ ձեռնարկություններին՝ Քաջարանի և Ադարակի պղնձամոլիբդենային և Զոդի ոսկու կոմբինատներին:

Քաջարանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը Սովետական Հայաստանի գունավոր մետալուրգիայի երիտասարդ ձեռնարկություններից

մեկն է: Չնայած կոմբինատը Լուսավորական տարիների ծնունդ է, բայց արդեն ունի աշխատանքային հերոսական ավանդույթներով հարուստ կոլեկտիվ: Յոթնամյա պլանը արտադրական բարձր ցուցանիշներով կատարելու համար, Հայաստանում առաջինը Քաջարանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը 1966 թ. արժանացավ Լենինի շքանշանի:

ՍՍՀՄ գունավոր մետալուրգիայի մինիստր Պ. Ֆ. Լոմակոն այդ առթիվ գրել է. «Քաջարանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատի կառուցման, վերջին տասնամյակում նրա արագ զարգացման շնորհիվ Հայաստանը դարձավ Երկրին մոլիբդեն մատակարարող հիմնական շրջաններից մեկը:

...Գունավոր մետալուրգիայի փառաբանված կոլեկտիվ ունի Քաջարանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը, որն արժանացել է Լենինի շքանշանի, պարգևատրվել ՍՄԿԿ Կենտկոմի, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության, ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի և ՀՍՄԿԿ-ի հոբելյանական հուշադրոշով»⁷⁶:

1968 թ. կոմբինատը աշխատում էր պլանավորման և տնտեսական խթանման նոր սխեմանով, որը նպաստեց արտադրական պլանների կատարմանը և ֆինանսական միջոցների կուտակմանը: Այդ կուտակումներից տարեկան 700 հազար ռուբլի տրամադրվում էր կոլեկտիվի անդամներին խրախուսելու համար, բացի դրանից 250—300 աշխատողներ առողջարանների և հանգստյան տների ուղեգրեր էին ստանում անվճար: Բանվորական ճաշարաններում սննդի մի ղգալի մասը տրվում էր այդ կուտակումներից առաջացած գումարների հաշվին, բանվոր-ծառայողները ստանում էին 13-րդ աշխատավարձ:

Քաջարանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատում մեծ ուղադրության էր դարձվում կադրերի պատրաստմանը, նրանց որակի բարձրացմանը: Հնգամյակի տարիներին այստեղ գործում էր ուսումնական կոմբինատ, ուր իրենց մասնագիտական որակավորումն են բարձրացրել 510 բանվորներ: Բացի դրանից, բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում, ուսումնարաններում ու տեխնիկումներում հեռակայում էին 370 լեռնագործներ: Աշխատողներից 18-ը սովորում էր տարբեր ուսումնական հաստատություններում և թոշակ ստանում կոմբինատից:

Արտադրական բարձր ցուցանիշների համար կոլեկտիվի անդամներից 6-ը արժանացել էին Լենինի շքանշանի, 9-ը՝ Աշխատանքային կարմիր դրոշի, 12-ը՝ Պատվոնշան շքանշանի, 405-ը՝ տարբեր մեդալ-

⁷⁶ «Սովետական Հայաստան», 24 դեկտեմբերի 1969:

ների: Հանրապետության վաստակավոր ինժեների կոչման էին արժանացել 6, արտադրության գերազանցիկ կրճաքանշանի՝ 310 մարդ⁷⁷:

Արագ զարգացում ապրեց Քաջարան բանվորական ավանը, որը զարգավ հանրապետության նորաստեղծ սոցիալիստական քաղաքներից մեկը: Եթե մինչև կոմիբնատի ստեղծումը, այսինքն 1952 թ., այնտեղ ապրում էր 800 մարդ, ապա 1970 թ. Քաջարանի բնակչության թիվը հասավ ավելի քան 12 հազարի: Գործում էին 5 միջնակարգ դպրոց, շինարարական տեխնիկում, երաժշտական դպրոց, 3 մանկապարտեզ, 3 մանկամսուր, կուլտուրայի պալատ, բանվորական ակումբներ և այլն, որոնք գտնվում են նորակառույց և հարմարավետ շենքերում:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին կարևոր հաջողությունների հասան Սովետական Հայաստանի գունավոր մետալուրգիայի նաև մյուս ձեռնարկությունները՝ Ալավերդու պղնձահանքային, Ագարակի և Դաստակերտի պղնձամոլիբդենային և Զոդի ոսկու կոմբինատները, ինչպես նաև Քանաքեռի ալյումինի գործարանը:

Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարը նշեց, որ քիմիական արդյունաբերության և գունավոր մետալուրգիայի զարգացումը նշանավորվեց որակական լուրջ փոփոխություններով: Նոր կարողությունների գործարկմանը և գործող ձեռնարկությունների վերակառուցմանն ու ընդլայնմանը ղուգընթաց, մեծ աշխատանքներ կատարվեցին արտադրական օբյեկտների տեխնիկական վերազինման ու տեխնիկական առաջադիմության զարգացման ուղղությամբ: Այդ գործում կարևոր դեր կատարեց արտադրության մեջ բնական գազի և բենզինի՝ որպես հիմնական հումքի, օգտագործումը⁷⁸:

Ութերորդ հնգամյակի տարիները Սովետական Հայաստանի ինդուստրիայի մյուս կարևոր ճյուղի՝ մեքենաշինության հետագա զարգացման տարիներ էին:

Բազմաճյուղ է Սովետական Հայաստանի մեքենաշինությունը: Նրա մեջ են ընդգրկված հաստոցաշինությունն ու գործիքաշինությունը, սարքաշինությունն ու քիմիական մեքենաշինությունը, էլեկտրատեխնիկական, ռադիոտեխնիկական, էլեկտրոնային արդյունաբերությունը և այլն:

Մեքենաշինությունը, որը ինդուստրիայի սիրտն է, Հայաստանում ծնունդ է առել սովետական իշխանության տարիներին և բուռն վերելք

⁷⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷⁸ Տե՛ս «Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցումը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարին», էջ 14:

ապրիլի մասնավորապես հուլիսի 1-ին շրջանում: Գնալով ավելի ու ավելի է մեծացել այս ճյուղի տեսակարար կշիռը հանրապետության արդյունաբերության մեջ, դառնալով նրա առաջատար ճյուղերից մեկը: Հնդգամյակի տարիներին մեքենաշինության նոր արտադրություններ կազմակերպելու, գործող ձեռնարկությունները ընդլայնելու և վերակառուցելու նպատակով ներդրվել է 193,4 միլիոն ռուբլի, որից 64,1 միլիոնը՝ շինմոնտաժային աշխատանքների համար: Նախորդ հինգ տարվա համեմատությամբ մեքենաշինության մեջ ներդրված կապիտալը ավելացել էր 1,7 անգամ, իսկ համախառն արտադրանքը՝ 2,14 անգամ⁷⁹: Եթե հնդգամյակի տարիներին հանրապետության արդյունաբերության միջին տարեկան աճը կազմել է 11,3 տոկոս, ապա մեքենաշինության աճը՝ 15 տոկոս, որը զգալի շափով բարձր է Սովետական Միության մեքենաշինության զարգացման միջին տեմպերից: Մասնավորապես արագ զարգացում էր ապրիլի ռադիոէլեկտրոնային արդյունաբերությունը, որի արտադրանքն աճել էր 5,4 անգամ:

Հնդգամյակի վերջում Սովետական Հայաստանում գործում էին միութենական 13 մինիստրությունների մեքենաշինության 77 ձեռնարկություններ, որոնք հանրապետության տարբեր շրջաններում ունեին իրենց 22 մասնաճյուղերը⁸⁰: Մեքենաշինության մի շարք ձեռնարկություններ էին կառուցվել և գործարկվել Չարենցավանում, Կիրովականում, Սիսիանում, Գաղարինավանում, Ալիդրեկովում և այլ քաղաքներում ու շրջաններում: Հնդգամյակում իր առաջին արտադրանքը տվեց Երևանի ավտոմոբիլային գործարանը (ԵՄԱԶ):

Հանրապետության մեքենաշինության արդյունաբերությունը թողարկում է տարբեր տեսակի էլեկտրական շարժիչներ, շարժական էլեկտրակայաններ, հաշվիչ մեքենաներ, ավտոմեքենաներ, ավտոբեռնիչներ, մետաղահատ հաստոցներ, կոմպրեսորներ, գեներատորներ, տրանսֆորմատորներ, էլեկտրական բազմապիսի սարքավորումներ, տնային սառնարաններ, ժամացույցներ և այլն:

Սովետական Հայաստանի մեքենաշինության, հաստոցաշինության և սարքաշինության առանձին ճյուղեր ինչպիսի նախորդ, նույնպես և ութերորդ հնդգամյակի տարիներին շարունակում էին առաջատար տեղ դրավել Սովետական Միության արդյունաբերության մեջ: Այսպես, 1970 թ. էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերությունը զբաղում էր

⁷⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸⁰ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 13 փետրվարի 1971:

կրորորդ, սարքաշինությունը՝ շորորորդ, իսկ հաստոցաշինությունը՝ հինգերորդ տեղը: Այս ճյուղերի արտադրանքի առանձին տեսակներ բազմիցս արժանացել են ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության նվաճումների ցուցահանդեսի ոսկի, արծաթե և բրոնզե մեդալների, իսկ որոշ տեսակներ՝ միջազգային տարբեր ցուցահանդեսների բարձր գնահատականներ: Օրինակ ճշգրիտ խառատային հաստոցները, հարակից տաշման խառատային ավտոմատը, էլեկտրոնային հաշվիչ մեքենաները, ԵՍՍ ղեննրատորները, ուժային տրանսֆորմատորները և այլն: Փարիզի հաստոցների միջազգային ցուցահանդեսում 1968 թ. բարձր է գնահատվել Երևանի Ձերժինսկու անվան հաստոցաշինական գործարանի արտադրած ԵՏ—50Ա հաստոցը, որն աշխարհում առաջինն էր իր տեսակի մեջ: Նրա պատենտը ձեռք են բերել Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Ճապոնիան, Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրապետությունը, Անգլիան և այլ երկրներ:

Նշելով Սովետական Հայաստանում հաստոցաշինության արագ զարգացումը և բարձր գնահատելով հանրապետության հաստոցաշինարարների կատարած հայրենանվեր աշխատանքը, ՍՍՀՄ հաստոցաշինական և գործիքաշինական արդյունաբերության մինիստր Ա. Կոստոուսովը գրել է. «Հայաստանը վերջին տարիներս դարձել է հաստոցաշինության խոշոր կենտրոն: Հանրապետությունում արագորին զարգանում է մետաղահատ հաստոցների, դարբնոցա-մառլակային մեքենաների, գործիքների և տեխնոլոգիական սարքավորանքի, ավատտե գործիքների արտադրությունը: Մի շարք ձեռնարկություններ ղբաղված են ձուլվածքի, հիդրավլիկայի, ամրակապիչ դետալների արտադրությամբ:

...Հայաստանի գործարանները արտադրում են բազմապիսի հաստոցներ՝ խառատային, ներտաշ, շաղափիչ, ֆրեզերային, հղկող և այլն: Ներկայումս ԺՏՆՑ-ում ցուցադրվող հայկական նմուշները աչքի են ընկնում տեխնիկական բարձր մակարդակով:

...Հանրապետության հաստոցաշինության տեխնիկական ղարգացման կարևորագույն պայմաններից մեկն է եղել կոնստրուկտորների, տեխնոլոգների, արտադրության կաղմակերպիչների սեփական կադրերի պատրաստումը»⁸¹:

Հնգամյակի տարիներին հանրապետության մեքենաշինության արտադրանքի տարբեր տեսակներ արտահանվել են արտասահմանյան ավելի քան 60 երկրներ: Այդ երկրներում մասնավորապես մեծ հաջո-

⁸¹ «Սովետական Հայաստան», 25 հոկտեմբերի 1969:

ղությամբ էին իրացվում Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական, Երևանկաբել, գեղարվեստական ժամացույցների, Չարենցավանի ներտաշ հաստոցների, Լենինականի հղկող հաստոցների գործարանների արտադրանքը:

Հնգամյակի վերջին տարում՝ 1970 թ. Հայաստանի մեքենաշինական արդյունաբերության մեջ աշխատում էր մոտ 94 հազար մարդ, որը կազմում էր արդյունաբերության աշխատողների 32 տոկոսը:

Մեքենաշինությանը սպասարկելու համար 1970 թ. Հայաստանում գործում էին միութենական 6 ինստիտուտներ և հատուկ կոնստրուկտորական ու տեխնոլոգիական 5 բյուրոներ, որոնք զգալի չափով նպաստեցին արդյունաբերության այդ բնագավառի զարգացմանը:

Այսպիսով, ինչպես սոցիալիստական ու կոմունիստական շինարարության նախորդ ժամանակաշրջանում, այնպես էլ ութերորդ հնգամյակի տարիներին, հանրապետության սոցիալիստական արդյունաբերության Ա խումբը շարունակել է զարգանալ մշտապես աճող տեմպերով: 1965 թ. համեմատությամբ, 1970 թ. արդյունաբերության այս խմբի ընդհանուր արտադրանքն ավելացել էր 168 տոկոսով⁸², որի շնորհիվ գնալով ավելացել էր նրա արտադրանքի տեսակարար կշիռը արդյունաբերության ընդհանուր արտադրանքի մեջ: Այսպես, եթե 1928 թ. այն կազմում էր 24 տոկոս, 1940 թ.՝ 41, 1950 թ.՝ 56, ապա 1971 թ. հասել էր 68 տոկոսի⁸³:

Արագ զարգացում ապրեց նաև արդյունաբերության Բ խումբը՝ թեթև և սննդի արդյունաբերությունը, ինչպես նաև ժողովրդական սպառման պահանջներին ծառայող արդյունաբերության այլ ճյուղեր: Բնորոշ է, որ ութերորդ հնգամյակում արդյունաբերության Բ խմբի արտադրանքի աճման տեմպերն ավելի արագ են ընթացել, քան Ա խմբինը: Ժողովրդական սպառման արդյունաբերության արտադրանքի այդպիսի բարձր տեմպերը բխում են կոմունիստական կուսակցության քաղաքականությունից, որը մեր երկրի զարգացման տվյալ շրջանում խնդիր էր դրել, արդյունաբերության Ա խմբի շնույացող զարգացմանը զուգընթաց, ավելի արագ տեմպերով զարգացնել Բ խմբի արդյունաբերությունը, մերձեցնել նրանց աճի տեմպերը:

Կուսակցության Կենտկոմի հաշվետվության առթիվ ընդունած ՍՄԿԿ XXIII համագումարի բանաձևում այդ մասին ասված է. «Սովետական

⁸² Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 33.

⁸³ Տե՛ս նույն տեղում:

ժողովրդի հերոսական աշխատանքով ստեղծված արտադրողական ուժերը հնարավորություն են տալիս ծանր ինդուստրիայի հետագա զարգացման հետ մեկտեղ ավելի արագ զարգացնել հանրային արտադրության այն ճյուղերը, որոնք անմիջականորեն բավարարում են աշխատավորների նյութական ու կուլտուրական պահանջմունքները»⁸⁴:

Ժողովրդական սպառման արդյունաբերության կարևոր ճյուղերից մեկը հանրապետության թիվ 1 արդյունաբերությունն է, որի սխտանով 1970 թ. կար ավելի քան 100 արդյունաբերական ձեռնարկություն⁸⁵: Դրանք կառուցվել էին սովետական իշխանության տարիներին, մասնավորապես հետպատերազմյան ժամանակաշրջանում: Արդյունաբերության այս բնագավառում զբաղված էր ավելի քան 60 հազար աշխատող: Ութերորդ հնգամյակի վերջում թիվ 1 արդյունաբերության արտադրանքը կազմում էր հանրապետության արդյունաբերության ընդհանուր արտադրանքի 21 տոկոսը⁸⁶: Այդ պատկերացում է տալիս հանրապետության էկոնոմիկայի մեջ նրա տեսակարար կշռի մասին:

Նստատեղիները տարիներին բավականին փոխվել և բարելավվել էր ինչպես արդյունաբերության մյուս ճյուղերի, այնպես էլ թիվ 1 արդյունաբերության ձեռնարկությունների տեղաբաշխման աշխարհագրությունը: Հանրապետության տարբեր շրջաններում կառուցվել և շահագործման էին հանձնվել մի շարք խոշոր ձեռնարկություններ՝ Երևանի նուրբ բրդյա գործվածքների և Վ. Ի. Լենինի անվան մետաքսի կոմբինատները, Կիրովականի և Գորիսի տրիկոտաժի ֆաբրիկաները, Իջևանի գորգագործական կոմբինատը, Երևանի տրիկոտաժի ձեռնոցների ֆաբրիկան և այլն: Թիվ 1 արդյունաբերության նոր ձեռնարկություններ կառուցվեցին նաև Սպիտակում, Հրազդանում, Չարենցավանում, Դիլիջանում և այլուր: Նախորդ և մասնավորապես ութերորդ հնգամյակի տարիներին հիմնովին վերակառուցվեցին Երևանի Ստ. Շահումյանի անվան կաշվի գործարանը, Լենինականի գուլպայի ֆաբրիկան, Գորիսի, Սովետաշենի, Արտաշատի, Երևանի «Կրասնի շվեյնիկ» և Կիրովականի կարի ֆաբրիկաները: Արտադրության մեջ ներդրվեցին նոր սարքավորումներ, նոր կարողություններ:

Նոր շինարարության ծավալման, եղած ձեռնարկությունների ընդարձակման, նոր կարողությունների գործադրման և սոցիալիստական

⁸⁴ «ՍՄԿԿ XXIII համագումարի նյութերը», էջ 301:

⁸⁵ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 71.

⁸⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 70:

մրցության ծավալման շնորհիվ, տարեցտարի ավելանում էր թեթև արդյունաբերության ձևնարկությունների արտադրանքը: 1960 թ. համեմատությամբ հնդալայակի տարիներին այն ավելացել էր 88 տոկոսով⁸⁷:

Տրիկոտաժի ներքնազգեստի արտադրությամբ 1970 թ. Հայաստանը Սովետական Միությունում գրավում էր չորրորդ տեղը, տրիկոտաժի վերնազգեստի արտադրությամբ՝ հինգերորդ, բամբակե կտորեղենի և գուլպա-նասկու արտադրությամբ՝ յոթերորդ տեղը⁸⁸: Ավելացել էր նաև կոշիկի արտադրությունը, որը 1971 թ. կազմել է 10,2 միլիոն զույգ, մոտ 11 անգամ ավել 1940 թ. համեմատությամբ⁸⁹:

Հանրապետության թեթև արդյունաբերության զարգացման մասին ՀԿԿ XXV համագումարում ՀԿԿ Կենտկոմի հաշվետվության մեջ ասված է. «Հնդալայակի ընթացքում թեթև արդյունաբերության արտադրանքի ծավալը աճեց 1,73 անգամ, զգալիորեն ավելացավ ապրանքային արտադրանքի թողարկումը՝ տրիկոտաժե վերնազգեստներինը՝ 3,8 անգամ, մետաքսե գործվածքներինը՝ 1,6 անգամ, բրդե գործվածքներինը և կաշվե կոշիկներինը՝ 1,4 անգամ: Գործարկվեցին լենինականի բամբակի մանվածքի, երևանի մոդելային կոշիկեղենի, Ալավերդու Կապրոնային թիկնոցների ֆաբրիկաները և այլն: Բացի դրանից, հանրապետության վեց շրջաններում կազմակերպվեցին գործող ձևնարկությունների մասնաճյուղեր»⁹⁰:

Չարգացում ապրեց նաև սննդի արդյունաբերությունը, որի արտադրանքի հիմնական տեսակներն են խաղողի, անասնապահական մթերքների, ծխախոտի վերամշակությունը, պահածոների և հացաբուլկեղենի արտադրությունը: 1970 թ. Հայաստանում կար սննդի արդյունաբերության 140 ձևնարկություն, որից 57-ը զբաղված էին կաթի ու մսի վերամշակությամբ, 20-ը՝ հացաբուլկեղենի արտադրությամբ, 18-ը՝ խաղողի վերամշակությամբ⁹¹, իսկ մյուսները՝ սննդի այլ տեսակների արտադրությամբ:

Հնդալայակի տարիներին արդյունաբերության այս ճյուղում կատարվեց 103 միլիոն ուտելու կապիտալ ներդրում, որի հաշվին կառուցվեցին տասնյակ նոր ձևնարկություններ: Խոշոր աշխատանք կատարվեց

⁸⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 71:

⁸⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 72:

⁸⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

⁹⁰ «Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հաշվետվությունը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարին», էջ 15:

⁹¹ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 73.

գործող ձեռնարկությունների արտադրական կարողությունների ընդլայնման և տեխնիկական կատարելագործման ուղղությամբ:

Այդ բոլորի շնորհիվ ղգալի չափով ավելացել էր սննդի արդյունաբերության ձեռնարկությունների արտադրանքը: Այսպես, հիժ 1960 թ. համեմատությամբ 1965 թ. այն ավելացել էր 124 տոկոսով, ապա 1970 թ.՝ 193 տոկոսով:

Հնգամյակի վերջում սննդի արդյունաբերության արտադրանքը կազմում էր հանրապետության արդյունաբերության ընդհանուր արտադրանքի մոտ 18 տոկոսը:

Սոցիալիստական մրցության լայն ծավալման, բանվորների և ինժեներա-տեխնիկական անձնակազմի բարեխիղճ աշխատանքի շնորհիվ Սովետական Հայաստանի սննդի արդյունաբերության շատ ձեռնարկություններ բարձր ցուցանիշներով և ժամկետից շուտ կատարեցին իրենց հնգամյա պլանը, օրինակ, Նրևանի ծխախոտի կոմբինատը, Հոկտեմբերյանի, Արտաշատի, Էջմիածնի, Մեղրու և Շամշադինի պահածոների, Սևանի և Իջևանի ծխախոտի ֆերմանտացիոն ֆաբրիկաները:

Կարևոր հաջողություններ էին ձեռք բերվել նաև արդյունաբերության մյուս ճյուղերում:

Ինչպես նշեց ՀԿԿ XXV համագումարը, հանրապետության կուսակցական, սովետական և տնտեսական օրգանների ու կազմակերպությունների ջանքերով վերակառուցվեցին և տեխնիկապես վերադինվեցին բազմաթիվ ձեռնարկություններ, բարելավվեց արտադրության ռեզերվների, հիմնական արդյունաբերա-արտադրական ֆոնդերի օգտագործումը, որի շնորհիվ աշխատանքի արտադրողականությունը 1970 թ., 1965 թ. համեմատությամբ, աճեց 31 տոկոսով, նախորդ հինգ տարիների 15,5 տոկոսի դիմաց⁹²:

Այդ հաջողություններին նպաստեցին նաև արդյունաբերության կենտրոնացումը և մասնագիտացման խոշորացումը: Սովետական Միության առաջավոր ձեռնարկությունների օրինակով Հայաստանում ևս ստեղծվեցին տաս արտադրական խոշոր միավորումներ՝ էլեկտրա-տեխնիկական, էլեկտրոնային, թեթև և սննդի արդյունաբերության մեջ: Միավորումների կազմակերպումը հնարավորություն ընձեռեց ավելի արդյունավետ օգտագործել արտադրության ներքին հնարավորություն-

⁹² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 15—16:

ները, բարձր հիմքերի վրա դնել ինժեներական ծառայությունը, միասնական օժանդակ արտադրամասերի աշխատանքը, ապահովել միավորման մեջ ընդգրկված ձեռնարկությունների մասնագիտական որակյալ ղեկավարությունը, նրանց աշխատանքի համաշափությունը և արտադրանքի իրացումը: Դրա համովիչ օրինակն է «Հաշվէլեկտրալույս» արտադրական միավորումը: Հինգ տարում միավորման ապրանքային արտադրության ծավալն աճեց 3,7 անգամ, իսկ համախառն արտադրանքի աճի միջին տեմպերը տարեկան եղել են 27,7 տոկոս, հաշվարկային շահութաբերությունը ավելացել էր 33,2 տոկոսով: Հնգամյակի տարիներին միավորման ձեռնարկություններում աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացավ 2,2 անգամ, միջին աշխատավարձը՝ 1,3 անգամ⁹³:

Ութերորդ հնգամյակում շարունակվեց նախորդ տարիներին սկսված արտադրողական ուժերի տնտեսապես և գիտականորեն հիմնավորված աշխարհագրական տեղաբաշխման կուրսը: Հանրապետության մի շարք քաղաքներում, շրջաններում ու գյուղերում ստեղծվեցին արդյունաբերական նոր ձեռնարկություններ կամ գործող ձեռնարկությունների մասնաճյուղեր: Եթև 10—15 տարի առաջ արդյունաբերական ձեռնարկությունները տեղավորված էին գլխավորապես Երևանում, Լենինականում, Կիրովականում, Ալավերդում, Ղափանում և մի քանի այլ քաղաքներում, ապա 1970 թ. արդյունաբերական օբյեկտների կային Հայաստանի 130 բնակավայրերում: Այս միջոցառումը խոշոր չափով նպաստեց արդյունաբերության աշխատանքների բարելավմանն ու զարգացմանը, որովհետև ձեռնարկությունները մոտեցան հոսքային բազային և ապահովվեցին բանվորական ուժով: Մյուս կողմից այդ միջոցառումը նպաստեց գյուղական շրջանների տնտեսական ու կուլտուրական զարգացմանը, բնակչության կուլտուր-տեխնիկական մակարդակի բարձրացմանը, քաղաքի և գյուղի միջև եղած տարբերությունների հաղթահարմանը, որը սովետական հասարակության զարգացման կարևոր պայմաններից մեկն է:

Արդյունաբերության զարգացման հետ միասին, ավելացել էր նրա արտադրանքի արտահանումը արտասահմանյան երկրներ: Ուշագրավ է այն փաստը, որ արտահանվող ապրանքների մեջ արագ կերպով աճում էր մեքենաշինության բաժինը, որը 1970 թ. կազմում էր 50 տոկոս:

Զնայած ձեռք բերված նշված հաջողություններին, հանրապետու-

⁹³ Տե՛ս նույն տեղում:

Յլյան արդյունաբերության աշխատանքներում դեռևս առկա էին մի շարք լուրջ թերություններ, որոնց մասին խոսվեց ՀԿԿ XXV համագումարում: Արդյունաբերության այնպիսի կարևոր ճյուղեր, ինչպիսիք էին գունավոր մետալուրգիան, քիմիան և նավթաքիմիական արդյունաբերությունը, թերակատարեցին հնգամյա պլանով նախատեսված արտադրանքի թողարկման առաջադրանքները: Իրենց պլանները թերակատարեցին նաև արդյունաբերության մյուս ճյուղերի մի շարք ձևնարկություններ՝ էներգետիկայի, կոնդենսատորների, սառնարանային կոմպրեսորների, Հոկտեմբերյանի հաստոցաշինական, Չարենցավանի ներտաշ հաստոցների գործարանները, Երևանի մահուդի ֆաբրիկան և այլն: Մի շարք ձևնարկություններում աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման տևալները ետ էին մնում աշխատավարձի աճից, որը չէր ապահովում շահութաբերությունը: Զգալիորեն էր արտադրական կարողությունների սահմանված ժամանակին գործարկումը, որը մի կողմից բացասաբար էր ազդում ընդհանուր պլանների կատարման վրա, մյուս կողմից՝ վնասում կապիտալ ներդրումների արդյունավետությանը: Արդյունաբերության առանձին ճյուղերում և առանձին ձևնարկություններում դեռևս ցածր էր մեքենայացման և արտադրական պրոցեսների ավտոմատացման մակարդակը, թույլ էր արտադրական և աշխատանքային կարգապահությունը, անրավարար էին օգտագործվում աշխատանքային ժամերը, տեղի ունեւ բանվորական կադրերի զգալի հոսունություն, ցածր էր արտադրանքի որակը և այլն:

Համագումարը հանրապետության արդյունաբերության աշխատողների առջև հրամայական խնդիր դրեց մոբիլիզացնել բոլոր ուժերն ու հնարավորությունները աչգ թերությունները արագորեն վերացնելու և նոր՝ իններորդ հնգամյակում հետագա հաջողությունների հասնելու համար:

Հանրապետության արտադրողական ուժերի զարգացման հետ միասին զարգանում և կատարելագործվում էին տրանսպորտն ու կապը: Որքան կատարելագործված է տրանսպորտը և հստակ է աշխատում այն, այնքան հաջող են ժողովրդա-տնտեսական փոխադրումները, այնքան ամուր է կապը երկրի տարբեր տնտեսական շրջանների միջև: Ահա թե ինչու կոմունիստական կուսակցությունը և սովետական կառավարությունը մշտապես մեծ ուշադրություն են դարձրել և դարձնում են տրանսպորտի ցանցի լայնացման, նրա կատարելագործման ու դարգացման վրա:

Հնգամյակի խնդիրների կատարումը ապահովելու նպատակով,

կուսակցական կազմակերպությունների ղեկավարությամբ, վճռական սպաքար ծավալեցին տրանսպորտի- և կապի աշխատողները:

Այդ պայքարի ավանգարդում էր հանրապետության հրկաթուղային տրանսպորտի աշխատողների բաղմահազարանոց կոլեկտիվը: Այստեղ քրտնաջան աշխատանք էին կատարում հաղարավոր հրկաթուղայիններ՝ Լենինականի էլեկտրաբարձային դեպոյի պետ Ռ. Հովհաննիսյանը, գլխավոր ինժեներ Լ. Կարապետյանը, փորձված մեքենավարներ-հրահանգիչներ, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի դեպուտատ Ս. Միքայելյանը, Կ. Սաֆարյանը, Բ. Շիրանյանը, վագոնային դեպոյի պետ Վ. Մելքոնյանը, գլխավոր մեխանիկ Կ. Մարտիրոսյանը, փականագործներ Ա. Հակոբյանը, Ա. Տոնոյանը, Ռ. Մկրտչյանը, վարպետ Կ. Համբարձումյանը, նորարարներ Տ. Գյունջյանը, Կ. Հարությունյանը, Մ. Ասորիկյանը և շատ ու շատ ուրիշներ:

Ինչպես Երևանի, Նույնպես և Լենինականի հրկաթուղային հանգույցներում հատուկ ուշադրություն էր դարձվում առաջավորների փորձի ուսումնասիրության և մասսայականացման վրա: Այսպես, բեռների աճող փոխադրումների պահանջները բավարարելու նպատակով խնդիր էր դրված շտապ վերակառուցել Լենինականի վագոնային դեպոն: Բայց դա հեշտ դործ չէր և կապված էր բաղմամբիվ դժվարությունների հետ մանավանդ, որ դրա համար դեպոյի կոլեկտիվը դեռևս անհրաժեշտ փորձ չուներ: Դեպոյի կուսակցական կոմիտեի նախաձեռնությամբ մի շարք աշխատողներ զործուղվեցին կատարելագործվելու Մոսկվա—Արևմտյան Սիբիր հրկաթգծի դեպոյում, որի կոլեկտիվը վագոնների սպասարկման և վերանորոգման կոմպլեքսային մեխանիզացիայի բնագավառում հարուստ փորձ ուներ:

Հանդամանորեն ուսումնասիրելով առաջավոր այդ կոլեկտիվի փորձը, Լենինականի հրկաթուղայինները վերադարձան ու սկսեցին դեպոյի վերակառուցումը ամբողջ կոլեկտիվի մասնակցությամբ: Նրանց մեծ օգնություն ցույց տվին կուսակցական և կոմերիտական կազմակերպությունները և Անդրկովկասյան հրկաթուղու Երևանի բաժանմունքը:

Լենինականի հրկաթուղային հանգույցի տարբեր ցեխերում և ծառայություններում կազմակերպված էին առաջավոր փորձի դարյոցներ: Հետեռդական աշխատանքի շնորհիվ միայն 1969—1970 թթ. 110 մեքենավարներ բարձրացրել էին իրենց մասնագիտական կարգը, ավելի քան

150 մարդ վերապատրաստվել և էլեկտրաքարշի մեքենավարի օգնականից դարձել էին մեքենավար⁹⁴։

Հնգամյակի խնդիրների կատարումն ապահովելու համար հայրենանվեր աշխատանք կատարեցին նաև Երևանի երկաթուղային հանգույցի, Կիրովական, Սանահին, Արարատ և բազմաթիվ այլ կայարանների երկաթուղային կոնկրետները։

Անդրկովկասյան երկաթուղու Երևանի բաժանմունքի կոնկրետվր սոցիալիստական մրցության ընթացքում կիրառելով աշխատանքի կազմակերպման առաջավոր մեթոդներ և իրադրոժելով պլանավորման ու տնտեսական խթանման նոր սխեմներ, կարողացավ ապահովել հնգամյա պլանի խնդիրների կատարումը և մի շարք անգամ հաղթող դուրս եկավ համամիութենական սոցիալիստական մրցության մեջ, արժանացավ ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի ու ՀԱՄԿ-ի փոխանցիկ Կարմիր դրոշին։

Նախորդ հնգամյակի համեմատությամբ հանրապետությունում բռնների առաքումն ավելացել էր 26 տոկոսով։ Ավարտվել էր լենինական—Երևան երկաթուղային հատվածի էլեկտրիֆիկացումը և շոգեքարշերի փոխարինումը էլեկտրաքարշերով ու ջերմաքարշերով, լայն ծավալով էր ընթանում Սևան—Շոթա—Զոդ և Իջևան—Հրազդան երկաթուղագծերի շինարարությունը, որոշ չափով բարձրացել էր աշխատանքի արտադրողականությունը, բարելավվել էին երկաթուղային տրանսպորտի տեխնիկա-տնտեսական ցուցանիշները։

Սովետական իշխանության տարիներին, ժողովրդական տնտեսության բուռն զարգացման հետ միասին, խոշոր վերելք են ապրել նաև ճանապարհաշինությունն ու ավտոմոբիլային տրանսպորտը։ Այդ զարգացումը արագ թափով շարունակվեց նաև ութերորդ հնգամյակի տարիներին։ Մեծ աշխատանքներ կատարվեցին Երևան—Հոկտեմբերյան, Երևան—Աշտարակ, Երևան—Արտաշատ, Երևան—Սևան և մի շարք այլ ճանապարհների վերակառուցման ու կատարելագործման ուղղությամբ։ Միայն 1969 թ. Հայաստանում շահագործման հանձնվեց միութենական և հանրապետական նշանակություն ունեցող 60 կիլոմետր նոր ճանապարհ, բարեկարգվեցին 220 կիլոմետր երկարությամբ ճանապարհներ։

Հնգամյակի վերջին տարում ավարտվեց Պուշկինյան լեռանցքի թունելի շինարարությունը, որը Կիրովական—Ստեփանավան ճանապարհը կրճատեց 12 կիլոմետրով, մեծ աշխատանքներ կատարվեցին Ղա-

⁹⁴ Տե՛ս «Коммунист» օրաթերթ, Երևան, 3 նոյեմբերի 1970։

փան—Գորիս, Երևան—Լենինական ճանապարհները վերակառուցելու և բարեկարգելու ուղղությամբ:

1970 թ. նոյեմբերին ավարտվեց - և շահագործման հանձնվեց Երևան—Սևան մայրուղու Սևան—Քաղսի հատվածը՝ 20 կիլոմետր երկարությամբ: Մայրուղու ամբողջական կառուցումն ավարտվելու էր հաջորդ հնգամյակում:

1970 թ. հանրապետության ավտոմոբիլային ճանապարհների ընդհանուր երկարությունը կազմում էր 8.324 կիլոմետր, որից 5.442 կիլոմետրը ամուր ծածկ ունեցող ճանապարհներ էին:

Լավագույն աշխատանքի համար հնգամյակի տարիներին հանրապետության ճանապարհաշինարարներից ավելի քան 500 մարդ պարգևատրվեցին կառավարական շքանշաններով և լենինյան հոբելյանական մեդալներով, իսկ Շահումյանի ճանապարհաշինական վարչության բուլղոզերավար Հ. Սարիբեկյանն արժանացավ Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի բարձր կոչման:

Ճանապարհաշինության այդպիսի ծավալմանը զուգընթաց, արագ կերպով աճում էր մարդատար և բեռնատար ավտոմոբիլային տրանսպորտի պարկը և նրա տեսակարար կշիռը հանրապետության տրանսպորտի մեջ: Այսպես, եթե բեռնորի փոխադրության մեջ նրա տեսակարար կշիռը 1965 թ. եղել է 36,5 տոկոս, ապա 1970 թ. արդեն հասել էր 41 տոկոսի⁹⁵: 1965 թ. 113,1 միլիոն տոննայի փոխարեն 1970 թ. հանրապետության ավտոմոբիլային տրանսպորտը փոխադրել է 171, 1 միլիոն տոննա բեռ⁹⁶: Աճել էր նաև մարդատար ավտոմոբիլային տրանսպորտի փոխադրությունը, որը 1965 թ. 164,3 միլիոնի փոխարեն 1970 թ. փոխադրել էր 231,1 միլիոն մարդ⁹⁷:

Հնգամյակի տարիներին որոշ զարգացում ապրեց նաև օդային տրանսպորտը, որը 1965 թ. 9,4 հազար տոննա բեռի և 335 հազար ուղևորի փոխարեն 1970 թ. փոխադրեց 11,8 հազար տոննա բեռ և 667 հազար ուղևոր⁹⁸:

Կոմունիստական հասարակության ծավալուն կառուցման և գիտության ու տեխնիկայի վիթխարի զարգացման ներկա ժամանակաշրջանում ավելի ու ավելի է մեծանում կապի դերը, նրա ղինումը կատարելագործված տեխնիկայով ու միջոցներով: Ութերորդ հնգամյակի տարիներին խոշոր կապիտալ ներդրումների շնորհիվ Սովետական

⁹⁵ Տե՛ս „Армения в единой семье народов СССР“, стр. 115.

⁹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 116:

⁹⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 118:

⁹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 120:

Հայաստանում անհամեմատ աճեցին ու զարգացան կապի ցանցը և նրա միջոցները:

Եթե 1965 թ. Հայաստանում կապի ձևոնարկությունների թիվը 469 էր, ապա 1970 թ. այն հասել էր 621-ի: Բնորոշ է, որ այդ ձևոնարկությունները հիմնականում ավելացել էին ղյուղական վայրերում, 1965 թ. 309-ից 1970 թ. հասնելով 407-ի⁹⁹:

Խոշոր աշխատանքներ էին տարվում բնակավայրերի ռադիոֆիկացիան ուղղությամբ: Եթե 1965 թ. ռադիոֆիկացված էր բնակավայրերի 82,5 տոկոսը, ապա 1970 թ.՝ 90,7 տոկոսը: Ռադիոտրանսլյացիոն և հեռուստատեսության կետերի ընդհանուր թիվը 1965 թ. 586 հազարից 1970 թ. արդեն հասել էր 866 հազարի¹⁰⁰:

* * *

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին Սովետական Հայաստանում կատարվեց հսկայական կապիտալ շինարարություն: Դրա մասին պատկերացում են տալիս հետևյալ թվերը և փաստերը: Ֆինանսավորման բոլոր աղբյուրներով հնգամյակում ժողովրդական տնտեսության մեջ ներդրվեց 3.311 միլիոն ռուբլի, որը նախորդ հինգ տարիների համեմատությամբ ավելի էր 1,6 անգամ:

Արդյունաբերության մեջ կապիտալ ներդրումները ծախսվել էին գլխավորապես եղած ձևոնարկությունների արտադրական կարողությունների ընդարձակման և վերակառուցման, դրանք մեքենայական նոր սարքավորումներով զինելու նպատակով: Դրա հետ միասին կառուցվեցին 58 նոր ձևոնարկություններ և արտադրամասեր՝ Հրազդանի ջերմաէլեկտրակայանը, Երևանի ավտոմոբիլային գործարանը, Զոդի ոսկու կոմբինատի փորձնական գործարանի համալիրը, Ղափանի հանքանյութի հարստացուցիչ գործարանի թողարկիչ համալիրի ձևոնարկությունները, Հրազդանի լեռնաքիմիական կոմբինատի առանձին ձևոնարկությունները, Երևանի, Կիրովականի և Արագածի երկաթբետոնային կառուցվածքների գործարանները, Արզնու «Հախճապակի» արտադրական միավորումը և շատ ուրիշներ:

Բնորոշ է, որ հնգամյակի տարիներին աննախընթաց աճեցին ժողովրդական տնտեսության հիմնական ֆոնդերը: Այդ տարիներին

⁹⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁰⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

գործարկվեցին այնքան հիմնական ֆոնդեր, որքան գործարկվել էին նախորդ 15 տարիներին միասին վերցրած¹⁰¹;

Հանրապետության շինարարության ծավալման բնորոշ կողմերից մեկն այն էր, որ այն հենված էր շինարարական ժամանակակից ինդուստրիայի, հզոր մեքենաների ու տեխնիկական այլ միջոցների վրա: Ստեղծվել էին շինարարական պետական խոշոր կազմակերպություններ ու հաստատություններ, որոնցից ամենախոշորներն էին արդյունաբերական շինարարության և գյուղական շինարարության մինիստրությունները: Նրանց գործունեությունն այս հնգամյակում էլ ավելի ծավալուն և բեղմնավոր էր: Շինարարությունը հանդիսանում է նյութական արտադրության խոշոր բնագավառներից մեկը, որի արտադրանքը հանրապետության ընդհանուր արտադրանքի 12,7 տոկոսն էր կազմում, իսկ ազգային եկամտի՝ 12,6 տոկոսը¹⁰²: Եթե 1960 թ. շինարարության մեջ աշխատել են 285 էքսկավատոր, 218 բուլդոզեր, 222 ամբարձիչ կռունկ, 149 ավտոմոբիլ, 1965 թ. համապատասխանաբար՝ 229, 587, 566 և 434, ապա 1970 թվականին էքսկավատորների թիվը հասել էր 1.118-ի, բուլդոզերներինը՝ 1.116-ի, ամբարձիչ կռունկներինը՝ 758-ի, իսկ ավտոմեքենաներինը՝ 748-ի¹⁰³: Շինարարական ինդուստրիայի զարգացումը հնարավորություն տվեց ընդլայնել շինանյութերի արտադրությունը:

Շինարարության ծավալման շնորհիվ միայն վերջին 10 տարում այդ ասպարեղում աշխատողների թիվը կրկնապատկվել էր: Եթե 1960 թ. հանրապետությունում շինարարության մեջ աշխատողների ընդհանուր թիվը 55,9 հազար էր, 1965 թ.՝ 80,5 հազար, ապա 1970 թ. այն հասել էր 112,7 հազարի, որից 74,7 հազարը բանվորներ էին, 19 հազարը՝ ինժեներա-տեխնիկական անձնակազմ¹⁰⁴:

Շինարարական և մոնտաժային կազմակերպությունների աշխատողների քրտնաջան աշխատանքի շնորհիվ Սովետական Հայաստանը 1970 թ. հոկտեմբերի 1-ին կատարեց հնգամյա սլանով նախատեսված կապիտալ ներդրումների և շինմոնտաժային աշխատանքների առաջադրանքները:

Ահա թե ինչու Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV

¹⁰¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 132:

¹⁰² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 148:

¹⁰³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 149:

¹⁰⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 152:

համագումարը բարձր գնահատեց շինարարների աշխատանքը և ընդգծեց, որ շինարարության ասպարեկում ձեռք բերված ակնառու հաջողությունները մեր շինարար բանվորների, տեխնիկների, ինժեներների, ռացիոնալիզատորների ու ճարտարապետների հայրենանվեր աշխատանքի արդյունքն են:

Ութերորդ հնգամյակում հանրապետության ամենախոշոր կառույցը Արփա—Սևան թունելի շինարարությունն էր, որը հայտարարված էր համաժողովրդական: Վարդենիսի լեռնաշղթայի տակից անցնող այդ թունելը ունենալու է 48,5 կիլոմետր երկարություն, որով Արփա գետի ջրերը պետք է թափվեն Սևանա լիճը, ապահովեն նրա մակերեսի կայունությունը:

Նախորդ 30—35 տարիների ընթացքում լճից հոսած ջուրը աշխատեցնում էր Սևանի կասկադի էլեկտրակայանները, որոնց ընդհանուր կարողությունը կազմում էր 557 հազար կիլովատ, բուռն դարգացող ժողովրդական տնտեսությանը, մասնավորապես արդյունաբերությանը ապահովում էր էներգետիկ բազայով, ոռոգում Արարատյան դաշտի տասնյակ հազար հեկտար հողատարածություններ: Չնայած լճի մակարդակը իջավ 18 մետրով, բայց հանրապետության համար այդ ունեցավ տնտեսական խոշոր նշանակություն: Այն ժամանակ հարցը հնարավոր չէր այլ կերպ լուծել: Իսկ մեր օրերում, երբ դիտությունը և տեխնիկան աննախընթաց դարգացում են ապրում, հնարավոր դարձավ հանրապետության էներգետիկ և ոռոգման պահանջները լուծել այլ ճանապարհով: Կառուցվեցին Երևանի, Հրազդանի և Կիրովականի ջերմաէլեկտրակայանները, մի շարք խոշոր ջրանցքներ և ջրհան կայաններ, կառուցվում էին Որոտանի կասկադի էլեկտրակայանները: Շահագործման հանձնվեցին Արեշատի ջրհան կայանը, որը ամռան ամիսներին 50 միլիոն խորանարդ մետր ջուր է մատակարարում Հրազդանի և էջմիածնի ջրանցքներին, Մեծամորի ջրանցքը, Մխչյանի ջրհան կայանը՝ 1968 թ., որը միայն ամռանը ոռոգման համար 125 միլիոն խորանարդ մետր ջուր է մղում:

Արդեն հրամայական խնդիր էր դարձել պահպանել Սևանի մակարդակը, խնայել ջրերի արտահոսքը և նոր միջոցներ գտնել այդ մակարդակի կայունությունն ապահովելու համար: ՀԿԿ Կենտկոմը և ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետը 1962 թ. օգոստոսի 8-ին հատուկ որոշում ընդունեցին Սևանի ջրերի մակարդակի պահպանման մասին, որով այդ ջրերի առավելագույն իջեցման շափը սահմանվեց 18 մետր:

Թունելի կառուցումը, որը իր ինքնատիպությամբ Սովետական

Միությունում և աշխարհում եղակիներից մեկն է, հսկայական ֆինանսական միջոցներ էր պահանջում, ըրը հատկացրեց ՍՍՀՄ կառավարությունը: Սովետական Հայաստանի աշխատավորները մեծ երախտագիտությամբ ընդունեցին սովետական կառավարության որոշումը և ձեռնամուխ եղան այդ մեծ շինարարությանը:

Թունելի շինարարությունն սկսվեց 1965 թ.: Չնայած նախատեսված էր այն ավարտել ութերորդ հնգամյակի վերջում, սակայն շինարարական խիստ դժվարին պայմանների, բանվորական որակյալ կադրերի պակասի հետևանքով շինարարությունը շարունակվեց նաև հետագա տարիներին:

Իր տնտեսական նշանակության հետ միասին թունելը ինժեներական յուրահատուկ կառուցվածք է, կապված մեծ դժվարությունների հետ: Նրա ստորերկրյա բարդ կառուցումներն անցնում են տարբեր հորիզոններով, տարբեր բնա-կլիմայական պայմաններում: Այսպես, եթե կառուցյի 10-րդ և 11-րդ թունելախորշերում ջերմությունը +4 աստիճան է, ապա 7-րդ և 8-րդ թունելախորշերում, որոնք գտնվում են 600—650 մետր խորության վրա, ջերմությունը հասնում է +45 աստիճանի:

Բավականին դժվար է այդ խորություններից ապառի դուրս բերումը, մեքենայական սարքավորումներ և մեծ քանակությամբ շինանյութեր իջեցնելը: Ամենամեծ խոշընդոտներից մեկն էլ ստորգետնյա ջրերի ժայթքումների պատճառով հաճախ տեղի ունեցող փլուզումներն են:

Իրենց անձնուրաց ու հերոսական աշխատանքով պանծալի թունելագործները, հաղթահարելով այդ դժվարությունները, հաջողությամբ իրագործում են Արփա—Սևան թունելի շինարարությունը:

Ինչպես մեր մեծ հայրենիքի՝ Սովետական Միության բոլոր խոշոր կառույցները, նույնպես և Արփա—Սևան կառույցը իրագործվում է շինարարների ինտերնացիոնալ ջանքերով: Թունելը կառուցող կոլեկտիվի շարքերում նվիրական աշխատանք են կատարում սովետական հղբայրական հանրապետությունների 18 ազգերի զավակներ:

Սևանի հոգսը թեթևացնելու համար, հայ ժողովրդի զավակների հետ միասին, Վարդենիսի լեռներն են ճեղքում ռուսն ու ուկրաինացին, վրացին ու ադրբեջանցին, բելոռուսն ու մոլդավացին, ուղբեկն ու թուրքմենը: Թունելի շինարարության բազմաթիվ մեխանիզմներ, սարքավորումներ ու շինանյութեր ստացվում էին սովետական հղբայրական հանրապետություններից՝ Բելոռուսիայից ծանր ավտոմեքենաներ, Նովոսիբիրսկից՝ ցեմենտ, Բրյանսկից և Իրկուտսկից՝ անտառանյութ, Սում-

դայիթից և Ռուսթավից՝ խողովակներ, Զապորոժիեից՝ ռեսեր և այլն։ Արփա—Սևան ջրատարի կառուցումը Սովետական Միության ժողովուրդների հղբայրական համադործակցության և փոխադարձ օգնության փայլուն օրինակներից է։

Շինարարների կոլեկտիվի բազմաթիվ առաջավորների ու նորարարների շարքերում են Ի. Մալլուկը, Ս. Գյուլալաշվիլին, Բ. Լյուբովան, Ա. Կուկույաշինը, Հ. Ղապարյանը, է. Արիստակեսյանը, Պ. Սմոլիկը, Վ. Սամսոնովը, Մ. Մանասյանը, Ֆ. Իվանովը, Ս. Վարդանյանը, Մ. Բելուսովը, Ա. Դոմատովը և ուրիշներ։ Կոմունիստական աշխատանքի կոչման է արժանացել 10-րդ թունելախորշի Գ. Միրզոյանի ղեկավարած բրիգադը։ Բրիգադի անդամներ Ն. Լավրենսևը, Լ. Իսոյանը, Վ. Բոյարովը, Ա. Սևոյանը, Վ. Պոպովը, Վ. Իսախանյանը և ուրիշներ առաջավոր լեռնագործներ են, տիրապետում են մի քանի մասնագիտության։

5-րդ թունելախորշում, որն սկսվում է Նդեյիսի կիրճից, բեղմնավոր աշխատանք էին կատարում Ս. Կրաշեննիկովի և Ֆ. Պալչիկովի ղեկավարած բրիգադները, մշտապես գերակատարելով իրենց արտադրական ցուցանիշները։

1969 թ. նոյեմբերին, Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման 49-րդ տարեդարձի նախօրյակին, ավարտվեց 5-րդ թունելախորշի հորատանցումը։ Միացվեցին 5-րդ և 6-րդ թունելախորշերը։ Բարձր գնահատելով 5-րդ թունելախորշի կոլեկտիվի հայրենանվեր աշխատանքը, Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության 1969 թ. նոյեմբերի 14-ի հրամանագրով նրա անդամներից առանձնապես աչքի ընկած 25 բանվորներ և ինժեներա-տեխնիկական աշխատողներ պարգևատրվեցին պատվոգրերով։

Գնալով ավելի էին ծավալվում Արփա—Սևան թունելի շինարարության աշխատանքները։ Եթև շինարարության սկզբում նրա տարրեր տեղադրված լինելով աշխատում էին մի քանի հարյուր բանվորներ ու մասնագետներ, ապա 1970 թ. կառույցի աշխատողների ընդհանուր թիվը հասել էր 1852-ի, որից բանվորներ էին 1.656-ը, ինժեներներ և տեխնիկներ՝ 196-ը։

ՍՄԿԿ XXIV համագումարի պատվին ստանձնած սոցիալիստական մրցությամբ, թունելագործները հաջողություների էին հասել հնգամ-

յակի վերջին՝ հոբելյանական տարում: 1970 թ. մայիսին արդեն փորված էր 22 հազար 30 մետր թունել: Դա մեծ նվաճում էր: Ձեռք բերելով հարուստ փորձ, կոլեկտիվը հաջողությամբ առաջ էր տանում կառույցի շինարարությունը, որն իրագործում էր Գիդրոսպեցատրոյի համամիութենական տրեստի Անդրկովկասի մասնագիտացված վարչությունը:

Ութերորդ հնգամյակի խոշոր կառույցներից մեկն էր Հբաղանի ցեմենտի գործարանը, որի առաջին հերթը, տարեկան 600 հազար տոննա կարողությամբ, շահագործման հանձնվեց 1970 թ. հոկտեմբերին: Գործարանն ունի մեծ նշանակություն մեր հանրապետության ժողովրդական տնտեսության, հատկապես բուռն զարգացում ապրող շինարարության համար: Արագ թափով շարունակվում էր նրա երկրորդ տեխնոլոգիական զմի շինարարությունը, որն ավարտվեց մի քանի ամիս հետո: Գործարանի ամբողջ հզորությունը կազմում էր տարեկան 1,5 միլիոն տոննա ցեմենտ, որը 2,5 անգամ ավելի է Արարատի ցեմենտի, շիֆերի գործարանի արտադրանքից:

Ցեմենտի նորակառույց հսկայի երիտասարդ կոլեկտիվին եղբայրական օգնություն էին ցույց տալիս Սովետական Միության ցեմենտի արդյունաբերության առաջավոր ձեռնարկությունների աշխատողները:

* * *

1966 թ. ապրիլին նղբայրական Ուղբեկստանի մայրաքաղաք Տաշքենդում տեղի ունեցավ ուժեղ երկրաշարժ: Այդ տարեալին աղետը մեծ վնաս պատճառեց քաղաքին, որը դժվար էր վերականգնել միայն Ուղբեկստանի ուժերով: Առաջնորդվելով ժողովուրդների բարեկամության լենինյան սկզբունքներով, ուղբեկ ժողովուրդին եղբայրական օգնության ձեռք մեկնեցին սովետական բոլոր հանրապետությունները: Երկրաշարժի հետևանքները վերացնելու և Տաշքենդում նոր կառույցներ բարձրացնելու համար Մոսկվայից ու լենինգրադից, Կիևից ու Բաքվից, Աշխաբադից ու Թբիլիսիից, Ռիգայից ու Ալմա-Աթայից, ինչպես նաև շատ այլ քաղաքներից այնտեղ ուղարկվեցին շինարարների մեծ ջոկատներ, շինարարական տեխնիկա:

Տաշքենդի շինարարությանն օգնելու գործը հանձնարարվեց Հայաստանի արդյունաբերական շինարարության մինիստրության № 15 տրեստի կոլեկտիվին: Նույն թվականի մայիսին շինարարների ջոկատը (200 մարդ), շինարարական անհրաժեշտ տեխնիկայով, արդեն Տաշքենդում էր: Հայաստանից մեկնած կառուցողների տեղամասը հոկտեմբերին վերակառուցվեց ինքնուրույն շինարարական վարչության՝ նրեանի

տնաշինական կոմբինատի շինարարական-մոնտաժային վարչություն
Տաշքենդում:

Վարչությանը հանձնարարված էր մեր հանրապետության միջոց-
ներով Ուզբեկստանի մայրաքաղաքում կառուցել հինգհարկանի 8
բնակելի շենք, 60-ական բնակարանով, 15 հազար քառակուսի մետր
ընդհանուր տարածությամբ: Այդ շենքերը պետք է կառուցվեին քաղաքի
Կուլբեշևյան շրջանում, որը ամենից շատ էր տուժել երկրաշարժից:

Հավատարիմ շինարարի աղնիվ ավանդույթներին և ժողովուրդների
բարեկամության ու փոխադարձ օգնության սկզբունքներին, Հայաստանի
շինարարների ջոկատը հերոսական աշխատանք ծավալեց ստանձնած
պատասխանատու խնդիրը հաջողությամբ կատարելու համար: Շինա-
րարական հրապարակներում զիշեր ու ցերեկ աշխատանքը չէր դադա-
րում: Երևանից Տաշքենդ անընդամտ ուղարկվում էին տարբեր շինարա-
րական նյութեր ու օժանդակ մասեր:

Մինչև 1967 թ. հունվարի մեկը կառուցված երեք շենքերում տեղա-
վորվեց 180 բնտանիք: 1968 թ. սկզբին ավարտվեց նաև մնացած հինգ
շենքերի կառուցումը: Այդ 8 շենքերում բնակություն հաստատեցին
Սովետական Ուզբեկստանի մայրաքաղաքի 480 բնտանիքներ:

Իրենց շնորհալի աշխատանքով հայ շինարարները բարի համբավ
ձեռք բերեցին եղբայրական հանրապետության մայրաքաղաքի ոչ միայն
շինարարների, այլև ամբողջ բնակչության շրջանում: Բնորոշ է, որ ութ
կառույցներն էլ արժանացան գերազանց գնահատականի: Աչքի ընկան
Ա. Հարությունյանի, Ե. Նարզիվյանի, Ա. Հակոբյանի, Մ. Հակոբյանի,
Ն. Ամիրխանյանի բրիգադները: Մ. Հակոբյանի ղեկավարած ծեփա-
գործների բրիգադը բաղկացած էր վեց եղբայրներից, որոնցից մեծը՝
բրիգադավարն էր: Նրա կրտսեր եղբայրները՝ Նորիկը, Ռուբիկը, Ար-
տավազը, Մելսիկը և Թելմանը ամեն օրվա վերջում ավագ եղբորը
զեկուցում էին արտադրական առաջադրանքները 150—200 տոկոսով
կատարելու մասին: Մինչև Տաշքենդ մեկնելը շինարարների այդ օրինա-
կելի բրիգադը երևանում մասնակցել էր 20 բնակելի շենքերի, 5 դպրոց-
ների, 10 մանկապարտեզների և մանկամսուրների կառուցման աշխա-
տանքներին:

1968 թ. հունվարին Տաշքենդից երևան վերադարձած շինարարների
մեծարման հավաքը տեղի ունեցավ ապրիլին: Տաշքենդի Կուլբեշևյան
շրջանի աշխատավորների ղեկուսատաների սովետի գործադիր կոմիտեի
նախագահ Մ. Խոջաևը երախտագիտական խոսք ասաց Ուզբեկստանի

մայրաքաղաքի աշխատավորների անունից. «Ես ուղբեկական ջերմ հղջուն եմ բերել ձեզ՝ շինշող նրեանի շինարարներիդ: Մենք երախտապարտ ենք ձեզ՝ ձեր մեծ սրտի և ազնիվ գործերի համար: Տաշքենդցիները երբեք չեն մոռանա հայ շինարարներին: Դժվար է երախտագիտության ու գովեստի խոսքեր գտնել՝ գնահատելու համար ձեր աշխատանքն ու օգնությունը, որ ցուցաբերեցիք դուք տուժած քաղաքը վերականգնելիս: Եվ պատահական չէ, որ Տաշքենդում այսօր ձեր մասին ասում են՝ հայ շինարարներն իրենց հոգու ամբողջ կրակը, բազկի ամբողջ ուժը ներդրեցին Տաշքենդի վերականգնման պատվավոր գործում»¹⁰⁵:

Սովետական Հայաստանի շինարարներից 17-ը արժանացան Ուղբեկստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի, Ուղբեկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության և Մինիստրների սովետի պատվոգրին, 3-ը՝ Ուղբեկստանի Լենինյան կոմերիտմիության Կենտրոնական կոմիտեի պատվոգրին, իսկ 126-ը պարգևատրվեցին «Տաշքենդի շինարարին» պատվավոր կրծքանշանով:

Հայաստանի շինարարների օգնությունը Տաշքենդի վերականգնմանը՝ մեր երկրի ժողովուրդների բարեկամության և եղբայրության ուսանելի օրինակ է: Ի պատիվ այդ բարեկամության, Տաշքենդի կենտրոնական մասում՝ Պուշկինի և Խորենզմի փողոցների խաչմերուկում, հայ շինարարները կառուցել են կոթող՝ 5 մետր բարձրությամբ: Դեպի երկինք պարզված երկու ձեռքեր խորհրդանշում են եղբայր ժողովուրդների անխախտ դաշինքն ու միասնությունը, իսկ մարմարակերտ հատակից բարձրացող ցայտաղբյուրից բխում է սառնորակ, վճիտ ջուրը: Նրա բացմանը, որը տեղի ունեցավ 1968 թ. հունվարին, ներկա էին ավելի քան 30 հազար տաշքենդցիներ:

* * *

Սմռան արձակուրդի ժամանակ, Հայաստանի բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողներից կազմված աշխատանքային ջոկատներն օգնում են երկրի կարևոր կառույցներին ու գյուղատնտեսությանը՝ ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ եղբայրական հանրապետություններում:

Հայաստանում նրանք մասնակցեցին Արփա—Սևան թունելի, Հրադղանի լեռնաքիմիական կոմբինատի և մի շարք այլ ձեռնարկությունների շինարարությանը, Ղաղախստանում՝ արդյունաբերական և գյուղատնտես-

¹⁰⁵ «Ներկայան Երևան», 29 ապրիլի 1968:

տեսական ձեռնարկությունների և դպրոցների շինարարությանը, Դաղըստանում երկրաշարժից վնասված բնակավայրերի վերականգնմանը: Ղազախստանի միայն Կոկչետավի մարզում Հայաստանի կոմերիտական-երիտասարդական ջոկատները 1970 թ. կատարեցին մեկ և կես միլիոն ուսման շինման աշխատանք, իսկ երկրաշարժից տուժած Դաղստանի հրեք գյուղերում կառուցեցին դպրոցական հրեք և մանկապարտեզի մի քանի շենքեր:

Կոմերիտական-ուսանողական ջոկատները չէին սահմանափակվում միայն շինարարությամբ: Բնակչության շրջանում նրանք ծավալում էին նաև կուլտուր-լուսավորական գործունեություն, կազմակերպում զբոսայգիներ, դասախոսություններ, սպորտային միջոցառումներ, ինքնագործունեության երեկոներ, հանդիպումներ բնակչության հետ և այլն:

1970 թ. նոյեմբերի ամիսին չհավաքում այդ ջոկատները ստացան բարձր գնահատական ինչպես Հայաստանի ԼԿԵՄ Կենտկոմի, այնպես էլ ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի ու Ղազախստանի կուսակցական ու կոմերիտական ղեկավար օրգանների կողմից: Ողջունելով Հայաստանի կոմերիտական-ուսանողական շինարարական ջոկատներին, Ղազախստանի Կոկչետավի ԼԿԵՄ մարզկոմի առաջին քարտուղար Վ. Կոսարևը նշեց, որ աչքի ընկան Հայաստանից այնտեղ մեկնած բոլոր ջոկատները, մասնավորապես պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ջոկատը: Վերջինս հաղթող հանդիսացավ սոցիալիստական մրցության մեջ: Ինստիտուտի ԼԿԵՄ կոմիտեին շնորհվեց Ղազախստանի կոմկուսի Կոկչետավի մարզային կոմիտեի, աշխատավորների գեպուտատների սովետի մարզային գործադիր կոմիտեի և ԼԿԵՄ մարզային կոմիտեի հուշադրոշը, իսկ մի խումբ ուսանողներ պարգևատրվեցին «Խամ ու խոպան հողերի յուրացման համար» մեդալներով:

Բնորոշ է, որ զնալով կոմերիտական-երիտասարդական ուսանողական շինարարական ջոկատների գործունեության շրջանակներն ավելի էին ընդարձակվում, դուրս գալով մեր երկրի սահմաններից, 1970 թ. առաջին անգամ ուսանողական շինարարական ջոկատների փոխանակում կատարվեց Երևանի պետական համալսարանի և Բուդապեշտի Կ. Մարքսի անվան տնտեսական գիտությունների ինստիտուտի միջև: Հետագայում այդպիսի փոխանակումներ կատարվեցին նաև սոցիալիստական մյուս երկրների հետ:

Ութերորդ հնգամյա պլանի կենսագործման համար մղված պայքարում Սովետական Հայաստանի բազմահազարանոց բանվոր դասակարգը, կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ, ցուցաբե-

րեց աշխատանքային նորանոր սխրանքներ: Նա պատվով կատարեց իր խնդիրը, դրանով իսկ նպաստելով կոմունիստական հասարակարգի էլ ավելի ամրապնդմանը:

Հաջողությամբ ավարտելով արդյունաբերության զարգացման և շինարարության ութերորդ հնգամյակի խնդիրները, Հայաստանի բանվոր, գյուղացի, հանրապետության բոլոր աշխատավորների հետ միասին, ստեղծագործական նոր ավյունով ձեռնամուխ եղավ հաջորդ՝ իններորդ հնգամյա պլանի խնդիրների իրագործմանը:

5. ԳՅՈՒՂԱՏՆԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԿԱՅՈՒՄԸ

ՍՄԿԿ XXIII համագումարը կանխանշեց կոմունիզմի նյութատեխնիկական բաղադրի կարևոր բաղկացուցիչ մասի՝ մեր երկրի սոցիալիստական գյուղատնտեսության հետագա զարգացման խնդիրները: Կենտկոմի հաշվետվության առթիվ համագումարի բանաձևում ասված է. «Համագումարը առաջնակարգ նշանակություն է տալիս ՍՄԿԿ Կենտկոմի մարտյան (1965 թ.) պլենումի մշակած տնտեսական միջոցառումների սխեմայի հիման վրա գյուղատնտեսության զարգացմանը: Գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության ավելացման ղլխավոր ուղին արտադրության մեքենայացման, էլեկտրիֆիկացման ու քիմիացման կայուն բաղադրի վրա գյուղատնտեսության հետևողական խնամքի ավագումն է, ինչպես նաև բնական անբարենպաստ պայմաններ ունեցող գոտիներում մեխիորացիայի լայն զարգացումը»¹⁰⁶:

Կուսակցության դիրեկտիվների հիման վրա մշակվեցին ութերորդ հնգամյակում գյուղատնտեսության զարգացման կարևորագույն միջոցառումները:

Հնգամյակի հենց առաջին տարում՝ 1966 թ. մայիսին ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի պլենումը քննության առավ գյուղատնտեսության մեխիորացիայի զարգացման հարցը՝ որպես բերքատվության բարձրացման կարևոր միջոցներից մեկը: Նախատեսվեց առաջիկա 10 տարում ապահովել 7—8 միլիոն հեկտար նոր հողամասերի ոռոգում, ձահիճների հաշվին շորացնել և օգտագործելի դարձնել 15—16 միլիոն հեկտար հողամաս: Այդ որոշման կենսագործման շնորհիվ հնգամյակի տարիներին ոռոգելի դարձվեցին միլիոնավոր հեկտար և շորացվեցին 5,4 միլիոն հեկտար հողամասեր: Ավելացավ գյուղատնտեսության մեքենայական

¹⁰⁶ «ՍՄԿԿ XXIII համագումարի նյութերը», էջ 303:

հգորությունը: Հնգամյակի տարիներին ՍՍՀՄ գյուղատնտեսության մեքենայական պարկը ավելացավ 1.466 հազար տրակտորով, ավելի քան 700 հազար բեռնատար ավտոմեքենայով, 469 հազար հացահատիկային կուրբայնով և այլն:

Գյուղատնտեսության զարգացմանը նպաստեցին նաև գյուղատնտեսության աշխատողների նյութական շահագրգռվածության բարձրացման առթիվ կուսակցության և կառավարության մի շարք որոշումները: Այդ տեսակետից բնորոշ է ՍՄԿԿ Կենտկոմի և ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի 1966 թ. մայիսին ընդունած «Կոլտնտեսականների նյութական շահագրգռվածության բարձրացման մասին հասարակական արտադրության զարգացման մեջ» որոշումը: Կոլտնտեսականների համար սահմանվեց երաշխավորված ամսական վարձատրություն, որ ելնով էր սովխոզների համապատասխան աշխատողների տարիֆային դրույքներից: Միաժամանակ այդ որոշումով նախատեսվեց, որ կոլտնտեսությունների եկամուտը բաշխելիս առաջին հերթին պետք է առանձնացնել կոլտնտեսականների վարձատրության ֆոնդը: Կուսակցության Կենտկոմի և սովետական կառավարության 1966 թ. ապրիլի 22-ի որոշումով բարձրացավ գյուղատնտեսության մեխանիզատորների աշխատավարձը: Գյուղատնտեսության աշխատավորների նյութական շահագրգռվածությունը բարձրացնելու նպատակով իրագործվեցին նաև մի շարք այլ միջոցառումներ, որոնք մի կողմից նպաստեցին գյուղատնտեսության արտադրության բարձրացմանը, մյուս կողմից՝ պետությանը վաճառվող գյուղատնտեսական մթերքների ավելացմանը:

Ընդառաջելով ՍՍՀՄ գյուղատնտեսության մինիստրության առաջարկին, ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն, ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետը և ՀԽՍՀ-ն 1966 թ. հուլիսին հավանություն տվեցին համամիութենական մասշտաբով գյուղատնտեսության աշխատողների միջև սոցիալիստական մրցություն կազմակերպելուն և այդ մրցության մեջ հաղթողների համար սահմանեցին փոխանցիկ կարմիր դրոշներ և դրամական պարգևներ:

Այդ մրցությունը լայն ծավալ ընդունեց:

Հաջողությամբ իրագործվում էր ՍՄԿԿ Կենտկոմի 1965 թ. մարտյան պլենումի կոլտնտեսությունների ու սովխոզների համար սահմանված պետությանը գյուղատնտեսական մթերքներ վաճառելու կայուն և անփոփոխ պլանների վերաբերյալ որոշումը:

Հնգամյակի տարիներին ավելացավ հանքային պարարտանյութերի մատակարարումը գյուղատնտեսությանը, 1966 թ. 31 միլիոն տոննայից

1970 թ. հասնելով 46 միլիոն տոննայի: Հսկայական կապիտալ միջոցներ ներդրվեցին սոցիալիստական գյուղատնտեսության զարգացման համար:

ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի 1970 թ. հուլիսյան պլենումում Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Լ. Ի. Բրեժնևի՝ «Կուսակցության հերթական խնդիրները գյուղատնտեսության բնագավառում» զեկուցման առթիվ ընդունած որոշման մեջ ընդգծվեց գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության արագ ավելացման անհրաժեշտությունը, որը հսկայական կարևորություն ունի բնակչության պահանջարկներն ու արդյունաբերության կարիքները բավարարելու համար: Պլենումի որոշմամբ խոշոր գոմարներ հատկացվեցին գյուղատնտեսության բնագավառում կապիտալ շինարարությունը ծավալելու, մեքենայացումն ավելի հզորացնելու, գյուղատնտեսական մեքենաշինության նոր գործարաններ կառուցելու նպատակով:

1967—1969 թթ. Սովետական Միության հացահատիկային մի շարք կարևոր շրջաններում անբարենպաստ եղանակները մեծ դժվարություններ ստեղծեցին գյուղատնտեսության համար, իսկ 1969 թ. մի շարք մարզերում տեղի ունեցան բնական աղետներ, որոնք ղգալի վնասներ պատճառեցին գյուղատնտեսությանը:

Հաղթահարելով բազմաթիվ դժվարություններ, սովետական երկրի գյուղատնտեսության աշխատողները շարունակում էին հերոսական աշխատանքն ու պայքարը կուսակցության որոշումների կենսագործման համար:

Հնգամյակի վերջին տարին՝ 1970 թ. սոցիալիստական գյուղատնտեսության համար ռեկորդային տարի էր: Այդ թվականին ստացվեց 186 միլիոն տոննա հացահատիկ: Հացահատիկի աշդպիսի բերք մեր երկիրը երբեք չէր ստացել: Նախորդ հինգ տարիների 1961—1965 թթ. միջին արտադրանքի համեմատությամբ նրա աճը կազմում էր 29 տոկոս:

1966—1970 թթ. գյուղատնտեսական մթերքների տարեկան միջին արտադրությունը կազմել է. հացահատիկ՝ 167 միլիոն տոննա (պլանի 100,3 տոկոսը), բամբակ՝ 6,1 միլիոն տոննա (պլանի 108,9—101,7 տոկոսը), իրիս—սպանդանոցային քաշով՝ 11,6 միլիոն տոննա (պլանի 195,4 տոկոսը), կաթ՝ 80,5 միլիոն տոննա (պլանի 103,2 տոկոսը), կարտոֆիլ՝ 94,8 միլիոն տոննա (պլանի 94,8 տոկոսը), բանջարեղեն՝ 19,3 միլիոն տոննա (պլանի 89,4 տոկոսը), շաքարի ճակնդեղ՝ 91 միլիոն տոննա (պլանի 101,2 տոկոսը) և այլն¹⁰⁷:

¹⁰⁷ Տե՛ս «ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութերը», էջ 169:

Գյուղատնտեսական միջերեսների արտադրության ավելացմանն ղուգ-
ընթաց, ղգալի չափով ավելացան աչդ միջերեսների պետական գնումները:
1961—1965 թթ. համեմատությամբ 1966—1970 թթ. հացահատիկի
պետական գնումները կազմում էին 128 տոկոս, բամբակինը՝ 122,
շաքարի ճակնդեղինը՝ 134, արևածաղկինը՝ 138, կարտոֆիլինը՝ 131,
բանջարեղենինը՝ 140, մսինը՝ 139, կաթինը՝ 139 տոկոս և այլն¹⁰⁸:

Ութերորդ հնգամյակում գյուղատնտեսության ձևեր բերած հաջողությունների մասին ՍՄԿԿ XXIV համագումարը նշեց. «Կուտակչության և ժողովրդի գործունեության կարևոր արդյունքն են գյուղատնտեսության զարգացման լուրջ հաջողությունները: Էապես մեծացել է հացահատիկի, բամբակի, մսի, կաթի և հողագործության ու անասնապահության մյուս միևրքների արտադրությունը: Ամրապնդվել է կոլտնտեսությունների և սովխոզների էկոնոմիկան, խոշոր միջոցառումներ են իրականացվել գյուղատնտեսական արտադրության նյութատեխնիկական հաղեցման և տնտեսական խթանման ուղղությամբ»¹⁰⁹:

Մի շարք նոր ու բարդ խնդիրներ էին նախատեսված նաև Հայկական ՍՍՀ գյուղատնտեսության համար, որոնք հաստատվեցին ՀԿԿ XXIV համագումարում (1966 թ.): Համագումարը սահմանեց, որ նախորդ հինգ տարիների համեմատությամբ գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության տարեկան միջին ծավալը ավելանալու է 35 տոկոսով:

Հանրապետության գյուղատնտեսության զարգացման, արտադրողականության բարձրացման կարևորագույն լծակներն են հանդիսացել աշխատանքների մեքենայացումը, ոռոգումը, կապիտալ ներդրումների ընդարձակումը, աշխատանքի լավ կազմակերպումը և արտադրական բոլոր հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործումը: Հնդալյակի տարիներին այդ հարցերը ՀԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի, ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետի և տեղական կուսակցական ու սովետական կազմակերպությունների ուշադրության կենտրոնում էին:

1967 թվականին նույնօրերին լրացավ Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 50 տարին: Այդ մեծ հոբելյանն աշխատանքային նորանոր նվաճումներով դիմավորելու համար ամբողջ սովետական երկրում համաժողովրդական սոցիալիստական մրցութուն ծավալվեց: Մրցության մեջ էին մտել նաև Հայաստանի գյուղատնտեսության աշխատողները: Պատվով կատարելով ստանձնած պարտավորություն-

¹⁰³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 177:

109 նույն տեղում, էջ 259:

ները, հորեկյանական տարում նրանք հասան կարևոր հաջողությունների: Ավիացիայով գյուղատնտեսական գրեթե բոլոր մթերքների արտադրությունը, գերակատարվեցին մթերքների հանձնման և վաճառքի պետական առաջադրանքները:

Համամիութենական սոցիալիստական մրցության մեջ հաղթանակի հասնելու շնորհիվ Սովետական Հայաստանը արժանացավ ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի և ՀԱՄԿԽ-ի փոխանցիկ Կարմիր դրոշին ու դրամական պարգևի: Գյուղատնտեսության առաջավորների հանրապետական հավաքում, որը ղոմարվեց 1968 թ. ապրիլի 25-ին, պարգևը հանձնեց ՍՍՀՄ գյուղատնտեսության մինիստրի տեղակալ Գ. Վորոբյովը: «Ուրախալի է նշել,—ասաց նա,—որ Հայաստանի կոլտնտեսականների ու սովխոզների աշխատողները հորեկյանական տարում իրենց արժանի ավանդը մուծեցին երկրի գյուղատնտեսության զարգացման դործում: Հանրապետությունը 1967 թ. վաճառեց 373 հազար ցենտներ հացահատիկ, պլանը կատարելով 187 տոկոսով, մեկ միլիոն 280 հազար ցենտներ շաքարի ճակնդեղ, առաջադրանքը կատարելով 111 տոկոսով: Զգալիորեն գերակատարվեցին հացի և մսի մթերումների պետական պլանները: Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը կազմեց 400 միլիոն ռուբլի, կամ 19 տոկոսով ավելի, քան 1964—1966 թթ. միջին մակարդակն էր: Անդրկովկասյան մյուս հանրապետությունների համեմատությամբ Հայաստանում ձեռք բերվեցին հացահատիկի, մսի, կաթի և ձվի ինքնարժեքի ավելի լավ ցուցանիշներ»¹¹⁰:

Գյուղատնտեսության բնագավառում 1967 թ. ձեռք բերված բարձր ցուցանիշների համար ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի և ՀԱՄԿԽ-ի փոխանցիկ դրոշին արժանացան նաև Ստեփանավանի շրջանը, Մարտունու շրջանի Վարդենիկ, Հոկտեմբերյանի շրջանի Տանձուտ գյուղերի կոլտնտեսությունները և Նոյեմբերյանի շրջանի «Ջեյթուն» սովխոզը: Իսկ Վարդենիսի (նախկին Բասարգեշարի) շրջանի Մեծ Մազրա գյուղի կոլտնտեսությունը արժանացավ ՍՄԿԿ Կենտկոմի. ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության, Մինիստրների սովետի և ՀԱՄԿԽ-ի հորեկյանական հուշադրոշին:

Անասնապահության բնագավառում 1967 թ. լավ արդյունքների հասան Կալինինոյի, Ամասիայի և Սպիտակի շրջանները, խաղողագործության և պտղաբուծության բնագավառում՝ Արարատի (նախկին Վեդու), Շամշադինի և Նոյեմբերյանի շրջանները, բանջարաբուծության

¹¹⁰ «Սովետական Հայաստան», 26 ապրիլի 1968:

բնագավառում՝ Հոկտեմբերյանի, էջմիածնի և Արտաշատի շրջանները, ժխախտագործության բնագավառում՝ Մարտունու, Աշտարակի և Իջևիկանի շրջանները, իսկ հացահատիկային կուլտուրաների բնագավառում՝ Արթիկի, Անիի և Թումանյանի (նախկին Ալավերդու) շրջանները: Ամփոփելով հոբելյանական տարվա արդյունքները, ՀԿԿ Կենտկոմի և ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետի ժյուրին վերոհիշյալ շրջաններին պարգևատրեց ՀԿԿ Կենտկոմի և ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետի փոխանցիկ դրոշով և դրամական պարգևով:

Ինչպես ամբողջ երկրի աշխատավորների, նույնպես և Սովետական Հայաստանի գյուղատնտեսության աշխատողների մոտ 1968 թ. սկսվեց և կարճ ժամանակամիջոցում լայն ծավալ ընդունեց համաժողովրդական մրցությունը Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակը արտադրական նորահաջողություններով դիմավորելու, հնգամյա պլանը ժամկետից շուտ կատարելու համար: Մրցության մեջ ընդգրկվեցին բոլոր շրջանները, կոլտնտեսություններն ու սովխոզները: Կատարելով իրենց խոստովներն ու պարտավորությունները, Հայաստանի գյուղատնտեսության աշխատողները հասան նոր հաջողությունների:

Մասնավորապես մեծ հաջողությունների հասան Ախուրյանի, Հրազդանի, Կամոյի, Սևանի, Անիի, Արթիկի, Կալինինոյի, Կրասնոսելսկի, Ստեփանավանի, Մարտունու, Աղիզբեկովի, Շահումյանի, Շամշադինի, Վարդենիսի, Հոկտեմբերյանի, էջմիածնի, Իջևանի շրջանները, որոնք նույնպես արժանացան ՀԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի և ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետի փոխանցիկ Կարմիր դրոշին ու դրամական պարգևներին:

Համահիտվեցնական սոցիալիստական մրցության մեջ հաղթող էին ճանաչվել և ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի ու ՀԱՄԿԽ-ի փոխանցիկ դրոշին, ինչպես նաև դրամական պարգևի էին արժանացել Մարտունու շրջանի Վարդենիկ գյուղի Լենինի շքանշանակիր կոլտնտեսությունը, Հոկտեմբերյանի շրջանի Տանձուտ գյուղի կոլտնտեսությունը, Ստեփանավանի տեխնիկում-սովխոզը: Իսկ Անիի շրջանի Մարալիկ գյուղի, Շամշադինի շրջանի Մովսես գյուղի, էջմիածնի շրջանի «Ապագան մերն է» կոլտնտեսությունները, Ախուրյանի շրջանի «Հացիկ», Իջևանի շրջանի «Ուլունթալա», Կամոյի շրջանի Կամոյի անվան սովխոզները և Աշտարակի շրջանի Լուսակերտի թռչնաբուծական ֆերման արժանացել էին ՍՍՀՄ գյուղատնտեսության մինիստրության և մթերումների բանվորների ու ծառայողների արհմիության Կենտկոմի փոխանցիկ Կարմիր դրոշին ու դրամական առաջին մրցանակի:

1969 թ. խոշոր իրադարձություն տեղի ունեցավ Սովետական Միության կոլտնտեսային գյուղատնտեսության կյանքում: Նոյեմբերի 25—27-ին Մոսկվայում գումարվեց կոլտնտեսականների համամիութենական երրորդ համագումարը, որը քննարկեց և հաստատեց գյուղատնտեսական արտելի օրինակելի նոր Կանոնադրությունը: Այն ուղղված էր կոլտնտեսությունների կազմակերպական-տնտեսական հետագա ամրապլնդմանը, գյուղատնտեսության զարգացմանը, նրա կառավարման կատարելագործմանը, գյուղացիության նյութական կենսամակարդակի բարձրացմանը, կոլտնտեսային դիմոկրատիայի հետագա ընդարձակմանը:

Գյուղատնտեսական արտելի նախորդ օրինակելի Կանոնադրությունն ընդունվել էր 1935 թ.¹ Հարվածային կոլտնտեսականների համամիութենական երկրորդ համագումարում: Անցած մոտ 35 տարիների ընթացքում իրադարձություններով հարուստ կոլտնտեսային կյանքը լիովին հաստատել էր առաջին այդ Կանոնադրության հիմնական դրույթները, ցույց տվել նրա հսկայական նշանակությունը մեր երկրի սոցիալիստական գյուղատնտեսության զարգացման, կոլտնտեսային կարգի ամրապնդման գործում: Սակայն, 1935 թ. ընդունված օրինակելի Կանոնադրության շատ դրույթներ արդեն հնացել էին, չէին համապատասխանում մեր օրերի սոցիալիստական գյուղատնտեսության արտադրողական ուժերի զարգացման և գյուղի հասարակական հարաբերությունների մակարդակին:

Սովետական գյուղում տեղի ունեցած հետագա զարգացումը անհրաժեշտ նախադրյալներ էր առաջացրել գյուղատնտեսական արտելի օրինակելի նոր Կանոնադրություն ստեղծելու համար: Այն պատրաստելու նպատակով ՄՄԿԿ Կենտկոմի որոշմամբ Լ. Ի. Բրեժնեվի նախագահությամբ ստեղծվել էր հատուկ հանձնաժողով, որի մեջ ընդգրկված էին սոցիալիստական գյուղատնտեսության լավագույն մասնագետներ, գիտնականներ: Պահպանելով նախորդ օրինակելի Կանոնադրության հիմնական սկզբունքները, նոր Կանոնադրության մեջ շարադրված են կոլտնտեսային գյուղացիության կյանքի և աշխատանքի հիմունքները զարգացած սոցիալիստական հասարակության և կոմունիզմի կառուցման պայմաններում: Խոշոր տեղ է տրված սոցիալիստական գյուղատնտեսության զարգացման տնայնիկ արագացմանը, կոլտնտեսականների ակտիվության բարձրացմանը:

Գյուղատնտեսական արտելի օրինակելի Կանոնադրության նախագիծը համագումարից դեռևս վեց ամիս առաջ դրված էր համաժողովրդական

քննարկման, որի արդյունքները միութենական հանրապետություններում ամփոփվեցին այդ հանրապետությունների կոլտնտեսականների համագումարներում:

Սովետական Հայաստանի կոլտնտեսականների հրրորդ համագումարը կայացավ 1969 թ. հոկտեմբերի 30—31-ին, ուր քննարկվեցին հետևյալ հարցերը. 1. Կոլտնտեսության (գյուղատնտեսական արտելի) օրինակելի նոր Կանոնադրությունը և 2. Կոլտնտեսականների համամիութենական հրրորդ համագումարի պատգամավորների ընտրություն:

Առաջին հարցի առթիվ լսված ղեկուցման մեջ հիմնական գծերով ցույց է տրված այն ուղին, որով անցել է Սովետական Հայաստանի սոցիալիստական գյուղատնտեսությունը՝ սկսած 1930-ական թվականներից: Այդ բաղմաթիվ դժվարությունների հաղթահարման և կոլտնտեսային կարգի հարաճուն ամրապնդման, նրա ձևեր բերած նորանոր հաջողությունների, մեր գյուղի տնտեսական, սոցիալական ու կուլտուրական զարգացման պանծալի ուղին էր:

Նշելով գյուղատնտեսության բնագավառում ձևեր բերված խոշոր հաջողությունները, Սովետական Հայաստանի կոլտնտեսականների հրրորդ համագումարը միաժամանակ ընդգծեց, որ այդ բնագավառում աճել են արտադրության բաղմաթիվ լավագույն կադմակերպիչներ և և առաջավորներ, որոնց աշխատանքը օրինակ կարող է հանդիսանալ շատերի համար:

Անցած տարիներին ձևեր բերած հաջողությունների համար Հայաստանի գյուղատնտեսության 156 առավել աչքի ընկած առաջավորների շնորհիվ էր Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի բարձր կոչում, իսկ Գ.284-ը պարգևատրվել էին Սովետական Միության շքանշաններով ու մեդալներով, որից 281-ը կենինի շքանշանով: Գյուղատնտեսության ասպարեզում 1968 թ. ձևեր բերած հաջողությունների համար Սովետական Հայաստանը պարգևատրվեց կենինի շքանշանով:

Համագումարը որոշեց հավանություն տալ օրինակելի Կանոնադրության նախագծին, հանձնարարել համագումարը նախապատրաստող և անցկացնող հանրապետական հանձնաժողովին ամփոփել նախագծի քննարկման ժամանակ արված դիտողություններն ու լրացումները և դրանք ներկայացնել հանձնաժողովի քննարկմանը: Միաժամանակ համագումարը կոչ արեց Հայաստանի գյուղատնտեսության աշխատավորներին էլ ավելի լայնորեն ծավալել սոցիալիստական մրցությունը, նորանոր հաջողություններով դիմավորել Վ. Ի. կենինի ծննդյան

100-ամյակը և Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման 50-ամյակը:

Կոլտնտեսականների համամիութենական երրորդ համագումարի համար ընտրվեց 39 պատգամավոր: Դրանք մեր հանրապետության սոցիալիստական գյուղատնտեսության նշանավոր մարդիկ էին, անվանի. կալմակերպիչներ, արտադրության առավել աչքի ընկած առաջավորներ, լավագույն մասնագետներ ու մեխանիզատորներ:

Ինչպես նշվեց, կոլտնտեսականների համամիութենական երրորդ համագումարը տեղի ունեցավ 1969 թ. նոյեմբերին, Մոսկվայում, 4.541 պատգամավորների մասնակցությամբ:

Համագումարում ընդարձակ ճառով հանդես եկավ ՍՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Լ. Ի. Բրեժնևը: Այդ պատմական ճառում ցույց տրվեց Սովետական Միության սոցիալիստական գյուղատնտեսության, անցած ուղին, 1935 թ. մինչև 1969 թ. ձեռք բերած մեծ հաջողությունները: Լ. Ի. Բրեժնևը ընդգծեց, որ այդ հաջողությունների մեջ մեր երկրի ճակատագրում վիթխարի է եղել կոլտնտեսային կարգի դերը: Նա, ասաց. «Դժվար է գերազնահատել կոլտնտեսային կարգի պատմական վիթխարի դերը սովետական գյուղացիության և մեր ամբողջ երկրի ճակատագրում»:

Քաղաքական տեսակետից կոլտնտեսային կարգը ամրապնդեց սովետական պետությունը և նրա գլխավոր հիմքը՝ բանվորների և գյուղացիների դաշինքը, ռեալ պայմաններ ապահովեց, որպեսզի գյուղացիները մասնակցեն հանրային արտադրության կառավարմանը, համատեսակական գործերի տնօրինմանը:

Տնտեսական տեսակետից կոլտնտեսային կարգը սոցիալիզմին և կոմունիզմին ի սպաս դրեց խոշոր արտադրության առավելությունները, հնարավորություն ընձեռնեց գյուղատնտեսությունը զարգացնելու ժամանակակից ինդուստրիալ հիմքի վրա:

Սոցիալական տեսակետից կոլտնտեսային կարգը ոչ միայն աշխատավոր գյուղացիությանը փրկեց շահագործումից և աղքատացումից, այլև թույլ տվեց գյուղում հաստատելու հասարակական հարաբերությունների նոր սիստեմ, որոնք տանում են դեպի սովետական հասարակարգում դասակարգային տարբերությունների լիակատար հաղթահարում»¹¹¹,

Լ. Ի. Բրեժնևի ճառում միաժամանակ հանգամանորեն շարադրվեցին Սովետական Միության գյուղատնտեսության զարգացման, նրա հետագա,

¹¹¹ Լ. Ի. Բրեժնև, Լենինյան կուրսով, հատ. երկրորդ, Երևան, 1970, էջ 666:

հղորացման կոնկրետ խնդիրները, որոնց կենսագործման համար դյուղատնտեսության աշխատողները հայրենանվեր մեծ աշխատանք ծավալեցին, հասնելով կարևոր արդյունքների:

Համագումարում կոլտնտեսության օրինակելի նոր Կանոնադրության մասին ղեկուցման շուրջը ծավալված մտքերի փոխանակությանը մասնակցեցին բազմաթիվ պատգամավորներ, որոնք անելով որոշ առաջարկներ ու դիտողություններ, հավանություն տվեցին նախագծին՝ որպես կոլտնտեսային կարգի հետագա զարգացման կարևորագույն փաստաթղթի:

Համագումարում Հայաստանի պատգամավորության կողմից հանդես եկավ Շահումյանի շրջանի ՍՄԿԿ XXIII համագումարի անվան կոլտնտեսության կաթնաապրանքային ֆերմայի վարիչ, ղոռտնխնիկ Արփիկ Բեկնազարյանը: Նա համագումարին պատմեց մեր հանրապետության գյուղատնտեսության, ինչպես նաև իրենց կոլտնտեսության ձեռք բերած հաջողությունների մասին, այն մասին, թե ինչպիսի հայրենանվեր աշխատանքի ծավալման շնորհիվ են գյուղի աշխատավորները հասել դրանց:

Կոլտնտեսության օրինակելի Կանոնադրության մասին համագումարն ընդունեց հետևյալ որոշումը.

«Կոլտնտեսականների համամիութենական երրորդ համագումարը որոշում է.

1. Ընդունել Կոլտնտեսության օրինակելի Կանոնադրությունը:

2. Կոլտնտեսություններին հանձնարարել օրինակելի Կանոնադրության հիման վրա մշակել իրենց կոլտնտեսության կանոնադրությունը և այն հաստատել կոլտնտեսականների ընդհանուր ժողովում»¹¹²:

Համագումարն ընտրեց կոլտնտեսականների միութենական խորհուրդ, որի կազմում էին Հայաստանից՝ Ախուրյանի շրջանի Հայկավան գյուղի կոլտնտեսության նախագահ, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս Բ. Ա. Քերոբյանը, Հոկտեմբերյանի շրջանի Բամբակաշատ գյուղի կոլտնտեսության նախագահ Վ. Ա. Մովսիսյանը և Հայկական ՍՍՀ գյուղատնտեսության մինիստր Հ. Վ. Հովհաննիսյանը:

Կանոնադրության կենսագործումը դարձավ կոլտնտեսությունների ու գյուղական կուսակցական կազմակերպությունների հրատապ խնդիրներից մեկը: ՀԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի 1969 թ. դեկտեմբերի 24-ին կայացած պլենումը հատուկ քննության առարկա դարձրեց կոլտնտեսա-

¹¹² «Սովետական Հայաստան», 29 նոյեմբերի 1969:

կանների համամիութենական երրորդ համագումարի արդյունքները և հանրապետության կուսակցական կազմակերպությունների խնդիրները հարցը: Պլենումի ընդունած որոշման մեջ նշվեցին կուսակցական կազմակերպությունների կոնկրետ խնդիրները Կանոնադրության մասնաշաղկապի և կենսագործման ուղղությամբ:

Սովետական Հայաստանի գյուղատնտեսության աշխատողները շարունակում էին սոցիալիստական մրցությունը հնգամյա պլանը ժամկետից շուտ կատարելու, Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակը և Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման 50-ամյակը արտադրական նորանոր հաջողություններով դիմավորելու համար: Եվ, չնայած անբարենպաստ եղանակի հետ կապված դժվարություններին, նրանք հասան որոշակի հաջողությունների գյուղատնտեսական մթերքների արտադրության և մթերումների պետական պլանները կատարելու ասպարեզում:

Ամփոփելով 1969 թ. արդյունքները, հանրապետական ժյուրին ՀԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի և ՀՍՍՀ Մինիստրների սովետի փոխանցիկ Կարմիր դրոշներ շնորհեց Մասիսի և Հոկտեմբերյանի շրջաններին՝ անասնապահության, Ստեփանավանի և Վարդենիսի շրջաններին՝ հացահատիկի արտադրության, Արարատի և Արտաշատի շրջաններին՝ խաղողագործության և պտղաբուծության, Շամշադինի շրջանին՝ կարտոֆիլի մշակության, Վարդենիսի, Մարտունու և Շամշադինի շրջաններին՝ ծխախոտագործության բնագավառներում ձեռք բերած հաջողությունների համար:

Ինչպես ամբողջ Սովետական Միության, այնպես էլ Սովետական Հայաստանի գյուղատնտեսության աշխատողները մեծ հաջողությունների հասան մասնավորապես հնգամյակի վերջին տարում՝ 1970 թ.: Գյուղատնտեսական մթերքների բոլոր հիմնական տեսակների ծավալով նրանք գերազանցեցին մինչ այդ ձեռք բերած ամենաբարձր մակարդակը:

Հնգամյակի տարիներին ղգալիորեն ավելացավ հանրապետության գյուղատնտեսության մեքենայական հզորությունը: Այդ տարիներին ձեռք բերվեց 7.329 տրակտոր, 4.657 բեռնատար ավտոմեքենա, 56 միլիոն ռուբլու գյուղատնտեսական այլ մեքենաներ ու տեխնիկա¹¹³: Հնգամյակի վերջին տարում հանրապետության սոցիալիստական դաշտերում աշխատում էր 20.963 տրակտոր (15 ձիաուժանոց), 1.574

¹¹³ Տե՛ս «Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցումը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարին», էջ 30:

հացահատիկային կոմբայն և հաղարավոր այլ մեքենաներ¹¹⁴։ 1937 թ. համեմատությանը տրակտորների թիվն ավելացել էր 7 անգամ, կոմբայներինը՝ 12, ասրանքատար ավտոմեքենաներինը՝ 24 անգամ¹¹⁵։ Դրան համապատասխան աճել էր գյուղատնտեսության մեխանիզատորների թիվը. 1965 թ. 13,7 հազարի փոխարեն 1970 թ. Հայաստանի գյուղատնտեսության մեջ աշխատում էին 14,6 հազար տրակտորիստ, կոմբայնավար, վարորդ և այլ մասնագետներ, որոնցից 8.200-ը կուլտնտնություններում, իսկ 6.400-ը՝ սովխոզներում¹¹⁶։

Գյուղատնտեսական աշխատանքների այդպիսի մեքենայացումը ակնառու կերպով ցույց է տալիս, որ ժողովրդական տնտեսության այդ բնագավառում ձևերի աշխատանքը համարյա ամբողջությամբ փոխարինվել էր մեքենայականով, որը անհամեմատ նպաստել և նպաստում էր գյուղատնտեսության զարգացմանը։

Մեքենայացմանն զուգընթաց, ավելացել էր նաև սոցիալիստական գյուղատնտեսության էներգետիկ հզորությունը։ Այսպես, եթե 1965 թ. այն կազմել է 1.218 հազար ձիաուժ, ապա 1970 թ. արդեն հասել էր 1.700 հազար ձիաուժի¹¹⁷։

Հնգամյակի վերջին տարում հանրապետության ժողովրդական տնտեսության մեջ աշխատում էին գյուղատնտեսական միջնակարգ և բարձրագույն կրթություն ունեցող 17 հազար մասնագետներ, որոնցից 8.600-ը՝ անմիջապես արտադրության մեջ՝ կուլտնտնություններում, սովխոզներում, պետական այլ օժանդակ տնտեսություններում և անտառային տնտեսության բնագավառում։ Մասնագետներից 6.000-ը գյուղատնտեսներ էին, անասնաբույժներ, զոոտեխնիկներ, բուժական և այլն¹¹⁸։

ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի 1966 թ. մայիսյան սլենդումը, քննարկելով գյուղատնտեսության զարգացման խնդիրները, որոշում էր զուգահեռ ամբողջ երկրում արագ թափով ծավալել ուղղման և ճահիճների շտրագման աշխատանքները։ Սովետական կառավարությունն ուղեկցված համար բաց թողեց անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցներ։ Ութնորդ հնգամյակը դարձավ ջրաշինարարական մեծ աշխատանքների

¹¹⁴ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР» стр. 105.

¹¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում։

¹¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 110։

¹¹⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 106—107։

¹¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 109—110։

հնգամյակ։ Այդ սոցիալիստական գյուղատնտեսության հետագա զարգացման կարևորագույն նախապայմաններից մեկն էր։

Կենսագործելով ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի մայիսյան պլենումի և մյուս որոշումները, հնգամյակի տարիներին Հայաստանում նույնպես հսկայական աշխատանքներ կատարվեցին ոռոգման և անմշակ հողերի յուրացման ուղղությամբ։ Այդ մասին պատկերացում են տալիս հետևյալ թվերն ու փաստերը։ 1961—1965 թթ. ջրատնտեսական աշխատանքների վրա ծախսված 70,1 միլիոն ռուբլու փոխարեն ութերորդ հնգամյակում ծախսվել էր 155,2 միլիոն ռուբլի։

Հնգամյակի տարիներին ավարտվեցին և շահագործման հանձնվեցին Ապարանի, Մանթաշի, Վարդաքարի և այլ ջրամբարներ, Մխչյանի, Արեշատի, Նոյսմբերյանի, Գետափ-Աղավնաձորի և ուրիշ ջրհան կայաններ։ Ավարտվում էին Արզնի-Շամիրամ ոռոգելի սիստեմի երկրորդ հերթի աշխատանքները։ Այդ տարիներին սկսվեցին ու ծավալվեցին Որոտանի, Քասախի, Թալինի երկրորդ հերթի ոռոգելի սիստեմների, Մարմարիկի, Սառնաղբյուրի, Շենիկի ջրամբարների, Խնձորուտի, Երինջատափի, Թումանյանի, Վարդենիսի, Մեղրաձորի, Կամոյի և մի շարք այլ ջրհան կայանների շինարարության աշխատանքները։ Ապարանի, Մխչյանի ու Արեշատի ջրհան կայանների գործարկումը հնարավորություն տվեց ոռոգման նպատակով Սեանից բաց թողնվող ջրից տարեկան խնայել 210 միլիոն խորանարդ մետր ջուր։ Վերանորոգվեցին ու վերակառուցվեցին նախկին ջրանցքներից մի քանիսը, այդ թվում Արտաշատի, Ներքին Հրազդանի, Հոկտեմբերյանի, Մպանդարյանի և այլ ջրանցքներ, որոնց վրա ծախսվեց 11 միլիոն ռուբլի։

1970 թ. Հայաստանում ոռոգելի հողերի տարածությունը կազմում էր 263 հազար հեկտար։ Այդ տարիներին ոռոգելի դարձվեցին 32 հազար հեկտար նոր հողամասեր, ջրարբիացվեցին 132 հազար հեկտար արտաովայրեր։ Բացի դրանից, կատարվեց 21 հազար հեկտար ոռոգելի հողերի ջրարբիացում։

Այս աշխատանքները կատարեցին բազմահազար շինարար բանվորներ, մեխանիզատորներ և ինժեներներ ու տեխնիկներ, Հայկական ՍՍՀ Մեխորացիայի և ջրային տնտեսության մինիստրության գլխավորությամբ (մինիստր Գ. Բաղդամյան)։

Նախատեսված էր Մխչյանի ջրհան կայանի շինարարությունն ավարտել 1970 թ.։ Սակայն շինարարների կոլեկտիվի եռանդուն ջան-

քերի և անձնուրաց աշխատանքի շնորհիվ այն ավարտվեց ժամկետից շուտ՝ 1968 թ. օգոստոսին¹²⁰:

Հանրապետության այդ խոշոր ջրհան կայանը, որը Հրադղանի և Մեծամոր գետերի ջրերը մղում է Աբարատյան դաշտի հողերի ոռոգման համար, գործարկվեց 1968 թ. օգոստոսի 14-ին:

Հնգամյակի տարիներին Սովետական Հայաստանի կառավարությանը խոշոր կապիտալ ներդրումներ (400 միլիոն ռուբլի)¹²¹ կատարեց գյուղատնտեսության մեջ: Այդ երկու անգամ ավելի էր, քան նախորդ հինգ տարիներին:

Մեծ աշխատանք կատարվեց հանրապետությունում մի շարք կարևոր մթերքների պահանջը սեփական արտադրությամբ բավարարելու ուղղությամբ: Այդ նպատակով Աբարատյան դաշտի կոլտնտեսությունների ու սովխոզների մի մասը մասնագիտացավ բանջարեղենի: Բոստանային մթերքների, վաղահաս կարտոֆիլի, իսկ Սևանի և Լոռվա մի շարք տնտեսություններ՝ կարտոֆիլի մշակման բնագավառում: Միաժամանակ ստեղծվեցին խաղողի և այլ պտուղների մասնագիտացված տնտեսություններ:

Կուսակցական կադրակերպությունների քաղաքական-կադրակերպական աշխատանքների շնորհիվ կոլտնտեսություններում ու սովխոզներում ավելի բարելավվեց աշխատանքի կադրակերպումը, ամրապնդվեց կարգապահությունը:

Այդ միջոցառումները տվեցին իրենց արդյունքները: Նախորդ հինգ տարիների համեմատությամբ 1966—1970 թթ. հանրապետության գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքն ավելացել էր մոտ 20 տոկոսով¹²², ըստ որում հացահատիկի արտադրությունը՝ 111,5 տոկոսով, շաքարի ճակնդեղինը՝ 105,8, բանջարեղենինը՝ 141,2, կարտոֆիլինը՝ 117,9, խաղողինը՝ 134,0, պտուղներինը՝ 153,2, մսինը՝ 122,3, կաթինը՝ 119,4, բրդինը՝ 100,6, ձվինը՝ 160,6 տոկոսով¹²³:

Գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքի ավելացմանը ղուղընթաց, հնգամյակի տարիներին զգալի չափով ավելացան գյուղատնտեսական մթերքների հանձնումը պետությանը և պետական զննմաները: Նախորդ հինգ տարվա համեմատությամբ բանջարեղենի հանձ-

¹²⁰ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 15 օգոստոսի 1968:

¹²¹ Տե՛ս «Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հաշվետու զեկուցումը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարին», էջ 30:

¹²² Տե՛ս նույն տեղում:

¹²³ Տե՛ս նույն տեղում:

նումը և գնումը ավելացել է 1;9 անգամ, կարտոֆիլինը՝ 2,6, պտուղների՝ 2 անգամ, խաղողինը՝ 60,1, կաթինը՝ 25, ձվինը՝ 54 տոկոսով:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին սոցիալիստական գյուղատնտեսության բնագավառում առանձնապես մեծ հաջողությունների հասնելու համար ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության հրամանագրով փարատի շրջանի Փոքր Վեղի գյուղի Այդինի անվան կոլտնտեսությունը պարգևատրվել է Լենինի շքանշանով, Ստեփանավանի անասնաբուծական սովխոզը՝ Հոկտեմբերյան հեղափոխության շքանշանով, Նոյեմբերյանի շրջանի «Զեյթուն» սովխոզը՝ Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով, իսկ Գորիսի շրջանի «Ավանգարդ» սովխոզը և էջմիածնի շրջանի Գյուղտնտեսիկայի միավորումը՝ Պատվո նշան շքանշանով: Գյուղատնտեսության 6 առաջավորի շնորհիվ սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի կոչում՝ Կալինինոյի շրջանի Կալինինի անվան սովխոզի գիրկնադր Գ. Մ. Ավդալյանին, սելեկցիոներ, գյուղատնտեսական դիտությունների դոկտոր Ա. Ա. Անանյանին, Հոկտեմբերյանի շրջանի Մրգաշատ գյուղի կոլտնտեսության օղակավարուհի Զ. Ս. Նրվանդյանին, էջմիածնի շրջանի «Արագած» կոլտնտեսության օղակավարուհի Մ. Փ. Կամավոսյանին, Ախուրյանի շրջանի Արեկի գյուղի Կիրովի անվան կոլտնտեսության կոմբայնավար Հ. Հ. Մինասյանին և Արտաշատի շրջանի Այգեղարդ գյուղի կոլտնտեսության նախագահ Հ. Մ. Սարգսյանին: Հարյուրավոր առաջավորներ պարգևատրվեցին կառավարական շքանշաններով և մեդալներով:

Հայաստանի գյուղատնտեսության հաջողությունները ցուցադրվել են հանրապետության և միութենական ժողովրդական տնտեսության նվաճումների ցուցահանդեսներում: ՍՍՀՄ ԺՏՆՑ Գլխավոր կոմիտեի 1969 թ. հոկտեմբերի 16-ի որոշմամբ հանրապետության 28 տնտեսություններ պարգևատրվել են առաջին, երկրորդ և երրորդ աստիճանի ղեկավարներով: Մեդալներով պարգևատրվեցին գյուղատնտեսության 183 առաջավորներ, որից 12-ը ոսկե, 27-ը՝ արծաթե և 144-ը՝ բրոնզե մեդալներով:

Հնգամյակի միայն առաջին երեք տարում ԺՏՆՑ-ին մասնակցում էր Հայաստանի գյուղատնտեսության ավելի քան 10 հազար առաջավոր, որից 700-ը պարգևատրվեցին ոսկե, արծաթե կամ բրոնզե մեդալներով:

Ինչպես նաև Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXV համագումարը, մեր հանրապետության սոցիալիստական գյուղատնտեսության հաջողություններն ավելի մեծ կլինեին, եթե նրա աշխատանքներում տեղ չգտնեին մի շարք լուրջ թերություններ: Համագումարում

ՀԿԿ Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցման մեջ ընդգծվեց, որ Աբովյանի, Աշտարակի, Ղափանի, Սիսիանի և մի շարք այլ շրջանների բաղմամբիվ կուտնտեսություններում ու սովխոզներում չեն օգտագործվում վարելահողերի ղգալի տարածություններ, իսկ հաճախ էլ այդ տարածություններն անօրինական կերպով հատկացվում են այլ նպատակների: Առանձին շրջաններում անբավարար էր հողի մշակության մակարդակը, ցածր էր երկրագործության կուտուրան, որի հետևանքով Ալիգրեկիում, Կրասնոսելսկում, Ղուկասյանում, Ամասիայում, Հրազդանում, Գուգարքում խիստ ցածր էր հացահատիկի և բազմամյա խոտերի բերքատվությունը: Էջմիածնի, Աշտարակի, Աբովյանի և Եղեգնաձորի շրջաններում պատշաճ ձևով չէր կադմակերպված այգիների խնամքը, որի հետևանքով ցածր էր խաղողի և պտուղների բերքատվությունը: Չնայած գյուղատնտեսական տեխնիկայի աճին, այն դեռևս անբավարար էր օգտագործվում, դանդաղ էր ընթանում կոմպլեքսային մեքենայացումը, զգացվում էր մասնագետների պակաս: Պետությունը հսկայական ծախսեր էր կատարել ոռոգման ցանցի ընդարձակման վրա, սակայն թույլ էին տրվում ոռոգման նպատակով բաց թողնված ջրի մեծ կորուստներ:

Բազմամբիվ կուտնտեսություններում և սովխոզներում դանդաղ էր աճում անասունների, մասնավորապես կովերի գլխաքանակը և ցածր էր մթերատվությունը, անբավարար ուղադրություն էր դարձվում կերային կուտուրանների մշակության վրա: Մի շարք կուտնտեսություններ ու սովխոզներ ապահովված չէին գյուղատնտեսական մասնագետներով: Դեռևս լուրջ թերություններ կային գյուղատնտեսական գիտահետազոտական հիմնարկությունների գործունեության մեջ:

Համագումարը միաժամանակ նշեց, որ այդ թերությունները վկայում են այն մասին, որ հանրապետության գյուղատնտեսության միխիստրությունը, շրջանային և տեղական կուսակցական ու սովխտական կադմակերպությունները ինչպես հարկն է չեն խորանում տնտեսությունների գործունեության մեջ և չեն ցուցաբերում անհրաժեշտ պահանջկոտություն:

Համագումարը պահանջեց կուսակցական և սովխտական կադմակերպություններից խորամուխ լինել կուտնտեսությունների ու սովխոզների աշխատանքներին, վերացնել բացահայտված թերությունները և հասնել գյուղատնտեսության հետագա զարգացմանը:

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ր Ր Ո Ր Դ

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱՅՔՈՒՄ. ԱՇԽԱՏԱԿՈՐՆԵՐԻ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ԿԵՆՍԱՄԱԿԱՐԳԱԿԻ ԲԱՐՁՐԱՅՈՒՄԸ

1. ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱՅՔՈՒՄ

Սովետական Միությանում կոմունիստական շինարարության լայն ծավալումը, էկոնոմիկայի և կուլտուրայի բուռն զարգացումը համապատասխան փոփոխություններ են առաջացրել ու առաջացնում նաև հասարակության սոցիալական կառուցվածքում: Այդ բխում է կոմունիստական հասարակության օրինաչափ զարգացումից և իրագործվում ՍՄԿԿ քաղաքականության անմիջական ներդրածության շնորհիվ: Ըստ որում սովետական հասարակության կառուցվածքում տեղի ունեցած սոցիալական փոփոխություններն անշեղորեն ընթանում են դեպի դասակարգային տարբերությունների վերացում, դեպի սոցիալական միատարրություն, դեպի անդասակարգ կոմունիստական հասարակություն: ՍՄԿԿ XXIV համագումարում կենտկոմի հաշվետվության մեջ այդ մասին ասված է: «Կուսակցության քաղաքականության նպատակն է նպաստել բանվոր դասակարգի, կոլտնտեսային գյուղացիության, մտավորականության մերձեցմանը, քաղաքի ու գյուղի, մտավոր ու ֆիզիկական աշխատանքի միջև հղած էական տարբերությունների աստիճանական հաղթահարմանը: Դա անդասակարգ կոմունիստական հասարակարգի կառուցման գլխավոր տեղամասերից մեկն է:

Բոլոր դասակարգերի և սոցիալական խմբերի մերձեցումը, սովետական ժողովրդի բարոյական ու քաղաքական հատկությունների դասաիրարակումը, նրա սոցիալական միասնության ամրապնդումը մեզ մոտ տեղի են ունենում մարքս-լենինյան գաղափարախոսության հիման վրա, որն արտահայտում է բանվոր դասակարգի սոցիալիստական շահերն ու կոմունիստական իդեալները»¹:

¹ «ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութերը», էջ 95—96:

Սովետական հասարակության սոցիալական կառուցվածքում տեղի ունեցած փոփոխությունները սերտորեն առնչվում են մեր երկրի զարգացման համապատասխան էտապներին:

Առաջին էտապում, երբ իրադրծվում էր անցումը կապիտալիզմից սոցիալիզմին (1917-1937 թթ.), հասարակության սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունների հիմնական բովանդակությունը դասակարգային-սոցիալական հակադրությունների հաղթահարումն էր, հասարակության սոցիալիստական տիպի կառուցվածքի ստեղծումը: Այդ էտապի վերջին շրջանում, երբ մեզ մոտ հաղթանակեց սոցիալիզմը, լիկվիդացվեցին շահագործող դասակարգերը և վերացվեցին դասակարգային հակամարտությունները, արմատապես փոխվեց հասարակության սոցիալ-դասակարգային կառուցվածքը: Ինչպես արձանագրվեց ՍՍՀՄ նոր Սահմանադրության մեջ, Սովետական Միությունում մնացին երկու աշխատավոր դասակարգ՝ բանվոր դասակարգը և դյուղացիությունը, որոնց շարքերից դուրս էր եկել և արագ կերպով աճում էր սովետական մտավորականությունը:

Սովետական հասարակության սոցիալական կառուցվածքում տեղի ունեցած փոփոխությունների երկրորդ էտապը ընդգրկում է նոր Սահմանադրության ընդունումից հետո մինչև 1950-ական թվականների վերջերն ընկած ժամանակաշրջանը: Այդ մեր երկրում սոցիալիզմի լիակատար ու վերջնական հաղթանակի ժամանակաշրջանն է: Երկրի էկոնոմիկայի ու կուլտուրայի բուռն զարգացման, Սովետական Միության ներքին ու միջազգային դիրքերի հարաճուն ամրապնդման հետ միասին, այդ ժամանակաշրջանում տեղի ունեցավ սովետական հասարակության հետագա զարգացում, նրա սոցիալ-դասակարգային կառուցվածքի հետագա ամրապնդում: Կոմունիստական կուսակցության քաղաքականության հետևողական կինսագործման շնորհիվ ավելի ու ավելի ամրապնդվեց մեր սոցիալիստական պետության դասակարգային հիմքը՝ բանվոր դասակարգի ու դյուղացիության դաշինքը: Մտավորականությունն ընդգրկվեց սոցիալիստական շինարարության բոլոր ոլորտներում: Շարունակվում էին հասարակության սոցիալ-դասակարգային կառուցվածքի փոփոխությունները ղեկի դասակարգային տարբերությունների վերացումը, ղեկի քաղաքի ու գյուղի, մտավոր ու ֆիզիկական աշխատանքի միջև եղած տարբերությունների վերացումը:

Սովետական հասարակության սոցիալական կառուցվածքում տեղի ունեցած փոփոխությունների երրորդ էտապը սկսվում է 1950-ական թրվականների վերջից և շարունակվում է ներկայումս: Այն համընկնում է

զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշրջանի հետ: Ինչպես նշվեց ՍՄԿԿ XXI համագումարում (1959 թ. հունվար-փետրվար), սոցիալիզմի հաղթանակի հիման վրա և հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներում տեղի ունեցած փոփոխությունների շնորհիվ Սովետական Միությունը թեև ակոխել է իր զարգացման նոր ժամանակաշրջանը՝ կոմունիստական հասարակության ծավալուն կառուցման ժամանակաշրջանը, որի հիմնական խնդիրն է կոմունիզմի նյութատեխնիկական բազայի ստեղծումը, սոցիալիստական հասարակական հարաբերությունների զարգացումը և կատարելագործումը, սովետական մարդկանց դաստիարակումը կոմունիզմի սգով:

Այս շրջանում շարունակվեց (և շարունակվում է) սովետական հասարակության սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունն ու զարգացումը դեպի դասակարգերի ու սոցիալական խմբերի ավելի ու ավելի մերձեցումը, դեպի նրանց միատարրությունը: Այդ զարգացման սոցիալ-տնտեսական հիմքը մեր երկրում տեղի ունեցող գիտատեխնիկական հեղափոխության վրա հենված սոցիալիստական էկոնոմիկայի զարգացումը, արտադրական հարաբերությունների անընդհատ կատարելագործումն է:

Ուստի ութերորդ հնգամյակը, որ Սովետական Միության էկոնոմիկայի և կուլտուրայի բոլոր զարգացման շրջափուլ էր, կարևոր առաջընթաց քայլ հանդիսացավ սովետական հասարակության սոցիալական կառուցվածքի փոփոխությունների ու հետագա զարգացման գործում:

Ինչպես նկատեցինք, կոմունիստական կուսակցության լենինյան ազգային քաղաքականության շնորհիվ ութերորդ հնգամյակի տարիներին Սովետական Հայաստանը նորանոր հաջողությունների էր հասել սոցիալիստական էկոնոմիկայի ու կուլտուրայի բոլոր բնագավառներում: Արդյունաբերության մի շարք կարևոր ճյուղերի արտադրանքով նա զգալի տեղ էր զրավում Սովետական Միության արդյունաբերության մեջ: Այսպես, 1970 թ. Սովետական Հայաստանը արտադրել է ՍՍՀՄ ավտոդողերի 4,9 տոկոսը, խոշոր էլեկտրամեքենաների 2,4, կաուստիկ սողայի 3,3, փոփոխական հոսանքի էլեկտրական շարժիչների (0,25-100 կվտ.) 8,7, ուժային տրանսֆորմատորների 4,5, մետաղահատ հաստոցների 5,7, տուրբինային-մամլիչ մեքենաների 3,7 տոկոսը²:

Այդ թվերը ցույց են տալիս Սովետական Հայաստանի ինդուստրիալ զարգացման մակարդակը, այն երկրի, որը նախասովետական շրջ-

² Տե՛ս. «Армения в единой семье народов СССР» стр. 11.

շանում ցարական Ռուսաստանի հետամնաց, կիսադադութային ծայրամասն էր: Խոշոր զարգացում էր ապրել նաև սոցիալիստական ուղու վրա կանգնած գյուղատնտեսությունը:

Էկոնոմիկայի ու կուլտուրայի զարգացմանը ղուղընթաց, ավելացավ Սովետական Հայաստանի քաղաքների ու քաղաքատիպ ավանների թիվը, դրանց բնակչությունը: Այսպես, եթե 1926 թ. Հայաստանում կար 7 քաղաք՝ 141,6 հազար բնակչությամբ, 14 քաղաքատիպ ավան 25,5 հազար բնակչությամբ, 1959 թ.³ 14 քաղաք 333,9 հազար բնակչությամբ, 21 քաղաքատիպ ավան 75,4 հազար բնակչությամբ, ապա 1970 թ. քաղաքների թիվը հասել էր 23-ի՝ 1.373,7 հազար բնակչությամբ, իսկ քաղաքատիպ ավանների թիվը՝ 28-ի՝ 107,8 հազար բնակչությամբ⁴:

Այդ թվերը ցույց են տալիս քաղաքային բնակչության արագ աճը, որը միաժամանակ սույացուցում է բնակչության սոցիալական կառուցվածքում տեղի ունեցած մեծ փոփոխությունները: Միայն 1959-1970 թթ. քաղաքների և քաղաքատիպ ավանների բնակչության թիվը ավելացել էր մոտ 600 հազարով:

Դրան համապատասխան պակասել էր գյուղական բնակչության տոկոսը, ընայած հանրապետության բնակչության թվի ընդհանուր ավելացմանը: Այսպես, մարդահամարների տվյալներով 1926 թ. գյուղական բնակչությունը կազմում էր հանրապետության բնակչության 81 տոկոսը (714,2 հազար), 1939 թ.⁵ 71,4 տոկոսը (915,9 հազար), 1959 թ.⁵ 50,0 տոկոսը (881,2 հազար), իսկ 1970 թ.⁵ 40,5 տոկոսը (1.010,4 հազար)⁴:

Քաղաքների և քաղաքատիպ ավանների բնակչության աճը տեղի էր ունեցել բնական աճի, գյուղից քաղաք տեղափոխվելու և մի շարք գյուղական վայրերը քաղաքատիպ ավանների վերափոխելու հաշվին:

Այստեղ հարկ է նշել այդ երևույթի՝ սոցիալիստական ուրբանիզացիայի սկզբունքային տարբերությունը կապիտալիստական ուրբանիզացիայից: Ինչպես հայտնի է, կապիտալիստական կարգերում ինդուստրիայի ու քաղաքների զարգացումը տեղի է ունենում գյուղի և գյուղական լայն դանդաղների քայքայման հաշվին, որոնք համալրում են գործազրկության շարքերը: Այնտեղ ուրբանիզացիան, քաղաքների և արդյունաբերության զարգացումը նպաստում են հարստության կուտակմանը

³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 200:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 25:

մարդկանց փոքրաթիվ խմբերի՝ կապիտալիստների ձեռքում, միլիոնավոր ու տասնյակ միլիոնավոր մարդկանց մղելով աղքատության գիրկը: Այդ կապիտալիստական հասարակության զարգացման անխուսափելի հետեււանք է, որը բխում է նրա էությունից:

Ի հակադրություն կապիտալիստական ուրբանիզացիայի, սոցիալիստական ուրբանիզացիան ընթանում է ոչ թե գյուղի և գյուղացիության քայքայման, այլ գյուղի զարգացման և կոլտնտեսային գյուղացիության նյութական կենսամակարդակի բարձրացման ուղիով: Սոցիալիստական կարգերում քաղաքների ու արդյունաբերության զարգացումը ուժեղացնում, հզորացնում է գյուղատնտեսության նյութատեխնիկական բազան, նրա մեքենայական կարողությունը, որը բարելավում է կոլտնտեսային գյուղացու աշխատանքային պայմանները, բարձրացնում այդ աշխատանքի արդյունավետությունը: Դրա շնորհիվ գյուղում ազատվում է զղալի քանակությամբ բանվորական ուժ, որը կոմունիստական շինարարության մի բնագավառից՝ գյուղատնտեսությունից, փոխադրվում է աղյուծաբերության, շինարարության կամ ժողովրդական տնտեսության մեկ այլ բնագավառ, ուր աշխատուժի մեծ կարիք է զգացվում, քանի որ մեր երկրում վաղուց է վերացված կապիտալիզմին հատուկ գործազրկությունը: Աշխատավորական ուժի այդպիսի տեղաշարժը նպաստում է մեր երկրի ժողովրդական տնտեսության զարգացմանը, պլանների կատարմանը, կոմունիստական հասարակության հզորացմանը, բանվոր դասակարգի և գյուղացիության դաշինքի ամրապնդմանը:

Այսպիսով, սոցիալիստական ուրբանիզացիան կոմունիզմի կառուցման կարևորագույն աղբակներից մեկն է և, ինչպես նշեցինք, արմատապես տարբերվում է կապիտալիստական ուրբանիզացիայից:

Սակայն, միաժամանակ հարկ է նշել, որ ոչ բոլոր դեպքերումն է գյուղից քաղաք աշխատավորական ուժի տեղափոխումը կատարվում հարթ և առանց դժվարությունների: Հաճախ անհրաժեշտ նախապատրաստական աշխատանք չկատարելու և գործերը վատ կազմակերպելու հետևանքով առանձին շրջաններից և գյուղերից քաղաք են տեղափոխվում մեծ թվով աշխատավոր ձեռքեր, երիտասարդությունը և մասնագետները, որը դժվարություններ է առաջացնում գյուղում: Այդպիսի երևույթներ եղել են ու կան նաև Հայաստանում: Կուսակցությունը մշտապես հատուկ ուշադրություն է դարձրել կանխելու նման երևույթները, որը տվել է իր դրական արդյունքները: Սակայն դեռևս մեծ աշխատանք պետք է կատարել այս բնագավառում:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին անհամեմատ աճեց ու հզորացավ սովետական հասարակության առաջատար ուժը՝ բանվոր դասակարգը: Բանվոր դասակարգի քանակական, կուլտուր-տեխնիկական ու որակական աճ տեղի ունեցավ Սովետական Միության բոլոր աղգային հանրապետություններում, ինչպես և Սովետական Հայաստանում:

1970 թ. Սովետական Միությունում բանվոր դասակարգի թիվն անցնում էր 60 միլիոնից, որը երկրի աշխատավոր բնակչության կեսից ավելին էր⁵: Բանվոր դասակարգի արագ աճման մասին պատկերացում են տալիս հետևյալ թվերը: Սոցիալիստական արդյունաբերության մեջ աշխատող բանվորների քանակը 1926—1965 թթ. աճել էր 9 անգամ, իսկ մեքենայական միջոցներով աշխատանք կատարողների թիվը՝ 15 անգամ⁶: 9,4 միլիոն բանվոր աշխատում էր սովխոզներում: Հնգամյակի տարիներին բանվոր դասակարգի թիվն ավելացավ մոտ 8 միլիոնով⁷:

Գիտության ու տեխնիկայի զարգացման հիման վրա բանվորների կուլտուր-տեխնիկական մակարդակը արագ բարձրանում էր ու մոտենում մտավորականության մակարդակին: Եթե 1940-ական թվականների վերջերին բանվորների մոտ 10 տոկոսն ուներ լրիվ և թերի բարձրագույն կամ միջնակարգ կրթություն, ապա 1970 թ. այդ տոկոսն արդեն հասել էր մոտ 60-ի: Ըստ որում բանվորների մի ղգալի մասն ուներ բարձր որակավորում և կատարում էր ինժեների աշխատանք:

Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի թեղիսներում սովետական բանվոր դասակարգի մասին ասված է. «Սոցիալական տարբերություններն աստիճանաբար հաղթահարող սոցիալիստական հասարակարգում որպես առաջատար հասարակական ուժ շարունակում է հանդես գալ բանվոր դասակարգը, որն արմատապես փոխվել է սովետական իշխանության տարիներին և կազմում է ՍՍՀՄ-ի աշխատավորների կեսից ավելին: Բանվոր դասակարգը ստեղծում է հանրային արտադրանքի ամենամեծ բաժինը, գտնվում է տեխնիկական առաջադիմության առաջավոր բնագծերում, ղրաղված է հանրային արտադրության շնչական ոլորտներում: Սովետական բանվորի կերպարի մեջ ի մի են ձուլվում մտավոր գործունեությանը հաղորդակից զարձաժ ինդուստրիայի գիտակից աշխատավորների և նոր կյանքի համար ակտի-

⁵ Տե՛ս «Правда», 5 մարտի 1970:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷ Տե՛ս «ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութերը», էջ 96:

վորեն մարտնչողի գծերը, որ հաստատում է մարդկային հարաբերությունների վսեմ նորմաները»⁸:

Այդ պանծալի դասակարգի փոքրաթիվ, բայց մարտական ջոկատներից մեկն էլ Հայաստանի բանվոր դասակարգն է, որը աճել և զարգացել է նրա հետ միասին:

1970 թ. մարդահամարի տվյալներով հանրապետության աշխատունակ բնակչության 88,6 տոկոսը զբաղված էր ժողովրդական տնտեսության տարբեր ճյուղերում կամ սովորում էր: 1965 թ. ժողովրդական տնտեսության մեջ զբաղվածների 33 տոկոսը աշխատում էր արդյունաբերության և շինարարության մեջ, իսկ 1970 թ. այդ տոկոսը հասել էր 37-ի⁹: Այդ ժամանակ աշխատունակ բնակչության 75 տոկոսը զբաղված էր նյութական բարիքների արտադրությամբ: Հանրապետության բանվոր դասակարգի շարքերում 1965 թ. կար 451 հազար, իսկ 1970 թ.¹⁰ 588 հազար մարդ¹⁰: Բանվոր դասակարգի մեջ մտնում էին արդյունաբերության, շինարարության, սովխոզների, տրանսպորտի, անտառային տնտեսության, բնակչության կենցաղային սպասարկման ցանցում և ժողովրդական տնտեսության մի շարք այլ բնագավառներում աշխատող բանվորները:

Արագ էր ժողովրդական տնտեսության մեջ զբաղված բանվորների և ծառայողների տարեկան միջին աճի տեմպը: 1922 թ. նկատմամբ 1960 թ. այն աճել էր 14 անգամ, 1965 թ.¹¹ 21 անգամ, իսկ 1970 թ.¹² 28 անգամ¹¹:

Բանվոր դասակարգի հետ միասին, ժողովրդական տնտեսության տարբեր ճյուղերում, առաջին հերթին նրա առաջատար ճյուղում՝ արդյունաբերության մեջ զգալիորեն աճել էր արտադրական-տեխնիկական մտավորականությունը: 1965 թ. դիպլոմ ունեին ժողովրդական տնտեսության մեջ աշխատող 13.700 ինժեներներ և 15.730 տեխնիկներ, իսկ 1970 թ.¹³ համապատասխանաբար 21.560 և 24.885: Այսպիսով, ութերորդ հնգամյակի վերջին տարում ժողովրդական տնտեսության մեջ զբաղված

⁸ «Վլադիմիր Իլյիչ Լենինի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ», Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի թիզիսները, Երևան, 1970, էջ 35:

⁹ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 179.

¹⁰ Տե՛ս «Народное хозяйство Армянской ССР в 1974 году», статистический ежегодник, Ереван, 1975, стр. 151.

¹¹ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 183.

ինժեներների ու տեխնիկների թիվը հասել էր 46.445-ի¹², Այդ սովետական մասնագետների մի հսկայական բանակ էր, որ բեղմնավոր աշխատանք էր կատարում մեր երկրի հետագա զարգացման համար:

1970 թ. արդյունաբերական ձեռնարկություններում աշխատում էր 6.707 ինժեներ և 12.036 տեխնիկ, շինարարության մեջ՝ 2.816 ինժեներ և 3.905 տեխնիկ¹³:

Խոշոր նշանակություն տալով պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական կրթությանը, որպես որակյալ բանվորական կադրերի պատրաստման կարևոր միջոցառում, կոմունիստական կուսակցությունը և սովետական կառավարությունը մշտապես դբադվել են այդ սիստեմի ուսումնական հաստատությունների ընդլայնման և աշխատանքների բարելավման խնդրով: 1969 թ. ապրիլին ՍՄԿԿ Կենտկոմը և ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետը հատուկ որոշում ընդունեցին «Պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական կրթության սիստեմի ուսումնական հաստատություններում որակյալ բանվորների պատրաստումը էլ ավելի բարելավելու միջոցառումների մասին»: Որոշման մեջ նշված էր, որ «մեր երկրում ստեղծված է որակյալ բանվորների պատրաստման պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական ուսումնական հաստատությունների լայն ցանց, աճեցվել են արտագրական ուսուցման վարպետների, դասատուների և դաստիարակների կադրեր: Ժողովրդական տնտեսությունը ամեն տարի ստանում է ավելի քան մեկ միլիոն երիտասարդ բանվորներ, որոնցից շատերը դառնում են արտագրության առաջավորներ և նորարարներ»¹⁴:

Այդ որոշման մեջ միաժամանակ բացահայտվեցին այն թերությունները, որոնք դեռևս առկա էին պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական կրթության սիստեմում և խոչընդոտում էին նրա աշխատունքների ավելի արդյունավետությանը: Այդ սիստեմում որակյալ բանվորական կադրերի մակարդակը հետ էր մնում սոցիալիստական արտագրության աճող պահանջներից: Լուրջ թերություններ կային սովորողների մասնագիտական ուսուցման և դադափարական-քաղաքական դաստիարակության բրնադավառում: Շատ մինիստրություններ ու գերատեսչություններ անբավարար ուղադրություն էին դարձնում այդ հաստատությունների ուսումնասիրության բաղան ամրապնդելու, աշխատանքները ավելի արդյունավետ դարձնելու գործի վրա և այլն¹⁵:

¹² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 186:

¹³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 186—187:

¹⁴ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 17 ապրիլի 1969:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

Որոշումը նախատեսում էր մի շարք կարևոր միջոցառումներ պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական կրթության սիստեմի հետագա ծավալման և արմատական բարելավման, նրա աշխատանքներում եղած թերությունների վերացման համար:

ՍՍԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի և ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի վերոհիշյալ որոշման հիման վրա Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեն և Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների սովետը քննության առան հանրապետության պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական սիստեմի աշխատանքների հարցը և հատուկ որոշում ընդունեցին այդ մասին: Որոշման մեջ ասված էր, որ վերջին տարիներս հանրապետությունում ղգալի աշխատանք է տարվել պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական ուսումնարանների ցանցի ընդլայնման և ժողովրդական տնտեսության տարբեր ճյուղերի համար բարձրորակ բանվորական կադրեր պատրաստելու ուղղությամբ: 1960 թ. մինչև 1970 թ. հանրապետությունում բացվել էր 40 նոր ուսումնարան: Այդ տարիներին սովորողների թիվը ավելացել էր ավելի քան վեց անգամ, 56 ուսումնարաններում սովորում էին 20 հազար աշխատանքի ու աղջիկներ¹⁶: 1970 թ. Հայաստանի պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական կրթության սիստեմը ժողովրդական տնտեսությանը տվել էր 13.550 բարձրորակ բանվորներ:

Այդ որոշմամբ հանձնարարվեց պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական կրթության պետական կոմիտեին 1972 թ. 1.200-ով ավելացնել սիստեմում սովորողների թիվը, իսկ հնգամյակում 20 ուսումնարաններ վերակազմել միջնակարգ պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական ուսումնարանների և ասպհովել 12,8 հազար երիտասարդի ընդունելությունը: Ընդգծված էր այդ հաստատությունների աշխատանքների գիտական կազմակերպման, արտադրության էկոնոմիկայի և նորարարների փորձի ուսումնասիրության, նոր տեխնիկայի արմատավորման անհրաժեշտությունը: Կոնկրետ խնդիրներ մշակվեցին պրոֆեսիոնալ-տեխնիկական կրթության սիստեմի աշխատանքները բարելավելու համար:

Հետաքրքիր է, թե ութերորդ հնգամյակում ինչպիսի տեղաշարժեր էին կատարվել ժողովրդական տնտեսության տարբեր ճյուղերում աշխատողների թվական կազմում: Ինչպես նկատեցինք աշխատունակ բրնակչության 88,6 տոկոսը աշխատում էր ժողովրդական տնտեսության

¹⁶ Տե՛ս «Ավանգարդ», 18 փետրվարի 1971:

մեջ կամ սովորում էր: Արդյունաբերության և շինարարության մեջ զբաղված էր 37 տոկոսը, գյուղատնտեսության և անտառային տնտեսության մեջ՝ 26, տրանսպորտում և կապի ձեռնարկություններում՝ 7, առևտրի, հասարակական սննդի և նյութատեխնիկական մատակարարման ցանցում՝ 6, առողջապահության, ֆիզիկուլտուրայի, լուսավորության, կուլտուրայի և արվեստի, գիտական սպասարկման և սոցիալական ապահովության ցանցում՝ 18, պետական ապարատում և կոոպերատիվ ու հասարակական կազմակերպություններում՝ 2, իսկ ընակարանային-կոմունալ տնտեսությունում և այլ աշխատանքներում՝ 4 տոկոսը¹⁷: 1960 թ. համեմատությանից՝ գյուղատնտեսության և անտառային տնտեսության մեջ աշխատողների թիվը պակասել էր 18 տոկոսով, իսկ 1965 թ. համեմատությանից՝ 9 տոկոսով¹⁸: Սակայն, բացարձակ թվերով, այդ ժամանակամիջոցում հանրապետության գյուղատնտեսության բնագավառում աշխատողների տարեկան միջին թիվը բավականին ավելացել էր. 1960 թ.՝ 37 հազար էր, 1965 թ.՝ 83 հազար, իսկ 1970 թ. հասել էր 95 հազարի¹⁹: Գյուղատնտեսության և անտառային տնտեսության ասպարեզում աշխատողների տոկոսի նվազումը պետք է բացատրել առաջին հերթին հնգամյակի տարիներին արդյունաբերության և շինարարության զարգացմամբ, ուր ընդգրկված աշխատողների թիվը համապատասխանաբար աճել էր: Այսպես, եթե 1960 թ. հանրապետության արդյունաբերության և շինարարության մեջ զբաղված էր 188 հազար մարդ, 1965 թ.՝ 266 հազար մարդ, ապա 1970 թ. դրանց թիվը հասել էր 360 հազարի²⁰:

Ժողովրդական տնտեսության մեջ զբաղվածների թվական կազմի փոփոխության մյուս հետաքրքիր առանձնահատկությունն այն է, որ գնալով աճում էր կանանց թիվը—1960 թ.՝ 38 տոկոս, 1965 թ.՝ 39, իսկ 1970 թ. հասել էր 41 տոկոսի²¹: Ըստ որում կանանց տոկոսն ավելի մեծացել էր արդյունաբերության շինարարության և գյուղատնտեսության մեջ, այսինքն ժողովրդական տնտեսության հիմնական ճյուղերում:

Բանվոր դասակարգի և կուտնտեսային գյուղացիության կազմի փոփոխություններին զուգընթաց, արագորեն աճում էր նրանց միջնախավի՝ մտավորականության՝ գիտական աշխատողների, ինժեներների, տեխնիկ-

¹⁷ Տե՛ս *Армения в единой семье народов СССР*, стр. 179—180.

¹⁸ Տե՛ս *նույն տեղում*, էջ 179:

¹⁹ Տե՛ս *նույն տեղում*, էջ 182:

²⁰ Տե՛ս *նույն տեղում*, էջ 184:

²¹ Տե՛ս *նույն տեղում*:

ների, գյուղատնտեսների, բժիշկների և մյուս մասնագետների թիվը, որը արդյունք էր մեր երկրում գիտատեխնիկական հնվափոխության իրագործման, գիտության ու կուլտուրայի հարաճուն զարգացման:

Հնգամյակի տարիներին զգալի փոփոխություններ տեղի ունեցան նաև կոլտնտեսային գյուղացիության սոցիալական և կուլտուր-կենցաղային կյանքում: Մեքենայացման զարգացման շնորհիվ կատարվեց գյուղատնտեսության արտադրողական ուժերի հետագա աճ, որով գյուղատնտեսական աշխատանքը արագ տեմպերով վերափոխվում էր ինդուստրիալ աշխատանքի:

Բարձրացել էր կոլտնտեսականների կուլտուրական մակարդակը: Այսպես, եթե Հայրենական մեծ պատերազմի նախօրյակին ՍՍՀՄ գյուղի աշխատավորների միայն 6 տոկոսն ուներ միջնակարգ կամ բարձրագույն կրթություն, ապա 1970 թ. այդ թիվը անցնում էր 50 տոկոսից²²: Դա կուլտուրական խոշոր նվաճում էր:

Էկոնոմիկայի, կուլտուրայի և կենցաղի ասպարեզում տեղի ունեցած փոփոխությունները փոխել էին նաև գյուղացու սոցիալական դեմքն ու հոգեբանությունը: Նրա մեջ երևան էին գալիս ընդհանուր շատ գծեր բանվորների հետ²³: Սակայն, ինչպես նշեց ՍՄԿԿ XXIV համագումարը, դեռևս բավականին անելիքներ կային այդ բնագավառում:

Ինչպես Սովետական Միության, այնպես էլ Սովետական Հայաստանի գյուղական բնակչությունը բաղկացած էր կոլտնտեսականներից, սովխոզի գյուղատնտեսական բանվորներից և գյուղական մտավորականությունից: Ըստ որում, վերջինս իրենից ներկայացնում էր բավական ստվար սոցիալական խմբավորում, որը արդյունք էր գյուղում տեղի ունեցած սոցիալ-կուլտուրական մեծ վերափոխությունների:

Իր աշխատանքի բնույթով գյուղական մտավորականության մի մասը զբաղված էր արտադրական աշխատանքներով (մեխանիզատորներ, գյուղատնտեսներ և այլն), մյուս մասը՝ ոչ արտադրողական աշխատանքներով (բժիշկներ, ուսուցիչներ և այլն):

Գյուղում կատարված կուլտուրական վերափոխությունների մեջ կարևոր տեղ է գրավում բնակչության գրագիտության մակարդակի բարձրացումը: Իսկ թե ինչպես է այդ տեղի ունեցել, պատկերացում են տալիս հետևյալ թվերը: Եթե 1926 թ. Սովետական Հայաստանի գյուղական բնակչության (9-49 տարեկան) 30,5 տոկոսն էր գրագիտ, 1939

²² Տե՛ս «ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութերը», էջ 97:

²³ Տե՛ս նույն տեղում:

թ.՝ 80,1, 1959 թ.՝ 98,4 տոկոսը, ապա 1970 թ. գրագետների թիվը կազմում էր 99,7 տոկոս²⁴:

Համառոտ գծերով հաճախսպիսին էին սոցիալական փոփոխությունները Սովետական Հայաստանի բնակչության կազմում ութերորդ հնգամյակի տարիներին:

2. ԱՇԽԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ԿՆՆՍԱՄԱԿԱՐԳԱԿԻ ԲԱՆԶՐԱՑՈՒՄԸ

Սովետական Միությունում սոցիալիզմի լիակատար ու վերջնական կառուցումով, որը սովետական ժողովրդի հերոսական աշխատանքի ու պայքարի արդյունքն է, ստեղծվեց հզոր ու բաղմակողմանիորեն զարգացած էկոնոմիկա: Այդ հնարավորություն տվեց ժողովրդի բարեկեցության արագ բարձրացմանը: Ահա թե ինչու ՍՍԿԿ նոր ծրագիրը դրեց «համաշխարհային պատմական նշանակություն ունեցող ինդիք՝ Սովետական Միությունում ապահովել ամենաբարձր կենսամակարդակ կապիտալիզմի ամեն մի երկրի համեմատությամբ»²⁵:

Ծրագրային ույզ դրույթի կենսագործման համար կարևոր տուժընթաց քայլ հանդիսացավ չոթնամյա և ութերորդ հնգամյա պլանների հաջող իրագործումը, երբ հետագա բուռն զարգացում ապրեց ամբողջ Սովետական Միության էկոնոմիկան ու նկատելիորեն բարձրացավ ժողովրդի նյութական կենսամակարդակը: Այդ հաջողությունների մասին ՍՄԿԿ XXIV համագումարի բանաձևում ասված է.

«Անցած հնգամյակը կարևոր ժամանակաշրջան էր սոցիալական խնդիրների լուծման գործում: Գերակատարված են բնակչության ռեսպուբլիկաների, բանվորների ու ծառայողների աշխատավարձի, կոլտնտեսականների աշխատանքի վարձատրության աճի առաջադրանքները: Ավելացել են սպառման հանրային ֆոնդերը: Մեծ հաջողություններ են ձեռք բերվել ժողովրդական կրթության, կուլտուրայի և առողջապահության զարգացման գործում: Մեծապես աճել է սիտական և կոռպեքատիվ առևտրի շրջանառությունը, իրականացվել է բանվորների ու ծառայողների մեծամասնության փոխադրումը երկու հանգստյան օրով հնգօրյա աշխատանքային շաբաթի, ավելացել է արձակուրդի նվազագույն տևողու-

²⁴ Տե՛ս *Армения в единой семье народов СССР*, стр. 23.

²⁵ «Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության ծրագիրը», էջ 141.

թյունը: Բարեկալվել են սովետական մարդկանց բնակարանային պայմանները և կոմունալ-կենցաղային սպասարկումը»²⁶:

Հնգամյակի տարիներին երկրի էկոնոմիկայի զարգացման տեմպերի արագացման և աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման շնորհիվ զգալի չափով ավելացել էր ազգային եկամուտը, նախորդ հինգ տարվա 5,7 տոկոսի փոխարեն աճել էր 7,1 տոկոսով: Բացարձակ թվերով Սովետական Միության ազգային եկամուտը 1970 թ. կազմում էր 275 միլիարդ ռուբլի, որը 41 տոկոսով ավելի էր 1965 թ. համեմատությամբ: Յոթնամյակի 31,4 միլիարդ ռուբլու դիմաց, սպառման ֆոնդի աճը ութերորդ հնգամյակում հասավ 56,8 միլիարդ ռուբլու: Այդ ապահովից ժողովրդի նյութական կենսամակարդակի և կուլտուրայի բարձրացման պլանային նախատեսումների գերակատարումը: Աշխատավորների հեռավորությունները բարձրացան 33 տոկոսով: 1968 թ. սկզբից ժողովրդական տնտեսության բոլոր ճյուղերում նվազագույն աշխատավարձը սահմանվեց ամսական 60, իսկ առանձին կատեգորիաներին՝ մինչև 70 ռուբլի: Բարձրացվեց ժողովրդական տնտեսության մի շարք ճյուղերի՝ անտառային, թեթև, սննդի արդյունաբերության, սովխոզների մեխանիզատորների և մի շարք այլ ասպարեզներում աշխատողների աշխատավարձը, մի շարք ճյուղերի բանվորների տարիֆային դրույքները և այլն: 1965 թ. 96ռ. 50 կոպ. փոխարեն բանվորների և ծառայողների ամսական միջին աշխատավարձը 1970 թ. հասել էր 122 ռուբլու, իսկ հասարակական ֆոնդից հատկացումների ու արտոնությունների հետ միասին համապատասխանաբար 120 ռ. 80 կոպեկից հասել էր 164 ռուբլու: Ավելացել էին նաև կոտնտեսականների եկամուտները: Հնգամյակի տարիներին նրանց աշխատանքային օրերի վճարումները բարձրացել էին 40 տոկոսով: Ամենուրեք իրագործվում էր աշխատանքի երաշխավորված վարձատրություն, որը նպաստեց կոտնտեսությունների հետագա ամրապնդմանը:

Կոմունիստական կուսակցության և սովետական կառավարության հոգատարության շնորհիվ բարեկալվեց աշխատավորների կենսաթոշակների գործը: Կոտնտեսականների համար և սահմանվեցին կենսաթոշակներ: Թոշակառու մասնագետներին ու որակյալ բանվորներին թույլատրվեց աշխատելու՝ պահպանելով թոշակը:

Սովետական Միության ամբողջ բնակչությունը սպառման հասարակական ֆոնդի վճարումների և արտոնությունների հաշվին 1970 թ.

²⁶ «ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութերը», էջ 259—260:

ստացել էր 64 միլիարդ ռուբլի, 1965 թ. այդ դոմարը կազմել էր 41,5 միլիարդ ռուբլի: Ծավալվել էր բնակարանային շինարարությունը: Կառուցվել էր 518 միլիոն քառակուսի մետր բնակարանային տարածություն: Նոր բնակարաններ ստացան մոտ 55 միլիոն սովետական քաղաքացի՝ ամբողջ բնակչության ավելի քան 20 տոկոսը:

Խոշոր զարգացում էին ապրել լայն սպառման ապրանքներ և մթերքներ արտադրող արդյունաբերության ճյուղերը և մանրածախ առևտուրը: Հնգամյակի տարիներին ապրանքաշրջանառությունը ավելացել էր 1,5 անգամ:

Աշխատավորների կենսամակարդակի բարձրացման շնորհիվ արագ աճում էր և բնակչությունը: 1959 թ. համամիութենական մարդահամարից հետո անցած 11 տարում բնակչության թիվը 1970 թ. աճել էր 15,8 տոկոսով (32,9 միլիոնով), հասնելով 241 միլիոն 748 հազարի:

Հնգամյակի վերջում՝ 1970 թ. Սովետական Միության բնակչության 56 տոկոսը (136 միլիոն) ապրում էր քաղաքներում, իսկ 44 տոկոսը (105,7 միլիոն)՝ գյուղում, այն դեպքում, երբ 1959 թ. քաղաքային բնակչությունը կազմում էր 48 տոկոս (100 միլիոն), իսկ գյուղական բնակչությունը՝ 52 տոկոս (108,8 միլիոն)²⁷: Քաղաքների բնակչությունը ավելացել էր բնական աճի (14,6 միլիոն), գյուղական բնակավայրերը քաղաքների վերաճելու (5 միլիոն) և գյուղից քաղաք փոխադրվողների (ավելի քան 16 միլիոն) հաշվին՝ ընդամենը մոտ 36 միլիոն:

Ինչպես հայտնի է, բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման գլխավոր նախապայմանը աղբային եկամտի աճն է, որը պայմանավորված է էկոնոմիկայի զարգացմամբ, նրա հարաճուն առաջընթացով: Ինչպես տեսանք, հնգամյակի տարիներին տեղի ունեցավ հանրապետության էկոնոմիկայի, նրա գլխավոր ճյուղերի՝ արդյունաբերության և գյուղատնտեսության բուռն զարգացում: Աղբային եկամուտը աճեց ավելի քան 1,54 անգամ, որի խոշոր մասը հատկացվեց բնակչության կենսամակարդակի և կուլտուրայի բարձրացմանը: Այսպես, հնգամյակի վերջին տարում՝ 1970 թ. հանրապետության աղբային եկամտի 66,9 տոկոսը տրամադրվել է ոչ արտադրական սպառմանը. դրա 60,3 տոկոսը՝ բնակչության անձնական սպառմանը, 5,3 տոկոսը՝ հիմնարկների նյութական ծախսերին, բնակչության սպասարկմանը, 1,3 տոկոսը՝ դիտական հաստատությունների նյութական ծախսերին և կառավարմանը²⁸: Աղբային եկամտի մնացած 33,1 տոկոսը հատկացվել է կուտակմանը և այլ

²⁷ Տե՛ս 1959 և 1970 թթ. համամիութենական մարդահամարի տվյալները:

²⁸ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 158.

ծախսերի, որից արտադրական հիմնական ֆոնդերի աճին՝ 18,9 տոկոսը²⁹,

Հասարակական սպառման ընդհանուր ֆոնդից հատկացումների և արտոնութայինների հաշվին բարձրացավ բանվորների և ծառայողների աշխատանքի միջին աշխատավարձը: Այսպես, եթե 1965 թ. աշխատանքի միջին աշխատավարձը եղել էր 93 ռուբլի, հատկացումների և արտոնութայինների հետ միասին՝ 138 ռուբլի, ապա 1970 թվականին այն հասել էր համապատասխանաբար 123 և 181 ռուբլու³⁰:

Հատկանշական է, որ ութերորդ հնդամյակի տարիներին զգալի չափով ավելացան բնակչության հատկացումների և արտոնութայինների համար առանձնացված գումարները: 1965 թ. այդ նպատակի համար առանձնացվել էր 342,0 միլիոն ռուբլի, իսկ 1970 թ.՝ 581,3 միլիոն ռուբլի, բրից լուսավորությանը՝ 232,8 միլիոն ռուբլի, առողջապահությանը և ֆիզկուլտուրային՝ 88,1 միլիոն ռուբլի, սոցիալական ապահովությանը՝ 170,9 միլիոն ռուբլի (գրանից 114,4 միլիոն ռուբլի՝ կենսաթոշակների, 54,7 միլիոն ռուբլի՝ նպաստի): Այսպիսով, մեկ շնչին հասնող հատկացումների և արտոնութայինների գումարը կազմել է՝ 1965 թ. 155 ռուբլի, իսկ 1970 թ.՝ հասել էր 231 ռուբլու³¹:

Բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման կարևոր ցուցանիշներից են նրա եկամուտները, ծախսերը և խնայողությունները: 1960 թ. համեմատությամբ բնակչության եկամուտները 1965 թ. ավելացել էին 162,9 տոկոսով, ծախսերը՝ 151,5 տոկոսով, իսկ 1970 թ. համապատասխանաբար 286,8 և 266,1 տոկոսով: Եկամուտների այդպիսի ավելացումը, բնականաբար, նպաստել էր նաև բնակչության խնայողությունների ավելացմանը: Եթե բնակչության ավանդները հանրապետության խնայողական գրամարկներում 1965 թ. 174,6 միլիոն ռուբլի էր, ապա 1970 թ. հասել էր 628,2 միլիոն ռուբլու, որից քաղաքներում և քաղաքատիպ ավաններում՝ 519,5 միլիոն ռուբլի, իսկ գյուղական վայրերում՝ 108,7 միլիոն ռուբլի³²:

Ի կատարումն կուսակցության XXIII համագումարի որոշումների, ՄՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն և ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետը 1967 թ. որոշում ընդունեցին սովետական ժողովրդի կենսամակարդակի հետագա բարձրացման միջոցառումների մասին: Այդ որոշման հիման վրա 1968 թ. հունվարի մեկից բարձրացվեց Սովետական Հայաստանի արդյունա-

²⁹ Նույն տեղում:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 191:

³¹ Տե՛ս նույն տեղում:

³² Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 14 փետրվարի 1968:

բերության մեջ աշխատող շուրջ 75 հազար մարդու աշխատավարձը, որի լնդհանուր գումարը ամսական կազմում էր 750 հազար ռուբլի: Իսկ սովխոզներում աշխատող 65 հազար բանվորների տարեկան վարձատրության չափը ավելացավ 8 միլիոն ռուբլով: Միջին հաշվով սովխոզի մեկ բանվորի աշխատավարձը ամսական բարձրացավ 10ռ. 60 կոպեկով, իսկ կոմունալ-բնակարանային և կենցաղային սպասարկման բնագավառում աշխատող ավելի քան 17 հազար մարդու ամսական միջին վարձատրությունը՝ 12 ռ. 34 կոպեկով: Առևտրի աշխատողների աշխատավարձի բարձրացումը տարեկան կազմում էր 3,5 միլիոն ռուբլի³³: Միաժամանակ 15 տոկոսով բարձրացվեց մեքենաշինական ու մետաղամշակման ձեռնարկություններում և արտադրամասերում հաստոցների վրա աշխատողների աշխատավարձը:

Հանրապետությունում հաջողությամբ իրագործվեց նաև կենսաթոշակային ապահովության հետագա բարելավման մասին ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության 1967 թ. սեպտեմբերի 26-ի հրամանագիրը, որը նախատեսում էր կենսաթոշակների որոշ ավելացում և ծերության թոշակի անցնելու տարիքային փոփոխություններ: Դրա իրագործումով կենսաթոշակների գումարը տարեկան ավելացավ 7,5 միլիոն ռուբլով, 1967 թ. համեմատությամբ տալով 18 տոկոս աճ:

Ծերության կենսաթոշակի անցնելու մասին Գերագույն սովետի նախագահության հրամանագիրը գլուղի աշխատողներին շնորհեց մեծ արտոնություններ: Բանվորներին ու ծառայողներին հավասար իրավունքներով կոտնտեսականները կարող էին անցնել ծերության թոշակի: Այդ հրամանագրի կենսագործումով 1968 թ. ծերության կենսաթոշակի անցավ գլուղի մոտ 30 հազար աշխատավոր, որի համար պետական բյուջեից հատկացվեց 3 միլիոն 600 հազար ռուբլի: Լրացուցիչ ֆինանսական հատկացումներ կատարվեցին նաև հիվանդությունների, հաշմանդամության և այլ նպաստներն ավելացնելու նպատակով: Միայն հաշմանդամ զինվորականների թոշակների տարեկան ընդհանուր գումարը ավելացավ 1,2 միլիոն ռուբլով³⁴:

Աշխատավորների նկատմամբ կոմունիստական կուսակցության և սովետական կառավարության մշտական հոգատարության շնորհիվ ութերորդ հնգամյակի տարիներին հանրապետությունում ավելացավ կենսա-

³³ Տե՛ս նույն տեղում:

³⁴ Տե՛ս «Երեկոյան Նրևան», 18 հունվարի 1968:

թողակ ստացողների թիվը: Այսպես, եթե 1965 թ. կենսաթոշակ էր ստանում 186 հազար մարդ, ապա 1970 թ. այդ թիվը հասել էր 295 հազարի³⁵: Այդ նպատակին պետությունը հատկացրել է հարյուր միլիոնավոր ռուբլի:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին խոշոր զարգացում ապրեց Սովետական Հայաստանի պետական և կոոպերատիվ առևտուրը, ընդարձակվեց ապրանքաշրջանառությունը, որը բնակչության նյութական կենսամակարդակի բարձրացման կարևոր ցուցանիշներից մեկն է: Այդ մասին պատկերացում են տալիս հետևյալ թվերը: Պետական և կոոպերատիվ մանրածախ առևտրի շրջանառությունը 1965 թ. 759 միլիոն ռուբլու դիմաց 1970 թ. հասել էր 1.276 միլիոն ռուբլու, որից 905 միլիոն ռուբլին կաղմում էր պետական առևտուրը, իսկ 371 միլիոն ռուբլին՝ կոոպերատիվ առևտուրը: Բնակչության մեկ շնչին ընկնող ապրանքաշրջանառությունը 1965 թ. 344 ռուբլի էր, իսկ 1970 թ. 507 ռուբլի³⁶: Եթե 1960 թ. համեմատությամբ հանրապետությունում ապրանքների կարևոր տեսակների վաճառքը 1965 թ. աճել էր 146,0 տոկոսով, ապա 1970 թ. այդ աճը հասել էր 244 տոկոսի: Խոշոր չափով աճել էր նաև կուլտուր-կենցաղային ապրանքների վաճառքը: Հանրապետությունում 1965 թ. վաճառված 138 հազար ժամացույցի, 28,5 հազար ռադիոընդունիչի, 26,3 հազար հեռուստացույցի, 2,6 հազար մոտոցիկլի և մոտոռոլերի, 9,4 հազար կարի մեքենայի փոխարեն 1970 թ. վաճառվել էր 237,0 հազար ժամացույց, 50,7 հազար ռադիոընդունիչ, 41,5 հազար հեռուստացույց, 4,1 հազար մոտոցիկլ և մոտոռոլեր, 15,5 հազար կարի մեքենա և այլն³⁷:

Հնգամյակի տարիներին Հայաստանում կուլուրվեց և շահագործման հանձնվեց մանրածախ առևտրի ավելի քան 600 և հասարակական սննդի մոտ 1.000 ձեռնարկություն:

Պետական առևտրի զարգացմանը ղուգընթաց, հնգամյակի տարիներին արագ զարգացում ապրեց նաև սպառողական կոոպերացիան, որը սպասարկում է գլխավորապես գյուղական բնակչությանը: Նրա աշխատանքի արդյունքներն ամփոփվեցին Հայաստանի սպառողական կոոպերացիայի 1970 թ. մայիսին կայացած XII համագումարում: Հնգամյակի առաջին չորս տարիներին՝ 1966—1969 թթ., հաջողությամբ իրագործվել էին առևտրի, հասարակական սննդի, գյուղատնտեսական միջոցների

³⁵ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 217.

³⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 194:

³⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 195, 196, 197:

և հումքի ղեկավարների բոլոր առաջադրանքների պլանները: Այդ տարիներին Հայկոնույի միջոցները աճել էին 39 միլիոն ռուբլով, իսկ օգուտները կազմում էին 38,7 միլիոն ռուբլի: Ֆինանսական բոլոր աղբյուրներից կատարվել էր 44,5 միլիոն ռուբլու կապիտալ ներդրում, որի հաշվին կառուցվել էին բազմաթիվ արտադրական և առևտրական ձեռնարկություններ: Զորս տարում կոոպերատիվ ապրանքաշրջանառության ծավալը աճել էր 54 տոկոսով, որը 12 տոկոսով գերազանցում էր հնդամյա պլանով նախատեսված առաջադրանքը³⁸:

Սպառողական կոոպերացիան հաջողությունների հասավ նաև հնդամյակի վերջին տարում՝ 1970 թվականին, երբ կատարեց, իսկ որոշ ցուցանիշներով գերակատարեց հնդամյակի առաջադրանքները:

Չնայած պետական ու կոոպերատիվ առևտրի բնագավառում ձեռք բերած հաջողություններին, դեռևս առկա էին մի շարք լուրջ թերություններ, որոնք խոչընդոտում էին բնակչության ավելի լավ սպասարկմանը, այդ մասին կուսակցության և կառավարության որոշումների հետևողական կենսագործմանը:

Ինչպես նշեց ՀԿԿ XXV համագումարը, անբավարար հիմքերի վրա էր դրված բնակչության պահանջարկի հաշվառումը, որի հետանքով արդյունաբերական առանձին ապրանքների և կենսամթերքների վաճառքի դրժում տեղի էին ունենում ընդհատումներ: Առանձին առևտրական կազմակերպություններ և արդյունաբերական ձեռնարկություններ անբավարար ուշադրություն էին դարձնում ոչ միայն ապրանքների քանակի ապահովման, այլև նրանց որակի վրա, որի հետևանքով հաճախ խանութները լցվում էին անորակ ապրանքներով, որը չէր վաճառվում: Այդ իսկ պատճառով մեծ գումարներ դուրս էին մնում շրջանառությունից, նոր բարդություններ առաջացնելով առևտրական կազմակերպություններում և անորակ արտադրանք թողարկող ձեռնարկություններում: Այդ իր հերթին բացասաբար էր անդրադառնում ընդհանուր ապրանքաշրջանառության պլանների կատարման վրա:

ՀԿԿ XXV համագումարը պահանջեց կուսակցական կազմակերպություններից, սովետական և առևտրական օրգաններից՝ վճռականորեն ուղադարձել առևտրի ցանցում դեռևս գոյություն ունեցող անհանդուրժելի կորույթների և խորթ բարքերի դեմ, ապահովել սոցիալիստական սեփականության պահպանությունը:

Առևտրի ցանցի և հասարակական սննդի աշխատանքների հաջողու-

³⁸ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 29 մայիսի 1969:

թյունը հիմնականում պայմանավորված է կուսակցական կազմակերպու-
թյունների կազմակերպչական աշխատանքների ամրապնդմամբ և
նպատակասլացությամբ: Սակայն, ցավոք, 1969 թ. հունվարի տվյալ-
ներով հանրապետության առևտրի և հասարակական սննդի մոտ 800
ձեռնարկութուններում ու կետերում կար միայն 231 սկզբնական կու-
սակցական կազմակերպություն՝ 4575 կոմունիստներով: Իսկ աշխատող-
ների տարիկան միջին թիվը կազմում էր 28 հազար³⁹: Այստեղից պարզ
է, որ քիչ էր այդ ցանցում աշխատող կոմունիստների թիվը, քիչ էին
խոշոր, լիարյուն կուսակցական կազմակերպությունները: 231 սկզբ-
նական կազմակերպությունից միայն 13-ում կային 50-ից ավելի
կոմունիստներ: Երևանի Սպանդարյան շրջանի սննդագոտում 1300 աշխա-
տողից միայն 124-ն էին կոմունիստներ: Շրջանի 58 խանութներում
կային սկզբնական կուսակցական կազմակերպություններ: Համարյա
աղյուսիսին էր դրությունը նաև հանրապետության առևտրի և հասարակա-
կան սննդի ցանցի շատ ձեռնարկություններում:

Նման վիճակը կուսակցական կազմակերպություններին հնարա-
վորություն չէր տալիս անհրաժեշտ վերահսկողություն սահմանել բոլոր
օղակների վրա և կադրերի հետ տանել բավարար քաղաքական-դաս-
տիարակչական աշխատանք:

ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի 1969 թ. որոշմամբ կուսակցության
մարզային, երկրամասային կոմիտեներին և միութենական հանրապե-
տությունների կենտրոնական կոմիտեներին թույլատրվեց անհրաժեշտու-
թյան դեպքում սկզբնական կուսակցական կազմակերպություններ ստեղ-
ծել ճյուղային առևտրի վարչություններում և հասարակական սննդի
տրեստներում, որոնք իրենց մեջ պետք է ընդգրկեին կոմունիստներին և
ապահովեին կուսակցական վերահսկողությունը: Այդ որոշման համա-
ձայն Հայաստանում նման սկզբնական կազմակերպություններ ստեղծվե-
ցին Երևան, Լենինական, Կիրովական և Դիլիջան քաղաքներում, որոնք
իրենց արտադրամասային կուսակցական կազմակերպություններն ու-
նեին համապատասխան առևտրի վարչությունների խանութներում կամ
հասարակական սննդի տրեստի ճաշարաններում և ձեռնարկություննե-
րում:

ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի որոշումը մեծ նշանակություն ունե-
ցավ առևտրի և հասարակական սննդի բոլոր կուսակցական կազմակեր-
պությունների համար: Դրանով լայն հնարավորություններ ստեղծվեցին

³⁹ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 182.

Հյուղային առևտրի վարչություններում և հասարակական սննդի տրեստներում միասնական սկզբնական կուտակցական կազմակերպությունների համար կոնկրետացնելու և ամրապնդելու արտադրության վերահսկողությունն ու ղեկավարությունը, բարելավելու կադրերի բնորոշությունը, նրանց հետ տանելու կազմակերպչական, գաղափարական ու դաստիարակչական աշխատանք, բարձրացնելու կոմունիստների ակտիվությունը, ամրապնդելու աշխատանքային կարգապահությունը և ուժեղացնելու պայքարը սոցիալիստական գույքի պահպանության համար:

Աշխատավորների բարեկեցության բարձրացման գործում խոշոր նշանակություն ունի բնակարանային շինարարությունը, որը կոմունիզմի կառուցման կարևոր սոցիալ-տնտեսական պրոբլեմներից մեկն է: Ուստի ութերորդ հնգամյակի տարիներին այդ շինարարությունն ավելի լայն ծավալ ընդունեց: Բնակարանային շինարարության հետ միասին, ընդլայնվեց նաև կուլտուր-կենցաղային հաստատությունների կառուցումը:

Հայաստանում այդ տարիների բնակարանային շինարարության մասին պատկերացում են տալիս հետևյալ թվերը: Եթե 1956-1960 թթ. կառուցվել էր 3.934 հազար քառ. մետր բնակելի տարածություն, 1961—1965՝ թթ՝ 5.542 հազար քառ. մետր, ապա 1966-1970 թթ. կառուցվել էր 6.091 հազար քառ. մետր⁴⁰: Ըստ որում այդ 6.091 հազար քառ. մետրից 3.934 հազարը կառուցել էին պետությունը, կոոպերատիվ ձեռնարկությունները և բնակարանային կոոպերացիան, 1.008 հազարը՝ բանվորները և ծառայողները իրենց միջոցներով և կառավարության օգնությամբ, 581 հազարը՝ գյուղական վայրերի բանվորները և ծառայողները, 1.149 հազարը՝ կոլտնտեսությունները, կոլտնտեսականները և գյուղական մտավորականությունը⁴¹: Բնակարանային շինարարության ծավալման շնորհիվ ավելացել էր մեկ շնչին հասնող միջին բնակելի տարածությունը, որը 1960 թ. 7,9 քառ. մետրի փոխարեն 1971 թ. հասել էր 9,8 քառ. մետրի⁴²:

Հնգամյակի տարիներին 727 հազար մարդ, այսինքն հանրապետության բնակչության մոտ մեկ երրորդը, նոր բնակարան ստացավ կամ կառուցեց պետության օգնությամբ: Միայն հնգամյակի վերջին տարում՝ 1970 թ. 150 հազար քաղաքացի փոխադրվեց նոր, բարեկարգ բնակարան⁴³:

⁴⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 198:

⁴¹ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 199:

⁴³ Տե՛ս նույն տեղում:

Բնակարանային ծավալուն շինարարության շնորհիվ անհամեմատ ավելացավ քաղաքների և քաղաքատիպ ավանների բնակարանային ֆոնդը, 1970 թ. հասնելով 14,7 միլիոն քառ. մետրի 1965 թ. 11,2 միլիոն քառ. մետրի դիմաց: Հնդամյակի վերջում միայն Երևանում բնակարանային ֆոնդը կազմում էր 7,4 միլիոն քառ. մետր: Ավելացել էին նաև լենինականի, Կիրովականի, Ղափանի, Ալավերդու և հանրապետության մյուս քաղաքների ու բնակավայրերի բնակարանային ֆոնդերը:

Բնակարանային ֆոնդի ավելացմանը զուգընթաց, զգալի աշխատանք էր կատարվել բնակչության կոմունալ սպասարկումը բարելավելու ուղղությամբ: Միայն կենտրոնացած միջոցների հաշվին հնդամյակում կոմունալ շինարարության մեջ ներդրվել էր ավելի քան 122 միլիոն ուրլի. որը նախորդ հինգ տարվա համեմատությամբ 63 տոկոսով ավելի էր: Հնդամյակի տարիներին զաղիֆիկացվեց 175,5 հազար բնակարան⁴⁴: Կառուցվեցին և շահագործման հանձնվեցին մի շարք նոր ջրատարներ և բարելավվեց բնակչության ջրամատակարարումը: Ընդարձակվեց բնակչության կենցաղային սպասարկման ցանցը, որի աշխատանքներում, իհարկե, դեռևս առկա էին զգալի թերություններ: Մասնավորապես անբավարար էր սպասարկման կուլտուրան և որակը:

Աճել էին, բարեկարգվել և գեղեցկացել Սովետական Հայաստանի քաղաքները և քաղաքատիպ ավանները: Հին, հողաշեն տների փոխարեն դուրսգրվում կառուցվեցին նոր, բարեկարգ բնակարաններ, դպրոցական շենքեր և կուլտուրայի այլ օջախներ, հիվանդանոցներ, կենցաղային սպասարկման հաստատություններ:

Խոշոր զարգացում էր ապրել քաղաքային տրանսպորտը: 1965 թ. 86 կիլոմետրից Երևանում տրամվայի զծի ընդհանուր երկարությունը 1970 թ. հասավ 100 կիլոմետրի, տրուլեյբուսինը՝ 79 կիլոմետրից 129 կիլոմետրի (Երևանում և լենինականում միասին): Միայն 1970 թ. քաղաքային տրանսպորտը փոխադրեց 123 միլիոն ուղևոր 1965 թ. 102 միլիոնի փոխարեն⁴⁵:

⁴⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 200:

⁴⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 207:

կարևոր հաջողություններ էին ձեռք բերվել առողջապահության բնագավառում: 1968 թ. հունիսին ՍՍՀՄ Գերագույն սովետը որոշում էր ընդունել «Բնակչությանը ցույց տրվող բուժօգնության վիճակի և ՍՍՀՄ-ում առողջապահության բարելավման միջոցառումների մասին»: Իսկ նույն թվականի օգոստոսի սկզբին մամուլում հրապարակվեց ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի և Մինիստրների սովետի «Երկրում առողջապահության հետագա բարելավման և բժշկագիտության զարգացման միջոցառումների մասին» որոշման համառոտագրությունը:

Կենտրոնական կոմիտեի և կառավարության այդ որոշման կենսագործումը հնգամյակի մասնավորապես վերջին 2—3 տարում զգալիորեն բարելավեց Սովետական Հայաստանի առողջապահության ցանցի գործունեությունը:

Նորոգ կապիտալ ներդրումներ կատարվեցին առողջապահական նոր հաստատությունների կառուցման և ժամանակակից մեքենայական սարքավորումներով ապահովելու համար: Շինարարության համար միայն 1970 թ. ներդրվեց 5.560 հազար ռուբլի (չհաշված առողջարանների և պանսիոնատների շինքերի շինարարությունը): Հնգամյակի վերջին տարում Երևանում ավարտվեց երկու խոշոր հիվանդանոցների շինարարությունը: Դրանցից մեկը սրտաբանության և սրտի վիրահատության ինստիտուտն է, որի բաղմահարկ համալիրը բարձրացել է Ձեյթուն արվարձանում: Ինստիտուտը հազեցված է սրտի բուժման ու ամենաբարդ վիրահատության համար ժամանակակից անհրաժեշտ սարքավորումներով: Մյուսը՝ հանրապետական հիվանդանոցի դարձյալ բաղմահարկ համալիրն է Աջափնյակում, բաղկացած ավելի քան 200 սենյակից, 720 մահճակալով: Ստեղծված են բոլոր անհրաժեշտ պայմանները հիվանդությունները ախտորոշելու և ժամանակակից մեթոդներով բուժելու համար: Հնգամյակի տարիներին մայրաքաղաքում կառուցվեցին և շահագործման հանձնվեցին նաև մի շարք հիվանդանոցներ, պոլիկլինիկաներ, դեղատներ և այլն:

Այդ տարիներին հիվանդանոցների և պոլիկլինիկաների նոր շենքեր կառուցվեցին նաև հանրապետության այլ քաղաքներում ու շրջաններում՝ Լենինականում, Կիրովականում, Հրազդանում, Էջմիածնում և այլն:

Այդ կառուցումների և հների ընդլայնման շնորհիվ հանրապետությունում զգալի չափով ավելացավ հիվանդանոցային մահճակալների թիվը: Եթե 1965 թ. կար 17.775 հիվանդանոցային մահճակալ, ապա

1970 թ. այն արդեն հասել էր 21.875-ի: Յուրաքանչյուր 10 հազար բնակչին հասնում էր 86 մահահալ¹⁷:

Հնգամյակի վերջում յուրաքանչյուր 10 հազար բնակչի բժշկական սպասարկումով Հայաստանն առաջ էր անցել այնպիսի կապիտալիստական երկրներից, ինչպիսիք են ԱՄՆ՝ 2 անգամ, Անգլիան՝ 2,2 անգամ, Թուրքիան՝ 9 անգամ, Իրանը՝ 14 անգամ¹⁸: Եթե նախասովետական Հայաստանում ոչ մի կին բժիշկ չկար, ապա 1970 թ. բժիշկների 69 տոկոսը կանայք էին: Ընդարձակվել էին մոր և մանկան առողջությանը սպասարկող հաստատությունները, բարելավվել նրանց գործունեությունը: Շնորհիվ ժողովրդական առողջապահության բնագավառում կատարված կապիտալ ներդրումների, ութերորդ հնգամյակում կառուցվեցին բազմաթիվ առողջարաններ և հանգստյան տներ: 1970 թ. Հայաստանում արդեն կար 27 առողջարան՝ 5.516 մահճակալով և 10 հանգստյան տուն՝ 1.540 մահճակալով: Տասնյակ հազարավոր աշխատավորներ հնարավորություն ստացան բուժվելու և հանգստանալու այդ առողջարաններում: և հանգստյան տներում: Գնալով, ավելի ու ավելի էր մեծանում Զեյնուկի, Արզնու, Գիրիջանի, Սևանի և Կիրովականի նշանակությունը որպես համամիութենական առողջարանների: Այնտեղ բուժվելու և հանգստանալու էին դալիս բազմաթիվ աշխատավորներ և իշխանական հանրապետություններից:

Խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունները և հաստատությունները բանվոր-ծառայողների բուժման և հանգստի համար իրենց միջոցներով կառուցել են առողջարաններ և հանգստյան տներ, ուր նրանք օգտվում են բժշկական սպասարկումից և հանգստանում առանց արտադրությունից կտրվելու: Այս միջոցառումը մասնավորապես լայն կիրառում է գտել վերջին տասնամյակներում և ավելի ամրապնդվել ութերորդ հնգամյակի տարիներին: Առողջարան-պրոֆիլակտորիաներում բուժվել և հանգստացել են հազարավոր աշխատավորներ:

Հնգամյակի տարիներին արդյունավետ աշխատանք կատարեցին առողջապահական գիտահետազոտական ինստիտուտները և մյուս օղակները: Մասնավորապես աչքի ընկնող աշխատանք կատարվեց բարձրագույն և միջնակարգ կրթությամբ մասնագիտական կադրերի

¹⁷ Տե՛ս նույն աղբյուր, էջ 212:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 168: Դրանց մեջ մտնում են նաև ֆիզիկական կուլտուրայի գծով ավարտածները:

պատրաստման ուղղությամբ: Այսպես, եթե 1965 թ. հանրապետության բժշկական ինստիտուտը և միջնակարգ բժշկական հաստատություններն ավարտել էին 503 մարդ, ապա 1970 թ. դրանց թիվը հասավ 1.126-ի⁴⁹: Այդ կադրերը աշխատանքի էին մեկնում ոչ միայն Հայաստանի շրջանները, այլև նրա սահմաններից դուրս՝ Լոբաշյակյան սովետական հանրապետությունները:

Առողջապահության բնագավառում աճել են բազմաթիվ լավագույն աշխատողներ՝ կազմակերպիչներ, գիտական աշխատողներ, բժիշկներ, միջին որակի մասնագետներ: Իրենց հայրենանվեր աշխատանքի համար նրանցից շատերը պարգևատրվել են կառավարական շքանշաններով ու մեդալներով, իսկ Երևանի հանրապետական հիվանդանոցի բաժանմունքի վարիչ, բժշկուհի Հովհաննիսյան Սինանյանին ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության 1969 թ. փետրվարի 4-ի հրամանագրով շնորհվեց Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի բարձր կոչում:

Հնդամյակի տարիներին նոր հաջողություններ ձեռք բերվեցին ֆիզիկոսությունից, բնագավառում, որը աշխատավորության առողջության պահպանման կարևոր նախապայմաններից մեկն է:

Տարեցտարի պետությունը մեծ ներդրումներ է կատարել այդ սուպարիզում: Լայն ծավալ էր ընդունել նոր բաղաների շինարարությունը: Ավարտվեց Մադկաձորի համամիութենական սպորտային բազայի շինարարությունը, մայրաքաղաքի «Հրազդան» հոյակերտ ստադիոնի կառուցումը, որն ունի 76 հազար տեղ: Ֆիզիկոսությունից ղեկավար որակյալ կադրերի պատրաստման համար շնորհակալ աշխատանք կատարեց Երևանի ֆիզիկոսությունից պետական ինստիտուտը: Ֆիզիկոսությունից տարբեր ձևերի բազմաթիվ դպրոցներ էին գործում հանրապետության քաղաքներում ու շրջաններում:

Ֆիզիկոսության հաստատ տեղ է դրավել հարյուր հազարավոր աշխատավորների կյանքում ու կենցաղում: 1965 թ. Հայաստանում կար ֆիզիկոսությունից 2.673 կոլեկտիվ, իսկ 1970 թ.՝ 2.707 կոլեկտիվ⁵⁰:

1974 թ. ապրիլին Հայաստան էր ժամանել առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության գլխավոր դիրեկտոր, դոկտոր Լ. Մալերը: Ծանոթանալով Հայաստանում առողջապահության դրվածքին և այդ բնագավառում ձեռք բերված հաջողություններին, նա հիացմունքով ասաց.

⁵⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 216:

«Ես շատ եմ կարդացել առողջապահության սովետական սիստեմի մասին: Բայց մի բան է լսելը, այլ բան՝ տեսնելը, թե Մոսկվայում և Հայաստանում ինչպես է դրված աշխատանքը այդ բնագավառում, ինչպես է կենսագործվում մարդկանց առողջության իրավունքը: Խոսքը վերաբերում է ոչ միայն հիվանդությունների դեմ ուղղված պայքարին, այլև այն կոմպլեքսային պլաններին, որոնք մարդուն թույլ են տալիս ապրել լիակատար բարեկեցիկ կյանքով:

Ես տեսա ոչ միայն լավ կահավորված հիվանդանոցներ և գիտահետազոտական ինստիտուտներ, ինձ ղարմացրեց բուժաշխատողների բարեխղճությունը, նրանց մեծ խանդավառությունը: Զեր հանրապետությունում զգալի առաջընթաց է ձեռք բերվել բուժհիմնարկների ծավալմամբ, տարբեր հիվանդությունների դեմ պայքարելու, նոր գիտական հետազոտությունների և բուժման եղանակների մշակման գործում: Այդ ամենը վկայում է, որ Սովետական Միությունում կենսագործվում է առողջության համաշխարհային կազմակերպության պատվիրանը՝ «Առողջությունը մարդկության իրավունքն է»⁵¹:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, ութերորդ հնգամյակի տարիներին Սովետական Հայաստանում խոշոր հաջողություններ ձեռք բերվեցին աշխատավորների նյութական կենսամակարդակի բարձրացման և առողջապահության գործի բարելավման բնագավառում:

⁵¹ «Սովետական Հայաստան», 6 ապրիլի 1974,

ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ԺՈՂՈՎՐԻԱԿԱՆ ԿՐԻՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՍՍԿԿ XXIII համագումարը ընդգծեց, որ արդի պայմաններում, երբ մեր երկիրը լայն ճակատով կոմունիստական շինարարություն է կատարում, ավելի ու ավելի մեծ նշանակություն են ստանում նոր մարդու համակողմանի դաստիարակությունը, ժողովրդական կրթության ու կուլտուրայի հետագա զարգացումը: Համագումարը խնդրի դրեց հնգամյակում հիմնականում ավարտել երիտասարդների ընդհանուր միջնակարգ կրթության անցնելու գործը: Ընդհանուր աշխատանքային և պոլիտեխնիկական ուսուցման որակն ու բովանդակությունը համապատասխանեցնել արդի պահանջներին:

Ի կատարումն համագումարի դիրեկտիվների, ՍՍԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն և ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետը 1966 թ. նոյեմբերի 10-ին ծավալուն որոշում ընդունեցին «Միջնակարգ հանրակրթական դպրոցի աշխատանքի հետագա բարելավման մասին»: Այդ զարգացած սոցիալիզմի ժամանակաշրջանում մեր երկրի ժողովրդական կրթության առաջընթացի կոնկրետ խնդիրները նշող մի կարևոր փաստաթուղթ է:

Որոշման մեջ նշված էր, որ սովետական դպրոցի զարգացումը հետագայում ևս պետք է ընթանա հանրակրթական, աշխատանքային և պոլիտեխնիկական կրթության ուղղությամբ, որի նպատակն է սովորողներին տալ կայուն գիտելիքների գիտությունների հիմունքների մասին, նրանց դաստիարակել կոմունիստական գաղափարներով, պատրաստել կոմունիզմի գործին նվիրված քաղաքացիներ: Խնդրի դրվեց մինչև հնգամյակի վերջը. հիմնականում ավարտել ընդհանուր միջնակարգ կրթության անցնելը:

Անհրաժեշտ համարվեց մշակել գիտականորեն հիմնավորված ուսումնական նոր պլաններ և ծրագրեր, որոնք պետք է սերտորեն

դուգակցվին գիտության, տեխնիկայի ու կուլտուրայի զարգացման արդի ուղիներին: Դրան համապատասխան պետք էր ստեղծել բարձրորակ դասագրքեր: Կոնկրետ միջոցառումներ նշվեցին դպրոցների ղեկավարությանը ամրապնդելու, ուսուցիչների սրակավորումը ավելի բարելավելու և աշակերտների գիտելիքների նկատմամբ նրանց պատասխանատվությանը բարձրացնելու համար: Խնդիր դրվեց ամրապնդել դպրոցների նյութատեխնիկական բազան, սարքավորումներով հարստացնել լաբորատորիաները և հատուկ ուշադրություն դարձնել ուսման ընթացքում ցուցադրական նյութերի օգտագործման, աշակերտների արտադրական ուսուցման բարելավման և գեղագիտական գիտելիքների հարստացման վրա: Անհրաժեշտ համարվեց ժողովրդական կրթության օրգանները, մասնավորապես տեսչական օղակները, համալրել փորձված ու որակյալ կադրերով: Կուսակցական կազմակերպությունների առջև խնդիր դրվեց ավելի մոտիկից ու սիստեմատիկ զբաղվել դպրոցների և ժողովրդական կրթության բոլոր օղակների ղեկավարության ապահովման, նրանց աշխատանքների արմատական բարելավման հարցերով: ՍՍՀՄ լուսավորության մինիստրությանը հանձնարարվեց մշակել միջնակարգ հանրակրթական դպրոցի կանոնադրության նախագիծ:

Կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեն և սովետական կառավարությունը ժողովրդական կրթության մասին ընդունեցին նաև մի շարք այլ որոշումներ:

Այդ որոշումների կենսագործմամբ Հայաստանի ժողովրդական կրթության աշխատողները հնգամյակի հենց առաջին տարիներին ձեռք բերեցին մեծ հաջողություններ: ՀԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի 1968 թ. փետրվարյան պլենումը քննարկեց «Հանրապետության կուսակցական կազմակերպությունների խնդիրները հանրակրթական դպրոցներում ուսումնական և դաստիարակչական աշխատանքի հետագա բարելավման ուղղությամբ՝ կապված ՍՄԿԿ XXIII համագումարի որոշումների կենսադործման հետ» հարցը: «Ներկայումս հանրապետությունում ամենուրեք մտցված է ընդհանուր պարտադիր ուսուցում,—նշված է պլենումի որոշման մեջ,—կոնկրետ միջոցառումներ են ձեռնարկում և պայմաններ ստեղծում ընդհանուր միջնակարգ կրթության անցնելու համար: 1966-1967 ուսումնական տարում ստեղծվեց 40 նոր միջնակարգ դպրոց, 89 ութամյա դպրոցում բացվեցին 9-րդ դասարաններ: 1967 թ. հանրապետության ցրեկային միջնակարգ հանրակրթական դպրոցների 9-րդ դասարաններն ընդունվեց 8-րդ դասարաններն ավարտած սովորողներ

81,8 տոկոսը: Շրջանավարտների 15,8 տոկոսը ընդունվեց միջնակարգ մասնագիտական ուսումնական հաստատություններ¹:

Այդ ժամանակ դպրոցներում մի շարք առարկաներ՝ պատմություն (7-9-րդ դասարաններ), կենսաբանություն (10-րդ դասարան), աշխատանքային ուսուցում, հրդ-երաժշտություն դասավանդվում էին նոր ծրագրերով: Մշակվեցին հայոց լեզվի, հայ գրականության, հայ ժողովրդի պատմության, ուսաց լեզվի, Հայաստանի աշխարհագրության և մյուս առարկաների նոր ծրագրերը: Մեծ աշխատանք էր ծավալված նոր դասագրքերի պատրաստման ուղղությամբ, որի մեջ ընդգրկված էին անվանի մասնագետներ: Միայն 1967 թ. հանրապետությունում կառուցվեց և շահագործման հանձնվեց 47 դպրոցական շենք՝ 16.732 աշակերտական տեղով²: Կարևոր արդյունքներ էին ձևեր բերվել աշակերտության կոմունիստական և ռազմա-հայրենասիրական դաստիարակության գործում:

Կենտրոնի պլենումը միաժամանակ նշեց, որ հանրապետության դպրոցների աշխատանքներում, մասնավորապես աշակերտության դաստիարակության գործում, դեռևս առկա են լուրջ թիրոջություններ և մշակեց գործնական միջոցառումներ դրանց վերացման համար:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին Հայաստանում աննախընթաց ծավալ ընդունեց դպրոցական շինարարությունը: 1967-1970 թթ. կառուցվեց և շահագործման հանձնվեց 285 դպրոցական շենք՝ 194 հազար սովորողի համար: Հնգամյակի վերջում 1.511 հանրակրթական դպրոցներում սովորում էր 652.524 աշակերտ, 1965-1966 ուսումնական տարվա 529.325 աշակերտի փոխարեն³:

Պարտադիր միջնակարգ կրթության անցնելու կապակցությամբ հանրապետությունում տարեցտարի աճում էր միջնակարգ դպրոցների թիվը: Այսպես, եթե 1966—1967 ուսումնական տարում կար 465 միջնակարգ դպրոց, հաջորդ տարում այդ թիվը հասել էր 501-ի, իսկ 1969-1970 ուսումնական տարում՝ 700-ի:

Ավելացավ նաև երկարօրյա դպրոցների և խմբակների թիվը: Յոթնամյակի վերջում կար 99 դպրոց 10.689 աշակերտով, իսկ 1970 թ.

¹ «Սովետական Հայաստան», 25 փետրվարի 1968:

² ՏԵՍ նույն տեղում:

³ ՏԵՍ «Армения в единой семье народов СССР», стр. 157.

256 երկարօրյա դպրոց՝ 28.547 աշակերտով⁴։ Ամրապնդվել և բարելավել էր երկկույան (Հերթափոխային) հանրակրթական դպրոցների աշխատանքը, ուր ընդգրկված էին աշխատող երիտասարդությունը և մեծահասակները։ 1970—1971 ուս. տարում հանրապետությունում կար 173 ակադիսի դըպրոց՝ 24.915 սովորողով⁵։

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում հանրակրթական դպրոցի ընդարձակման և աշխատանքների բարելավման հետ միասին, ղեգալի չափով ալիլացավ ուսուցիչների թիվը, բարելավվեց նրանց որակական կազմը։ Եթե 1965-1966 ուսումնական տարում Հայաստանի հանրակրթական դպրոցներում աշխատում էր 27.053 ուսուցիչ, ապա 1970-1971 ուսումնական տարում այդ թիվը հասել էր 33.116-ի⁶։ Դրան զուգընթաց սովելացավ բարձրագույն կրթություն ունեցողների թիվը։ Ուսուցիչների որակի բարձրացմանը նպաստում էին ՀՍՍՀ լուսավորության մինիստրության մանկավարժական գիտությունների և ուսուցիչների վերապատրաստման ինստիտուտները, ինչպես նաև պարբերաբար կազմակերպվող վերապատրաստման կուրսերն ու դասընթացները։

Այդ տարիների ուսուցիչների կրթական մակարդակի բարձրացման մասին պատկերացում են տալիս հետևյալ թվերը։ 1965-1966 ուսումնական տարում հանրակրթական դպրոցների 27.053 ուսուցիչ (առանց համատեղության) բարձրագույն կրթություն ունեին 14.818-ը⁷ (54.7 տոկոս), իսկ 1970-1971 ուսումնական տարում 33.116 ուսուցիչ՝ 19,698-ը (59,4 տոկոս)⁸։ Մյուսները ունեին թերի բարձրագույն կամ միջնակարգ կրթություն։

Հանրապետության ուսուցչության բաղմահապարանոց կոլեկտիվը բեղմնավոր աշխատանք կատարեց պատանեկության ու երիտասարդության կրթության ու կոմունիստական դաստիարակության գործում։ Նրա խոշորագույն մասը միաժամանակ ակտիվ հասարակական-քաղաքական աշխատանք էր կատարում, մասնակցելով կուսակցության ու կառավարության կարևոր միջոցառումների կենսագործմանը։

Բարձր գնահատելով ուսուցիչների կատարած աշխատանքը, սովետական կառավարությունը նրանցից լավագույններին պարգևատրեց շքանշաններով և մեդալներով։ 1969 թ. հոկտեմբերի տվյալներով Սովետա-

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 159։

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 158։

⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 160։

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 160։

⁸ Տե՛ս նույն տեղում։

կան Հայաստանի ուսուցիչներին 384-ը ունեին Հեինի շքանշան, 491-ը՝ Սշխատանքային կարմիր դրոշի, 939-ը՝ Պատվո նշան շքանշան, իսկ 4.888-ը՝ տարբեր մեդալներ:

Ժողովրդական կրթության և մանկավարժական դիտության ասպարեզում աչքի ընկած ծառայությունների համար 94 մանկավարժներ արգելատրվեցին և. Աբովյանի անվան մեդալով: 1.660 ուսուցչի շնորհվեց Հայկական ՍՍՀ վաստակավոր ուսուցչի պատվավոր կոչում⁹:

Աճող սերնդի կոմունիստական դաստիարակության և ուսույման գործին մատուցած ծառայությունների ու հասարակական կյանքին ակտիվ մասնակցության համար Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության 1970 թ. հուլիսի մեկի հրամանագրով 64 ուսուցչի և շնորհվեց Հայկական ՍՍՀ վաստակավոր ուսուցչի պատվավոր կոչում:

Ժողովրդական կրթության բնագավառում առավել աչքի ընկած ծառայությունների համար ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության հրամանագրով երեանի N 3 միջնակարգ դպրոցի ուսուցիչ Ս. Դաղբաշյանին շնորհվեց Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի բարձր կոչում:

1970 թ. Հանրապետության տեղական սովետների ղեկավարներ էին 1.653 ուսուցիչներ, իսկ 3-ը՝ Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի ղեկավարատ Հազարավոր ուսուցիչներ ակտիվ հասարակական աշխատանք էին կատարում կուլտուրայի և այլ ասպարեզներում:

Ուսուցչության բաղմահապարանոց բանակի աշխատանքի բարելավմանը և աշխուժացմանը զգալի չափով օգնեց Սովետական Հայաստանի ուսուցիչների III համագումարը, որը գումարվեց երեանում 1968 թ. մայիսին: Համագումարը քննության առավ «Հանրապետությունում միջնակարգ կրթության հետագա զարգացման խնդիրները»:

Հնգամյակի տարիներին ՀԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն մի քանի անգամ անդրադարձավ հանրակրթական դպրոցի աշխատանքներին:

Կատարելով վերագաս կուսակցական օրգանների որոշումները, ՀԿԿ քաղաքային և շրջանային կոմիտեները, ժողովրդական կրթության ցանցի սկզբնական կուսակցական կազմակերպությունները ավելի մոտիկից զբաղվեցին դպրոցների ղեկավարության և նրանց աշխատանքների բարելավման հարցերով:

Դպրոցներին ակտիվ օգնություն ցուցաբերեցին ՀԿԿ երեանի, Լենինականի, Կիրովականի քաղաքային, Ղափանի, Էջմիածնի, Իջևանի և մի շարք այլ շրջանային ու սկզբնական կուսակցական կազմակերպություններ: Նրանք սխտեմատիկաբար զբաղվել են աշակերտների կոմու-

⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

նիստական դաստիարակության գործով: Քաղկոմների և շրջկոմների բյուրոներում հաճախակի են քննարկվել ժողովրդական կրթությանը վերաբերող հարցեր:

Ժողովրդական կրթության բնագավառում ՀԿԿ Ստեփանավանի շրջանային կոմիտեի աշխատանքի փարձի մասին հրապարակվեց կենտրոնական մամուլում: Այստեղ կուսշրջկոմին կից ստեղծվել էր կոմունիստական դաստիարակության խորհուրդ, որի մեջ ընդգրկված էին շրջանի ականավոր մանկավարժները և շրջկոմի ներկայացուցիչները: Խորհուրդն օգնում էր շրջանի դպրոցների աշխատանքի բարելավմանը, նրանց առջև դրված խնդիրների հաջող իրագործմանը: Համապատասխան հանձնաժողովներ էին ստեղծվել նաև սկզբնական կազմակերպությունների մեծ մասում:

Մասնավորապես ուշագրավ էր Ստեփանավանի բարձր հաճախականության էլեկտրասարքավորումների գործարանի կուսակազմակերպությանը կից ստեղծված հանձնաժողովի աշխատանքը: Գործարանի կոլեկտիվը շեֆական կապի մեջ էր բաղաձիվի № 1 դպրոցի հետ, ուր սովորում էին գործարանի բանվոր-ծառայողների 129 երեխաներ: Հաճախակի ստուգելով երեխաների առաջագիմությունը, դպրոցի կոլեկտիվի և օնոգների հետ միասին հանձնաժողովը օգնում էր ետ մնացողներին, խրախուսում առաջավոր աշակերտներին և նրանց ծնողներին: Գործարանում հատուկ ցուցափեղկ էր ստեղծված «Մեր աշխատավորների գերազանցիկ երեխաները», ուր փակցված էին նրանց նկարները: Դպրոցի մանկավարժական խորհրդի նիստերը հաճախ տեղի էին ունենում գործարանում՝ հանձնաժողովի անդամների ու կոլեկտիվի ակտիվի մասնակցությամբ: Գործարանը կահավորել էր դպրոցի մեքենաշինական լաբորատորիան և հնարավորություն ստեղծել, որ աշխատանքային ուսուցման ժամերը աշակերտներն անցկացնեն արտադրամասերում:

Դպրոցին օգնելու բնագավառում կարևոր արդյունքների էին հասել նաև շրջանի «Արդիկալ» գործարանի, Վարդարուր գյուղի կուլտուստության և մի շարք այլ սկզբնական կուսակցական կազմակերպություններ: Այդ աշխատանքները կազմակերպվում և ղեկավարում էր Ստեփանավանի կուսշրջկոմին կից ստեղծված վերահիշյալ խորհուրդը:

Դպրոցում ծավալուն աշխատանք էին կատարում և ժողովրդական կրթության գործին օգնում ՀԿԿՄ Կենտրոնական կոմիտեն, շրջանային և սկզբնական կազմակերպությունները: ՀԿԿՄ Կենտկոմի պլենումը 1971 թ. փետրվարին քննության առավ «Դպրոցական կոմերիտական կազմակերպությունների աշխատանքի վիճակը և նրանց գործունեության

հետագա բարելավման միջոցառումների հարցը»։ Պլենումում դրվատանքի խոսքեր ասվեցին Երևանի Զերժինսկու, Զարինյի անվան, 86, 62, 52 և 129, Լենինականի Արտյոմ Պետրոսյանի, Օրջոնիկիձեի, Գոգոլի անվան, Կիրովականի 17, 18, և 10, Հրադղանի № 3, Արտաշատի շրջանի Գևորգյանի, Էջմիածնի Մ. Գորկու անվան և մի շարք այլ դպրոցների սկզբնական կոմերիտական կազմակերպությունների օրինակելի աշխատանքի մասին։

ՀԼԿԵՄ կենտկոմի պլենումը միաժամանակ ընդգծեց, որ դպրոցական կոմերիտական կազմակերպությունների աշխատանքներում դեռևս առկա են լուրջ թերություններ, որ խոր ու կայուն դիտելիքների համար մղվող պայքարն առայժմ չի դարձել դպրոցական կոմերիտական շատ կազմակերպությունների գործունեության զլխավոր ուղղությունը։

Պլենումը դպրոցական կոմերիտական կազմակերպությունների առջև հրամայական խնդիր դրեց ավելի մոտիկից ղեկավարել ուսումնա-դաստիարակչական հարցերով, կարճ ժամանակամիջոցում արմատապես բարելավել դպրոցին օգնելու գործը։

Հնգամյակի տարիներին ծավալվեց նաև նախադպրոցական ցանցը, նպաստավոր պայմաններ ստեղծվեցին մատաղ սերնդի աճման ու դաստիարակության համար։ 1965 թ. Հայաստանում կար ընդամենը 704 նախադպրոցական հաստատություն (մանկապարտեզ և մսուր), ուր ընդգրկված էր 63.797 երեխա, իսկ 1970 թ.¹⁰ 892 հաստատություն՝ 90.050 երեխայով¹⁰։ Կառուցվել էին մանկապարտեզների և մսուրների բազմաթիվ շենքեր։

Յուլյց տալով ութերորդ հնգամյակի տարիներին ժողովրդական կրթ-թույլության ասպարեկում ձեռք բերած հաջողությունները և բարձր գնահատելով մանկավարժների հայրենանվեր գործերը, ՀԿԿ XXV համագումարը միաժամանակ բացահայտեց մատաղ սերնդի կրթության և դաստիարակության բնագավառում գոյություն ունեցող լուրջ թերություններ։ Շատ դպրոցներում դեռևս ցածր էր ուսման որակը, մեծ էր երկտարեցիների և մաղունների թիվը, ցածր էր դաստիարակչական աշխատանքի մակարդակը, առանձին ուսուցիչներ չէին ապահովում դասավանդման անհրաժեշտ որակը, անբավարար էր ուսուցիչների վերապատրաստման գործի զրկածքը, այն ետ էր մնում նոր ուսումնական պլանների և ծրագրերի պահանջներից, դպրոցների որոշ մասը, մասնավորապես գյուղական դպրոցները, չէին ապահոված որակյալ մանկավարժական կադրերով, առանձին կուսակցական և կոմերիտական կազմակերպու-

¹⁰ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 162.

թյուններ դեռևս հարկ հղած չափով չէին վբաղվում դպրոցներին օգնելու հարցերով և այլն:

Համագումարն ընդգծեց, որ այդ թերությունների վերացումը և դպրոցների ու ամբողջ ժողովրդական կրթության սխտեմի արմատական բարելավումը առաջնահերթ խնդիր է, որը կենտրոնական տեղ պետք է զբաղի կուսակցական և կոմերիտական կազմակերպությունների աշխատանքում:

1970 թ. սեպտեմբերին մամուլում հրապարակվեց հանրակրթական միջնակարգ դպրոցի կանոնադրությունը, որը հաստատել էր ՍՍՀՄ Մի-նիստրների սովետը: Դա առաջին կանոնադրությունն էր, որ մշակվել էր դպրոցի ավելի քան կեսդարյա անցած ուղու հալածող փորձի հիման վրա: Կանոնադրության նախագծի պատրաստմանը մասնակցել էին մեր երկրի ականավոր մանկավարժներից ու գիտնականներից շատերը: Բարձր դիպ-հատելով այդ փաստաթուղթը, «Պրավդան» իր առաջնորդողում նշեց, որ «Կուսակցության ու կառավարության ցուցումով սովետական դպրոցա-շինարարության ավելի քան կեսդարյա փորձի, առաջավոր մանկավար-ժական գիտության ու պրակտիկայի հիման վրա մշակված դպրոցական նոր կանոնադրությունը այսուհետև դառնում է այն հիմնական փաստա-թուղթը, որը սահմանում է մեր դպրոցի ամբողջ կյանքի կարգն ու նոր-մաները: Այն պարտադիր է ուսուցիչների և սովորողների համար»¹¹:

Կանոնադրության մեջ հանգամանորեն սահմանված են սովետական դպրոցի ղեմավարական սկզբունքները, գաղափարական-դաստիարակ-չական առաջնահերթ խնդիրները, ժողովրդական կրթության հաստա-տություններին, նրանց ղեկավարներին և ուսուցիչներին ներկայացվող բարձր պահանջները, ուսումնա-դաստիարակչական աշխատանքի հի-մունքները և այլն:

Ժողովրդական կրթության, մասնավորապես դպրոցի աշխատանք-ները բարելավելու տեսակետից այս կարևոր փաստաթուղթը միասնական է երկրի բոլոր դպրոցների համար: Այն միաժամանակ հնարավորություն է տալիս հաշվի առնել աղգային դպրոցի առանձնահատկությունները: Նախատեսված է մի շարք հարցերի լուծումը թողնել միութենական հանրապետությունների լուսավորության մինիստրություններին (ավար-տական և փոխադրական քննությունների կարգը, աշակերտական կանոնների հաստատումը, ծնողական կոմիտեների, դպրոցներին աուքն-թեր հանրակացարանների կանոնադրությունը և այլն):

¹¹ «Правда», 21 սեպտեմբերի 1970:

Հանրակրթական դպրոցի նոր կանոնադրությունը կարևորագույն խթան հանդիսացավ դպրոցի աշխատանքների բարելավման և ժողովրդական կրթության հետագա հաջողությունների համար.

* * *

Հնգամյակի տարիներին քանակական ու որակական մեծ զարգացում ապրեցին հանրապետության բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները, ավելացավ սովորողների թիվը, ավելի լավ հիմքերի վրա էր դրվեցին ուսումնա-դաստիարակչական աշխատանքները, բարձրացավ ուսման որակը և ուսանողության հասարակական-քաղաքական ակտիվությունը: 1965-1966 ուսումնական տարում հանրապետության 11 բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում սովորող 38.929 ուսանողի փոխարեն 1970-1971 ուսումնական տարում 12 բարձրագույն ուսումնական հաստատությունում սովորում էր 54.413 ուսանող, որից 32.585-ը ցերեկային, 8,064-ը՝ երեկոյան և 13.764-ը՝ հեռակա բաժիններում¹²:

Սովետական Հայաստանի բարձրագույն դպրոցները կադրեր էին պատրաստում 142 մասնագիտություններով: Դասավանդում էին 4.638 դասախոսներ, որոնցից 218-ը ակադեմիկոսներ, ակադեմիայի թղթակից անդամներ կամ պրոֆեսոր-դոկտորներ էին, 1.325-ը՝ դիտության թեկնածուներ կամ դոցենտներ:

1965 թ. այդ դպրոցներն ավարտել էին 3.778 մասնագետ, իսկ 1970 թ. շրջանավարտների թիվը հասավ 7.705-ի, որից 1,821-ը՝ արդյունաբերության և շինարարության, 1.076-ը՝ գյուղատնտեսության, 3.976-ը՝ լուսավորության, 617-ը՝ առողջապահության և ֆիզկուլտուրայի և 216-ը՝ արվեստի գծով¹³:

Մեծ տեղ էր տրված արագ զարգացող դիտա-տեխնիկական հեղափոխության պահանջները ապահովող մասնագիտություններին՝ կիրառական մաթեմատիկային, բիոֆիզիկային, բիոբիմիային, գունավոր մետալուրգիային, ռադիոտեխնիկային, ավտոմատիկային, հեռուստամեխանիկային և այլն:

Յուրաքանչյուր տարի կառավարությունը խոշոր ֆինանսական միջոցներ էր հատկացնում բարձրագույն դպրոցների նյութա-տեխնիկական բազան հարստացնելու և նոր ուսումնական շենքեր ու հանրակացարաններ կառուցելու համար: Հնգամյակի տարիներին ավարտվեց երեանի

¹² Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 163.

¹³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 168:

պետական համալսարանի նոր համալիրի, Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի, պոլիտեխնիկական ինստիտուտի պրոբլեմային լաբորատորիայի, Ն. Աբովյանի անվան հայկական մանկավարժական ինստիտուտի, Երևանի ռուսական մանկավարժական ուսումնարանի նոր շենքերի կառուցումը:

Բարձրորակ կադրեր է պատրաստել հանրապետության առաջին բարձրագույն դպրոցը՝ Երևանի պետական համալսարանը, որի 50-ամյա կը նշվեց 1970 թ. դեկտեմբերին:

Փառավոր է եղել համալսարանի անցած ուղին: Այն աճել և աճում է պրոբլեմային է Սովետական Հայաստանի հետ միասին, դառնալով ժողովրդական տնտեսության համար կադրերի պատրաստման խոշոր դարբնոց և գիտական մտքի կենտրոն: Եթե կազմակերպման առաջին տարում համալսարանն ուներ 225 ուսանող, ապա 50-ամյա հոբելյանին նրանց թիվը անցավ 13 հազարից¹⁴: Այդ տարիների ընթացքում համալսարանը տվել է ավելի քան 23 հազար շրջանավարտ—բանասերներ, պատմաբաններ, իրավաբաններ, կենսաբաններ, մաթեմատիկոսներ, ֆիզիկոսներ, քիմիկոսներ և այլ մասնագետներ, որոնք բեղմնավոր աշխատանք են կատարում սոցիալիստական և կոմունիստական շինարարության բոլոր բնագավառներում: Համալսարանի համապատասխան ֆակուլտետների բաղադրի վրա են ստեղծվել Երևանի պոլիտեխնիկական, անասնաբուժական-անասնաբուծական, գյուղատնտեսական և Ն. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտները: Համալսարանում երիտասարդության կրթության և դաստիարակության գործում մեծ ջանքեր են ներդրել անվանի մանկավարժ-գիտնականներ Հ. Մանանդյանը, Հ. Աճառյանը, Մ. Աբելյանը, Գ. Ղափանցյանը, Ա. Տերտիրյանը, Ա. Տեր-Պողոսյանը, Հ. Գյուլիքիվիչյանը, Լ. Ռոտինյանը, Հ. Քեչեկը և շատ ուրիշներ:

1970 թ. համալսարանն ուներ 15 ֆակուլտետ՝ ստացիոնար, հեռակա և երկրային ուսուցման բաժիններով և 80 ամբիոն, որոնք ուսումնական աշխատանքի հետ միասին գիտա-հետազոտական բեղմնավոր գործեր էին կատարում: Ժողովրդական տնտեսության և կուլտուրայի տարբեր բնագավառների համար կադրեր էին պատրաստում ավելի քան 50 մասնագիտություններով: Այդ ժամանակ համալսարանում ուսումնա-մանկավարժական և գիտական աշխատանք էին կատարում ավելի քան 900 դասախոսներ՝ 30 ակադեմիկոսներ և ակադեմիայի թղթակից-անդամ-

¹⁴ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 23 դեկտեմբերի 1970:

ներ, 90 դոկտորներ և պրոֆեսորներ, 320 դիւռնական թեկնածուներ և ղոցենաներ:

Բացի հայերից, համալսարանում ուսանել և ուսանում են ռուսներ, ուկրաինացիներ, ադրբեջանցիներ, ինչպես նաև վրացիներ, լատիշներ, լիտվացիներ, էստոնացիներ, քրդեր, հույներ և այլն: Համալսարանում ուսանում են նաև բազմաթիվ սփյուռքահայ երիտասարդներ, որոնք ավարտելուց հետո վերադառնում են արտասահման: Հատուկ խմբեր են ստեղծված ղեմավարական Վիետնամից և Գերմանիայից եկած ուսանողների համար:

Գնահատելով բարձրագույն կրթության բնագավառում ձեռք բերած նվաճումները, Լ. Ի. Բրեժնևը Սովետական Հայաստանի 50-ամյակի առթիվ արտասանած ճառում ասաց. «Եթե առաջներում հայ ժողովրդի միայն սակավաթիվ ներկայացուցիչներին էր հաջողվում բարձրագույն կրթություն ստանալ և այն էլ բացառապես Հայաստանի ռահմաններից դուրս, ապա այժմ դիտելիքներ ստանալու համար հանրապետություն են դալիս ուրիշ շատ երկրների պատանիներ ու աղջիկներ: Հազար բնակիչն ընկնող ուսանողների թվով Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետությունը շատ առաջ է անցել բազմաթիվ զարգացած կապիտալիստական երկրներից»¹⁵:

Ուրպես ուսումնա-դաստիարակչական և դիտական խոշոր կենտրոն, համալսարանը սիրտ կապերի մեջ է ինչպես Սովետական Միության բազմաթիվ համալսարանների ու դիտական հաստատությունների, նույնպես արտասահմանյան մի շարք համալսարանների ու կոլտուրական հաստատությունների հետ:

Խոշոր աշխատանք է կատարվում համալսարանում դիտական աշխատությունների ու դասադրքերի հրատարակության ուղղությամբ: Անցած 50 տարում հրատարակվել է 1.400 անուն աշխատություն՝ 10.700 մամուլ ընդհանուր ծավալով¹⁶: Իսկ ութերորդ հնգամյակի տարիներին համալսարանի հրատարակության տարեկան լույս է տեսել միջին հաշվով 60—70 անուն աշխատություն:

Կադրերի պատրաստման, հրիտասարդության կոմունիստական դաստիարակության ու դիտության բնագավառում ձեռք բերած հաջողությունների համար 1967 թ. համալսարանն արժանացավ ՀԿԿ Կենտկոմի, ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության և Մինիստրների սովե-

¹⁵ Լ. Ի. Բրեժնև, Սովետական Հայաստանի 50 տարին, էջ 21—22:

¹⁶ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 23 դեկտեմբերի 1970:

տի հուշագրողին, իսկ 1970 թ.¹ Լենինյան հոբելյանական պատվոգրի և հոբելյանական հուշամեդալի:

Երևանի պետական համալսարանի կատարած ուսումնա-դաստիարակչական և գիտական բեղմնավոր աշխատանքի ու վաստակի արժանի գնահատականը հանդիսացավ ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության 1970 թ. դեկտեմբերի 21-ի հրամանագիրը, որով համալսարանը պարգևատրվեց Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով:

Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության հրամանագրով համալսարանի մի խումբ դասախոսների և աշխատողների շնորհվեց ՀՍՍՀ գիտության վաստակավոր գործչի, վաստակավոր երկրաբանի, վաստակավոր տնտեսագետի, վաստակավոր իրավաբանի, ֆիզիկոս-ուսույի և սպորտի վաստակավոր գործչի, և վաստակավոր գրադարանավարի պատվավոր կոչում: Դրանց մեջ էին գոկտուր-պրոֆեսորներ Ս. Բազյանը, Հ. Թամրազյանը, Ս. Բալասանյանը, Ն. Գասպարյանը, Ս. Բալյանը, Կ. Խուրշուգյանը, գիտության թեկնածուներ Ղ. Վարդապետյանը, Բ. Ամիրխանյանը, Ռ. Գուլբանյանը, Դ. Իսախանյանը, Ռ. Չորանյանը, Ա. Թադևոսյանը և ուրիշներ:

Սովետական Հայաստանի բարձրագույն կրթության կադրերի պատրաստման մյուս խոշոր դաբընոցը Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտն է, որի ուսանողության թիվը 1970 թ. 15 հազարից ավելի էր, իսկ պրոֆեսորա-դասախոսական անձնակազմը հասնում էր մոտ 1000-ի: Ինստիտուտը մասնաճյուղեր ունի Լենինականում և Կիրովականում: Իր գոյության 40 տարիների ընթացքում երկրի ժողովրդական տնտեսությանը այն տվել էր մոտ 15.000 ինժեներ-շինարարներ, մեխանիկներ, մետալուրգներ, լեռնագործներ, քիմիկոսներ, էլեկտրատեխնիկներ և այլն: Ինստիտուտը պատրաստում է կադրեր մոտ 60 մասնագիտությամբ: Այստեղ նույնպես ուսանում են սփյուռքահայ շատ երիտասարդներ՝ Մերձավոր Արևելքից և Հարավային Ամերիկայի մի շարք երկրներից:

1970 թ. ինստիտուտն ուներ 62 ամբիոն և գիտահետազոտական բաժին, ուր ուսումնա-դաստիարակչական աշխատանքի հետ միասին, ծավալուն գիտա-հետազոտական աշխատանքներ էին կատարվում: Ասպիրանտուրայում սովորել են ավելի քան 250 երիտասարդներ:

Հնգամյակի տարիներին ընդարձակվեցին ինստիտուտի ուսումնական շենքերը և ամրապնդվեց նյութա-տեխնիկական բազան: Կառուցվեցին և շահագործման հանձնվեցին չորս նոր մասնաշենքեր: Արագությամբ

իրադրվում էր էլեկտրոնիկայի կորպուսի շինարարությունը, որը ավարտելու էր հաջորդ հնգամյակում:

Հաջողությունների հասան նաև երևանի անասնաբուժական-անասնաբուժական, գյուղատնտեսական, Խ. Աբովյանի և Վ. Բրյուսովի անվան մանկավարժական ինստիտուտները, Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիան, գեղարվեստական-թատերական, Լենինականի և Կիրովականի մանկավարժական ինստիտուտները:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին ավելացավ Սովետական Հայաստանի միջնակարգ մասնագիտական դպրոցների և հրանցում սովորողների թիվը: Այսպես, եթե 1965-1966 ուս. տարում կար 45 աշակերտի դպրոց, 31.381 սովորողով, ապա 1970-1971 ուս. տարում դրանց թիվը հասել էր 59-ի՝ 47.090 սովորողով¹⁷: Այդ տարիներին միջնակարգ մասնագիտական դպրոցները ժողովրդական տնտեսությանը համապատասխանաբար տվել են 4.622 և 9.552 մասնագետ: Ինչպես ցույց են տալիս թվերը, յոթնամյակի վերջին տարվա համեմատությամբ, ութերորդ հնգամյակի վերջին տարում՝ 1970 թ. այդ կարգի մասնագետների թիվը մոտավորապես կրկնապատկվել էր:

Կարևոր է նշել, որ միջնակարգ մասնագիտական հաստատությունները տեղաբաշխված էին հանրապետության տարբեր քաղաքներում ու շրջաններում: Ըստ որում նրանցից 35-ը գտնվում էին գյուղական շրջաններում: Այդ ղեկավար չափով նպաստում էր գյուղական երիտասարդությանը ընդգրկելու միջնակարգ մասնագիտական դպրոցներում:

2. ԳԵՏՈՒԹՅԱՆ ՁԱՊԿԱՑՈՒՄԸ

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին Սովետական Միության էկոնոմիկայում և կոմունիստական շինարարության մյուս ճյուղերում ձևաբերած հաջողությունների գործում հսկայական նշանակություն ունեցավ գիտությունը, նրա հարաճուն զարգացումը և արտադրության հետ կապերի ավելի ու ավելի ամրապնդումը: Կոմունիստական կուսակցության և սովետական կառավարության մշտական հոգատարության և բազմապիսի օգնության շնորհիվ լայն ծավալ ընդունեց գիտատեխնիկական հեղափոխությունը, մեծացավ գիտության վերափոխիչ դերը: Գիտությունը վերածվեց անմիջական արտադրողական ուժի, որի շնորհիվ արագ կերպով աճեց գիտական հաստատությունների և գիտնականների

¹⁷ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 163.

լիվը: Հսկայական աշխատանք կատարվեց գիտական նորագույն հայտնագործությունները արտագրության մեջ ներգնելու, այն ավելի կատարելագործելու և արդյունավետ դարձնելու ուղղությամբ: Կարևոր միջոցառումներ կենսագործվեցին գիտական հաստատությունների ամրապնդման և նրանց աշխատանքների պլանավորման համար: Այդ բոլորին մեծ շափով նպաստեց ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի և ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի 1968 թ. սեպտեմբերին ընդունած որոշումը «Գիտական կազմակերպությունների աշխատանքի արդյունավետությունը բարձրացնելու և զիտության ու տեխնիկայի նվաճումների օգտագործումը ժողովրդական տնտեսության մեջ արագացնելու մասին»:

Գիտնականների լավագույն աշխատանքները գնահատելու և խրախուսելու նպատակով, կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեն և սովետական կառավարությունը, բացի Լենինյան մրցանակից, 1967 թ. սահմանեցին Պետական մրցանակ, որը հատկացվում է հայրենական զիտության մեջ խոշոր ներդրում կատարած գիտական հետազոտություններին՝ յուրաքանչյուր տարի՝ Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության տարեդարձի օրերին: Իսկ Լենինյան մրցանակները շնորհվում են երկու տարին մեկ անգամ՝ էլ ավելի խոշոր գիտական հայտնագործությունների համար, որոնք նոր ուղղություն են ստեղծում գիտության ու տեխնիկայի մեջ:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին սովետական զիտության խոշորագույն նվաճումներից էին Յու. Գագարինի սկզբնավորած տիեզերքի ուսումնասիրության բնագավառում կատարված համարձակ փորձերը:

Մեր երկրում տիեզերական հետազոտությունների վարձացումը նպաստեց նոր գիտության՝ տիեզերքի ֆիզիկայի վարձացմանը: Տիեզերանավերը ստեղծվել էին սովետական գիտնականների, ինժեներների ու բանվորների հերոսական աշխատանքով և միացյալ ջանքերով:

Տիեզերադնացության մեջ սովետական գիտության ձևաբ. բերած խոշոր նվաճումները Հայաստանի աշխատավորությանը ծանոթացնելու նպատակով 1968 թ. հունվարին ՀՍՀԺՍԵՍ ցուցահանդեսում բացվեց հատուկ տաղավար: Այն կազմակերպել էին ՍՍՀՄ և Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիաները: Տաղավարում ներկայացված բաղմալիվ ցուցանմուշները՝ արբանյակների և հրթիռների մակետները, լուսանկարներն ու սխեմաները պատմում էին սովետական գիտնականների խոշոր նվաճումների մասին: Տաղավարն ուներ մի քանի բաժիններ: «Տիեզերքի նվաճում» հարուստ ցուցահանդեսը, որը առաջինը կազմակերպվել էր Հայաստանում, արժանացավ հանրապետության աշխատա-

վորենրի մեծ ուշադրությանը: Այն աշցելիցին տասնյակ հազարավոր քան-
վորենր, կոլտնտեսականներ և մտավորականներ:

Հնգամյակի տարիներին ՍՍՀՄ-ում ղարգացում ապրեցին ատոմային
միջուկի ներքին կառուցվածքի ջերմամիջուկային ռեակցիայի ղեկավար-
ման պրոբլեմի ուսումնասիրությունը, կվանտային էլեկտրոնիկան, պինդ
մարմնի ֆիզիկան և գիտության մի շարք նոր ճյուղեր:

Մեծ հաջողություններ ձեռք բերվեցին կինսաբանական, կրկրաբա-
նական, մաթեմատիկական, հասարակական գիտությունների և այլ
բնագավառներում:

Հասարակական գիտությունների ղարգացմանը նպաստեց «Հասա-
րակական գիտությունների հետագա ղարգացման և կոմունիստական
շինարարության մեջ նրանց դերի բարձրացման մասին» ՍՄԿԿ Կենտրո-
նական կոմիտեի 1967 թ. օգոստոսի 22-ի որոշումը: Այդ բնագավառի
աշխատողները, մասնավորապես պատմաբանները, բաղմաթիվ նոր
ուսումնասիրություններ հրատարակեցին նվիրված Հոկտեմբերյան
սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 50-ամյակին և Վ. Ի. Լենինի
ծննդյան 100-ամյակին, որոնք ճանաչողական ու դաստիարակչական
մեծ նշանակություն ունեցան:

Գիտության բնագավառում ձեռք բերած խոշոր նվաճումների
համար ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիան 1969 թ. մարտին պարգևա-
տըրվեց Լենինի շքանշանով:

Սովետական գիտության ղարգացման գործում իրենց բաժինն
ունեին նաև Սովետական Հայաստանի գիտնականները: Ձեռք բերած աչքի
ընկնող հաջողությունների համար Հայկական ՍՍՀ գիտությունների
ակադեմիայի պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Վ. Հ. Համբարձումյանին և
ակադեմիկոս Ա. Լ. Մնջոյանին շնորհվեց Սոցիալիստական աշխատանքի
հերոսի բարձր կոչում:

Ութերորդ հնգամյակի տարիներին Սովետական Հայաստանի
գիտության ղարգացման մասին որոշ պատկերացում են տալիս հետևյալ
տվյալները: Ժողովրդական տնտեսության և արագ ծավալվող գիտա-
տեխնիկական հեղափոխության պահանջները բավարարելու նպատակով
ստեղծվեցին 18 գիտա-հետազոտական նոր հաստատություններ: Այդ-
պիսի հաստատությունների թիվը 1970 թ. արդեն հասնում էր 100-ի:
Զգալիորեն ավելացել էր ոչ միայն գիտական աշխատողների, այլև
գիտական աստիճանների ունեցողների թիվը: 1965 թ. հանրապետությու-
նում կար 7.773 գիտական աշխատող, որից գիտության դոկտորներ էին
254-ը, գիտության թեկնածուներ՝ 2.039-ը:

Ութերորդ հնգամյակի վերջին տարում՝ 1970 թ. Սովետական Հաստատանում արգեն կար 12.808 գիտական աշխատող, որից 482 գիտության դոկտորներ և 3,346՝ գիտությունների թեկնածուներ¹⁸: Ըստ գիտական կոշումների նրանցից 74-ը ակադեմիկոսներ և ակադեմիայի թղթակից անդամներ էին, 296-ը՝ պրոֆեսոր, 1.006-ը՝ դոցենտ, 821-ը՝ ավագ գիտական աշխատող¹⁹, մյուսները կրտսեր գիտական աշխատողներ:

Բերված թվերը ցույց են տալիս գիտական աշխատողների քանակական և որակական աճը:

Հնգամյակի տարիներին համալրվեց ասպիրանտուրայի կազմը: 1965 թ. 1.109 ասպիրանտի փոխարեն 1970 թ. կար 1.180 ասպիրանտ, որից 595-ը բարձրագույն դպրոցներում, իսկ 585-ը՝ գիտական հաստատություններում²⁰, 1965 թ. ասպիրանտուրան ավարտել են 263, իսկ 1970 թ.՝ 357 մարդ²¹:

Սովետական Հայաստանի գիտնականների մեծ բանակը իր կազմով ինտեգրացիոնալ է: Հայ գիտնականների հետ միասին, սովետական գիտություն զարգացման համար նվիրական աշխատանք են կատարել 447 ռուս, 50 ուկրաինացի, 73 հրեա, 16 ադրբեջանցի, 12 վրացի, 10 բելոռուս և մյուս ազգերի 49 ներկայացուցիչներ²²:

Գիտական աշխատողների կազմում այդ տարիներին անհամեմատ ավելացավ կանանց թիվը: Այսպես, եթե 1965 թ. գիտական աշխատողների ընդհանուր թվից կանայք էին 2.642-ը, ապա 1970 թ. նրանց թիվը հասավ 4.588-ի, որից ակադեմիկոս և ակադեմիայի թղթակից անդամ էին 2-ը, պրոֆեսոր՝ 19-ը, դոցենտ՝ 142-ը, ավագ գիտական աշխատող՝ 224-ը²³:

Կենսագործելով գիտություն հետագա զարգացման վերաբերյալ կուսակցության և կառավարության որոշումները, Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի գիտական հաստատությունները նոր հաջողությունների հասան:

Լենինի շքանշանակիր Բյուրականի աստղագիտարանը ակադեմիկոս Վ. Համբարձումյանի գլխավորությամբ շարունակեց զարգացնել նոր ոլատիկերացումները աստղերի և գալակտիկաների ծագման ու զարգաց-

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 170.

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում:

²⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 172.

²¹ Տե՛ս նույն տեղում:

²² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 171.

²³ Տե՛ս նույն տեղում:

ման պրոցեսների բնույթի վերաբերյալ: Հունգարիայի, Մեքսիկայի և Իտալիայի աստղագետների հետ միասին աստղադիտարանի գիտնականներին հաջողվեց հայտնաբերել բաղմաթիվ բռնկվող աստղեր: Ակադեմիկոս Վ. Համբարձումյանի զարգացրած վիճակագրական տեսության հիման վրա հաջողվեց ճշտել բռնկվող աստղերի քանակը համաստեղությունների կուտակումներում: Ավարտվեց հեռավոր դալակտիկաներում գերաստղասփյուռների գոնաչափական, լուսաչափական և վիճակագրական հետազոտությունը²⁴: Տիեզերքի ուսումնասիրության ուղղությամբ աստղադիտարանը շարունակում էր արդյունավետ աշխատանք կատարել, սրբ իրադրծվում էր Մոսկվայի Շտերնբերգի անվան Պետական աստղադիտական ինստիտուտի և ԱՄՆ-ի Դալերյան աստղադիտարանի հետ միասին:

Մաթեմատիկայի և մեխանիկայի ինստիտուտում կարևոր արդյունքներ էին ձեռք բերվել ֆունկցիաների տեսության, ֆունկցիոնալ անալիզի և դիֆերենցիալ հավասարումների, ինչպես նաև առաձգականության մաթեմատիկական տեսության և մի շարք գիտական ալլ պրոբլեմների ուսումնասիրության բնագավառում: Իսկ ռադիոֆիզիկայի և էլեկտրոնիկայի ինստիտուտը արդյունավետ աշխատանք էր կատարում տիեզերական հեռավոր կապի ուսումնասիրության ասպարեզում: Ֆիզիկական ինստիտուտը մեծ հաջողությունների էր հասել ոչ գծային օպտիկա, օպտիկական քվանտային էլեկտրոնիկա և պինդ մարմնի ֆիզիկա պրոբլեմների ուսումնասիրության գործում²⁵:

Քիմիկոսների ձեռք բերած հաջողությունները ունեին ժողովրդատնտեսական կարևոր նշանակություն: Մասնավորապես մեծ աշխատանքներ էին կատարվել նեֆելինային սիենիտների տիպի հանքատեսակի քիմիական կոմպլեքսային վերամշակման, կերակրի աղի կոմպլեքսային վերամշակման մի շարք ալլ պրոբլեմների ուսումնասիրության ուղղությամբ: Բյուրեղագիտական ինստիտուտի գիտնականները հայտնագործեցին ամինաթթուների փոխանակմանը վերաբերող քիմիական նոր պրոցեսներ: Այստեղ գիտական ուղագրավ արդյունքներ ստացվեցին գլխուղեղում ցածր մոլեկուլյար միացությունների դերի վերաբերյալ:

Գիտական լավագույն աշխատանքի և ստացած կարևոր արդյունքների համար օրդանական քիմիայի ինստիտուտը ՄՍՀՄ Գերագույն սովետի

²⁴ Տե՛ս «Հաշվետվություն Հայկական ՄՍՀ գիտությունների ակադեմիայի 1969 թ. գործունեության հիմնական արդյունքների մասին», էջ 12:

²⁵ Տե՛ս «Հաշվետվություն Հայկական ՄՍՀ գիտությունների ակադեմիայի 1970 թ. գործունեության հիմնական արդյունքների մասին», էջ 15—16:

նախագահության հրամանագրով արժանացավ Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանի:

Շարունակելով հանրապետության երկրաբանական ուսումնասիրությանը, երկրաբանական ինստիտուտի կոլեկտիվը կազմեց Սովետական Հայաստանի օգտակար հանածոների տարբեր հանքավայրերի վերաբերյալ երկրաբանական մի շարք քարտեզներ: Արդյունավետ գեոքիմիական և հիդրոքիմիական ուսումնասիրություններ էին կատարվել հանրապետության մի շարք հանքավայրերի շրջաններում (Զանգեզուրում, Զոգում, Արփա և Որոտան գետերի ավազաններում և այլուր): Իսկ ինստիտուտի աշխարհագրական բաժինը կազմեց Հայկական ՍՍՀ կլիմայական և ձյան ծածկի քարտեզները:

Գեոֆիզիկայի և ինժեներական սեյսմոլոգիայի ինստիտուտը գիտահետազոտական կարևոր դործունեություն էր ծավալել երկրաշարժի կանխագուշակման մեթոդների մշակման, երկրաշարժի ֆիզիկայի ուսումնասիրության, սեյսմիկ վտանգի շրջանցման, երկրի էլեկտրամագնիսական դաշտերի, ինչպես նաև հանրապետության երկրաբանական կառուցվածքի գեոֆիզիկական հետազոտությունների պրոբլեմների ուսումնասիրության ուղղությամբ և հասել լուրջ արդյունքների: Այդ հաջողությունների համար ինստիտուտը արժանացավ Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանի:

Նոր հաջողություններ ձեռք բերվեցին կենսաբանական գիտությունների բնագավառում: Բուսաբանության ինստիտուտը շարունակում էր արդյունավետ դործունեությունը հանրապետության անտառապատման շրջանացման, բուսական աշխարհի ուսումնասիրության ուղղությամբ: Հնգամյակի վերջում ինստիտուտի կոլեկտիվը հրատարակության հանձնեց «Հայաստանի բուսական աշխարհը» բազմահատորանոց աշխատություն 7-րդ հատորը:

Միկրոբիոլոգիայի ինստիտուտում շոշափելի արդյունքներ էին ձեռք բերվել ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ արդյունաբերական միկրոբիոլոգիայի ուսումնասիրության դործում: Ստեղծվել էին գյուղատնտեսական բույսերի վնասատուների դեմ պայքարելու բակտերիալ նոր միջոցներ:

Գիտական ուսումնասիրությունների մի ղգալի մասը ներգրվել է օոդոլոգական տնտեսության մեջ և տվել դործնական մեծ արդյունքներ: Այդ տեսակետից ուշադրության են արժանի ընդհանուր և անօրդանական քիմիայի, օրդանական քիմիայի, բուսաբանության, միկրոբիոլոգիայի, տգործմիական պրոբլեմների և հիդրոպոնիկայի, Հ. Օրբելու անվան ֆի-

ղիտլողիայի և մի շարք այլ ինստիտուտների ու լաբորատորիաների կատարած աշխատանքները: Կատարված ներգրտմաներից պետությունը ստացավ զգալի շահույթ:

Արդյունավետ էին նաև կենդանաբանների, ֆիզիոլոգների, և կենսաբանության մյուս բնագավառների աշխատանքները:

Կենսագործելով կուսակցության վերադաս օրգանների որոշումները, ութերորդ հնգամյակի տարիներին նոր հաջողությունների հասան գիտությունների ակադեմիայի հասարակական գիտությունների, ինչպես նաև մյուս գիտական հաստատությունները:

Տնտեսագիտության ինստիտուտում մշակվել էին ժողովրդատնտեսական կարևոր նշանակություն ունեցող մի շարք պրոբլեմներ: Դրանցից մասնավորապես հիշատակության արժանի է հանրապետության հասարակական արտադրության կառուցվածքի կատարելագործման և էֆեկտիվության բարձրացման պրոբլեմը: 1970 թ. ավարտվել էր հետևյալ երեք թեմաների մշակումը. 1. Միութենական հանրապետության հասարակական ամբողջական արտադրանքի ընդլայնված վերարտադրությունը (Հայկական ՍՍՀ օրինակով), 2. Համախառն արտադրանքի ընդլայնման արտադրությունը դոկուտնտեսության մեջ և 3. Ագրարային հարաբերությունների զարգացման պրոբլեմները ժամանակակից փուլում²⁷: Ինստիտուտում ուսումնասիրվում էր նաև ժողովրդական տնտեսության և տնտեսագիտական մտքի պատմությունը Հայաստանում: Այդ աշխատանքների արդյունքները արտացոլվել են հրատարակված մի շարք գրքերում:

Հայ ժողովրդի պատմության ուսումնասիրության բնագավառում լուրջ հաջողությունների էր հասել գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի կողեկիտիվը: Գիտնականների ուշադրության կենտրոնումն էին հայ ժողովրդի պատմության կարևորագույն պրոբլեմները՝ սոցիալիստական և կոմունիստական շինարարության պատմությունը, Հայաստանում ֆեոդալական և կապիտալիստական հասարակությունների պատմությունը, հայկական բնակավայրերի պատմությունը և այլն:

Դեռևս 1960-ական թվականների սկզբից պատմության ինստիտուտի կողեկիտիվը ձեռնամուխ էր եղել հայ ժողովրդի պատմության 8 հատորյակի ստեղծմանը, որը դժվարին, միաժամանակ պատվավոր խնդիր էր: Բազմահատորյակում առաջին անգամ պետք է տրվեր հայ ժողովրդի դարավոր պատմության ամբողջական շարադրանքը մարքսիստական-լենինյան տեսության հիման վրա: Ինստիտուտի գիտնականների հետ

²⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 69:

միասին բազմաՀատորյակի հեղինակային կոլեկտիվում ընդգրկված էին նաև այլ գիտնականներ, ինչպես Հայաստանից, այնպես էլ Մոսկովյան ու Լենինգրադից:

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 50-ամյակի հոբելյանի օրերին՝ 1967 թ. հոկտեմբերին լույս տեսավ բազմաՀատորյակի VII հատորը, որը նվիրված է Հայաստանում սովետական իշխանության հաստատման և սոցիալիստական շինարարության պատմությանը՝ մինչև Հայրենական մեծ պատերազմը (1917-1941 թթ.):

ԲազմաՀատորյակի հաջորդ՝ VIII հատորը լույս տեսավ 1970 թ. նոյեմբերին, երբ հայ ժողովուրդը, Սովետական Միության ժողովուրդների հետ միասին, մեծ հանդիսավորությամբ տոնում էր իր սոցիալական և ազգային ազատագրության 50-ամյակը: Հատորն ընդգրկում է 1941-1945 թթ. Հայրենական մեծ պատերազմի և ետպատերազմյան սոցիալիստական ու կոմունիստական շինարարության ժամանակաշրջանը (1941—1965 թվականները):

Ավարտվել էին բազմաՀատորյակի I հատորի աշխատանքները, որն ընդգրկում է Հայաստանի պատմությունը նախնադարյան-համայնական և ստրկատիրական կարգերի ժամանակաշրջանում: Հատորը լույս տեսավ 1971 թ.: Մարքսիստական լենինյան պատմագիտական տեսության հիման վրա այստեղ առաջին անգամ տրված է Հայաստանի պատմությունը տվյալ ժամանակաշրջանում:

1970 թ. հրատարակության էին պատրաստ IV հատորը, որն ընդգրկում է հայ ժողովրդի պատմությունը XIV—XVIII դարերում և V հատորը՝ XIX դարի 1800—1870-ական թվականները:

Բացի հայ ժողովրդի պատմության բազմաՀատորյակից, հնգամյակի տարիներին պատմության ինստիտուտի գիտնականները պատրաստեցին մի շարք կարևոր ուսումնասիրություններ: Դրանց թվում է «Սովետական իշխանության հաղթանակը Անդրկովկասում» (ռուսերեն) սովորածալալ աշխատությունը, որը պատրաստվել է Ադրբեջանական, Վրացական և ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիաների պատմության ինստիտուտների հետ միասին (լույս տեսավ 1971 թ.): Այդ Անդրկովկասի գիտնականների համագործակցության ուշադրավ օրինակներից մեկն է:

Հնգամյակում կարևոր հաջողությունների հասան նաև գիտությունների ակադեմիայի Մ. Աբեղյանի անվան զրականության, Հր. Աճառյանի անվան լեզվի, փիլիսոփայության և իրավունքի, հնագիտության և սոցիալական, արվեստի ինստիտուտները և արևելագիտության սեկտորը, որը հետագայում դարձավ ինստիտուտ:

Հայ ժողովրդի և Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության պատմության ուսումնասիրության ուղղությամբ արդյունավետ աշխատանքներ կատարեցին ՍՄԿԿ Կենտրոնին կից Մարքսիզմ-լենինիզմի ինստիտուտի հայկական մասնաճյուղի, Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի, պետական համալսարանի և մյուս ինստիտուտների պատմաբանները:

Հաշվի առնելով հանրապետությունում գիտության զարգացման բարձր մակարդակը, ՀԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն և Հայկական ՍՍՀ Մինիստրներին սովետը 1966 թ. հունիսին որոշում ընդունեցին հայկական սովետական հանրագիտարան ստեղծելու մասին, որի անհրաժեշտությունը վաղուց էր հաստատացել: Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի նախագահությանը կից ստեղծվեց հանրագիտարանի գլխավոր խմբագրություն, որի նախագահ հաստատվեց ակադեմիկոս Վ. Հ. Համբարձումյանը: Բացի գլխավոր խմբագրությունից, կազմակերպվեցին գիտական-ճյուղային 21 խմբագրություններ, ուր ընդգրկվեցին մոտ 250 գիտնականներ, իսկ գլխավոր խմբագրության ապարատը ուներ մոտ 150 աշխատողներ:

Ութերորդ հնգամյակի վերջին հիմնականում հրատարակության էր ուղարկվում առաջին հատորը: Կուրջ աշխատանքներ էին կատարվել նաև մյուս հատորների ստեղծման ուղղությամբ:

Հայաստանում զարգանում էին կիրառական թեքումով գիտական հաստատությունները, որոնց մի մասը, ակադեմիայից բացի, ընդգրկված էր ճյուղային գիտական հաստատություններում: Ակադեմիկոս Վ. Համբարձումյանը գրել է. «Հիսունական թվականների կեսերին սկսվեց նոր պրոցես: Հանրապետությունում ֆունդամենտալ հետազոտությունների զորացումը հող նախապատրաստեց Հայաստանում կազմակերպելու կիրառական հետազոտությունների առանձին կենտրոններ ու միջոցառումներ՝ լուծելու համամիութենական նշանակություն ունեցող պրոբլեմներ արդյունաբերության այնպիսի ճյուղերում, որոնք բավականին ուժեղ են զարգացած մեղ մոտ»:

Իբրև օրինակ կարելի է բերել էլեկտրամեխանիկայի ասպարեզում աշխատող գիտական և կոնստրուկտորական կազմակերպությունները: Նրանց երևան գալը միանգամայն բնական էր: էլեկտրատեխնիկական արդյունաբերության արտադրանքի ծավալով Հայաստանը վաղուց արդեն բարձրացել է երրորդ տեղը Սովետական Միության հանրապետությունների շարքում»²⁸:

²⁸ «Երկրորդ հնգամյակ», 29 հունվարի 1973:

Նույնը կարելի է ասել հանրապետության ռադիոտեխնիկական արդյունաբերության մասին, նշում է Վ. Համբարձումյանը: Նրա դարգացման շնորհիվ արդյունաբերության սիստեմում ստեղծվեց մաթեմատիկական մեքենաների երեանի ինստիտուտը, իսկ գիտությունների ակադեմիայի սիստեմում՝ ռադիոֆիզիկայի և էլեկտրոնիկայի ինստիտուտը: Այս երկու ինստիտուտները աշխատում են Ռուսաստանի և Ուկրաինայի համապատասխան ինստիտուտների հետ: Նրանց գիտական և գիտատեխնիկական արտադրանքը պահանջարկ է գտնում ամբողջ Միությունում:

Կիրառական բնույթի արդյունավետ գործունեություն էին ծավալել նաև էներգետիկայի և ֆիզիկայի ինստիտուտները, հանրապետության գյուղատնտեսական ու բժշկական գիտական հաստատությունները:

Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի տոնակատարության նախօրյակին, 1969 թ. հոկտեմբերին, Մոսկվայում տեղի ունեցան Հայկական ՍՍՀ գիտության լենինյան օրերը: Հայկական ՍՍՀ ակադեմիայի պրեզիդենտ, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, ակադեմիկոս Վ. Հ. Համբարձումյանի գլխավորությամբ Մոսկվա էր մեկնել Հայաստանի գիտնականների մի մեծ խումբ, որը պետք է հանդիպում ունենար մայրաքաղաքի աշխատավորության ներկայացուցիչների, առանձին ձեռնարկությունների ու հիմնարկների կոլեկտիվների հետ և պատմեր Հայաստանի հաջողությունների, նրա գիտական նվաճումների մասին:

Հայկական ՍՍՀ գիտության լենինյան օրերի հանդիսավոր բացումը կայացավ 1969 թ. հոկտեմբերի 14-ին, «Գիտելիք» համամիութենական ընկերության կենտրոնական լեկտորիումի շենքում: Նրան մասնակցում էին մայրաքաղաքի կուսակցական, սովետական, գիտական հաստատությունների և արդյունաբերական ձեռնարկությունների բաղմաթիվ ներկայացուցիչներ: Ակադեմիկոս Վ. Հ. Համբարձումյանի ելույթը նվիրված էր հանրապետության գիտության նվաճումներին: Նա ցույց տվեց, թե կոմունիստական կուսակցության լենինյան ավգային քաղաքականության անշեղ կենսագործման շնորհիվ ինչպիսի մեծ հաջողությունների են հասել Սովետական Հայաստանը, մասնավորապես նրա գիտնականները, ընդգծելով, որ դրանում հսկայական նշանակություն է ունեցել սովետական հանրապետությունների հղբայրական դաշինքի և ռուս մեծ ժողովրդի ու Սովետական Ռուսաստանի, ՍՄՀՄ գիտությունների ակադեմիայի գիտնականների օգնությունը:

Հայաստանի պատվիրակները ջերմ հանդիպումներ ունեցան Մոսկվայի Տիմիրյազևի և Կիրովի շրջանների աշխատավորների, մի շարք

գիտական հաստատությունների ներկայացուցիչների և գործարանների կողեկտիվների հետ:

Հայկական ՍՍՀ գիտության լենինյան օրերը Մոսկվայում հանդիսացան սովետական ժողովուրդների բարեկամության, նրանց գիտնականների համագործակցության և ձեռք բերած նվաճումների ցուցադրման ուշագրավ օրինակ:

Գիտության բնագավառում ձեռք բերած ակնառու հաջողությունների և Սովետական Միության մեջ ու նրա սահմաններից դուրս ընդհանուր ճանաչման շնորհիվ, ղնալով, ավելի ու ավելի ընդարձակվում և զարգանում էին Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի միջազգային կապերը: Միայն 1970 թ. ընթացքում տեղի է ունեցել գիտնականների 63 արտասահմանյան գործուղում, որից սոցիալիստական երկրներ՝ 34, կապիտալիստական՝ 28, զարգացող երկրներ՝ 1²⁹: Այդ գործուղումները կատարվել են գիտակազմակերպչական աշխատանքներ անցկացնելու, համագումարներին, կոնֆերանսներին, գիտաժողովներին մասնակցելու, դասախոսություններ, կոնսուլտացիաներ անցկացնելու և արտասահմանյան երկրների գիտատեխնիկական փոփոխ յուրացման նպատակով:

Հայ գիտնականների ընդհանուր ճանաչման և հեղինակության բարձրացման ակնառու օրինակ է այն, որ Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Վ. Հ. Համբարձումյանը 1970 թ. վերընտրվեց Գիտական միությունների միջազգային խորհրդի պրեզիդենտ, ինչպես նաև ընտրվեց Հոլանդիայի բարձրագույն գիտական կենտրոնի՝ Նիդերլանդիայի թագավորական գիտությունների ակադեմիայի արտասահմանյան անդամ և պարգևատրվեց Սլովակիայի գիտությունների ակադեմիայի ոսկե մեդալով: Վ. Հ. Համբարձումյանը աշխարհի շատ երկրների գիտությունների ակադեմիաների և գիտական կազմակերպությունների պատվավոր անդամ է: Արտասահմանյան երկրներում դասախոսություններ կարդալու համար հրավերներ էին ստացել Սովետական Հայաստանի գիտնականներից շատերը՝ ակադեմիկոսներ Ա. Բ. Նալբանդյանը (ԳԴՀ), Հ. Գ. Մաղաքյանը (Բուլղարիա), Հ. Խ. Բունյաթյանը (Հնդկաստան) և ուրիշներ:

Կադրերի պատրաստմանը զուգընթաց, գիտական աշխատանք էին կատարում նաև Սովետական Հայաստանի բարձրագույն ուսումնական

²⁹ Տե՛ս «Հաշվետվություն Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի 1970 թ. գործունեության հիմնական արդյունքների մասին», էջ 89:

հաստատությունների պրոֆեսորա-դասախոսական կազմը, ինչպես նաև մյուս գիտական հաստատությունների կոլեկտիվները:

Բարձր գնահատելով Սովետական Հայաստանի գիտնականների կատարած աշխատանքը, Լ. Ի. Բրեժնևը 1970 թ. նոյեմբերի 29-ին, ՀԿԿ Կենտկոմի և Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի հանդիսավոր նիստում նշեց.

«Հենվելով սոցիալիզմի ստեղծած հասարակական նոր հիմքի վրա, սովետական եղբայր ժողովուրդների օգնության վրա, հայ ժողովուրդը հիանալի հաջողությունների է հասել գիտության զարգացման ասպարիզում: Հայաստանում այժմ գործում է մոտավորապես 100 գիտական հիմնարկություն: Այստեղ հաջողությամբ մշակվում են տեսական մեխանիկայի, քիմիայի ու երկրաբանության հրատապ պրոբլեմները, գիտության այնպիսի ժամանակակից ուղղություններ, ինչպիսիք են բիոֆիզիկան և կիբեռնետիկան:

Սովետական Հայաստանը և մեր ամբողջ երկիրը իրավամբ հպարտանում են հանրապետության բազմաթիվ գիտական կոլեկտիվների և ամենից առաջ Բյուրականի աստղադիտարանի նվաճումներով: Այդ հիանալի գիտական կենտրոնը զլխավորում է ականավոր գիտնական, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի պրեզիդենտ ընկեր Համբարձումյանը: Ի դեպ, վերջերս նա վերընտրվեց Գիտական միությունների միջազգային խորհրդի պրեզիդենտի պոստում: Եթե որոշ տերմիններ փոխ առնենք նրա սիրած աստղագիտությունից, ապա կարելի է համարձակորեն ասել, որ սովետական ու համաշխարհային գիտության երկնակամարում ակադեմիկոս Համբարձումյանի անունը շողում է որպես առաջին մեծության աստղ»³⁰:

Չնայած գիտության բնագավառում ձեռք բերած խոշոր հաջողություններին, որոշ գիտական հաստատությունների ու գիտնականների գործունեության մեջ դեռևս նկատվում էին զգալի թերություններ, որոնց մասին խոսվեց ՀԿԿ XXV համագումարում: Այնտեղ ՀԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի հաշվետու զեկուցման մեջ նշվեց, որ գիտահետազոտական հիմնարկների մի մասի գործունեությունը դեռևս ետ է մնում ժողովրդական տնտեսության զարգացման կենսական պահանջներից, առանձին ինստիտուտների պլաններում կրկնվում են թեմաները, հետազոտություններ են առավել գործնական և տեսական արժեքից զուրկ թեմաների շուրջը, խր-

³⁰ Լ. Ի. Բրեժնև, Սովետական Հայաստանի 50 տարին, Լջ 22—23:

դում է նկատվում գիտական հետազոտությունների, կոնստրուկտորական և տեխնոլոգիական մշակումների և դրանց գործնական կիրառության միջև: Առանձին դեպքերում անբավարար է գիտական ուսումնասիրության որակը, որոշ թերություններ էին նկատվում գիտական հետազոտությունների ղեկավարման և կոորդինացման, պլանավորման և ֆինանսավորման գործում:

Համագումարը հանրապետության գիտնականների առջև խնդիր դրեց հատուկ ուշադրություն դարձնել այդ թերությունների արագ վերացմանը և գիտատեխնիկական հեղափոխության ու աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության ժամանակակից պահանջներին հիման վրա ավելի արդյունավետ դարձնել գիտական գործունեությունը, հասնել նոր հաջողությունների:

3. ԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԸ

Աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության գործում, որպես զաղափարական ղեկը, հսկայական նշանակություն ունեն սովետական գրականությունն ու արվեստը:

Ամփոփելով ՍՄԿԿ XXII համագումարից հետո այդ բնազավառում Սովետական Միությունում ձեռք բերված նվաճումները, ՍՄԿԿ XXIII համագումարը ուղենշեց գրականության և արվեստի աշխատողների հետագա խնդիրները: «Համագումարը մեծ նշանակություն է տալիս սոցիալիստական ռեալիզմի գրականության ու արվեստի զարգացմանը, — ասված է համագումարի բանաձևում Կենտկոմի հաշվետվության առթիվ: — Կուսակցությունը ստեղծագործական աշխատողներից սպասում է նոր նշանակալից ստեղծագործություններ, որոնք գերեկին կյանքի արտացոլման խորությամբ ու ճշմարտացիությամբ, զաղափարական պաթոսի ուժով, ղեղարվեստական բարձր վարպետությամբ, ակտիվորեն օգնեին կոմունիզմ կառուցողի հոգևոր կերպարի ձևավորմանը, սովետական մարդկանց մեջ դաստիարակեին բարոյական վսեմ հատկություններ, նվիրվածություն կոմունիստական իդեալներին, քաղաքացիականության, սովետական հայրենասիրության ու սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմի զգացմունք»³¹:

Հաջողությամբ կենսագործելով կոմունիստական կուսակցության որոշումները, մեր մեծ հայրենիքի գրականության և արվեստի աշխա-

³¹ «ՍՄԿԿ XXIII համագումարի նյութերը», էջ 314—315:

առողները ութերորդ հնգամյակի տարիներին հասան նորանոր հաջողությունների: Ավելի մոտրկից ուսումնասիրելով արդիական կյանքը, դրողների մի զգալի մասը իրենց ստեղծագործությունները նվիրեցին մեր օրերի հրատապ հարցերին, սովետական իրականության ճշմարտացի գեղարվեստական արտացոլմանը: Նրանց մի շարք ստեղծագործություններում մեծ հաջողությամբ նկարագրված է կոմունիզմ կառուցող մարդկանց՝ բանվորների, կոլտնտեսականների ու մտավորականների հայրենանվեր աշխատանքը և հերոսական պայքարը հանուն կոմունիզմի կառուցման, նրա վստի գաղափարների իրականացման:

Մի շարք գրողներ շարունակում էին լուսաբանել Կովետական մարդկանց հերոսական պայքարը 1941—1945 թթ. Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին:

Ինչպիսի նախորդ, նույնպես և հնգամյակի տարիներին ստեղծված գեղարվեստական գրականության մի զգալի մասը նվիրված էր լենինյան թևատիկային:

Հնգամյակի տարիներին Սովետական Միության բոլոր հանրապետություններում նորանոր հաջողություններ ձեռք բերվեցին արվեստի տարրեր բնագավառներում՝ թատրոնում, կինոյում, կերպարվեստում և խրաժշտության մեջ:

Ավելի ու ավելի ընդարձակվեցին ու ամրապնդվեցին եղբայրական սովետական հանրապետությունների կուլտուրական կապերը: Հասարակության լայն շերտերի ամենաակտիվ մասնակցությամբ Մոսկվայում կազմակերպվեցին ալգային հանրապետությունների գիտության, կուլտուրայի ու արվեստի օրեր ու տասնօրյակներ: Այդպիսի օրեր, տասնօրյակներ, փոխադարձ այցելություններ կազմակերպվեցին նաև աղղային հանրապետություններում, որոնք ամենուրեք վեր էին ածվում սովետական ժողովուրդների բարեկամության ու եղբայրության տոնախմբության: Ընդարձակվեցին նաև սովետական գրականության, արվեստի ու կուլտուրայի միջալգային կապերը:

խոսելով Սովետական Միությունում գրականության և արվեստի զարգացման մասին, ՍՄԿԿ XXIV համագումարում Կենտկոմի հաշվետվության մեջ Լ. Ի. Բրեժնևն ասաց.

«Մեծ գոհունակություն է պատճառում այն փաստը, որ գրականության և արվեստի բեղմնավոր զարգացում է տեղի ունենում մեր բոլոր հանրապետություններում, ՍՍՀՄ-ի ժողովուրդների տասնյակ լեզուներով, ալգային ձևերի վառ բաղմաղանությամբ»³²:

³² «ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութերը», էջ 116:

Այդ բարձր գնահատականը վերաբերում է նաև Սովետական Հայաստանի գրականությանն ու արվեստին:

Գրականության ձեռք բերած հաջողություններն ամփոփվեցին Հայաստանի սովետական գրողների VI համագումարում, որը կայացավ 1971 թ. հունիսին, Երևանում: Համագումարում հանգամանակից խոսվեց սովետահայ գրականության անցած ուղու մասին: Ծառայելով մայր ժողովրդի և սոցիալիզմի կառուցման վեհ գործին, անցած 50 տարում Սովետական Հայաստանի գրողները հասել էին կարևոր հաջողությունների:

Հայաստանի գրողների միության վարչության առաջին քարտուղար է. Ս. Թոփչյանի ղեկուցման մեջ ասված է.

«Անդրադառնալով հաշվետու ժամանակաշրջանի (1967—1971 թթ. հունիս) գրականությանը, մենք ցանկանում ենք նշել այն իրողությունը, որ նախորդ տարիների համեմատությամբ մեր գրականությունն այժմ ընթանում է ավելի խոր և լայն հունով, որ ավելի ընդարձակվել են իրականության ընդգրկման նրա սահմանները և կատարելագործվել է նրա արվեստը: Զարգացման հիմնական հատկանիշը ոչ միայն պոեզիայի, արձակի, դրամատուրգիայի և գրականագիտության բազմազան և ինքնատիպ վաստակն է, այլև գալիք տարիների այն պայծառ հեռանկարը, որ հստակորեն նկատվում է երիտասարդ գրողների ստեղծագործություններում»³³:

Ոչ միայն քանակական, այլև որակական նոր զարգացում էր ուպրել սովետահայ պոեզիան: 1967—1970 թթ. Հայաստանում լույս են տեսել չափածո գրվածքների 150 անուն գիրք, հորեկյանական հատորներ և թարգմանություններ³⁴: Դրանց մի ղզալի մասը նվիրված էր արդիականությանը և գրված գեղարվեստական բարձր մակարդակով: Մասնավորապես ականառու հաջողությունների էին հասել պոետներ Ն. Զարյանը, Գ. Սարյանը, Սարմենը, Պ. Սևակը, Հ. Շիրազը, Ս. Կապուտիկյանը, Հ. Սահյանը, Գ. էմինը, Վ. Դավթյանը, Հր. Հովհաննիսյանը, ինչպես նաև միջին և երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչներ Ա. Սարոյանը, Լ. Միրիջանյանը, Վ. Կարենյը, Բ. Զանյանը, Ռ. Դավոյանը, Ն. Միքայելյանը, Ս. Սահակյանը և ուրիշներ:

Սովետահայ պոեզիայի հիմնական թեմատիկան էր կոմունիզմի կառուցող մարդկանց կյանքը, նրանց աշխատանքն ու հերոսական

³³ «Սովետական Հայաստան», 2 հունիսի 1971:

³⁴ Տե՛ս «Գրական թերթ», 4 հունվարի 1971:

պայքարը, սովետական հայրենասիրությունը, ժողովուրդների բարեկամությունը և 1941—1945 թթ. Հայրենական պատերազմում Կարմիր բանակի ռազմիկների քաջագործությունները, ինչպես նաև հայ ժողովրդի պատմության և հեղափոխական պայքարի առանձին գրվագները: Պոետ Գ. Սարյանի «Քրիդանթիմ» բանաստեղծությունների ժողովածուն 1970 թ. արժանացավ Հայկական ՍՍՀ պետական մրցանակի:

Իհարկե, եղան նաև այնպիսի բանաստեղծներ, որոնք չկարողացան ընթանալ կյանքին համաքայլ և սահմանափակվեցին նեղ թիմատիկայով:

Ուսումնասիրվող տարիներին նոր հաջողությունների էր հասել սովետահայ արձակը, որը ոչ միայն արդիականության լայն շրջանակներ էր ընդգրկում, այլև հարուստ էր սոցիալական թիմատիկայով և արվեստով: Մի շարք գրողների հաջողվել էր իրենց ստեղծագործություններում ավելի լայն և խոր ընդգրկումով, ճշմարտացի կերպով արտացոլել կոմունիզմ կառուցող մարդկանց էությունը, նրանց իրական կյանքը, աշխատանքը և պայքարը հանուն նոր հասարակության կառուցման: Ինչպես նշեց գրողների VI համագումարը, մասնավորապես ուշագրության արժանի են Գ. Սևունցի, Մ. Խանդադյանի, Գ. Բեսի, Լ. Հուրունցի, Բ. Ուլուբաբյանի, Ա. Սեկոյանի, Բ. Սեյրանյանի և մի շարք ուրիշ գրողների երկերը: Հայրենական պատերազմի թիմատիկան իրենց նոր և արժեքավոր երկերով հարստացրին Մ. Խանդադյանը, Հր. Քոչարը, Մ. Նարգսյանը, Ս. Կուրտիկյանը, Գ. Բալասանյանը, Նոր—Այրը և ուրիշներ: Իսկ հայ ժողովրդի պատմության առանձին գրվագներ իրենց գեղարվեստական արտացոլումն ստացան գրողներ Մ. Շաթիրյանի, Հ. Մկրտչյանի, Վ. Գրիգորյանի, Ստ. Ալաջաջյանի և ուրիշների վեպերում ու վիպակներում:

Սովետահայ արձակի կարևոր հաջողություններից մեկն էլ այն էր, որ սոսկարեղ եկան նոր, երիտասարդ ու շնորհալի գրողներ, որոնք իրենց ստեղծագործություններով տեղ գրավեցին մեր գրականության մեջ: Ղրանց թվումն են Վ. Պետրոսյանը, Պ. Զեյթունյանցը, Զ. Խալաիյանը, Հր. Մաթևոսյանը, Ա. Քալանթարյանը, Կ. Սիմոնյանը, Գ. Արշակյանը, Էդ. Ավագյանը, Ֆ. Շաքարյանը և ուրիշներ:

Սովետահայ գրողները առաջընթաց քայլ կատարեցին նաև դրամատուրգիայի բնագավառում: Ստեղծվեցին մի շարք պիեսներ, որոնք չենք ընդունելության արժանացան թատերասիր հասարակայնության կողմից: Այս առումով ուշագրության արժանի է Զ. Դարյանի «Հանրապետության նախագահը» դրաման, որ գեղարվեստորեն կերտված են

մեր մեծ առաջնորդ Վ. Ի Լենինի և նրա հավատարիմ ղինակից Ալ. Մյասնիկյանի կերպարները:

Կոմունիզմ կառուցող մարդկանց աշխատանքի ու կյանքի, առօրյայի ու բարոյական կերպարի հարցերն են շոշափում Գ. Բորյանի «Կամուրջի վրա», Ս. Հարությունյանի «Միայն մարդն է ուղիղ քայլում», Գ. Զալիկյանի «Մենք, նրանք և ուրիշները», Ա. Շահինյանի «Տրամվայը դնում է պարկ» պիեսները, որոնք նույնպես արժանացել են թատերասեր հասարակայնության ուշադրությանը: Ա. Շահինյանի պիեսը մեծ հաջողությամբ բեմադրվում է նաև Մոսկվայում:

Ստեղծվեցին նաև մի շաք կատակերգություններ՝ Ա. Պապայանի «Աշխարհն, այո, շուռ է եկել», Մ. Արմենի «Շիրակ իմ, սիր իմ», Գ. Տեր-Գրիգորյանի «Ախ ներվեր, ներվեր», Գ. Բեսի «Աղափոնի փեսաները», Ժ. Հարությունյանի «Ղուլարը գնում է պատերազմ» և այլն: Այդ կատակերգություններում ծաղրվում են մեր կյանքի բացասական կողմերը, դեռևս մեր շարքերում գտնվող հետամնաց, իրենց բարքերով խորթ ու նախապաշարված մարդիկ:

Սովետահայ գրողները որոշ աշխատանք կատարեցին նաև կինո-ացինարների ստեղծման բնագավառում, որը, սակայն, դեռևս գտնվում էր անբավարար լիճակում և թույլ էր զարգանում:

Գրողներ Վ. Անանյանը, Խ. Գյուլնազարյանը, Ռ. Աթայանը, Վ. Վարդանյանը, Վ. Տալյանը և ուրիշներ տվեցին մանկական և պատանեկան գրականության ուշադրավ գործեր: Վ. Անանյանի մանկական և պատանեկան ստեղծագործությունները 1970 թ. արժանացան Հայկական ՍՍՀ պետական մրցանակի: Բայց առհասարակ մանկական գրականության դարգացումը հո էր մնում կյանքի պահանջներից:

Սովետահայ գրականության կարևոր հաջողություններից մեկը իրավամբ համարվում է ալլադգի գրողների ստեղծագործությունների հայերեն թարգմանությունը, որը կարևոր նշանակություն ունի ոչ միայն մայրենի լեզվով գեղարվեստական գրականության հարստության, այլև ժողովուրդների կուլտուրական կապերի ընդարձակման և ամրապնդման տեսակետից:

Նախորդ և ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում այդ ուղղությամբ շնորհակալ աշխատանք են կատարել Հ. Հարությունյանը, Ա. Թադևոսյանը, Հ. Թուրշյանը, Խ. Դաշտենցը, Ս. Վահունին, Ս. Տարոնցին, Գ. Էմինը, Ա. Պողոսյանը, Հ. Սևանը և ուրիշներ:

Որոշ հաջողություններ ձեռք բերվեցին գրականագիտության և դրա քննադատության ասպարեկում: Սակայն, մասնավորապես վերջինս գեղես չէր ապահովում լույս տեսնող գեղարվեստական գրականության բնագավառի արժեքավորումը, ուստի հարկ եղած շափով չէր նպաստում նրա զարգացմանը:

Սովետական Միությունում գեղարվեստական գրականության և արվեստի բնագավառում քննադատության վիճակի մասին ՍՄԿԿ XXIV համագումարում Կենտկոմի հաշվետվության մեջ ասված է. «Անտարակույս, սովետական գրականության ու արվեստի հաջողությունները ավելի նշանակալից կլինեին, եթե մեր գրական-գեղարվեստական քննադատությունն ավելի ակտիվորեն անցկացնեի կուսակցության դիմաց, հանդես գար ավելի մեծ սկզբունքայնությամբ, պահանջկոտությամբ՝ բացառելով տակտի հետ, գեղարվեստական արժեքներ կերտողների նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքի հետ»³⁵: Այս ճշմարտացի գրահատականը լիովին վերաբերում է նաև Սովետական Հայաստանի գրական-գեղարվեստական քննադատությանը:

Սովետահայ գրականության մյուս թերությունն այն էր, որ լավագույն գրական ստեղծագործությունները հրապարակ էին գալիս մեծ ընդմիջումներով: Որոշ գրողների ցածր մակարդակի և հրատարակչական օրգանների թողտվության հետևանքով երբեմն հրատարակվում էին դադափարական ու գեղարվեստական ոչ լիարժեք ստեղծագործություններ, իսկ երբեմն էլ՝ դադափարական-քաղաքական սխալներ պարունակող գրքեր:

Կենսագործելով կոմունիստական կուսակցության որոշումները, ավելի մոտիկից թափանցելով կոմունիզմ կառուցող մարդկանց կյանքի ոլորտը և ծավալելով ստեղծագործական բուռն գործունեություն, սովետահայ գրողները հետագա տարիներին հասան նոր հաջողությունների:

1969 թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբերին մեծ շուքով նշվեց հայ ժողովրդի մեծանուն բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի ծննդյան 100-ամյակը: Այդ տոնը լայնորեն նշեցին Սովետական Միության բոլոր ժողովուրդները, որը վերածվեց գրականության ու ամբողջ մշակույթի բարեկամության և եղբայրության տոնի: Այն նշվեց նաև մեր մեծ հայրենիքի սահմաններից դուրս և նպաստեց մեծ բանաստեղծի ստեղծագործությունների միջազգային ճանաչմանը:

³⁵ «ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութեր», էջ 117:

Սեպտեմբերի 20-ին երեւանում ՍՍՀՄ գրողների միության և Հայաստանի գրողների միության վարչությունների միացյալ հոբելյանական սլենդեր նվիրված էր Հ. Թումանյանի ծննդյան 100-ամյակին:

Իսկ սեպտեմբերի 24-ին կայացավ ՀԿԿ Կենտկոմի, Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության ու Մինիստրների սովետի հոբելյանական հանդիսավոր նիստը, որին մասնակցում էին սովետական բոլոր հանրապետությունների գրողների և մի շարք քաղաքների պատվիրակությունները, ինչպես նաև արտասահմանյան հյուրեր: Բանաստեղծի կյանքի, անցած ուղու և գրական ժառանգության ու նրա մեծ նշանակության մասին ղեկուցումով հանդես եկավ Հայաստանի սովետական գրողների միության վարչության առաջին քարտուղար է. Ս. Թովչյանը:

Ուշագրավ էին եղբայրական հանրապետությունների գրողների պատվիրակությունների ներկայացուցիչների կույքները, որոնք ջերմորեն ողջունելով հայ ժողովրդի մշակույթի այդ նշանավոր տոնը, այն համարեցին նաև իրենց հարազատ տոնը, ընդգծելով Հովհ. Թումանյանի գրական ժառանգության մեծագույն արժանիքները և նրա ազդեցին ու միաժամանակ ինտերնացիոնալ բնույթը:

Հանդիսավոր նիստեր տեղի ունեցան եղբայրական հանրապետությունների մայրաքաղաքներում և այլ վայրերում:

Հոկտեմբերի 3-ին հոբելյանական մեծ նիստ գումարվեց Մոսկվայում, ՍՍՀՄ Մեծ Թատրոնում, որին մասնակցում էին մայրաքաղաքի հասարակայնության՝ գրողների, կուսակցական ու սովետական աշխատողների, բանվորների ու մտավորականության ներկայացուցիչներ և Սովետական Հայաստանի կուսակցական ու պետական ղեկավարներ: Նիստին ներկա էին Լ. Ի. Բրեժնևը և ՍՄԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի մյուս անդամները:

Այդ օրերին Մոսկվայի աշխատավորների ղեկուսատների սովետի գործադիր կոմիտեն որոշեց մայրաքաղաքի «Երևան» կինոթատրոնի հրապարակը կոչել Հովհ. Թումանյանի անունով: Հրապարակում փակցված հուշատախտակին գրված է. «Հրապարակը Թումանյանի անվամբ է կոչվել 1969 թվականին՝ հայ մեծ բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի (1869-1923 թթ.) ծննդյան 100-ամյակի օրերին»:

Հոբելյանի առթիվ բանաստեղծի բազմաթիվ երկեր թարգմանվեցին և լույս տեսան Սովետական Միության և արտասահմանյան բազմաթիվ ժողովուրդների լեզուներով: Հոբելյանը նպաստեց սովետական բազ-

մաղդ և բաղմալիզու զրականության բարեկամության ամրապնդմանն ու մերձեցմանը:

* * *

Ութերորդ հնդամյակի տարիները մեր մեծ հայրենիքի ժողովուրդների ձեռով աղալային, բովանդակութամբ սոցիալիստական արվեստի բոլոր ձևերի՝ թատրոնի, կինոյի, երաժշտության, կերպարվեստի հետադարձագացման տարիներ էին: Այդ պայմանավորված էր կոմունիզմի կառուցման ժամանակակից փուլում մեր երկրում քաղաքական ու աշխատանքային վերելքի բարձրացումով, որին նպաստեցին Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 50-ամյակի, Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 100-ամյակի և 1941—1945 թթ. Հայրենական մեծ պատերազմում մեր հաղթանակի 25-ամյակի պատմական հոբելյանների նախապատրաստումը և նշումը: Այդ մեծ հոբելյանները արժանապայել դիմավորելու նպատակով արվեստի աշխատողները, ինչպես նաև ժողովրդական ինքնագործունեության հաղարավոր խմբակներ ու միլիոնավոր կատարողներ հանդես եկան բազմաթիվ նորանոր նախաձեռնություններով:

Հրապարակ եկան երաժշտական, կինոյի, կերպարվեստի արժեքավոր ստեղծագործություններ, որոնք պատկերում են կոմունիզմի կառուցող մարդկանց կյանքը, ստեղծագործական աշխատանքն ու պայքարը, 1941—1945 թթ. Հայրենական մեծ պատերազմում նրանց հերոսական պայքարը հանուն սոցիալիստական հայրենիքի պաշտպանության, ինչպես նաև մեր երկրի ժողովուրդների պատմության առանձին զրվագները: Արվեստի ստեղծագործություններում իր արժանի տեղն ունեն լենինյան թեմատիկան:

Ուսումնասիրվող տարիներին շարունակվեց սովետական եղբայրական հանրապետությունների մշակույթի հետագա մերձեցումը, նրանց փոխադեցիկության ուժեղացումը, որին նպաստեցին Մոսկվայում և աղալային հանրապետություններում կազմակերպված արվեստի, գրականության ու կուլտուրայի օրերը, տասնօրյակները, փոխադարձ այցելությունները: Ավելի ընդարձակվեցին Սովետական Միության արվեստի ու կուլտուրայի միջազգային կապերը:

Ութերորդ հնդամյակում արվեստի ասպարեզում զգալի հաջողություններ էին ձեռք բերվել նաև Սովետական Հայաստանում: 1970 թ.

Հանրապետությանում դործում էր 14 պրոֆեսիոնալ թատրոն, որից 1-ը՝ Երևանի, 10-ը՝ դրամատիկական, երաժշտական և կոմիդիայի, 3-ը՝ մանկական ու պատանեկան³⁶։ Երևաք՝ Երևանի դրամատիկականը, Զ. Զաքարյանի անվան ադրբեջանական դրամատիկականը և մեկ մանկական թատրոն կազմակերպվել էին ութերորդ հնգամյակի տարիներին։

Ինչպես նախորդ, այս հնգամյակի տարիներին ևս ազդային թատերական արվեստի ցուցադրման և աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության բնագավառում բեղմնավոր գործունեություն էր ծավալել Գ. Սունդուկյանի անվան Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանակիր ակադեմիական թատրոնը։ Նրա խաղացանկում մեծ տեղ էին զբաղում ժամանակակից կյանքն արտացոլող պիեսները։

Հանրապետության թատրոններում, համաշխարհային, ռուսական, հայկական դասական գործերի հետ միասին, բեմադրվում էին ավելի քան 30 ժամանակակից և ինքնուրույն ստեղծագործություններ։

Սովետական Հայաստանի թատրոնի պատմության մեջ կարևոր տեղ ունի Երևանի Կ. Ստանիսլավսկու անվան ռուսական թատրոնը, որի 30-ամյակը նշվեց 1968 թ. ապրիլին։ Թատրոնը խոշոր գործունեություն էր ծավալել ուսումնական մեծ ժողովրդի կուլտուրայի պրոպագանդան և ժողովուրդների բարեկամության ամրապնդման գործում։ Հայկական ՍՍՀ ժողովրդական արտիստներ Լ. Քալանթարի, Վ. Վարդանյանի, Ա. Գուլակյանի և ռեժիսորներ Ֆիլիպովի, Ա. Ռիզալի ղեկավարությամբ թատրոնի երիտասարդ կուրիտիվը աճել ու դարձել է հանրապետության լավագույն թատերական կուրիտիվներից մեկը, որի ներկայացումները թատերասեր հասարակայնությունը դիտում էր մեծ հետաքրքրությամբ։

Հաջող բեմադրություններով պատանեկության կոմունիստական դաստիարակությանը նպաստում էր Երևանի պատանի հանդիսատեսի թատրոնը։

Պրոֆեսիոնալ 14 թատրոնների հետ միասին հանրապետության տարբեր քաղաքներում ու շրջաններում գործում էին ժողովրդական 25 թատրոններ, ուր ընդգրկված էին բանվորներ, գյուղատնտեսության աշխատողներ ու մտավորականներ, որոնք իրենց հիմնական աշխատանքին ղուգահեռ մեծ նվիրվածությամբ աշխատում էին թատերական արվեստի բնագավառում։ Ժամանակակից կյանքը և հայ ժողովրդի անցյալի որոշ դրվագներն արտացոլող ներկայացումներով ժողովրդական թատրոնները

³⁶ Տե՛ս «Армения в единой семье народов СССР», стр. 174.

նույնպես նպաստում էին աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության կարևոր գործին: Մեծ հաջողությամբ էին գործում Ալավերդու, Ատեփանավանի, Արթիկի, Հոկտեմբերյանի, Իջևանի, էջմիածնի և Նրեանի Շահումյանի շրջանների ժողովրդական թատրոնները: Լավագույն աշխատանքի համար Իջևանի և Նրեանի Շահումյանի շրջանների ժողովրդական թատրոնները դարձան Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման 50-ամյակի թատերական փառատոնի դափնեկիրներ:

Ինչպես հայտնի է, օպերային արվեստը գեղարվեստական ստեղծագործության ամենաբարդ տեսակներից է, ժողովրդի հոգևոր հարստության արտահայտություններից մեկը: Դեռևս 1868 թ. Տ. Չուխաջյանը գրեց իր «Արշակ Երկրորդ» պատմա-հայրենասիրական օպերան: Նրա 100-ամյակի նշումը՝ 1968 թ. հանդիսացավ հայ ժողովրդի մշակութային կարևոր տոներից մեկը: Անցած 100 տարում, մասնավորապես սովետական իշխանության տարիներին, հայկական օպերային արվեստը բուռն զարգացում ապրեց: 1933 թ. սկսեց գործել Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի ու բալետի թատրոնը, որը ակնառու հաջողությունների համար հետագայում դարձավ ակադեմիական:

Համաշխարհային և ռուսական դասական ստեղծագործությունների հետ միասին, բեմադրվեցին Տ. Չուխաջյանի, Ալ. Սպենդիարյանի, Ա. Տիգրանյանի, Ա. Խաչատրյանի, Ա. Բաբաևի, Ա. Ալվադյանի և մյուս հայ կոմպոզիտորների օպերային և բալետային ստեղծագործությունները:

Հովհ. Թումանյանի ծննդյան 100-ամյակի կապակցությամբ Ալ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի ակադեմիական թատրոնի կոլեկտիվը 1969 թ. հոկտեմբերին հյուրախաղերի մեկնեց Մոսկվա, ուր հանդես եկավ «Անուշ», «Ալմաստ» և «Արշակ Երկրորդ» դասական օպերաներով, որոնք բեմադրվեցին ՍՍՀՄ Մեծ թատրոնում և անցան հաջողությամբ: Յուզղադրված յոթ ներկայացումներ ներկա գտնվեց 14 հազար մարդ: Դա նշանակալի իրադարձություն էր սովետահայ մշակութային կյանքում:

Խոսելով այդ մասին, ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, անվանի կոմպոզիտոր Ա. Ի. Խաչատրյանը գրել է. «Ես հուզմունքով և հետաքրքրությամբ ունենդրեցի հայրենակիցներիս օպերային ներկայացումները, Հովհաննես Թումանյանի ծննդյան 100-ամյակին նվիրված համերգը: Ամփոփելով ամբողջ տեսածս և լսածս, ես այն եզրակացության եկա, որ ինձ հարազատ Հայաստանի արվեստում, ինչպես ինձ թվում է, երևան է եկել նոր փուլ: Եվ դա ժամանակի խորհրդանշանն է, որովհետև այժմ

արվեստը ղգալիորեն ավելի արագ է զարգանում, քան ասինք 20-30 տարի առաջ, շատ սրընթաց, բուն և դինամիկ կերպով է առաջ գնում ինքը՝ կյանքը: Նոր աստիճանի է հասել նաև հայկական արվեստը»³⁷:

Հայ կոմպոզիտորները բազմաթիվ նոր ստեղծագործություններ ստեղծել են Վ. Ի. Լենինի ծննդյան և Հայաստանում սովետական իշխանության հաստատման ու ՀԿԿ կազմավորման 50-ամյակի առթիվ: Մասնավորապես հիշատակության արժանի են Ա. Բաբաջանյանի, Է. Միրզոյանի, Ալ. Հարությունյանի, Է. Հովհաննիսյանի, Է. Արիստակեսյանի, Ալ. Աճեմյանի, Ռ. Ամիրխանյանի և մյուսների գործերը:

Հանրապետության կոմպոզիտորների VI համագումարին (1968 թ. ապրիլ) ուղղած Հայաստանի կոմունիստական կոսակցության Կենտկոմի ողջույնի մեջ ասված է. «Հավատարիմ մնալով հայ երաժշտության արվեստի հարուստ տրագիդիաներին և հմտորեն օգտագործելով սովետական ու համաշխարհային առաջավոր երաժշտական կուլտուրայի նվաճումները, Հայաստանի կոմպոզիտորները արժանի ավանդ են ներդնում սովետական երաժշտական արվեստի բարգավաճման գործում: Հայ կոմպոզիտորների լավագույն ստեղծագործությունները լայն ճանաչում են գտել մեր բազմազգ հայրենիքում և նրա սահմաններից դուրս, նպաստում են սովետական մարդկանց գաղափարական համոզմունքի ձևավորմանը, բարոյական և գեղագիտական դաստիարակությանը»³⁸:

Հայկական կուլտուրայի, մասնավորապես երաժշտության խոշորագույն տոներից մեկն էր հանճարեղ Կոմիտասի ծննդյան 100-ամյակը, որը նշվեց 1969 թ. նոյեմբերին: Այդ տոնի առթիվ երևանում գումարվեց Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի, Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության և Մինիստրների սովետի հանդիսավոր նիստը, որին մասնակցում էին մեծ թվով հյուրեր միութենական հանրապետություններից և արտասահմանից: Մոսկվայում՝ Միությունների տան սյունադարձ գահճիճում տեղի ունեցավ հանդիսավոր նիստ՝ մայրաքաղաքի հասարակայնության ներկայացուցիչների մասնակցությամբ: Ամենուրեք ընդգծվեց հանճարեղ մտածողի և ստեղծագործողի հսկայական դերը հայկական երաժշտության զարգացման գործում, նրա արվեստի մեծագույն նշանակությունը մեր օրերում:

³⁷ «Երեկոյան Երևան», 15 հոկտեմբերի 1969:

³⁸ «Սովետական Հայաստան», 30 ապրիլի 1968:

Պրոֆեսիոնալ և ժողովրդական թատրոնների հետ միասին, Հայաստանում գործում էին գեղարվեստական ինքնագործունեության բազմաթիվ խմբակներ, որոնցում ընդգրկված էին տասնյակ հազարավոր աշխատավորներ:

Այդ տարիներին նոր հաջողությունների հասավ Երևանի Հ. Բեկնազարյանի անվան «Հայֆիլմ» կինոստուդիայի ստեղծագործական կոլեկտիվը: Էկրան բարձրացան գեղարվեստական և փաստագրական մի շարք նոր ֆիլմեր: Կինոռեժիսոր Ֆրունզե Դովլաթյանի ղեկավարությամբ ստեղծվեց «Սարոյան եղբայրներ» պատմա-հեղափոխական թեմատիկ կինոնկարը: Կինոարվեստում այդ թեման նորություն չէր, սակայն շնորհիվ ստեղծագործական կոլեկտիվի լավագույն աշխատանքի այն լավ ընդունելություն դառավ խոսափանալու հասարակայնության կողմից և բարձրացավ միութենական էկրաններ: 1970 թ. «Սարոյան եղբայրներ» ֆիլմին շնորհվեց Հայկական ՍՍՀ պետական մրցանակ: «Պայթյուն կես գիշերին» գեղարվեստական նկարում կերտված է հայ ժողովրդի արժանավոր դավակ, աննկուն հեղափոխական Գևորգ Աթարբեկյանի կերպարը: Նկարը ստեղծվել է հայ կինոարվեստի բազմավաստակ գործիչ, հետադայում ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ Ստեփան Կեորկովի և Երազմ Քարամյանի ղեկավարությամբ: Հայաստանի կինոարվեստի աշխատողները ստեղծեցին նաև մի շարք այլ ֆիլմեր:

Երևանի փաստագրական-վավերագրական ստուդիայի կոլեկտիվի ուշադրամբ զործերից մեկն էր բանաստեղծ Գ. Էմինի ստեղծագործության հիման վրա նկարահանված «Յոթ երգ Հայաստանի մասին» լիամետրաժ կինոնկարը: Գեղարվեստական բարձր մակարդակով, վառ գույներով տրված է Հայաստանի ու հայ ժողովրդի անցյալի ու ներկայի պատկերը: Սյա ֆիլմը ամիսներ շարունակ չէր իջնում հանրապետական և միութենական բազմաթիվ կինոթատրոնների էկրաններից և արժանացավ բարձր մրցանակի համամիութենական ու փնջային կինոփառատոններում: Ֆիլմի ռեժիսորն է Գրիգոր Մևլիթ-Ավագյանը, իսկ օպերատորը՝ Ալեքսանդր Յավուրյանը: Նկարահանվեցին նաև «Ասք մեծ ճշմարտության մասին» և փաստա-վավերագրական մի շարք այլ կինոնկարներ, որոնք հիմնականում արտացոլում են արդի կյանքի առանձին հարցեր:

Սովետահայ կինոարվեստի զարգացման գործին մատուցած մեծ ծառայությունների համար Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության 1969 թ. սեպտեմբերի 3-ի հրամանագրով Երևանի Հ. Բեկնազարյանի անվան «Հայֆիլմ» և Երևանի ժամանակագրական ու

փաստագրական ֆիլմերի կինոստուդիաները պարզևատրվեցին Հայկական ՄՍՀ Գերագույն սովետի պատվոգրով:

Զնայած ձեռք բերած հաջողություններին, Սովետական Հայաստանի կինոարվեստը զեռեա ունիւր լուրջ թերություններ: Նրա թողարկած արտադրանքի մի մասը չէր բավարարում կոմունիզմ կառուցող մարդկանց արագորեն աճող հողերը պահանջմունքները: Էկրան բարձրացած առանձին նկարներ գտնվում էին գեղարվեստական ցածր մակարդակի վրա: Ահա թե ինչու ՀԿԿ XXV համագումարը, ղնահատելով «Հայֆիլմ» կինոստուդիայի ստեղծագործական կողակտի աշխատանքը, նշեց, որ զաղափարական և գեղարվեստական ակնհայտ արժանիքներ ունեցող նկարների կողքին, միաժամանակ մեր էկրանների վրա շարունակում են հայտնվել անգույն և անհաջող առանձին ֆիլմեր, որոնք քիչ բան են տալիս հանդիսատեսին, անբավարար են նրա կոմունիստական դաստիարակության համար:

Ավելացավ կինոթատրոնների և կինոսարքավորումների ցանցը: 1960 թ. 534 կինոսարքավորման փոխարեն 1970 թ. հանրապետությունում կար 732 կինոսարքավորում, որից 650-ը ստացիոնար, իսկ 32-ը՝ շարժական: Գյուղական վայրերում գործող կինոսարքավորումների թիվը հասնում էր 565-ի: 1960 թ. համեմատությամբ, 1970 թ. կինո հաճախողների թիվը մոտավորապես կրկնապատկվել էր, հասնելով 30.267 հազարի³⁹:

Հետագա դարգացում ապրեց կերպարվեստը: Սովետական Հայաստանի նկարիչների, քանդակագործների և կիրառական արվեստի վարպետների ջանքերով ստեղծվեցին սոցիալիստական իրականությունն արտացոլող բազմաթիվ գործեր: Սովետահայ կերպարվեստի կյանքում նշանակալից երևույթ էր մեր ժամանակի անվանի արվեստագետ, ՄՍՀՄ ժողովրդական նկարիչ Մ. Սարյանի ստեղծագործությունների ցուցահանդեսը, որը բացվեց Երևանում՝ նրա ծննդյան 85-ամյակի կապակցությամբ: Այդ ցուցահանդեսը հետագայում փոխադրվեց Մոսկվա, ապա՝ Լիբրոպական մի շարք երկրներ:

Ե. Քոչարի, Ս. Ստեփանյանի, Գ. Ահարոնյանի, Գ. Գրիգորյանի, Դ. Խանջյանի, Է. Իսաբեկյանի, Ք. Վարդանյանի, Ա. Նալբանդյանի, Խ. Եսայանի, Մ. Ավետիսյանի և վրձինի ու քանդակի մյուս անվանի վարպետների ստեղծագործությունները արժանացան արվեստասեր հասարակայնության ուշադրությանն ու բարձր գնահատականին:

³⁹ *Տե՛ս* „Армения в единой семье народов СССР“, стр. 178.

Ուսումնասիրվող տարիներին Երևանում կազմակերպվել են բուլղարական կերպարվեստի, Զեխոստվոտկյան բնականարչության, Կոնգոյի (Բրազիլի) ժամանակակից նկարիչների և այլ երկրների կերպարվեստի դործերի ցուցահանգեսներ:

Հայաստանի նկարիչների IX համագումարին ուղղված ՀԿԿ Կենտկոմի ողջույնում ասված է. «Մեր բազմազգ պետության մյուս ժողովուրդների արվեստագետների հետ միասին արվեստների փոխազդեցության և փոխհարստացման նպաստավոր պայմաններում, Հայաստանի նկարիչները իրենց արժանի ավանդն են ներդնում սովետական կերպարվեստի ընդհանուր դանձարանը»⁴⁰:

Բարձր գնահատելով կերպարվեստի բնագավառի աշխատողների, Հայաստանի նկարիչների միության գործունեությունը, Հայաստանի Կոմունիստական կուսակցությունը միաժամանակ նրանց առջև խնդիր դրեց՝ «ստեղծել նոր, նշանակալից գործեր, որոնք աչքի ընկնեն կյանքի արտացոլման խորությամբ ու ճշմարտությամբ, հեղափոխական պայթյունով, գեղարվեստական բարձր վարպետությամբ, ակտիվորեն նպաստեն Կոմունիզմ կառուցողի հոգևոր կերպարի ձևավորմանը, սովետական մարդկանց մեջ դաստիարակեն բարոյական վսեմ հատկություններ, քաղաքացիականություն, սովետական հայրենասիրություն ու սոցիալիստական ինտերնացիոնալիզմ»⁴¹:

Հնգամյակի տարիներին Սովետական Հայաստանում զարգացման նոր փուլ ապրեցին քաղաքաշինությունը և ճարտարապետությունը: Շարունակելով անցյալի մշակութային ժառանգությունը ստեղծագործորեն օգտագործելու լենինյան պատգամը և հաշվի առնելով սոցիալիստական քաղաքաշինության հետագա հարուստ փորձը, սովետահայ ճարտարապետները ստեղծեցին ճարտարապետական մի շարք կոթողներ, որոնք զարդարում են մեր քաղաքներն ու բնակավայրերը: Դրանց թվում են Սունդուկյանի անվան պետական ակադեմիական թատրոնի նոր շենքը (ճարտարապետ Ռ. Ալավերդյան, ինժեներ Ռ. Բադալյան), 1915 թ. Եղեռնի զոհերի հիշատակի հուշարձանը (ճարտարապետներ՝ Ա. Թաթևանյան, Ս. Քալաշյան, քանդակագործ Հ. Խաչատրյան), Սարգսրապատի հուշարձանախումբը (ճարտարապետներ՝ Ռ. Իսրայելյան, քանդակագործներ՝ Ա. Հարությունյան, Ս. Մանասյան, Ա. Շահինյան),

⁴⁰ «Սովետական Հայաստան», 16 ապրիլի 1968:

⁴¹ Նույն տեղում:

«Էրեբունի» Թանգարանի շենքը (ճարտարապետներ՝ Շ. Աղասյան, Բ. Արզումանյան, քանդակագործ՝ Ա. Հարությունյան) և այլն: Ճարտարապետներ Բ. Ալավերդյանը, Ս. Բուրխաջյանը և Գ. Մնացականյանը Գ. Մունդուկյանի անվան Թատրոնի նոր շենքի նախագծման համար 1970 թ. արժանացան Հայկական ՍՍՀ պետական մրցանակի:

Հնգամյակի տարիներին շարունակվեց մասսայական բնակարանային շինարարությունը: Վերակառուցման ծավալուն աշխատանքներ կատարվեցին հանրապետության մի շարք քաղաքներում, մասնավորապես Երևանի կենտրոնում: Ճարտարապետները մեծ ջանքեր զործադրեցին հին և նոր կառուցապատումների փոխադարձ կապի և օրգանական զուգակցության, ինչպես նաև ճարտարապետության ազգային առանձնահատկությունների պահպանման համար և հասան ակնառու հաջողությունների: Երևանում, Լենինականում, Կիրովականում և հանրապետության մի շարք այլ քաղաքներում ստեղծվեցին բազմաթիվ ջրային մակերեսներ, ավազաններ, աղբյուրներ ու ցայտաղբյուրներ: Դրանց հեղինակներ է. Սրապյանը, է. Պապյանը, Կ. Մարտիրոսյանը, Ֆ. Դարբինյանը, Լ. Սաղոյանը, Գ. Մուշեղյանը և ուրիշներ 1967 թ. համամիութենական մրցույթում արժանացան խրախուսական մրցանակի: Երևանի «Մոսկվա» կինոթատրոնի ամառային դահլիճի հեղինակներ Ս. Կնդեղջյանը և Բ. Գեորգյանը արժանացան Լեռնասարգ Հարտարապետների 1968 թ. համամիութենական մրցության առաջին կարգի մրցանակի: Լենինականի Արագած փողոցի կառուցապատման նախագծի հեղինակ Գ. Մուշեղյանը նույնպես արժանացավ համամիութենական մրցանակի:

Սովետահայ ճարտարապետության այդ և մյուս հաջողություններին մասին հանդամանորեն խոսվեց Հայաստանի ճարտարապետների VII համագումարում, որը կայացավ 1969 թ. նոյեմբերին: Սովետահայ ճարտարապետության զարգացման գործում խոշոր ավանդ ունի Հայաստանի ճարտարապետների միությունը, որի 35 տարին լրացավ 1970 թ.: Այդ տարիների ընթացքում նրա աշխատանքները ղրխավորել են անվանի ճարտարապետներ Գ. Քոչարը, Ս. Սահարյանը, Հ. Մարգարյանը, Վ. Հարությունյանը և ուրիշներ:

Ճարտարապետության և շինարարության բնագավառում ես զոյություն ունեին մի շարք լուրջ թեթևություններ: Ճարտարապետների համագումարի օրերին՝ 1969 թ. Լենինականը, Կիրովականը, Կառն և մի շարք այլ քաղաքներ դեռևս չունեին կենտրոնական մասերի վերակառուցման և կառուցապատման վերջնական հաստատված նախագծեր:

Դրույթունը համարյա նույնն էր նաև մայրաքաղաքում: Այդ պատճառով նրանց կենտրոնական մասերի վերակառուցումը իրագործվում էր առանձին հատվածների հատակագծման նախագծերով, որը մեծ բարդություններ էր նտեղծում կառուցապատման գործում: Քաղաքներում ծավալված բնակարանային շինարարության արագ տեմպերից զգալի չափով ևս էր մնում բնակչության կենցաղային և կուլտուրական սպասարկման ձեռնարկությունների շինարարությունը: Նոր կառուցվող շենքերը միօրինակ էին արտաքին ճարտարապետական մշակմամբ, շինանյութերի, հատկապես երեսապատման քարերի օգտագործմամբ: Շինարարության որակը, մասնավորապես բնակելի շենքերինը, դեռևս չէր բավարարում ներկայացվող պահանջներին, շատ հաճախ չէր համապատասխանում նախագծային նորմաներին: Անբավարար էր շինանյութերի արտադրության վիճակը: Շինարարությունը հիմնականում իրագործվում էր արթիկատուֆ քարով: Դեռևս անբավարար հիմքերի վրա էր դրված տիպային նախագծերի մշակման գործը, քիչ ուշադրություն էր դարձվում նրանց տեսակների հարստացման վրա և այլն:

* * *

Ութնորդ հնգամյակի տարիներին ավելի ու ավելի ընդարձակվեցին Սովետական Հայաստանի մշակութային կապերը սովետական եղբայրական հանրապետությունների և սոցիալիստական երկրների հետ, ինչպես նաև մի շարք այլ երկրների հետ:

1968 թ. հունիսին Ղազախստանում տեղի ունեցավ հայ գրականության և արվեստի շաբաթ, որին մասնակցում էին Հայկական պետական ակադեմիական երգչախումբը (ղեկավար Հ. Զեքիջյան), երգի-պարի վաստակավոր անսամբլը (ղեկավար Թ. Ալթունյան), Պարի պետական անսամբլը (ղեկավար Ա. Ղարիբյան), սիմֆոնիկ նվագախումբը, ռադիոյի և հեռուստատեսության ժողովրդական գործիքների անսամբլը և կատարողական մի շարք այլ խմբեր: Այդ խմբերի հետ միասին ելույթային Ղազախստան էին մեկնել ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստուհի Գ. Գասպարյանը, ասմունքի վարպետ Ս. Քոչարյանը, կոմպոզիտորներ էդ. Միրզյանը, Ալ. Հարությունյանը, էդ. Հովհաննիսյանը, բանաստեղծներ Ս. Կապուտիկյանը, Գ. էմինը, նկարիչներ էդ. Իսաբեկյանը, Ս. Մուրադյանը, էրգեհոնահար Վ. Ստամբոլցյանը և ուրիշներ:

Հայկական կուլտուրայի և արվեստի ներկայացուցիչները բավմաթիվ ելույթներ ունեցան եղբայրական Ղազախստանի քաղաքներում, շրջան-

ներում և գյուղերում՝ ամենուրեք հանդիպելով ջերմ ընդունելության և մեծ ուշադրության:

Նույն թվականի հոկտեմբերին Հայաստանի ժամանեցին Ղազարխաստանի կուլտուրայի և արվեստի ներկայացուցիչները: Նրանք կույթներ ունեցան ինչպես Երևանում, այնպես էլ հանրապետության մյուս քաղաքներում ու շրջաններում: Հայաստանի աշխատավորները ամենուրեք իրենց հյուրերին ընդունեցին անսահման սիրով ու ջերմությամբ:

Այդ շաբաթները թե Ղազարխաստանում և թե Հայաստանում վերածվեցին երկու եղբայր ժողովուրդների կուլտուրայի ու արվեստի մեծ տոների, էլ ավելի ամրապնդեցին նրանց եղբայրությունը:

Հայկական կուլտուրայի և արվեստի շաբաթներ տեղի ունեցան նաև Վ. Ի. Լենինի ծննդավայրում՝ Ուլյանովսկում (1968 թ. սեպտեմբեր), Մոլդավական ՄՍՀ-ում (1969 թ. հունիս) և այլուր:

1968 թ. հունվարին Սովետական Հայաստանի կրթչափության ներկայացուցիչները հաջողությամբ կույթներ ունեցան սոցիալիստական Լեհաստանի տարբեր քաղաքներում: Նույն թվականի մայիսին Հունգարիայի ժողովրդական հանրապետությունում մեծ շուքով անցկացվեցին հայկական կուլտուրայի օրերը, իսկ նոյեմբերին Հայաստանում՝ հունգարական կուլտուրայի օրերը:

Խոշոր հաջողություն ունեցավ 1970 թ. աշնանը Փարիզում կազմակերպված «Հայկական արվեստը Ուրարտուից մինչև մեր օրերը» ցուցահանդեսը: Նրա ավելի քան 900 ցուցանմուշներից շատերը առաջին անգամ էին ներկայացվում արտասահմանում: Տասնյակ հազարավոր այցելուներ մոտիկից ծանոթացան հայկական մշակույթի և արվեստի արժեքավոր նմուշներին: Պատահական չէ, որ այդ ցուցահանդեսը արժանացավ Ֆրանսիական դեմոկրատական հասարակացության բարձր գնահատականին: Ֆրանսիական «Ֆրանս-սուար» թերթը գրել է. «Հայկական արվեստի ցուցահանդեսը մի չորսհատուկ համաշխարհային պրեմիերա է, որովհետև ժողովրդի հեռավոր անցյալից մեզ հասած արվեստի դորժերը դեռ երբեք չեն ցուցադրվել Սովետական Հայաստանի սահմաններից դուրս»⁴²: Իսկ «Մոնդո» թերթը այդ ցուցահանդեսը համարելով հրաշք, գրեց, որ հայ ժողովուրդը «կարողացել է ոչ միայն կամուրջ գցել արևմուտքի և հին Ասիայի արվեստների միջև, այլև գտնել այն պրոբլեմների ինքնատիպ լուծումները, որոնց վճռման համար տառապալից որոնումներ է կատարել նաև հռոմեական արվեստը»⁴³:

⁴² «Երևկոյան Երևան», 31 հոկտեմբերի 1970:

⁴³ Նույն տեղում:

Վ Ե Ր Զ Ա Յ Ա Ն

Ժողովրդական տնտեսության զարգացման ութերորդ հնգամյա պլանի հաջող իրագործումը ինչպես ամբողջ Սովետական Միության, այնպես էլ Սովետական Հայաստանի համար կարևորագույն էտապ էր զարգացած սոցիալիստական հասարակարգի համակողմանի առաջընթացի, կոմունիզմի նյութա-տեխնիկական բաղաձյուղի ստեղծման, էկոնոմիկայի, գիտության ու կուլտուրայի վերելքի գործում:

Կոմունիստական կուսակցությանը և Սովետական կառավարությանը բարձր գնահատեցին հանրապետության բանվոր դասակարգի, կոլտնտեսային ղյուղացիության և մտավորականության հայրենանվեր աշխատանքը ժողովրդական տնտեսության զարգացման ութերորդ հնգամյակի խնդիրները հաջողությամբ կատարելու համար: Այդ հաջողությունների շնորհիվ 13 ձեռնարկություններ ու կազմակերպություններ պարգևատրվեցին կառավարական շքանշաններով: Ագարակի պղնձամուխիբդենային կոմբինատը, «Հայէլեկտրալույս» արտադրական միավորումը, Երևանի Ֆ. է. Ջերժինսկու անվան հաստոցաշինական գործարանը, «Երարվշին» տրեստը, ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտը պարգևատրվեցին Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով, Արարատի շրջանի Փոքր Վեդիի կոլտնտեսությունը՝ Լենինի շքանշանով, Ստեփանավանի սովխոզը՝ Հոկտեմբերյան հեղափոխության շքանշանով, «Զեյթուն» սովխոզը՝ Պատվո նշան շքանշանով և այլն:

Արդյունաբերության, շինարարության, տրանսպորտի, ղյուղատնտեսության, գիտության ու կուլտուրայի 18 առավել աչքի ընկած կազմակերպիչներ ու առաջավորներ արժանացան Սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի բարձր կոչման, 6.659-ը պարգևատրվեցին կառավարական շքանշաններով ու մեդալներով, այդ թվում՝ 181-ը Լենինի շքանշանով, 277-ը՝ Հոկտեմբերյան հեղափոխության շքանշանով, 1.712-ը՝ Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով, 2.135-ը՝ Պատվո նշան շքանշանով և տարբեր մեդալներով¹:

¹ Տվյալները վերցված են Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահությունից:

Սոցիալիստական պարտավորությունները հաջողությամբ կատարելու համար Սովետական Հայաստանի 37 ձեռնարկություններ պարզևստեր-վեցին ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի, ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության, Մինիստրների սովետի և ՀԱՄԿԽ-ի պատվոգրով, 11 ձեռնարկություն և կազմակերպություն՝ հուշադրողով, իսկ 112 ձեռնարկություն ու կազմակերպություն՝ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի, ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի նախագահության, Մինիստրների սովետի ու ՀԱՄԽ-ի պատվոգրով, 6 ձեռնարկություն՝ հուշադրողով²:

* * *

Ութերորդ հնգամյա պլանի հաջող ավարտովից հետո աշխատանքային նոր վերելքով հանրապետության աշխատավորները ձեռնամուխ եղան իններորդ հնգամյա պլանի (1971--1975 թթ.) խնդիրների իրագործմանը, որը նույնպես կատարվեց մեծ հաջողությամբ:

Խոսելով այդ մասին, ՍՄԿԿ XXV համագումարում ԿԿ հաշվետվության մեջ Լ. Ի. Բրեժնևն ասաց. «Եթե նկատի ունենանք իններորդ հնգամյակի ընդհանուր արդյունքները, ապա գլխավորն այն է, որ սովետական ժողովրդի անձնվեր աշխատանքը, կուսակցության ուղղություն տվող, կազմակերպչական գործունեությունը ապահովեցին էկոնոմիկայի կաշուն աճ: Հնգամյակի հիմնական սոցիալ-տնտեսական խնդիրները լուծված են:

Հնգամյակի արդյունքները առանձնապես տպավորիչ կդառնան, եթե դրանք դնահատենք այն տեսանկյունից, թե այդ տարիներին որքան է մեծացել երկրի տնտեսական հզորությունը, ինչպիսին է եղել բացարձակ աճը:

Այդ տեսակետից իններորդ հնգամյակը իրեն հավասարը չունի»³: Կենտրոնական կոմիտեի հաշվետվության մեջ նշված է, որ հնգամյակի տարիներին մեր սոցիալիստական արդյունաբերության արտադրանքի ծավալը մեծացավ 43 տոկոսով, ժողովրդական տնտեսության մեջ կապիտալ ներդրումները կազմեցին 500 միլիարդ ռուբլի, իսկ հիմնական արտադրական ֆոնդերը ավելացան մեկուկես անգամ: Վերջին

² ՀԱՄԽ-ի արխիվ: Հայաստանի արհմիությունների XIII համագումարի սղադրություն, Բ. 16 և 17:

³ Լ. Ի. Բրեժնև, ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի հաշվետվությունը և կուսակցության հերթական խնդիրները ներքին ու արտաքին քաղաքականության բնագավառում, Նրևան, 1976, էջ 58:

տասը տարում՝ ութերորդ և իններորդ հնգամյա պլանների կատարումով Սովետական Միությանը հասել է այնպիսի տնտեսական պոտենցիալի, որպիսին ստեղծվել էր գրեթե սովետական իշխանության ամբողջ նախորդ տարիներին: Աղգային եկամուտը աճեց 76 միլիարդ ռուբլով:

Չնայած կլիմայական անբարենպաստ պայմաններին, հետևողականորեն իրագործվեց սոցիալիստական գյուղատնտեսության զարգացման ծրագիրը, որի համախառն արտադրանքի տարեկան միջին ծավալը, նախորդ հնգամյակի համեմատությամբ, ավելացավ 13 տոկոսով: Միջին հաշվով տարեկան ստացվեց 180 միլիոն տոննա հացահատիկ, 14,1 միլիոն տոննա միս, 87,5 միլիոն տոննա կաթ, որը զգալի չափով ավելի էր, քան նախորդ հնգամյակում: Էապես ավելացել է նաև գյուղատնտեսական մշուս մթերքների արտադրանքը: Հզորացել է գյուղատնտեսության մեքենայացումը, աճել են բազմահազար նոր կադրեր: Ժողովրդական տնտեսության բոլոր ճյուղերում, մասնավորապես արդյունաբերության և գյուղատնտեսության մեջ, զգալիորեն բարձրացել է արտադրության արդյունավետությունը:

Արդյունաբերական արտադրանքի աճի 84 տոկոսը ստացվել է աշխատանքի արտադրողականության բարձրացումից, շինարարության մեջ՝ 78 տոկոսը, գյուղատնտեսության մեջ՝ ամբողջ աճը:

Հնգամյակի տարիներին մեր երկրում հետևողականորեն կենսագործվեց սոցիալական միջոցառումների լայն ծրագիր, որը մշակվել էր ՍՄԿԿ XXIV համագումարում:

Ժողովրդի նյութական բարեկեցության, բնակարանային և սոցիալ-կուլտուրական նպատակներին հատկացվել է ազգային եկամտի մոտ չորս հինգերորդը: Այդ գծով ծախսված պետական գումարները իններորդ հնգամյակում 1,7 անգամ ավելի էին, քան նախորդ հնգամյակում: Բնակչության մեկ շնչին ընկնող ռեալ եկամուտները ավելացան 24 տոկոսով: Միջին հաշվով 20 տոկոսով բարձրացավ բանվոր-ծառայողների աշխատավարձը, 25 տոկոսով՝ կուլտնտեսականների վարձատրությունը: Վառուցվեց 544 միլիոն քառ. մետր ընդհանուր բնակելի տաբաթություն: Մեծ հաջողություններ էին ձևաբերվել գիտատեխնիկական առաջընթացի ճանապարհին:

Կոմունիստական կուսակցությունը հետևողականորեն կենսագործում է լենինյան աղգային քաղաքականությունը, որի հիմքում ընկած են

⁴ Տե՛ս «ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության զարգացման 1976—1980 թվականների հիմնական ուղղություններ», Երևան, 1976, էջ 6:

ժողովուրդների իրավահավասարության, եղբայրական դաշինքի և համագործակցության սկզբունքները: Դրա շնորհիվ բոլոր ազգային հանրապետությունները խոշոր հաջողությունների են հասել: Նրանք դարձել են առաջավոր սոցիալիստական հանրապետություններ: Դնալով ավելի է աճում միութենական հանրապետությունների ավանդը կոմունիստական շինարարության ընդհանուր գործում:

Իններորդ հնգամյակի կենսագործման շնորհիվ կարևոր հաջողություններ էին ձեռք բերվել Նաև Սովետական Հայաստանում: Այդ հաջողություններն ամփոփեց Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXVI համագումարը, որը կայացավ 1976 թ. հունվարին: Համագումարը նշեց, որ իններորդ հնգամյակի սարիներին հանրապետության ազգային եկամուտը աճել է 46 տոկոսով, արդյունաբերության արտադրության ծավալը մեծացել է 45 տոկոսով, գյուղատնտեսության արտադրությունը՝ 21,9 տոկոսով, բարձրացել է աշխատավորների նյութական բարեկեցությունը: Առավել արագ տեմպերով է զարգացել ժողովրդական սպառման առարկաների խրատագրությունը, որի աճը կազմեց 49,2 տոկոս: Արդյունաբերության մեջ հիմնական արտադրական ֆոնդերն ավելացան 1,6⁵, էլեկտրակայանների կառուցվածքը՝ 1, 48 անգամ: Արագ տեմպերով զարգացան նաև մեքենաշինությունը, գունավոր մետալուրգիան, սարքաշինությունը, թեթև և սննդի արդյունաբերությունը և այլն: Կարևոր միջոցառումներ իրագործվեցին արդյունաբերական ձեռնարկությունների համակենտրոնացման, մասնագիտացման և կոոպերացման ուղղությամբ:

Դրանք հանրապետության բանվոր դասակարգի, արտադրական-տեխնիկական մտավորականության և արտադրության կազմակերպիչների հերոսական աշխատանքի, սոցիալիստական մրցության ծավալման, կուսակցական կազմակերպությունների քաղաքական-կազմակերպչական անդուլ գործունեության արդյունքն էին:

Չնայած որոշ տարիների անբարենպաստ կլիմայական պայմաններին, գյուղի աշխատավորները կարողացան պատվով կատարել իրենց խնդիրները: 49 հազար հեկտարով ավելացան ոռոգելի տարածությունները, ջրարբիացվեց 126 հազար հեկտար մարգագետին և արոտավայր, օգտագործելի դարձվեցին 7,6 հազար հեկտար նոր հողամասեր:

⁵ Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հաշվետու ղեկուցումը Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXVI համագումարին, Երևան, 1976, էջ 15:

կատարվեցին պետությանը հացահատիկ, շաքարի ձականդ, բանջարե-
ւեն, միս, կաթ, բուրդ, ձու և դյուղատնտեսական ու անասնապահական
մի շարք մթերքներ վաճառելու պլանները⁶:

Աշխատավորության նյութական բարեկեցության բարձրացման
բնագավառում ձեռք բերված հաջողությունները բնորոշվում են հետևյալ
ցուցանիշներով: Հնգամյակի տարիներին մոտ մեկ քառորդով ավելացել
են բնակչության մեկ շնչին բնակնոց եկամուտները: Մանրածախ առևտուրը
աճել է 42,6, կենցաղային ծառայությունների ծավալը՝ 35,1 տոկոսով:
Բարելավվել են ավելի քան 700 հազար քաղաքացու բնակարանային
սպասանները, ընդարձակվել է առողջապահական հաստատությունների
ցանցը, բարձրացել է կոմունալ սպասարկման մակարդակը:

Նոր հաջողություններ էին ձեռք բերվել ժողովրդական կրթության,
գիտության ու արվեստի զարգացման ասպարեզում: Բարելավվել էր
աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակության գործը:

Այսպիսով, իններորդ հնգամյակը մի նոր առաջընթաց քայլ
հանդիսացավ զարգացած սոցիալիզմի ճանապարհին:

Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության XXVI համագումարը
միաժամանակ նշեց, որ այդ հաջողություններին ղուգընթաց, լուրջ
թիրություններ են եղել ժողովրդական տնտեսության առանձին ճյուղե-
րում, որ «իններորդ հնգամյակի առաջին տարիներին տեղի է ունեցել ար-
տադրության աճի (տնտեսության դանդաղում: Դա զգալի չափով հանդիսացել
է ժողովրդական տնտեսության կուսակցական ղեկավարման մակարդակի
իջևցման հետևանքը: Ժողովրդա-տնտեսական առաջադրանքները պլանա-
վորելիս և դրանք գործնականորեն իրականացնելիս հաճախ թույլ են
տրվել տնտեսապես չհիմնավորված և սուբյեկտիվ լուծումներ»⁷: Բաց-
հայտելով այդ և մի շարք թիրություններ, համագումարը գործնական
միջոցառումներ մշակեց կարճ ժամանակամիջոցում դրանք վերացնելու
համար:

Սովետական Հայաստանի էկոնոմիկայի, կուլտուրայի և գիտության
զարգացման, աշխատավորների նյութական կենսամակարդակի էական
բարձրացման համար խոշոր նշանակություն ունի ՍՄԿԿ Կենտրոնական
կոմիտեի և ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի 1975 թ. ապրիլին ընդունած

⁶ ՀԿԿ XXVI համագումարի բանաձևը ՀԿԿ Կենտկոմի հաշվետվության առթիվ,
«Ներկայան Երևան», 24 հունվարի 1976:

⁷ Նույն տեղում:

«Հայկական ՍՍՀ ժողովրդական տնտեսության հետագա զարգացման միջոցառումների մասին»։ Որոշումը, որը բաղմապիսի լրացուցիչ կոմպլեքսային խնդիրներ է նախատեսում հանրապետության հետագա արագ առաջընթացի համար։ Դա ՍՄԿԿ լենինյան Կենտրոնական կոմիտեի, անձամբ նրա գլխավոր քարտուղար Լ. Ի. Բրեժնեի և սովետական կառավարության կողմից դեպի Սովետական Հայաստանը ցուցաբերած հոգատարության վառ օրինակ է։



ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ն ե ր ա ծ ու թ յ ու ն	5
-----------------------	---

Գ Լ ՈՒ Խ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔՍՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ

1. Միջազգային իրադրությունը. պայթյալ խաղաղության համար.	9
2. Սովետական շինարարություն. դեմոկրատիայի հետագա զարգացումը.	15
3. Քաղաքական-մասնայական պշխատանքի ծավալումը բնակչության մեջ .	50

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ր Կ Ր ՈՐ Դ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒԹԵՐՈՐԴ ՀՆԳԱՄՅԱ ՊԼԱՆԻ (1966—1970 թթ.) ԻՐԱԿՈՐԾՈՒՄԸ

1. Ութերորդ հնգամյա պլանի խնդիրները	77
2. Տնտեսական ռեֆորմի իրադրությունը. արտադրության բարձրացմանը խթանող մյուս գործոնները	88
3. Սոցիալիստական մրցության ծավալումը	105
4. Արդյունաբերության և տրանսպորտի զարգացումը. շինարարության ծավալումը	115
5. Գյուղատնտեսության զարգացումը .	149

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ր Ր Ր ՈՐ Դ

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՈՒՄ: ԱՇԽԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ԿԵՆՍԱՄԱԿԱՐԳԱԿԻ ԲԱՐՃՐԱՑՈՒՄԸ

1. Սոցիալական փոփոխությունները հասարակության կառուցվածքում	165
2. Աշխատավորների նյութական կենսամակարդակի բարձրացումը	176

Գ Լ ՈՒ Խ Զ Ո Ր Ր ՈՐ Դ

ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Ժողովրդական կրթությունը	190
2. Գիտության զարգացումը	202
3. Գրականությունը և արվեստը	214
Վ ե ռ ա ր ա ն	231

ԱՐՇԱՎԻՐ ՄՆԱՅԱԿԱՆԻ ՀԱԿՈՐՅԱՆ
АРШАВИР МНАЦАКАНОВИЧ АКОПЯН

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՈՒԹԵՐՈՐԴ
ՀՆԳԱՄՅԱԿԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ
1966—1970 ԹԹ.

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ
պատմության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր
ԱՄԻՐՔԵԿՅԱՆ Վ. Մ.

Հրատարակչական խմբագիր
ԱԳՈՆՅ Ժ. Մ.

Գեղարվեստական խմբագիր
ԳՈՐԾԱԿԱԼՅԱՆ Հ. Ն.

Նկարիչ

Գ. Բ. ՆԱԶԱՐՅԱՆ

Տեխնիկական խմբագիր
ԶԱՔԱՐՅԱՆ Ս. Կ.

Ստեղծագործիչ

Լ. Կ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՎՋ 04415

Պատվեր 266

Հրատ. 4611

Տպարանակ 1000

Հանձնված է շարվածքի 11.4.77 թ., Ստորագրված է տպագրության 7.10.1977 թ.,
Տպագրական 14,75 մամուլ, պայման. 13,71 մամուլ, հրատ. 13,1 մամուլ, Թուղթ N 1.
60X84¹/₁₆, գինը 2 ռ. 10 կ.

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 19, Բարեկամության 24 գ.

Издательство Академии наук Армянской ССР

375019 Ереван, Барекамутян, 24-г.

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության էջմիածնի տպարան

